
ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№ 6 2016

Дрогобич

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 20653-10473р

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 20 від 22.12.2016 р.)*

УДК 001(051)
ББК 95.43
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. – № 6. – Дрогобич, 2016. – 218 с.

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство) внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства науки і освіти України № 1081 від 29.09.2014 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).*

Сайт видання: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк

Заступник головного редактора:

кандидат філологічних наук, доцент О. П. Кушлик

Відповідальний секретар:

кандидат філологічних наук, доцент О. В. Коляса

Члени редколегії:

доктор філософських наук, професор Н. В. Скотна
доктор філологічних наук, професор Р. В. Васько
доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк
доктор філологічних наук, професор Л. І. Белехова
доктор філологічних наук, професор О. Р. Валігура
доктор філологічних наук, професор В. С. Данилич
доктор філологічних наук, професор М. Ю. Федурко
доктор філологічних наук, професор С. П. Денисова
доктор філологічних наук, професор О. М. Кагановська
доктор філологічних наук, професор І. М. Колегаєва
доктор філологічних наук, професор З. Г. Коцюба
доктор філологічних наук, професор В. Г. Ніконова
доктор філологічних наук, професор А. М. Приходько
доктор філологічних наук, доцент Л. В. Сидельнікова
доктор філологічних наук, професор О. І. Стеріополо

prof. dr. hab. S. Garton (Велика Британія)

prof. dr. hab. A. Woldan (Австрія)

prof. dr. hab. D. Budnjak (Польща)

ЗМІСТ

Байлюк Н. О. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ГЕМІНОВАНИХ ПРИГОЛОСНИХ.....	5
Бехта-Гаманчук М. П. ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЛІТЕРАТУРНОЇ АВТОБІОГРАФІЇ У ЗРІЗІ НЕОЖАНРУ..	10
Билінська О. С. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГІТАЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ СЛОГАНІВ.....	16
Близиук А. С., Чуланова Г. В. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ КІНОСЛОГАНІВ.....	20
Вовк О. В. ЕМОТИВНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНІСТЬ В РАКУРСІ ІКОНІЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО РОМАНУ ЖАХІВ Р. БЛОХА «PSYCHO»).....	24
Волкова С. В. НАРАТИВНА МОДЕЛЬ МІФОЛОРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АМЕРИДІАНСЬКОГО РОМАНУ-ЛЕГЕНДИ.....	30
Гайдук Н. А. КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> , <i>РІЗНОМАНІТТЯ</i> , <i>МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	35
Грищенко О. В. ФЕЙКОВА МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ІЗ ПОГЛЯДУ ДИСКУРСИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	39
Дяба Г. Ю. ЕТНОНІМ <i>УКРАИНЕЦ</i> У РОСІЙСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	42
Добровольська Д. М. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ АНГЛОМОВНИХ СЛОГАНІВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ).....	46
Домброван Т. И. ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКА – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СТУДИЙ.....	50
Іванченко М. Ю. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ <i>ЗРАДА</i> ТА СПОСОБИ ЙОГО ЛЕКСИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	57
Кіркowska І. С. СЕМАНТИКА ФОРМ ПРОСТОГО МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ В ЗАХІДНОРОМАНСЬКИХ МОВАХ.....	63
Ковалевська Т. І., Мацера О. А. TRANSLATION EQUIVALENCY THROUGH THE PRISM OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD.....	67
Kosak S. V. DIE WIEDERGABE DES INNEREN ZUSTANDES DES MENSCHEN IM SCHÖNGEISTIGEN DISKURS (ANHAND VON FRAMESTRUKTUREN „MENSCH UND NATUR“).....	70
Козлова Т. О. ПРОСТОРОВИЙ ДЕЙКСИС ЯК МОВНА УНІВЕРСАЛІЯ.....	73
Кондратюк І. Б. КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ Й СТРАТЕГІЇ КЕРУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЮ ОСОБИСТІСТЮ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДИСБАЛАНСУ.....	80
Кузенко Г. М. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ФУНКЦІЇ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА.....	84
Кузнецова А. В. МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПОСЛІДОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (АНГЛІЙСЬКА – УКРАЇНСЬКА).....	87
Куш Ю. В. ІМЕННИКОВІ КОМПЗИТИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	92
Ладыненко А. П. РАЗНОВИДНОСТИ ВНУТРИТЕКСТОВОЙ АВТОРСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИНОЯЗЫЧНЫХ ВКРАПЛЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ.....	97
Лазебна Н. В. СКЛАДНІ АНГЛОМОВНІ ТЕРМІНИ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОЇ ЕКОЛОГІЇ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	102
Ланина А. Н. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ГЕРМАНИИ	105

Mykhaylenko V. V. VERB STRUCTURE DIVERGENCE IN TRANSLATION.....	109
Михайлова С. В. МОРФОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ АТРИБУТИВНИХ ДІСПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ.....	116
Олейник Г. О. КОММУНИКАТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ НЕПОНИМАНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ.....	120
Осадча О. В. ВПЛИВ БІЛІНГВІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПЕРЕКЛАДУ	125
Острцова И. В., Поддубная Л. Н. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК СРЕДСТВО ВЕРБАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА).....	128
Пежинська О. М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІДАПЕЛЯТИВНИХ ТОПОНІМІВ.....	132
Петренко О. М. ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ ВВІЧЛИВОСТІ ТА НЕВВІЧЛИВОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛІНГВІСТИКИ.....	136
Попельнух Д. А. МЕТАФОРИЧНІ КОРЕЛЯЦІЇ КОНЦЕПТУ <i>НІЧ</i> У БРИТАНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ.....	141
Приходченко О. О. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ ЖИТТЯ – СМЕРТЬ В АНГЛОМОВНИХ РОМАНАХ ПРО ВАМПІРІВ.....	145
Приходько Г. І. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОЦІНКИ В НАДФРАЗОВІЙ ЄДНОСТІ.....	149
Присяна О. В. УКРАЇНСЬКИЙ СУДОВИЙ ДИСКУРС: АСПЕКТИ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	153
Резнікова Н. В. ВІДТВОРЕННЯ УЗУАЛЬНИХ КУЛЬТУРЕМ У ЯПОНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА.....	158
Семен Г. Я. СТИЛЬ РОМАНУ ДЖО КЛЕЙНА «ОСНОВНІ КОЛЬОРИ».....	164
Сидельникова Л. В. ІЄРОГЛІФІЗАЦІЯ ЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА ІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	169
Смирнова М. С. ЖАНР ПРОПОВІДІ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ БЛИЗЬКО- І ДАЛЕКОСПОРІДНЕНИХ МОВ)	173
Сологуб Л. В. ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ЕКОЛОГІЇ.....	178
Стынгач О. В. ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В БРИТАНСКОЙ ПАРЛАМЕНТСКОЙ РЕЧИ.....	183
Топчій Л. М. ІНТЕНСИФІКОВАНА ВИРАЗНІСТЬ ПАРЕНТЕТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ	187
Умрихіна Л. В. ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ.....	192
Федорова А. О. ДО ІСТОРІЇ СЕМАНТИКИ КІЛЬКОХ ГЕРМАНСЬКИХ ТА ІРАНСЬКИХ АРХАЇЧНИХ ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВІНИ.....	197
Цимбаліста Л. Р. БЕЗОСОБОВІ ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ.....	200
Шепель Ю. О. ПЕРЕКЛАД ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ЗА ОСНОВНИМИ МОДЕЛЯМИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ.....	204
Щигло Л. В. ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ НАУКИ.....	208
Яблонська-Юсик І. В. КОНТЕКСТУАЛЬНА СИНОНІМІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ.....	212

КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ГЕМІНОВАНИХ ПРИГОЛОСНИХ

Байлюк Н. О.

Українсько-німецький учбово-науковий інститут
Одеського національного політехнічного університету

У статті розглядається контрастивний аналіз українських та німецьких темінованих приголосних. Особливу увагу приділено ідентифікації вимови темінованих приголосних, яка досліджувалась за допомогою програми PRAAT, та визначенню їх монофонемності й біфонемності.

Ключові слова: темінація, теміновані приголосні, теміната, моно- та біфонема, амбісиллабічні приголосні, тавтосиллабічні приголосні.

Байлюк Н. О. Контрастивний аналіз українських і німецьких геминированих согласных. В статті розглядається контрастивний аналіз українських і німецьких геминированих согласных. Особое внимание уделяется идентификации произношения геминированных согласных, которое исследовалось с помощью программы PRAAT, и определению их монофонемности и бифонемности.

Ключевые слова: геминация, геминированные согласные, гемината, моно- и бифонема, амбисиллабические согласные, тавтосиллабические согласные.

Bailiuk N. O. Contrastive analysis of Ukrainian and German geminated consonants. The article deals with contrastive analysis of Ukrainian and German geminated consonants. Special attention is drawn to the identification articulation of geminated consonants, which was investigated by a PRAAT program, and determination of their mono-phonemes and bi-phonemes.

Key words: gemination, geminated consonants, geminate, mono-phonemes, bi-phonemes, ambisyllabic consonants, tautosyllabic consonants.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Контрастивне вивчення мов і використання його результатів у практиці викладання в межах лінгвометодики знаходить втілення в розгляді як одиниць збігу, так і одиниць невідповідності в іноземній та рідній мовах. Одиниці збігу здебільшого пов'язані з так званими мовними універсалами, що охоплюють великі групи споріднених або різносистемних мов. Такими одиницями збігу в дослідженні виступають геміновані приголосні в українській і німецькій мовах. Дослідження особливостей функціонування гемінованих приголосних звуків у конкретній мові залишається актуальним.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей функціонування гемінованих приголосних, а саме їх дистрибуції та ідентифікації акустичних характеристик за допомогою програми PRAAT на матеріалі української й німецької мов, а також визначенні їх фонематичного статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «гемінація» (з лат. *gemino* – «подвоюю») визначається як «двократне збільшення довготи звуку» [28, 483]. Поняття гемінації приголосних притаманне більшості мов світу.

Гемінація виникає з різних причин і може виконувати різні функції, наприклад такі:

а) форморозрізнювальну; порівняймо: укр. *суть* – *суттю*, *цвіль* – *цвіллю*; нім. *nehmen* – *nimmt*; *treten* – *tritt*;

б) словорозрізнювальну; порівняймо: укр. *скеля* – *скелля* (ім., од. та ім., мн.); *лють* – *лють* (ім. та дієсл.); *вваж* – *важ* (форми дієсл. наказ. сп. від дієсл. *вважати* – *важити*); *ввись* – *вись* (присл. та ім.); *Ганна* (власне ім'я) – *гана* (ім.); *чи Таня* (частка + власне ім'я) – *читання* (ім.); *у груші* – *у груши* (ім., од. та ім., мн. М. в.); *у суді* – *у судді* (ім., од. 3. в. та ім., од. 3. в.); нім. *der Ofen* – *offen* (ім. та прикм.); *sonst* – *sonnst* (спол. та дієсл. 2 ос. од.); *der Boden* – *der Bodden* (ім. та ім.); *das Komma* – *das Komma* (ім. та ім.); *kam* – *der Kamm* (дієсл. мин. ч. та ім.); *man* – *der Mann* (безос. займ. та ім.); *du hast* – *du hasst* (*haben* – *hassen*) (дієсл. та дієсл.); *ich haste* – *ich hasste* (*hasten* – *hassen*) (дієсл. теп. ч. та дієсл. мин. ч.); *der Wal* – *der Wall* (ім. та ім.); *ist* – *isst* (дієсл. 3 ос. одн. від дієсл. *sein* та дієсл. 2 або 3 ос. од. від дієсл. *essen*); *der Star* – *starr* (ім. та прикм.); *beten* – *betten* – *die Betten* (дієсл. – дієсл. та ім. мн.);

в) асимілятивну; порівняймо: укр. *віддати*, *оббити*, *роззутти*, *кіннота*, *дам матері*; нім. *annehmen*, *abbauen*, *mitteilen*, *am Mittag*.

З огляду на термін «гемінація» геміновані приголосні (або гемінати) трактуються таким чином:

як приголосні, під час артикуляції яких відбувається затримка розмикання (наприклад, рос. *оттого* «через те», *поддал* «піддав»); приклади автора: укр. *віддавати*, нім. *auffallen*;

як дві однакові приголосні в складі слова (наприклад, рос. *ванна* «ванна», франц. *immense* «неосяжний», італ. *femmina* «жінка»); приклади автора: укр. *знання*, нім. *Bissen* [29, 208].

Тобто гемінати позначають приголосні із затримкою розмикання під час артикуляції звуків або два однакові приголосні в складі слова.

У такому ж значенні зустрічаємо термін «гемінати» в українських працях, у яких дослідники [8; 2; 5; 30] виділяють відповідно «подвоєні» та «подовжені» приголосні; тобто подовженими варто вважати «довгий приголосний не на стику морфем» (наприклад, *весілля, життя*), а подвоєними варто вважати «на стику чітко розмежованих морфологічних частин слова – префікса або приємника й кореня <...> або приємника й основи префіксованого слова» (наприклад, *віддати, від дороги*) [8, 146].

Подібне розрізнення двох типів гемінованих приголосних у німецькій мові робить Т. А. Халл, називаючи ті з них, які реалізуються в одній морфемі, «справжніми» гемінатами, а на стику морфем – «несправжніми» гемінатами [19, 254–255].

У роботі до гемінованих приголосних відносимо подвоєні та подовжені приголосні. Терміни «геміновані приголосні» та «геміната» використовуються як синоніми.

В українській і німецькій мовах геміновані приголосні виникали не лише внаслідок збігу двох однакових приголосних на межі морфем або слів (наприклад, укр. *обити, віддати*, нім., *auffallen, mitteilen*), а й унаслідок історичної палаталізації [j], яка привела до виняткової зміни уподібнення [j] до попереднього приголосного (наприклад, укр. [mj] → [m':] – [stam'ja] → [stam':a] → *стамтя*, нім. [pj] → [p:] – [sipja] → [sip:a] → *Sippe*). Інакше кажучи, відбулась повна прогресивна асиміляція йота з попереднім приголосним, тобто процес взаємного пристосування в межах кореневого складу. На місці сполук типу «приголосний + j» виникли дві однакові приголосні. В українській мові після твердих приголосних звук [j] зберігається та довгі звуки в сполученні з ним не утворюються (наприклад, *пір'я, любов'ю*). Геміновані приголосні виникали також унаслідок прогресивної асиміляції м'яким приголосним, після якого занепав слабкий зредукований [ь], наступного звука [j] (наприклад, укр. *життьє – життя, тьню – тінню*) [30, 147]. Гемінації зазнавали насамперед зімкнені, рідше – щільні приголосні. Ці процеси спостерігаються в усіх германських мовах, наприклад: *Lubbi* «волохатий собака», *lobbe* «павук», *budda* «жук», *cohetan* «кашляти», *snekko* «равлик», *spottōn* «насміхатися», *letto* «глина», *atta* «батько».

Також відоме західногерманське подвоєння приголосних: після короткого голосного перед сонорними *j, w, r, l* (рідше перед *m, n* [26, 340]) приголосні (крім *r*) подвоювались, при цьому *j* та *w*, асимілюючись, зникали [26, 301–310]. Тобто графічне подвоєння – це не просто випадкове написання, а відображення протиставлення довгих приголосних коротким.

На переконання Л. І. Прокопової, довгі приголосні звуки характеризуються більшою тривалістю звучання порівняно з іншими звуками. Кожний довгий приголосний виступає звуковим реалізатором двох фонем (наприклад, [жит'м'а], [м'ін'ну]) [30, 147].

Тобто подвоєні приголосні – це збіг однакових звуків приголосних, що належать до складу значущих частин слова; натомість подовжені приголосні утворились не внаслідок збігу двох однакових приголосних, а внаслідок фонетичного процесу уподібнення [3, 152].

Згідно з дослідженнями українських мовознавців подвоєні приголосні сприймаються як подовжені звуки (М. А. Жовтобрюх [3], Ю. О. Карпенко [5], І. І. Ковалик [6], П. П. Коструба [7, 74–80], Г. М. Міжевська [10], А. А. Москаленко [9], М. Ф. Наконечний [8], М. Я. Плющ [11], Л. І. Прокопова [13], І. П. Сунцова [14], Г. В. Шило [15]).

Отже, в українській мові спостерігаємо довгі приголосні (гемінати), які поділяються на подвоєні «несправжні» гемінати та подовжені «справжні» гемінати, що фонетично являють собою довгий звук.

Німецькі дослідники, які вивчали функціонування гемінат (П. Айзенберг [17], Т. Бекер [16], О. фон Ессен [18], Ф. Зіммер [26], Л. І. Прокопова [12], Р. Сцепаняк [27], Г. У. Шмід [24], Г. Шунк [25]) вважають, що в сучасній німецькій мові геміновані приголосні функціонують як «несправжні» подвоєні гемінати на стику слів і на стику морфем, а в одній морфемі реалізуються не «справжні» гемінати, а амбісилабічні приголосні, що відносяться як до попереднього, так і до наступного складу [17, 17]. Вони маркують склади, і таким чином пояснюється подвоєне написання приголосних. Проте вимова таких амбісилабічних приголосних в одній морфемі характеризується одним звуком. Амбісилабічність вказує на попередній короткий голосний. Також амбісилабічний приголосний характеризується імпульсивною позицією. Т. Бекер вважає: «Звук може бути амбісилабічним, якщо він пов'язаний з імпульсивною позицією» [16, 96].

Отже, у німецькій мові спостерігаємо гемінати, які поділяються на «несправжні» (*verdoppelte*, тобто «подвоєні») та «справжні» (*gedehnte*, тобто «подовжені») приголосні, замінені новим терміном – «амбісилабічні приголосні», які фонетично являють собою довгий звук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геміновані приголосні функціонують як в українській, так і в німецькій мовах у таких позиціях:

а) на стику слів в одній синтагмі (наприклад, укр. *без зими*, нім. *von neue*);

б) на стику морфем (наприклад, укр. *роззброїти*, нім. *ummachen*);

в) в одній морфемі, в одному складі перед наголошеним голосним (наприклад, укр. *жи-ття, су-ддя*);

г) в одній морфемі, на стику двох складів (наприклад, укр. *колос-ся, камін-ня*, нім. *Bis-sen, kot-ten*).

Для ідентифікації гемінованих приголосних вимова сегментувалась на склади згідно з правилом П. Мермельштайна [21]: поділ потоку мовлення на склади відбувається в місцях суттєвого спаду інтенсивності звукової хвилі між сегментами, тривалість яких є типовою для цих одиниць (складів). Ядром складу є точка максимального рівня інтенсивності в межах сегментів [21, 880–883]. Такий поділ мовлення на склади традиційно використовується у фонетичних дослідженнях таких учених, як

О. С. Іщенко [4], N. Jong [20], T. Pfau [22], H. Pfitzinger [23] (ідеться про програмне забезпечення для аналізу звукових коливань, оскільки засобами слуху відчуті всі зміни інтенсивності звукової хвилі неможливо).

Програмне забезпечення PRAAT 5.0.43 дало змогу отримати графічне зображення мовного сигналу – спектрограму, на якій було визначено тривалість (мс), частоту основного тону (Гц), інтенсивність (дБ), артикуляційну напругу (мкПа) сегментованих відрізків.

Частота основного тону гемінованих приголосних представлена двома моделями. Модель 1 характеризується спадно-висхідним напрямком артикуляційної напруги, що представляє біфонемі. Модель 2 характеризується висхідним напрямком артикуляційної напруги, що представляє монофонему.

Інтенсивність гемінованих приголосних на стику двох слів у межах однієї синтагми, на стику морфем, на стику двох складів та в одній морфемі спостерігалась на спектрограмах, що дало змогу отримати такі дані:

- положення резонансних частот у спектрі приголосних;
- зміну інтенсивності домінуючої резонансної частоти на межі між витримками гемінованих приголосних;
- перехід від голосного до приголосного та від приголосного до голосного.

З викладеного виводимо правила визначення моно- й біфонемності гемінованих приголосних щодо акустичних даних.

Моделі 1 притаманна інтенсивність, яка має неповну фазу вимови, наприклад: перший приголосний позбавлений третьої фази (рекурсії), а другий приголосний – першої фази (екскурсії). Друга фаза (витримка) в обох гемінованих приголосних збережена й подвоєна. Така спектральна картина характерна для біфонемних гемінованих приголосних. Акустичні параметри, за якими визначаються біфонемні гемінати, полягають у тому, що між гемінованими звуками є перепад інтенсивності (див. рис. 1, рис. 2).

Моделі 2 притаманна інтенсивність, яка має три фази вимови: екскурсію, витримку, рекурсію. Така спектральна картина характерна для монофонемних гемінованих приголосних. Акустичні параметри монофонемних гемінат полягають у тому, що загальний рух інтенсивності є висхідним як на початку слова (див. рис 3), так і на початку складу, якщо гемінати стоять перед наголошеним голосним (див. рис. 4).

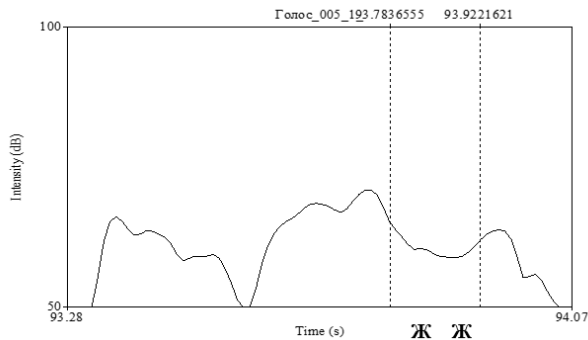

Рис. 1. Спектрограма укр. слова «безмежжі»

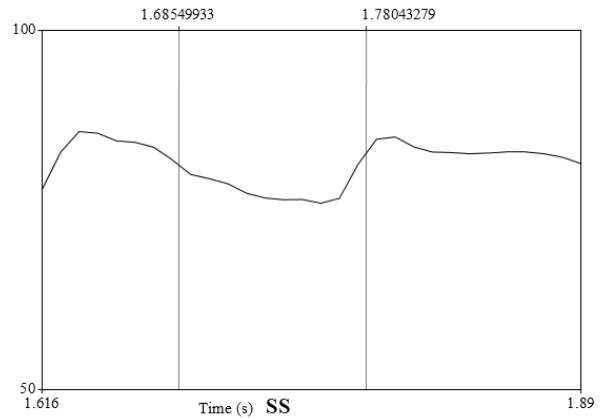

Рис. 2. Спектрограма нім. слова «Bissen»

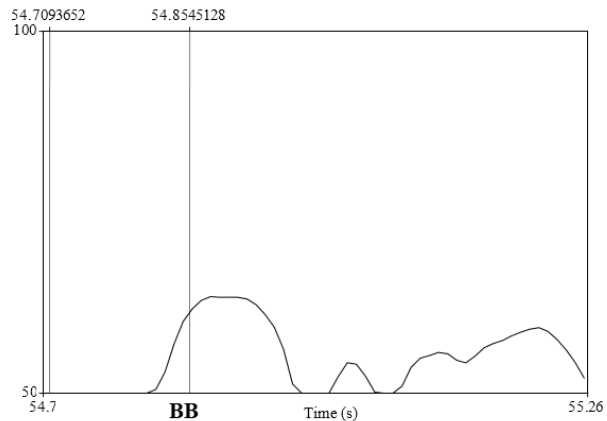

Рис. 3. Спектрограма укр. слова «вважати»

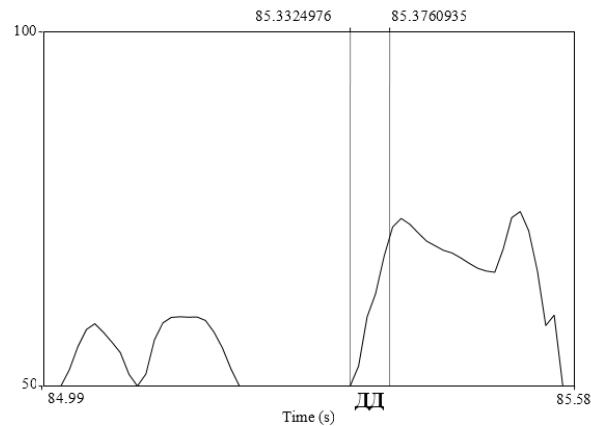

Рис. 4. Спектрограма укр. слова «у судді»

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, у результаті дослідження функціонування гемінованих приголосних [1] було виділено три критерії:

- геміновані приголосні на стику слів в одній синтагмі, на стику морфем називаються подвоєними «несправжніми» гемінатами, які характеризуються спадно-висхідною артикуляційною напругою, зустрічаються в інтервокальному положенні (наприклад, укр. *нід дубком*, *оббити*, нім. *am Montag auffordern*);

– геміновані приголосні в одній морфемі, в одному складі перед наголошеним голосним називаються подовженими «справжніми» гемінатами, характеризуються висхідною артикуляційною напругою (наприклад, укр. *вважати, суддя*, які можна назвати тавтосилабічними). О. С. Ахманова стверджує: «Тавтосилабічний приголосний – приголосний, який є частиною одного й того ж складу, характеризується рекурсією, витримкою та екскурсією» [28, 467];

– геміновані приголосні після наголошеного голосного на стику двох складів називаються амбісилабічними приголосними, характеризуються спадно-висхідною артикуляційною напругою

(наприклад, укр. *волосся, весідля*, нім. *zittern, Bissen*). О. С. Ахманова визначає: «Амбісилабічний приголосний – приголосний, що належить до двох складів з екскурсією, яка належить до попереднього, а рекурсія – до наступного» [28, 42].

З викладеного постає, що в німецькій мові функціонують подвоєні «несправжні» геміновані приголосні та амбісилабічні приголосні, які виступають біфонемами. В українській мові спостерігаємо подвоєні «несправжні» геміновані приголосні та амбісилабічні, які виступають біфонемами, а також подовжені «справжні» гемінати, які є тавтосилабічними й виступають монофонемами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байлюк Н. О. Порівняльно-історичний аналіз гемінованих приголосних в українській і німецькій мовах (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство» / Н. О. Байлюк ; Міжнародний гуманітарний університет. – О., 2015. – 312 с.
2. Житецкий П. Г. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П. Г. Житецкий. – К., 1876. – 245 с.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української мови : в 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – 3-є вид. – К. : Радянська школа, 1965–1965. – Ч. 1. – 1965. – 424 с.
4. Іщенко О. С. Український складоподіл у світлі сегментації Мермельштайна (експериментально-фонетичне дослідження) / О. С. Іщенко // Інтелектуальні системи та комп'ютерна лінгвістика : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. – Х. : НТУ «ХПІ», 2014. – С. 38–40.
5. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови / Ю. О. Карпенко. – О. : Вид-во ОДУ ім. І. І. Мечникова, 1996. – 143 с.
6. Ковалик І. І. Про довгі приголосні фонемі в сучасній українській літературній мові / І. І. Ковалик // Вісник Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічна». – Львів, 1973. – Вип. 8. – С. 3–12.
7. Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови : в 2 ч. / П. П. Коструба. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1963–1963. – Ч. 1. – 1963. – 100 с.
8. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Радянська школа, 1951–1951. – Т. 1. – 1951. – 519 с.
9. Москаленко А. А. Фонетика сучасної української літературної мови / А. А. Москаленко. – О. : Вид-во Одеського держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова, 1947. – 48 с.
10. Очерки по сравнительной грамматике восточно-славянских языков / [И. Е. Грицютенко, Г. М. Мижевская, С. А. Савицкой и др.] ; под ред. Н. И. Букатевича. – О. : Изд-во Одесского гос. ун-та, 1958. – 390 с.
11. Сучасна українська мова : [підручник для студ. філол. спеціальних вищих закладів освіти] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.
12. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів : [навч. посібник] / Л. І. Прокопова. – К. : Грамота, 2004. – 136 с.
13. Прокопова Л. І. Приголосні фонемі сучасної української літературної мови. Експериментально-фонетичне дослідження / Л. І. Прокопова ; ред. І. П. Сунцова. – К. : Вид-во Київського держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1958. – 112 с.
14. Сунцова И. П. Фонетика иностранного языка в институтах и на факультетах иностранных языков : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / И. П. Сунцова. – К., 1946. – 187 с.
15. Шило Г. Ф. Палатограми українських звуків в порівнянні з палатограмами інших слов'янських мов і система фонем української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Г. Ф. Шило. – Львів, 1946. – 100 с.
16. Becker T. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen / T. Becker. – Darmstadt : WBG, 2012. – 130 S.
17. Eisenberg P. Der Laut und die Lautstruktur des Wortes / P. Eisenberg, H. Gelhaus, H. Henne, H. Sitta, H. Wellmann // Duden, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – 6. neu bearbeitete Auflage. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1998. – S. 17–53.
18. Von Essen O. Überlange Vokale und gedehnte Konsonanten des Hochdeutschen / O. von Essen // Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft. – Berlin : Akademie-Verlag, 1957. – Bd. 19. – S. 239–244.
19. Hall T. A. Phonologie: eine Einführung / T. A. Hall. – Berlin ; New York : Die Gryuter, 2000. – 360 S.
20. Jong N. Praat Script to Detect Syllable Nuclei and Measure Speech Rate Automatical / N. Jong, T. Wempe // Behaviour Research Methods. – 2009. – Vol. 41(2). – P. 385–390.
21. Mermelstein P. Automatic Segmentation of Speech into Syllabic Units / P. Mermelstein // Journal of the Acoustical Society of America. – 1975. – Vol. 58. – P. 880–883.
22. Pfau T. Estimating the Speaking Rate by Vowel Detection / T. Pfau, G. Ruske // Acoustics, Speech, and Signal Processing: Proceedings of the IEEE'1998. – 1998. – Vol. 2. – P. 945–948.
23. Pfitzinger H. Local speech rate perception in German speech / H. Pfitzinger // Proceedings of the XIVth International Congress of Phonetic Sciences. – 1999. – Vol. 2. – P. 893–896.

24. Schmid H. U. Einführung in die deutsche Sprachgeschichte / H. U. Schmid. – 2. Auflage. – Weimar : J. B. Metzler Stuttgart, 2013. – 299 S.
25. Schunk G. Studienbuch zur Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft / G. Schunk. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2002. – 214 S.
26. Simmler F. Die westgermanische Konsonantengemination im Deutschen unter besonderer Berücksichtigung des Althochdeutschen / F. Simmler. – München, 1974. – 430 S.
27. Szczepaniak R. Der phonologisch-typologische Wandel des deutschen von einer Silben- zu einer Wortsprache / R. Szczepaniak. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2007. – 354 S.
28. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 4-е изд., стереотип. – М. : Ком-Книга, 2007. – 576 с.
29. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. – Т. 6. – 1971. – 624 с.
30. Українська мова: енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

УДК 811.111'42

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЛІТЕРАТУРНОЇ АВТОБІОГРАФІЇ У ЗРІЗІ НЕОЖАНРУ

Бехта-Гаманчук М. П.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено інтенціональність текстів нежанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії. Розглянуто поняття «інтенція» та «інтенціональність». Проаналізовано комунікативні інтенції наратора, виокремлені в композиційно-мовленнєвих формах опису, оповіді та міркування. Особливу увагу приділено інтенціям ненадійного наратора.

Ключові слова: інтенціональність, інтенція, комунікативна інтенція наратора, ненадійний наратор, *misery lit*, літературна автобіографія.

Бехта-Гаманчук М. П. Интенциональность художественного текста литературной автобиографии в срезе нежанра. В статье рассмотрена интенциональность текстов нежанра *misery lit* как разновидность литературной автобиографии. Проанализированы интенции наратора, выделенные в композиционно-речевых формах описания, повествования и рассуждения. Особое внимание уделяется интенциям ненадежного наратора.

Ключевые слова: интенциональность, интенция, коммуникативная интенция наратора, ненадежный наратор, *misery lit*, литературная автобиография.

Bekhta-Hamanchuk M. P. Intentionality of misery lit texts. The article highlights the intentionality of misery lit texts. The notions "intention" and "intentionality" are considered. Narrator's communicative intentions, singled out in descriptive, narrative and argumentative discourse modes, are analyzed. Special attention is drawn to the intentions of an unreliable narrator.

Key words: intentionality, intention, narrator's communicative intention, unreliable narrator, misery lit, fictional autobiography.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У вивченні мови текстів художньої літератури важливим є системний, комплексний підхід – поєднання лінгвістичного та комунікативно-прагматичного чинників, які зумовлюють не лише вибір, а й художнє використання та реалізацію мовних засобів у тексті художнього твору. Адаже форми художнього викладу чи оповідної техніки є, власне, способом організації й існування тексту. На сучасному етапі розвитку лінгвістики **актуальними** є розгляд проблем внутрішньої будови текстів художніх творів, а саме дослідження художньої перспективи, типів оповідних інстанцій, способів репродукції мовлення та інтенційної спрямованості художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний британський (англійськомовний) художній текст маніфестує можливість неоднозначного пізнання реальності та впроваджує радикальні зміни в стосунках між читачем і текстом. Ключовою фігурою при цьому виступає наратор (оповідач) – «центр системи просторово-часових координат, потрібної для урухомлення розгалуженого механізму дейктичної референції, закладеної в мові й активно задіяної в будь-якому наративному тексті» (І. А. Бехта) [3, 215]. У фігурі наратора втілюється свідомість, що забезпечує цілісність структури й композиції тексту.

Важливе значення для дослідження категорії наратора має класична праця В. Бута «The Rhetoric of Fiction» [22], у якій детально розглянуто категорії імпліцитного автора та наратора, надійного й ненадійного оповідачів. Аналіз тексту художнього твору та дискурс наратора в ньому також досліджували М. Бал [20], Н. Фрідман [25], Ш. Ріммон-Кенан [34], М. Флудернік [24], Г. Принс [32], Ф. Станзел [36], Р. Валш [37], А. Нюннінг [29], Р. Барт [1], Ж. Женетт [9], А.-Ж. Греймас [6], М. М. Бахтін [2], В. Шмід [18], Ю. М. Лотман [12], Б. А. Успенський [17], І. А. Бехта [3], О. М. Ткачук [16], О. В. Падучева [14], В. А. Кухаренко [11].

За наявності праць у сфері нараторології дискурс наратора водночас майже не досліджений у нежанрі літературної автобіографії – *misery lit* (*misery memoirs, mis tems, misery porn, trauma fiction*), під яким в україномовному тлумаченні (з покликанням на англійськомовні лексикографічні джерела [23; 26; 27; 30]) розуміємо «автобіографічні твори, у яких автор описує труднощі та випробування, пережиті в період дитинства» (тут і далі переклад наш – М. Б.-Г.). Термін «*misery lit*» уперше був використаний у публікаціях британського журналу «The Bookseller» [31]. Ці спогади (оформлені в літературні автобіографічні реколекції) зосереджені на зізнаннях письменників, які, переживши в дитинстві жахливі травми, детально описують насильство в сім'ї, інцест, злидні, жорстокість, сексуальні домагання, алкогольну й наркотичну залежність [28]. Перспективним у цьому плані є дослідження кате-

горії наратора та його інтенцій у текстах такого неожанру, оскільки маємо справу з феноменом ненадійної нарації (оповіді від 1-ої особи).

Метою статті є аналіз текстотвірних рис комунікативних інтенцій наратора текстів неожанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії з позиції теорії мовленнєвих актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст, на думку Т. М. Дрідзе, варто розглядати в двох системах координат: лінгвістичній (фонема – морфема – лексема – словосполучення – речення – надфразова єдність – текст як мовлення або дискурс) та комунікативній (слово – елементарний знак – висловлення – змістовно-смысловий блок – текст як складний знак найвищого порядку або ієрархія комунікативно-пізнавальних програм) [8, 42]. У другому випадку основна увага фокусується не на тому, *що, про що* та *як* говориться в тексті, а на тому, *чому й заради чого* цей текст створюється, тобто в чому полягає комунікативний намір його творця, яким чином цей намір об'єктивує та наскільки адекватно інтенція інтерпретується учасниками комунікації.

Художній текст розглядаємо як продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності адресанта, розгорнуту вербальну форму втілення його комунікативних інтенцій. Незаперечним є факт, що створення тексту та його цілісність зумовлені комунікативними інтенціями оповідача. З позиції комунікативної лінгвістики текст досліджує чимало вчених: Т. ван Дейк [7], Р. де Богранд [21], В. Дресслер [21], О. С. Іссерс [10], Ю. М. Лотман [12], О. В. Падучева [14], В. А. Лукін [13], Н. С. Валгіна [4], В. А. Кухаренко [11] та інші. Зокрема, Р. де Богранд і В. Дресслер у праці «Вступ до лінгвістики тексту» («Introduction to Text Linguistics») запропонували сім критеріїв текстуальності, яким має відповідати текст із позиції комунікування: когезія (cohesion), когерентність (coherence), *інтенціональність (intentionality)*, прийнятність (assessability), інформативність (informativity), інтертекстуальність (intertextuality), ситуаційність (situationality) [21, 3]. Ключовим для цього дослідження є інтенціональність, яка фігурує в лінгвістиці як *модальність* (І. Р. Гальперін), *прагматична спрямованість* (В. А. Кухаренко). Цілеспрямованість текстової комунікації є прагматичною властивістю тексту.

Поняття *інтенціональності* та *інтенції* по-різному трактуються в лінгвістиці. Дж. Серль, прихильник теорії мовленнєвих актів, розглядає інтенціональність як спрямованість на об'єкти чи стан речей [15, 24]. Загальну структуру інтенціональності він репрезентує формулою $S(p)$, де S позначає тип психологічного стану, а p – його пропозиційний зміст. Дж. Серль розрізняє інтенцію та інтенціональність, зазначаючи, що намір зробити щось є лише однією з форм інтенціональності [13, 25].

Термін «інтенція» був введений у сучасну лінгвістику Дж. Остіном та його послідовниками з метою досягнення більшої точності в описі іллокуції та іллокутивної функції. За визначенням Г. Грайса, інтенція представляє намір мовця повідомити щось, передати у висловленні певне суб'єктивне значення

[5, 218]. Це суб'єктивне значення зводиться до поняття, що виражається в контексті (*A має намір повідомити щось, виголошуючи x*). Іntenцію співвідносять з іллокуцією та суб'єктивно-модальним значенням. Дж. Остін розрізняє явні (взаємовідповідність дійсної й комунікативної інтенції) та приховані (свідоме введення читача в оману) інтенції. Тексти художніх творів розраховані на реакцію адресата, на перлокутивний (що настає після іллокуції – мовленнєвого акту) ефект. Ця реакція може бути зовнішньо вираженим вчинком, відповідною мовленнєвою дією або вербально невираженими змінами в мисленні, почуттях, світогляді [11, 79].

Іntenціональність художніх текстів виявляється в актуалізації наратором тих структурних елементів, які впливають на читача. Присутність у тексті наратора виявляється насамперед на рівні мовленнєвої будови, у свідомому доборі мовних засобів, використанні вербальних стратегій і тактик для взаємодії із читачем.

У дослідженні художніх текстів неожанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії виявлення комунікативних інтенцій оповідача дає можливість зробити висновки про їх вплив на свідомість адресата-читача, про подачу та спотворення інформації надійним і ненадійним наратором. У кожному висловленні наратора (від однослівної репліки до великих фрагментів тексту) ми вловлюємо його мовленнєвий задум або ж комунікативну інтенцію. Іntenції наратора є ядром, центром, що організовує єдину систему значень твору в парадигмі його численних інтерпретацій.

Комунікативні інтенції наратора вербально експлікуються в його мовленнєвих актах, основною ознакою яких вважаємо цілеспрямованість. Для встановлення інтенції мовленнєвого акту варто вдасться до аналізу контексту в сукупності когнітивних, біосоціальних, психологічних, комунікативних і лінгвістичних чинників. У тексті твору мовленнєві акти відображені в композиційно-мовленнєвих формах, до яких належать опис, оповідь, міркування.

Важливим засобом показу прихованих інтенцій оповідача є портретні, пейзажні та події описи, що формують тональність твору. Опис як композиційно-мовленнєва форма залежить від позиції оповідача, а отже, є суб'єктивним. Наратор фіксує ті ознаки персонажа, предмета чи ситуації, які важливі саме для нього, тому при цьому важлива категорія суб'єктивної модальності.

(1) *Mum was almost as violent with us as Dad, but a little more predictable. She would use one of those heavy old-fashioned wooden brooms on us like a hammer if she lost her temper, hitting us on the head with the brush end. If you were in the kitchen when you said something she didn't like, she'd pick up a plate and smash it over your head. Then she'd pick up a rag and shove it at you to put on the bit that was bleeding and say: "Here's a cloth, you fucking whiner, there's nothing wrong with you. Shut your racket, you little bastard"* (3, 56–57).

У прикладі (1) наведено фрагмент тексту, у якому наратор описує поведінку своєї матері. Граматична конструкція *would do something* (для позначення звички в минулому) вказує на повторюваність і

регулярність дії. Мета використання такого опису – ознайомити читача з обстановкою дії, зробити його глядачем, очевидцем того, що відбувається. Опис поданий не відсторонено, об'єктивовано, а через сприйняття наратора. Такий суб'єктивний та емоційний характер опису наближує читача до ситуації. Цьому сприяє наведення конкретних деталей: *heavy old-fashioned wooden brooms, the brush end, a plate, a rag*. Характеристика події через зорове сприйняття найточніше та найяскравіше малює картину того, що відбувається. Окрім характерологічної функції, цей опис виконує функцію актуалізатора зв'язності тексту, об'єднуючи різні його фрагменти в єдине ціле.

Реалістичні описи свого буденного життя (важкі шкільні будні, проблемні відносини з однолітками, насильство в сім'ї) навмисне використані наратором для створення гнітючої, депресивної атмосфери. У такий спосіб оповідач не лише інформує читача про своє життя, а й закликає до співчуття та співпереживання.

(2) *To make matters worse, one of those siblings was fiercely independent hurricane Jennifer, who, though the youngest of the girls, was fast becoming the Scott family wild child. Determined to do everything her own way, she was a selfish, lazy, incorrigible liar. She was also a habitual shoplifter, but wasn't particularly street-smart or intelligent. By the age of just ten or eleven, her education may have been solely lacking, but she knew one thing for certain: she was fully aware that boys liked having sex with girls* (1, 13–14).

Приклад (2) є описом внутрішнього портрета матері наратора з якісною ремою, оскільки тут логічно виділяються слова, що виражають якості, ознаки (*independent, wild, determined, youngest, selfish, lazy, incorrigible, street-smart, intelligent*). Інформація про риси її характеру й звички відображає індивідуальність персонажа. Цей опис експліцитно несе оцінку оповідача та модальність, тобто безпосередньо вказує на розподіл симпатій/антипатій. При цьому суб'єктивність викладу реалізована через вставну синтаксичну конструкцію *to make matters worse*, за допомогою якої наратор ніби безпосередньо звертається до читача, висловлюючи свою оцінку ситуації. Конструкції такого типу мають характер додаткового повідомлення та містять коментарі, зауваження наратора. Вони виступають вербальними маркерами репрезентації текстотвірної функції оповідача (породження тексту й стимулювання читача до читання та інтерпретації). Отже, опис, крім функції характеристизації й актуалізації категорії зв'язності, виконує також функцію актуалізації категорії модальності.

Серцевиною тексту художнього твору є оповідь. Саме вона несе основне художнє навантаження. Як композиційно-мовленнева форма оповідь дає уявлення про розвиток подій і їх послідовність та є найпоширенішим способом викладу інформації. Наратор суб'єктивно оповідає хронологічно чи в причинно-наслідкових відношеннях про події, які в певний момент є для нього важливими, або ж замовчує інформацію, яка, на його думку, є несуттєвою. Основною інтенцією оповідача є відображення

послідовності подій і їх динаміки, процесів прискорення чи сповільнення дії, акцентування уваги на певних моментах.

Саме в оповіді вербально експлікуються категорії проспекції й ретроспекції, скеровуючи читача до правильного (згідно з інтенцією наратора) розуміння тексту твору. Час не рухається суцільним потоком, а зазнає темпоральних зламів. Тоді спостерігаємо так звані ахронії, що виявляються в двох різновидах: події можуть бути представлені з ретроспективної («backward look» [35, 30]) або проспективної («anticipation» [35, 30]) позиції.

Ретроспекція є граматичною категорією тексту, що об'єднує форми мовного висловлення, які відносять читача до попередньо згаданої змістовної інформації. Ретроспекція проявляється в двох способах: коли інформація вже була згадана в тексті та коли інформація, необхідна для зв'язку подій, відомляється, перериваючи поступовий рух тексту, відбувається переставлення часових планів оповіді (приклад 3). Проспекція об'єднує різні мовні форми віднесення змістовної інформації до того, про що буде йти у наступних частинах тексту (приклади 4, 5).

(3) *During recess, I watched the other kids laugh as they played tag and handball, while I kept to myself and wandered around the school in a daze. No matter how hard I tried, my mind kept flashing back to my other school in Daly City. I thought of Mr Ziegler and his animated 'happy face' suns, which he would draw on my paper. Mrs Woodworth's dreaded spelling tests or running to the library, where Ms Howell played 'Octopus's Garden,' by the Beatles, on her record player. In my new school I had completely lost interest. I no longer absorbed my subjects as I had just a few weeks ago... What was once my sanctuary became a prison that kept me from my playtime at my foster home* (2, 66–67).

(4) *He [the police officer] then bent down and said, "David, you're free. Your mother is never going to hurt you again".*

I didn't fully understand the weight of his statement. I had hoped that he was taking me to some kind of jail, with all the other bad children – as Mother had programmed into me for so many years (2, 31).

(5) *I have spent so much of my life trying to forget what happened next that it has affected my ability to remember it well at all. Some of my memories of those days are incomplete or too painful to recall, while others are terrifyingly crisp and vivid. All my recollections are nonetheless jumbled up like jigsaw-puzzle pieces that won't stay where you put them, never allowing you to see the complete picture at any one time* (1, 105).

У текстах нежанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії в ретроспективному й проспективному ключах оповіді яскраво відображені надійний і ненадійний оповідачі. Ці категорії були запропоновані В. Бутом. Лінгвіст називає наратора надійним, якщо він говорить або діє згідно з нормами твору (з нормами імпліцитного (абстрактного) автора), а ненадійним – якщо він таким не є [22, 158–159]. На думку В. Рігана, першоособовий наратор завжди є потенційно ненадійним через обмеженість людського сприйняття, пам'яті, судження,

які можуть бути неправильно витлумачені чи взагалі пропущені [33, 19–20]. Ненадійність наратора не полягає в брехливих свідченнях. Найчастіше це незнання, неусвідомлення, наратор помиляється або впевнений у володінні певними якостями, хоча автор це заперечує. Оскільки наратором аналізованих текстів є дитина, він ненадійний у зв'язку з незрілим та/або обмеженим сприйняттям через свій вік. Іноді майже неможливо визначити, до якої міри наратор є надійним чи ненадійним [22, 158–159].

У прикладі (3) наратор згадує час, проведений у колишній школі, куди йому подобалось ходити (ретроспекція). Ніщо не змушує читача засумніватись у достовірності цих спогадів: наведені імена вчителів та особливості їхніх уроків, невелике порівняння двох шкіл. У прикладі (4) наратор висловлює сподівання щодо свого майбутнього (проспекція), наштотуючи читача на думку, що він опиниться в тюрмі для неслухняних дітей. Використання дієслова *to hope* підказує читачеві, що оповідач сам точно не знає, що відбуватиметься, а лише припускає.

У прикладі (5) наратор-дівчинка повідомляє, що провела багато часу, намагаючись забути все, що трапилось із нею в наступні роки (проспекція). У момент оповіді їй було лише 10 років. Вона вже натякає читачеві на жахливі події, які трапились із нею в наступні десятиліття та які вона досі не може осмислити до кінця, таким чином викликаючи співчуття читача, ще навіть не повідомивши йому, що трапилось. Крім того, їй важко подати інформацію у правильному порядку, що також підтверджує факт, що наратор є ненадійним. Пам'ять наратора та його свідомість не є сталими величинами. Попередження читача про свою некомпетентність ускладнює в подальшому інтепретацію читачем подій. Загалом наратор має вибір, про які минулі події розповідати: деякі можуть бути детально описані, іншими ж оповідач може знехтувати, незважаючи на їх важливість для читача. Загалом через категорії проспекції й ретроспекції відбувається процес, без якого неможливе осмислення того, що відбувається. Вони дають можливість читачеві ясніше уявити собі зв'язок і зумовленість подій, забезпечуючи когезію та когерентність тексту художнього твору.

Отже, бажання спотворити інформацію, подати її читачеві в неправдивому вигляді не є основною інтенцією ненадійного наратора-дитини тексту неोजанру *misery lit*. Він робить це несвідомо через своє незнання та/або обмеженість. Розглянемо ситуацію з тексту твору «The Lost Boy» Д. Пельцера. Після судового засідання, на якому батьків хлопчика-наратора Дейва позбавили батьківських прав, він підходить до матері, щоб попроситись:

(6) *Ms Gold* (соціальний працівник – М. Б.-Г.) *parted my hair from my eyes. “Shh. It’s all right. I knew what you were doing. But now, your mother wants to...”*
 “No!” *I cried. “She’ll take me away!”*

“*She only wants to say good-bye*”, *Ms Gold assured me.*

As Ms Gold and I slowly made our way out of the courtroom, I could see ahead of us that Mother was crying, too. Ms Gold nudged me forward. I hesitated

until I felt sure that Ms Gold would stay nearby. The closer I walked to Mother, the more I cried. Part of me didn’t want to leave her. Mother’s arms opened wide. I ran into them. Mother hugged me as if I were a baby. Her feelings were sincere (2, 59).

Тут спостерігаємо яскравий приклад ненадійної нарації. У всіх попередніх розділах наратор зображає свою матір у дуже негативному світлі, а саме як жорстоку й безсердечну людину, описуючи детально, яких страждань вона йому завдала (побиття, голодування тощо). До того ж бачимо, що спершу наратор-хлопчик навіть боявся до неї підходити, лише потім зробив це, відчувши підтримку працівниці соціальної служби. З огляду на попередньо подану інформацію читачеві надзвичайно важко повірити в те, що на судовому засіданні в матері раптом з’явилися теплі почуття до сина, які вона щиро проявила. Тому читач опиняється на роздоріжжі, сумніваючись у достовірності суджень оповідача: можливо, мати хлопчика й не ставилась до нього настільки погано або ж, можливо, йому все це здалось, оскільки він так сильно прагнув материнської любові.

Зазначимо, що основна функція введення ненадійного наратора полягає не в тому, щоб поставити під сумнів правдивість історії. Фокус зосереджено не на ній, а на самому оповідачеві. Засумнівавшись у його ненадійності, читач почне задумуватись про мотиви спотворення й замовчування правди. У такий спосіб власне сюжет твору з ненадійним наратором зосереджений не на фабульних перипетіях, а на внутрішньому сюжеті, пов’язаному з особистістю оповідача.

Ще одним дієвим способом реалізації інтенцій наратора є його міркування. Вважаємо, що тексти неोजанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії мають двовимірний характер: у них паралельно актуалізовано художній наратив та внутрішнє мовлення оповідача. Розповідь доповнюється його міркуваннями й коментарями. Основною характеристикою міркування є наявність логічного зв'язку між думками, попередні судження є основою для наступних. Міркування має базову логічну структуру причинно-наслідкових відношень і є одним із найважливіших типів монологічного викладу матеріалу, адже за його допомогою передається змістова інформація, інтенція оповідача: довести, порівняти, узагальнити, спростувати, обґрунтувати тощо.

У міркуваннях реалізуються рух думки наратора, його логічні кроки, докази та умовиводи. Іntenція в художньому тексті відображається в текстових скрепах типу *I think, I came to realize, I considered, It seemed, This dawned on me* тощо. Ці слова дають інформацію про справжню позицію мовця.

(7) *For a while, this further convinced me that I must be making it happen. If not, then why did it happen everywhere I went? It wasn’t until I witnessed for myself other children being abused in the units that I came to realize that this wasn’t just happening to me – it was happening to lots of children. I also saw that these children didn’t do anything to deserve the abuse they were handed out: they were told they were being punished, but I could see that they had done nothing wrong. So once again, I considered that maybe it wasn’t*

me turning people into abusers. Maybe, just maybe, I didn't deserve this treatment either. As this dawned on me, my feeling of injustice began to escalate. Why were people allowed to get away with this? (1, 176–177)

У прикладі (7) наведено міркування є внутрішнім монологом і засобом характеристики наратора, оскільки демонструє хід його думок, доступ до якого зазвичай обмежений. Міркування є одним із виявів внутрішнього мовлення в зовнішньому висловленні. Через нього відбувається реалізація комунікативної, розумової, пізнавальної функцій внутрішнього мовлення.

Важливим під час створення загального смислу твору є місце міркування в композиційній побудові твору. На початку твору основною функцією цього типу мовлення є повідомлення інформації, пропонування читачеві інтриги твору. У середині твору міркування зберігає інтригу, зацікавлює читача, тримає його в напруженні й очікуванні. Зрештою, у заключній частині твору міркування несе головне смислове навантаження та використовується для підбиття підсумків, експліцитно виражає головну ідею художнього тексту.

Міркування наратора часто подані у формі діалогу із самим собою (зі своїм другим «я»). У прикладі (8) наратор намагається переконати самого себе в тому, що він неслухняна дитина, яка заслуговує на покарання. Таке доповнення власної оповіді репрезентує процес текстотворення.

(8) *I begin to think that may, maybe Mother was right. Besides, I tell myself, I do lie and steal food. Maybe I do deserve to be punished. I stop for a second to rethink my plan. If I turn back now, right now, she'll yell and beat me – but I'm used to that. If I'm lucky, tomorrow she may feed me some leftover scraps from dinner. Then I can steal food from school the next day. Really all I have to do is go back. I smile to myself. I've survived worse from Mother before* (2, 11).

Крім того, наратор часто роздумує про суспільну неприйнятність, відчуваючи себе ізольованим від однолітків та аналізуючи причини такого ставлення до себе (приклад 9).

(9) *I wanted to be part of what seemed to be one big happy gang, but even then I felt as if I was a long way off from them, separated from those other children by more than my age and a line of railings. I had already half realized that for reasons I couldn't yet understand I would never be able to join in. it felt bad. I was the ninth of ten children and I already knew exactly what loneliness was* (3, 24–25).

Аналіз мовленнєвих актів оповідача текстів нежанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії, експлікованих у композиційно-мовленнєвих формах опису, оповіді й міркування, дав змогу виділити такі комунікативні інтенції:

– аксіологічні – інтенції суб'єктивної оцінки оповідача, які найяскравіше виявляються в описовому типі мовлення;

– аргументативні – інтенції наведення власних роздумів про інших персонажів, події, ситуації, аналіз того, що відбувається, причинно-наслідкових відношень, експліковані в міркуваннях як типі мовлення;

– репрезентативні – інтенції відображення динаміки подій у хронологічній послідовності або з використанням засобів проспекції й ретроспекції; інтенції акцентування важливості певних подій, виражені в оповідній композиційно-мовленнєвій формі.

Під час аналізу інтенцій оповідача враховуємо те, що маємо справу з літературною/художньою автобіографією (*fictional autobiography*). У звичайній, «справжній» автобіографії (*real autobiography*) основною інтенцією автора/наратора є зображення свого життя. Дослідивши нежанрові тексти *misery lit* як різновиду літературної автобіографії, вважаємо, що страждання є явною, проте не основною інтенцією оповідача. У цих текстах наратор створює реальне відображення подій, втягуючи читача у світ текстопростору. У такий спосіб він експлікує інтенцію сповіді, інтенцію залучення читача до співпереживання.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, будь-який текст художнього твору характеризується прагматичною спрямованістю на читача, що виявляється через таку організацію всіх елементів текстової системи, яка оптимально забезпечує залучення читача на бік наратора, переконує його в справедливості задуму наратора. Проаналізувавши комунікативні інтенції наратора тексту нежанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії (аксіологічні, аргументативні, репрезентативні) та врахувавши специфіку надійного й ненадійного наратора в текстах цього нежанру, ми виділили домінантні комунікативні інтенції сповіді та залучення читача до співпереживання. Донесення до широкого кола читачів інформації про актуальні суспільні проблеми, репрезентовані в текстах нежанру *misery lit*, є надзвичайно важливим. У такий спосіб адресанти цих творів мають можливість хоч трохи зменшити тягар страждань і звільнитись від переслідувань минулого. Лише завдяки самоототожненню з проблемною життєвою ситуацією оповідача можливий смисловий контакт. Тоді через адекватне тлумачення інтенцій у процесі текстової діяльності (породження, читання та інтерпретації тексту) виникає ефект діалогу, що саме є основним завданням текстової комунікації.

Перспективним вважаємо подальше дослідження текстів нежанру *misery lit* як різновиду літературної автобіографії в комунікативно-прагматичному руслі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX веков: трактаты, статьи, эссе. – М. : МГУ, 1987. – С. 387–422.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 407 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 191 с.

5. Грайс Г. Логика и речевое общение / Г. Грайс. // Новое в зарубежной лингвистике: лингвистическая прагматика. – 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
6. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: поиск метода / А.-Ж. Греймас. – М. : Академический проект, 2004. – 386 с.
7. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе. – М. : Наука ; Институт социологических исследований АН СССР, 1984. – 227 с.
9. Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. / Ж. Женетт. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998–1998. – Т. 1. – 1998. – 470 с. ; Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. / Ж. Женетт. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998–1998. – Т. 2. – 1998. – 472 с.
10. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2005. – 284 с.
11. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
12. Лотман Ю. М. Лекции по структурной поэтике / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Язык. Семиотика. Культура : сборник лекций и работ / Ю. М. Лотман. – М. : Гнозис, 1994. – С. 17–264.
13. Лукин В. А. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.
14. Падучева Е. В. Семантические исследования / Е. В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 480 с.
15. Серль Дж. Рациональность в действии / Дж. Серль. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
16. Ткачук О. М. Наратологічний словник / О. М. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
17. Успенский Б. А. Поэтика композиции: структура художественного текста и типология композиционной формы / Б. А. Успенский. – М. : Искусство, 1970. – 224 с.
18. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
19. Austin J. How to do things with words / J. Austin. – London : Clarendon Press, 1962. – 257 p.
20. Bal M. Narratology. Introduction to the Theory of Narrative / M. Bal. – 2 ed. – Toronto : University of Toronto Press, 2002. – 254 p.
21. Beaugrande R. Introduction to Text Linguistics / R. de Beaugrande, W. Dressler. – London ; New York : Longman, 1981. – 270 p.
22. Booth W. The Rhetoric of Fiction / W. Booth. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1961. – 455 p.
23. Collins English Dictionary. – 12th ed. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com/>.
24. Fludernik M. The Fictions of Language and the Languages of Fiction: the Linguistic Interpretation of Speech and Consciousness / M. Fludernik. – London : Routledge, 1993. – 512 p.
25. Friedman N. Form and Meaning in Fiction / N. Friedman. – Athens : The University of Georgia Press, 1974. – 420 p.
26. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ldoceonline.com/>.
27. Macmillan Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.macmillandictionary.com/>.
28. Miller A. The Pornography of Trauma: Faking Identity in “Misery Memoirs” / A. Miller [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.linqjournal.com/past-issues/volume-39-life-writing-performing-lives/the-pornography-of-trauma-faking-identity-in-misery-memoirs/>.
29. Nünning A. Reconceptualizing the Theory, History and Generic Scope of Unreliable Narration: Towards a Synthesis of Cognitive and Rhetorical Approaches / A. Nünning // Narrative Unreliability in the Twentieth Century First-person Novel / ed. by W. D’hoker, G. Martens. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. – P. 29–76.
30. Oxford Learner’s Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
31. O’Neill B. Misery Lit ... Read On / B. O’Neill [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/6563529.stm.
32. Prince G. Narratology. The Form & Functioning of Narrative / G. Prince. – Berlin ; New York ; Amsterdam : Mouton Publishers, 1982. – 185 p.
33. Riggan W. Picaros, Madmen, Naifs, and Clowns: The Unreliable First-Person Narrator / W. Riggan. – Norman : U. of Oklahoma P., 1981. – 206 p.
34. Rimmon-Kenan Sh. Narrative Fiction. Contemporary Poetics / Sh. Rimmon-Kenan. – London ; New York : Routledge, 2002. – 192 p.
35. Todorov Ts. Introduction to Poetics / Ts. Todorov. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1981. – 83 p.
36. Stanzel F. A Theory of Narrative / F. Stanzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – 328 p.
37. Walsh R. Who Is the Narrator? / R. Walsh // Poetics Today. – 1997. – Vol. 18. – № 4. – P. 495–513.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Keenan S. Broken / S. Keenan. – London : Hodder & Stoughton, 2008. – 305 p.
2. Pelzer D. The Lost Boy / D. Pelzer. – London : Orion Books, 1997. – 272 p.
3. Roche P. Unloved / P. Roche. – London : Penguin Books, 2007. – 338 p.

УДК 821.161.2'42:655.535.6

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГІТАЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ СЛОГАНІВ

Билінська О. С.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню впливового потенціалу політичних слоганів, що виконують агітаційну функцію. Визначено особливості агітаційних політичних слоганів та окреслено місце дослідження політичної слоганістики серед інших наукових праць із політичної лінгвістики. Доведено актуальність експериментальних методів аналізу впливового потенціалу політичних слоганів та описано методіку проведення лінгвістичного експерименту, метою якого стало виявлення вагомості синтаксичної будови політичних слоганів для посилення агітаційної функції. Двохетапний експеримент довів потребу врахування як граматичного, так і лексичного компонентів, а також невідповідність сприйняття реципієнтами інтенційної скерованості й мовної форми слоганів.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний слоган, експериментальне дослідження, інформанти, імперативність, впливовий потенціал.

Былинская А. С. Экспериментальные методы исследования агитационных политических слоганов. Статья посвящена исследованию воздействующего потенциала политических слоганов, выполняющих агитационную функцию. Определены особенности агитационных политических слоганов и обозначено место исследования политической слоганистики среди других научных работ по политической лингвистике. Доказана актуальность экспериментальных методов анализа воздействующего потенциала политических слоганов и описана методика проведения лингвистического эксперимента, целью которого стало выявление важности синтаксического строения политических слоганов для усиления агитационной функции. Двухэтапный эксперимент доказал важность учитывания как грамматического, так и лексического компонентов, а также несоответствие восприятия реципиентами интенционной направленности и языковой формы слоганов.

Ключевые слова: политический дискурс, политический слоган, экспериментальное исследование, информанты, императивность, воздействующий потенциал.

Bylinska O. S. The experimental methods of political propaganda slogans. The article is devoted to the influential capacity of political slogans, which serve a propaganda function. The features propaganda, political slogans and delineated areas of research political slogans took among other scientific works on political linguistics. Proven the relevance of experimental methods for the analysis of potential influential political slogans and described the methodology of conducting a linguistic experiment, the purpose of which was to identify the weight of the syntactic structure of political slogans to enhance the campaign features. A two-stage experiment proved the necessity of taking into account, both grammatical and lexical components, and the discrepancy of the perception of the recipients intention direction and form language slogans. After the analysis of lexical statements can be argued that the slogans are only aimed at the Union and national revival of the country, convinced of its potential recipients and effective during the election campaign. Future prospects of the study are to determine the mechanisms of influence of political slogans.

Key words: political discourse, political slogan, experimental research, informants, imperative, influential potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним з актуальних завдань політичної лінгвістики є вивчення специфіки текстів різних жанрів, серед яких особливе місце належить агітаційним, які мають потужний впливовий потенціал. Агітаційні тексти скеровано на те, щоб у політичній комунікації не лише привернути увагу реципієнтів, а й переконати їх зробити певний вибір; надання переваги політичному діячу або політичній силі становить основну мету дії агітаційних текстів. З огляду на це тексти агітаційних жанрів підпорядковані параметру агональності, що

передбачає зосередженість учасників політичного дискурсу на перемозі в політичній боротьбі. Вибір жанру й конкретного тексту зумовлений завданнями мовленнєвої взаємодії та метою політичної комунікації – боротьбою за владу. Серед усіх жанрів варто виокремити слоган, що є стислим за обсягом, проте передає скомпресований зміст, тобто містить подану в згорнутій формі основну ідею політичної кампанії. Агітаційні слогани становлять насамперед заклики до голосування та до підтримки політичних суб'єктів, проте будь-який слоган фактично є агітаційним, оскільки репрезентує політичну силу чи політика з метою переконання адресатів у необхідності його підтримки. Цей факт потребує ґрунтовних досліджень експериментального характеру, що продемонструють специфіку розпізнавання агі-

таційного потенціалу слоганів пересічними виборцями-адресатами, зокрема, асоціативних експериментів. Залучення результатів експериментального дослідження дасть змогу простежити впливовість слоганів незалежно від їх мовного оформлення та експліцитності заклику, що саме визначає **актуальність** наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми політичної лінгвістики постають у центрі уваги українських (Н. В. Кондратенко, Л. П. Нагорна, К. С. Серажим, Л. Л. Славова, Н. В. Петлюченко, Г. М. Яворська та інші) і зарубіжних (Е. В. Будаєв, О. С. Іссерс, І. Ю. Черепанова, А. П. Чудінов, О. Й. Шейгал та інші) лінгвістів, проте виокремлення сугестивного й лінгвопрагматичного аспектів аналізу становить порівняно новий ракурс вивчення політичного мовлення. Окремі жанри політичного дискурсу висвітлено в наукових працях Н. В. Кондратенко [4], Л. І. Стрій [9], Л. Л. Славової [8], Н. В. Петлюченко [7] та інших авторів, серед жанрів особлива роль відводиться слоганам (розкриті в працях В. В. Зірки [1], А. В. Ковалевської [2], Н. В. Кутузи [6] та інших учених), однак проведення лінгвістичного експерименту з метою визначення впливового потенціалу політичних слоганів не представлено в українському мовознавстві. Водночас важливість слоганів у політичному дискурсі ґрунтується на тому, що вони «передають основну ідею політичної програми або політичне кредо певного політика» [5, 55]. Слоган є згорнутим висловленням основної ідеї політичної сили чи політика, передає концептуальне ядро виборної програми.

Мета статті – представити результати проведеного лінгвістичного експерименту, що скерований на виявлення впливового потенціалу політичних слоганів. Для її досягнення необхідно вирішити такі **завдання**: схарактеризувати умови проведення експерименту, представити хід проведення експериментального дослідження та узагальнити отримані результати.

Об'єктом аналізу слугували політичні слогани, що функціонували впродовж 2012–2014 років у виборних кампаніях різного типу в Україні, а **предметом** – відповіді інформантів, отримані внаслідок проведення лінгвістичного експерименту зі слоганами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика експериментального аналізу слоганів, зокрема проведення асоціативного експерименту слоганів, описана Н. В. Кутузою [5]. Однак нашим завданням було не отримання асоціативного поля слоганів, а виявлення їх впливовості на реципієнта. З огляду на це ми обрали низку агітаційних слоганів різних структурних і семантичних типів, щоб у ході проведення лінгвістичного експерименту з'ясувати їх впливовий потенціал та потужність впливу на реципієнтів. Методом дослідження було обрано анкетування. Анкета складалась із трьох частин, у першій із яких інформанти подавали інформацію про себе (стать, вік і професію), а дві наступні містили конкретні завдання, пов'язані з політичними слоганами.

Експеримент складався з двох етапів, представлених інформантам як два окремі завдання. У пер-

шому завданні потрібно було обрати серед наведених слоганів («25 жовтня – Голосуй за своїх!»; «Ми віримо у вашу підтримку!»; «Настав час змін!»; «Єднаймося заради України!»; «Мир, реформи, процвітання!»; «Разом до перемоги!»; «Змусимо владу працювати чесно!») ті, що виконують агітаційну функцію. Ми запропонували учасникам експерименту 7 слоганів різної синтаксичної будови й модальної характеристики (як спонукального, так і розповідного характеру). У другому завданні було залучено методику семантичного диференціалу Ч. Осгуда, тобто інформанти повинні були оцінити потужність впливу наведених політичних слоганів за шкалою від -3 до +3. На цьому етапі подавались інші слогани («Приєднуйся до відродження країни!»; «Добробут – рідинам, розвиток – місту!»; «В єдності – сила!»; «Україна починається з рідного краю!»; «Країна буде з хлібом і миром!»; «Обирай свідомо!»; «Віримо в майбутнє країни!»), які також мали різні структурно-семантичні та функційні характеристики як синтаксичні конструкції.

Метою нашого експерименту було довести, що наявність наказового способу дієслова, що є основним засобом вираження агітаційної функції, оскільки містить певний заклик чи спонукання до дії, – це не обов'язкова умова для репрезентації імперативної семантики. Впливова функція політичних слоганів агітаційного характеру не залежить від конкретного морфолого-синтаксичного вираження спонукання.

Оскільки слоган виступає ключовим елементом, який репрезентує політичну силу або політика та виконує функцію переконання адресатів у необхідності його підтримки на політичних перегонах, під час проведення дослідження ми зосередили увагу на тих аспектах, які допоможуть продемонструвати специфіку розпізнавання агітаційного потенціалу слоганів пересічними виборцями.

У нашому асоціативному дослідженні взяли участь дві групи інформантів, якими було обрано студентів двох структурних підрозділів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Інституту механіки, економіки і математики та філософського факультету), що дало змогу охопити інформантів із незакінченою вищою технічною й гуманітарною освітою (переважно це представники 2–3 курсу). Студенти належать до активної частини суспільства, останнім часом мають активну громадянську позицію та беруть участь у виборах, тому їхнє ставлення до запропонованих слоганів віддзеркалює загальну ситуацію сприйняття політичних слоганів виборцями. Загальна кількість інформантів становила 61 особу, обидві групи приблизно однаково за кількістю інформантів (31 та 30 відповідно). Рідна мова інформантів – українська й російська, проте всі вони переважно є білінгвами.

Наведемо результати проведеного експериментального дослідження.

За першим критерієм (наявності агітаційної функції в наведених слоганах) ми отримали такі відомості. Слоган «25 жовтня – Голосуй за своїх!», що є спонукальним реченням, тобто виконує функцію заклику, був позначений як агітаційний 38

інформантами (62%), тобто граматичне вираження в цьому випадку визначає особливості сприйняття слогану як агітаційного. Інший слоган спонукального типу – «*Єднаймося заради країни!*» (тут дієслово подано в множині) – отримав 31 позитивну відповідь інформантів (50,1%); тут показник менший, проте половина учасників експерименту також визначила агітаційний потенціал цього слогану. Інші слогани не містили спонукування, проте вони також були позначені як потужні за агітаційною дією. Слоган «*Ми віримо у вашу підтримку!*», що становить елементарне двоскладне речення розповідного типу, оцінено як агітаційний 12 інформантами (19,6%); слоган «*Настав час змін!*» такого ж синтаксичного типу – 9 інформантами (14,7%); слоган «*Мир, реформи, процвітання!*», що становить односкладне номінативне речення, – 15 інформантами (24,5%); слоган «*Разом до перемоги!*», що є неповним реченням, де пропущено дієслівний компонент спонукальної семантики, – 18 інформантами (29,5%); слоган «*Змусимо владу працювати чесно!*», що є означено-особовим реченням із головним предикативним членом у формі 1-ої особи множини майбутнього часу, – 34 інформантами (55,7%).

Якщо визнання агітаційними слоганів спонукального характеру було передбаченим і не викликає жодних заперечень, то позначення як агітаційних тих слоганів, що не мають імперативного характеру, проте, на думку інформантів, є агітаційними, потребує ґрунтовного вивчення. Особливе місце належить останньому слогану – «*Змусимо владу працювати чесно!*», що показав другий результат, тобто його сприймають як агітаційний більше половини учасників експерименту. До того ж інші слогани неспонукального характеру також позначені як агітаційні, хоча й меншою кількістю інформантів. Однак зазначені цифрові результати дають підстави стверджувати, що явище має не поодинокий характер, а є тенденцією: слогани розповідного типу (як двоскладні, так і односкладні) сприймаються інформантами як агітаційні через імпліцитну імперативність.

За другим критерієм – потужністю впливу – оцінки подавались за градуєваною шкалою, що уможливорює фіксацію інтенсивності впливового потенціалу. Інформанти визначали потужність впливу слоганів за шкалою із семи позначок: позитивних (+3, +2, +1), нейтрального (0) та негативних (-1, -2, -3). Перший слоган «*Приєднуйся до відродження країни!*» здебільшого оцінений позитивно

(36 балів за позитивною шкалою, 17 балів – за негативною, 8 балів – за нейтральною); загальна сумарна оцінка – 32 бали, що становить +0,52 за семантичним диференціалом. Другий слоган «*Добробут – рідинам, розвиток – місту!*» (30 балів – за позитивною шкалою, 25 – за негативною, 6 – за нейтральною) має сумарну оцінку 13 балів, що становить +0,19 за семантичним диференціалом. Третій слоган «*В єдності – сила!*» (40 балів – за позитивною шкалою, 18 – за негативною, 3 – за нейтральною) має сумарну оцінку 47 балів, що становить +0,77 за семантичним диференціалом. Четвертий слоган «*Україна починається з рідного краю!*» (37 балів – за позитивною шкалою, 17 – за негативною, 7 – за нейтральною) має сумарну оцінку 39 балів, що становить +0,64 за семантичним диференціалом. П'ятий слоган «*Країна буде з хлібом і миром!*» (24 бали – за позитивною шкалою, 20 – за негативною, 17 – за нейтральною) має сумарну оцінку 2 бали, що становить +0,03 за семантичним диференціалом. Шостий слоган «*Обирай свідомо!*» (34 бали – за позитивною шкалою, 19 – за негативною, 8 – за нейтральною) має сумарну оцінку 18 балів, що становить +0,295 за семантичним диференціалом. Останній слоган «*Віримо в майбутнє країни!*» (36 балів – за позитивною шкалою, 16 – за негативною, 9 – за нейтральною) має сумарну оцінку 34 бали, що становить +0,56 за семантичним диференціалом.

Представимо отримані результати в таблиці 1.

Отримані кінцеві показники є середнім арифметичним між усіма отриманими відповідями інформантів, при цьому всі результати мають позитивну оцінку, хоча й порівняно невисоку. Коливання оцінювання відбувається від +0,033 до +0,77. Низький результат отримав слоган «*Країна буде з хлібом і миром!*», що вказує на сприйняття його мінімально впливовим та неімперативним, тобто дія цього слогану прогнозовано неефективна. При цьому співвідношення позитивних, негативних і нейтральних відповідей у цьому випадку також є майже рівнозначним (24:20:17), з невеликою перевагою позитивних оцінок, що дає загальне домінування позитивної оцінки. Такий низький показник, що наближається до нульового лише в наведеному слогані, зумовлений тим, що інформанти однаковою мірою вважають слоган як впливовим, так і не впливовим.

Таблиця 1

Кількісні показники експериментального дослідження (за семантичним диференціалом Ч. Осгуда)

Слоган	Позитивна оцінка	Негативна оцінка	Нейтральна оцінка	Показники
Приєднуйся до відродження країни!	36	17	8	+0,52
Добробут – рідинам, розвиток – місту!	30	25	6	+0,19
В єдності – сила!	40	18	3	+0,77
Україна починається з рідного краю!	37	17	7	+0,64
Країна буде з хлібом і миром!	24	20	17	+0,033
Обирай свідомо!	34	19	8	+0,295
Віримо в майбутнє країни!	36	16	9	+0,56

Усі інші слогани мають значну численну перевагу позитивних оцінок, виняток становить лише слоган «Добробут – рідинам, розвиток – місту!», у якому співвідношення позитивних, негативних і нейтральних результатів 30:25:6, тобто кількість позитивних оцінок незначною мірою перевищує негативні. Загальна кількість негативних оцінок у цьому слогані найбільша, тобто майже половина інформантів не сприймають його як впливовий. Із цього постає загальний показник +0,19 потужності впливу. Найвищий результат має слоган «В єдності – сила!» (+0,77), що наближається до +1, при цьому фіксуємо тут найбільшу кількість позитивних відповідей (40) порівняно з іншими слоганами. Інші слогани дають середній результат від +0,29 до +0,64, у них майже вдвічі переважають позитивні оцінки над негативними, а нейтральні становлять не більше 17%. Серед цих слоганів із середнім результатом два є спонукальними реченнями («Приєднуйся до відродження країни!» та «Обирай свідомо!»), тобто вони оцінюються як такі, що мають середній впливовий потенціал. Натомість найвищі показники слогану «В єдності – сила!» не зумовлені наявністю в ньому граматичних показників імперативності. Не можна

заперечувати вагомість граматичних ознак спонукальності для потужності агітаційних слоганів, проте цей чинник не визначає силу впливу на реципієнтів. Загалом інформанти показали наявність впливовості в усіх наведених слоганах, хоча рівень інтенсивності цього впливу сприймається як невисокий. Якщо аналізувати лексичний рівень висловлювань, то можна стверджувати, що лише слогани, скеровані на об'єднання й національне відродження країни, переконують своїх потенційних адресатів та є дієвими під час виборної кампанії.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Слоган становить стрижневий компонент політичної агітації та є обов'язковим елементом виборного процесу. З метою агітаційного впливу й переконання виборців використовують слогани різних типів, що мають, відповідно, неоднаковий впливовий потенціал. Проте така граматична форма слоганів, як імперативні синтаксичні конструкції, не належить до найвпливовіших форм політичної агітації. Результати експерименту свідчать про те, що впливова потужність більшою мірою залежить не від граматичних, а від лексичних показників. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у визначенні механізмів впливу політичних слоганів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зирка В. В. Манипулятивні ігри в рекламі. Лінгвістический аспект / В. В. Зирка. – Днепропетровск : ДНУ, 2004. – 294 с.
2. Ковалевська А. В. Структурна модель текстової сугестивності (на матеріалі рекламних слоганів і замовлянь) / А. В. Ковалевська // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі : [монографія] / за заг. ред. О. В. Александрова. – О. : Астропринт, 2009. – С. 159–166.
3. Кондратенко Н. В. Синтаксичні моделі слоганів в українському політичному дискурсі / Н. В. Кондратенко // Граматичні студії: збірник наукових праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – Вип. 2. – С. 54–59.
4. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – О. : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
5. Кутуза Н. В. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – О. : Астропринт, 2011. – 80 с.
6. Кутуза Н. В. Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : зб. наук. статей / Н. В. Кутуза. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 288 с.
7. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монографія] / Н. В. Петлюченко. – О. : Астропринт, 2009. – 464 с.
8. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.
9. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Стрій. – О., 2015. – 20 с.

УДК 811.111;801.8;82.09;81'322.5

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ КІНОСЛОГАНІВ

Близнюк А. С.

Сумський державний університет

Чуланова Г. В.

Сумський державний університет

Статтю сфокусовано на рекламних слоганах до англомовних кінофільмів, синтаксичних особливостях їх побудови. Досліджено засоби оптимізації мовленнєвого впливу в межах англомовного рекламного дискурсу, серед яких значну роль відведено синтаксису.

Ключові слова: кінослоган, кінопродукт, рекламна кампанія, синтаксис.

Близнюк А. С., Чуланова Г. В. Синтаксические особенности англоязычных кинослоганов. Статья сфокусирована на рекламных слоганах к англоязычным кинофильмам, синтаксических особенностях их построения. Исследуются средства оптимизации языкового влияния в рамках англоязычного рекламного дискурса, среди которых большая роль отводится синтаксису.

Ключевые слова: кинослоган, кинопродукт, рекламная кампания, синтаксис.

Blyzniuk A. S., Chulanova H. V. Syntactic peculiarities of English movie taglines. The article focuses on advertising taglines to English-speaking movies, their syntactic peculiarities of construction. In this article the ways of optimization of a speech impact within the English-speaking advertising discourse are being studied, among which syntax has a significant role.

Key words: movie tagline, film-product, advertising campaign, syntax.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ядром будь-якої маркетингової кампанії є слоган. Він не лише слугує влучною, яскравою фразою, яка передає конкретну інформаційну, комунікативну та прагматичну інтенцію, а й несе в собі певну іміджеву функцію [5; 15] відповідного спрямування. Синтаксичний аспект побудови кінослогану є надзвичайно важливим для його сприйняття реципієнтом, проте недостатньо дослідженим, що зумовлює широке поле для подальших пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню рекламного слогану присвячені роботи багатьох учених. Так, Д. Огілві визначає роль тексту в рекламній кампанії [9]; І. В. Морозова та А. Кромптон формують рекомендації щодо складання успішних слоганів відповідно до їхніх художніх особливостей [8; 6]; Д. Е. Розенталь і Н. Н. Кохтев аналізують засоби виразності слоганістики [14]; Ч. Сендідж займається вивченням спонукальних мотивів рекламних текстів у цілому [15].

Актуальність дослідження полягає в тому, що ця тематика є цікавою та представляє широкий простір для вивчення, адже сьогодні синтаксичні особливості слоганів до англомовних фільмів ще не були об'єктом окремого розгляду, а різноманіття прикладів дає змогу досліджувати цю проблему з різних аспектів.

Метою статті є аналіз особливостей слоганів до англомовних фільмів на синтаксичному рівні.

Для її досягнення необхідно вирішити такі наукові завдання: розглянути поняття «кінослоган» та визначити особливості його синтаксичної побудови.

Об'єктом дослідження є слогани до англомовних кінофільмів, а **предметом** – їхній синтаксичний аспект.

Сьогодні синтаксичному дослідженню рекламних слоганів приділено відносно невелику увагу. З огляду на останні доробки виділяють такі види слоганів: а) відповідно до типу використаного мотиву; б) відповідно до кількості слів, що використовуються; в) відповідно до роду емоційної інтенції; г) відповідно до функціональної ознаки тощо [7]. «Лівопівкульна» англійська мова орієнтована на синтаксис та апелює більше не до логіки адресата, а до ірраціонального й емоційного в психіці реципієнтів. Синтаксис корелює не зі змістом висловлювання, а з його оформленням, знаходячи своє вираження у формально-структурному аспекті комунікації шляхом синтаксичного аранжування різнорівневих одиниць мови. Це означає, що проблема синтаксичної будови слоганів до фільмів має широкий науковий потенціал, що у свою чергу досягається завдяки численній різноманітності прикладів англомовних фільмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учені вважають, що поняття «слоган» сягає своїм корінням галльської мови та перекладається як «бойовий вигук». У цьому є своя логіка, адже спочатку слоган має завоювати увагу, а потім сформулювати вподобання споживача. Широке використання коротких, влучних фраз у рекламних цілях розпочалось наприкінці XIX століття. У своєму сучасному значенні це поняття вперше було використане в 1880 році. Лінгвісти зазначають, що для

привернення уваги споживача в рекламних текстах застосовується мовне маніпулювання, тобто використання особливостей мови та принципів її вживання з метою прихованого впливу на адресата. Маніпулятивні можливості рекламного дискурсу реалізуються за допомогою вербальних засобів, які збуджують емоційні реакції реципієнта й викликають відповідні дії [2; 4; 9, 12]. Що стосується слоганів для кінофільмів, то тут приховані можливості мови використовуються авторами для того, щоб нав'язати потенційному глядачеві певне уявлення про кінофільм, ставлення до нього, емоційну реакцію на нього тощо [11, 34].

Дослідники Д. Е. Розенталь та Н. Н. Кохтев виділили такі функціональні особливості кінослоганів:

- інформаційну (слоган інформує споживача про кінопродукт);
- атракційну (привернення уваги потенційного глядача);
- моделюючу (формування певної картини світу, створення уявлень про ідеальний світ);
- повчальну (кінослоган у цьому разі виступає порадицею, наставником, товаришем, який за допомогою непрямих засобів впливу формує в реципієнта певну поведінкову модель);
- декоративну (створення відповідного настрою стосовно опису фільму) [14, 50].

Лексика й синтаксис є чи не найголовнішими складниками вдалої побудови будь-якого кінослогану. Вживання реалій, неологізмів, жаргонізмів, різноманітної кількості розмовних слів зазвичай має на меті орієнтування на потенційного споживача (у цьому разі – глядача). Грамотна побудова рекламного кінослогану на синтаксичному рівні робить кінослоган «обличчям» будь-якого кінопродукту, адже завдяки своїй часто нетиповій побудові, лаконічності й емотивній забарвленості слоган нерідко виходить за межі фільму. Так було, наприклад, із кінокартиною «Apollo 13», у якій фраза одного з героїв *“Houston, we have a problem”* не лише стала слоганом до картини, а й отримала статус культової, давно вийшовши за межі сфери кіно та наблизившись до розмовно-побутового жанру на позначення проблем, які незабаром виникнуть.

Вивчаючи особливості кінослоганів, учені аналізують їх відповідно до таких критеріїв: 1) мети висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні речення); 2) емоційного забарвлення (окличні речення); 3) кількості предикативних центрів (прості й складні речення) та кількості синтаксичних позицій предикативного ядра (односкладні, двоскладні, еліптичні речення); 4) порядку слів (інверсія); 5) пунктуаційного оформлення [17, 325].

Що стосується мети висловлювання, то близько 80% слоганів мають розповідний характер, адже не завжди до кожного кінофільму можна створити слоган, який несе в собі спонукальну інтенцію чи побудований у вигляді запитання. Наприклад, слоган до кінокартини «Alien» *“In space no one can hear you scream”* хоча є розповідним, складним реченням, проте несе в собі певну емотивну забарвленість, висловлюючи пересторогу, почуття безвиході й навіть атмосферу жаху. Риторичне запитання має

на меті афористичне узагальнення очевидної думки [16]. Кінослоган, побудований у вигляді питань, зазвичай має риторичний характер. Він ніби звертається до глядача, залишаючи після себе інтригу й інтерес, запрошує його до перегляду фільму. Слоган до кінофільму «Ghostbusters» *“Who ya gonna call?”* слугує одночасно і риторичним запитанням, і спонукуванням, а назва самої кінокартини є семантичною відповіддю на цей слоган. Такий прийом застосовується також у слогані до картини «Ocean's Eleven» – *“Are you in or out?”*

Окличні речення в дискурсі слоганістики завжди виконують експресивну функцію. Вони можуть передавати, наприклад, емоції страху перед прибульцями у фільмі «Mars attacks!» з елементами сатири (*“Nice planet. We'll take it!”*), застереження та навіювання жаху (*“...and remember, the next scream you hear may be your own!”*) з кінофільму «The Birds»; у слогані до фільму жахів, який знімався одночасно англійською та норвезькою мовами – «Dead Snow» (*“Ein, zwei, die!”*), можна спостерігати мовну гру, де німецькі числівники *ein* та *zwei* перериваються англійським дієсловом *die*, що у свою чергу створює комічно-сатиричний ефект.

Три крапки в побудові тексту слоганів до фільмів виконують різні функції. Три крапки – це знак, що передає недомовленість думки або значущість сказаного, вказує на підтекстний зміст [12, 20]. Вони ненав'язливо запрошують читача до співпраці – до спільного визначення смислу тексту [13, 182], наприклад, слоган *“They're young... they're in love... and they kill people”* з кінофільму «Bonnie and Clyde», де кожен двоскладне речення залишає після себе певну недомовленість і невелику інтригу для реципієнта; слоган до кінокартини «Forrest Gump» *“Life is like a box of chocolates... you never know what you're gonna get”*, який сьогодні став крилатим висловом, афоризмом, та багато інших.

Слоган до кінофільму має передавати максимум інформації за допомогою мінімальної кількості слів [8, 4]. Не є частою тенденцією до використання складних речень, натомість прості речення з одночи двоскладною синтаксичною структурою утворюють більшість слоганів. Це можна пояснити тим, що реципієнт завжди буде прагнути максимуму інформації про фільм та якомога менше слів. Тому слогани є короткими за змістом, проте семантично наповненими фразами.

Односкладні речення є найбільш поширеними. Дуже часто такі речення є також еліптичними, де зміст самого слогану стає зрозумілим із контексту. Еліптичне – це таке речення, у якому незгаданий член не визначається з контексту, а зумовлюється структурою й семантикою самого речення [1, 306; 12]. Такими є слоган до фільму «Bowling for Columbine» *“One nation under the gun”*, де смислове дієслово *is* випускається з контексту; слоган до фільму «The Rum Diary» *“One part outrage. One part justice. Three parts rum. Mix well”*, де, як і в попередньому прикладі, слово *add* також випущене, проте це не робить семантичну функцію цього слогана незрозумілою для реципієнта. Цікавим для слоганістики є також явище інверсії, яке полягає в

незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сміслового увиразнення певного вислову [19]. За її допомогою автор слогану акцентує увагу адресата на певних елементах висловлювання. Прикладами можуть слугувати слогани з фільму «This Is Spinal Tap» про вигаданий британський рок-гурт "Does for rock and roll what "The Sound of Music" did for hills", слоган до картини «Airplane!» "Thank God it's only a motion picture", до кінофільму «Children of Men» "The last one to die please turn out the light" та багато інших.

Із синтаксичної позиції прості речення складаються з однієї предикативної одиниці, а складні – з двох і більше. Елементарне просте речення із семантико-синтаксичного погляду виражене мовним знаком однієї ситуації, а елементарне складне – знаком двох взаємопов'язаних ситуацій [3, 344]. Зразком елементарного простого речення можна вважати слоган фільму жахів «Freddy vs. Jason» "Winner kills all", кінокартини постапокаліптичної тематики «I Am Legend» "The last man on Earth is not alone". Прикладами складного речення можуть слугувати слогани до фільму «Edward Scissorhands» "His story will touch you, even though he can't", "What one doesn't have, the other is missing", написані для комедійної кінокартини «Dumb and Dumber».

Важливим явищем для синтаксичної будови великої кількості слоганів є повтор. Різновидом повтору, що об'єднує лексичний повтор і повтор синтаксичної структури, є лексико-синтаксичний паралелізм [10; 18]. Існує повний та частковий лек-

сико-синтаксичний паралелізм. Повний паралелізм поданий у вигляді низки повністю тотожних синтаксичних структур: "You'll laugh. You'll cry. You'll hurl" з кінофільму «Wayne's World»; "No mercy. No shame. No sequel" з комедійного фільму жахів «Scary Movie»; "Part mystery. Part thriller. Parts missing" з фільму «Lake Placid», де третє речення слогану розкриває тематику кінокартини з елементами жаху, у якій головним антагоністом є великий крокодил, та багато інших.

Під частковим лексико-синтаксичним паралелізмом розуміється лексичний повтор у поєднанні з неповним структурним паралелізмом компонентів. Так, прикладами можуть слугувати такі слогани англійських фільмів: "Buy the ticket, take the ride" до кінокартини «Fear and Loathing in Las Vegas»; "Buy a bag, go home in a box" до фільму «Porcorn»; "When he pours, he reigns" з драматичної кінокартини «Cocktail», де головним героєм є бармен у виконанні Тома Круза.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Кінослоган є особливою складовою частиною маркетингової кампанії кінопродукту та своєрідним його лейтмотивом. Кінослоган завжди будується так, щоб розповісти про фільм із максимально допустимою інтригою, змушуючи реципієнта зацікавитись кінопродуктом, тому маркетингологи вдаються до особливих прагматико-інтенційних прийомів складання слогану. Ця тема є цікавою для дослідження слоганів до фільмів не лише із синтаксичного, а й із семантичного та прагматичного аспектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
2. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.02 / В. В. Зірка ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2005. – 32 с.
3. Сучасна українська літературна мова / [С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера, 2011. – 344 с.
4. Клендар А. А. Место слогана в PR-деятельности компании / А. А. Клендар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fpr-club.com%2Fassets%2Ffiles%2Fpr_lib%2Fpr_root%2Fkalendar.doc&name=kalendar.doc&lang=ru&c=587751dc908d.
5. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов / Н. Н. Кохтев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.studmed.ru/kohtev-nn-reklama-iskusstvo-slova-rekomendacii-dlya-sostaviteley-reklamnyhtekstov_38f740f524b.html.
6. Кромптон А. Мастерская рекламного текста / А. Кромптон ; пер. Б. В. Субботина. – 2-е изд. – М. : Довгань, 1995. – 243 с.
7. Литвинова А. В. Короче афоризма, умнее заголовка: успех рекламы начинается со слогана / А. В. Литвинова. – М. : РИП-Холдинг, 1997. – 91 с.
8. Морозова И. В. Слагая слоганы / И. В. Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 1998. – 172 с.
9. Огилви Д. Откровения рекламного агента / Д. Огилви. – М. : Бератор-пресс, 1998. – 185 с.
10. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект (на материале современной английской прозы) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки» / Н. Н. Орлова. – Ростов-на-Дону, 2009. – 25 с.
11. Пирогова Ю. К. Слоган в корпоративной рекламе / Ю. К. Пирогова // Бюллетень финансовой информации: аналитический банковский журнал. – М., 1995. – № 5. – С. 32–40.
12. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова / О. Д. Пономарів, Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 2008. – 400 с.
13. Раевська Н. М. Лексикологія англійської мови / Н. М. Раевська. – К. : Вища школа, 1970. – 302 с.
14. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов / Д. Э. Розенталь, Н. Н. Кохтев. – М. : Высшая школа, 1981. – 125 с.
15. Сендидж Ч. Реклама: теория и практика / Ч. Сендидж. – М. : Сирин ; МТ-ПРЕСС, 2001. – 236 с.
16. Франко З. Т. Риторичне запитання / З. Т. Франко // Українська мова: енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 524.

17. Чуланова Г. В. Синтаксические средства выражения эмоций в текстах-регулятивах / Г. В. Чуланова // Функциональная лингвистика: сборник научных работ Крымского республиканского института последипломного педагогического образования / науч. ред. А. Н. Рудяков. – Симферополь, 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 325–327.

18. Чуланова Г. В. Лінгво-прагматичні особливості тексту-регулятиву в рекламно-художньому дискурсі сучасної англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. В. Чуланова ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2012. – 20 с.

19. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

УДК 81'42:811.111:821.111

ЕМОТИВНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНІСТЬ В РАКУРСІ ІКОНІЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО РОМАНУ ЖАХІВ Р. БЛОХА «PSYCHO»)

Вовк О. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті з'ясовано й розмежовано поняття емоційності та емотивності. Емотивність і способи її актуалізації в англomовному романі жахів розкрито через принципи іконічності в текстовому середовищі. Емотивність, виступаючи засобом художнього тексту, може стимулювати емоційність, яка водночас функціонує разом із мовою та компенсує мовні засоби, тим самим викликаючи емоційний резонанс між адресантом та адресатом.

Ключові слова: емотивність, емоційність, емоційний резонанс, іконічність.

Вовк О. В. Эмотивность и эмоциональность в контексте иконичности (на базе англоязычного романа ужасов Р. Блоха «Psycho»). В статье выяснены и разграничены понятия эмоциональности и эмотивности. Эмотивность и способы ее актуализации в англоязычном романе ужасов раскрыты с помощью принципов иконичности в текстовой среде. Доказано, что иконичность выступает мощным инструментом эмоционального воздействия, а эмотивность, выступая средством художественного текста, может стимулировать эмоциональность, которая в то же время функционирует вместе с языком и компенсирует языковые средства, тем самым вызывая эмоциональный резонанс между адресантом и адресатом.

Ключевые слова: эмотивность, эмоциональность, эмоциональный резонанс, иконичность.

Vovk O. V. Emotivity and emotionality in the context of iconicity (based upon the novel by R. Bloch "Psycho"). The paper focuses on explaining and delineation the notions of emotionality and emotivity. Emotivity and the ways of its actualization in horror novel is revealed via iconicity principles in text environment. It is proved that iconicity is a powerful tool for emotional impact, and emotivity as a means of a literature text, stimulates emotionality, which at the same time functioning with the language and compensates language means, thereby causing emotional resonance between addresser and addressee.

Key words: emotivity, emotionality, emotional resonance, iconicity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У мовознавчих студіях останніх років значна роль приділяється дослідженням, що пов'язані з вираженням емоцій у художніх творах і їх безпосереднім впливом на читача. Так, у лінгвістичних науках розрізняють поняття «емотивність» та «емоційність» (С. В. Гладь [5], J. Reykowski [17], K. Oatley [37], S. E. Wood [41]). Власне емоції існують відразу в двох семіотичних системах. З психологічної позиції емоції фактично є невербальними, оскільки мають певну фізіологічну екстеріоризацію (сміх, сльози, тремтіння, інтонація тощо) [20, 85]. Емоційність же визначають як складний стан організму, що припускає як фізичні зміни (у диханні, пульсі), так і зміни на ментальному рівні (стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербалізація емоцій слугує об'єктом вивчення таких дисциплін, як загальне мовознавство (І. С. Баженова, А. А. Каліта, С. В. Манібаєва, В. І. Шаховський та інші вчені), лінгвоконцептологія (О. О. Селіванова, А. М. Приходько, Л. М. Борисенкова) психолінгвістика (І. Г. Безкоровайна, В. Ф. Becker, P. S. Dale), сти-

лістика (Т. В. Адамчук, О. О. Борисов, Т. О. Мізін, А. Foolen, U. M. Lüdtke, T. P. Racine), когнітивна стилістика й поетика (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, E. Semino, J. Culpeper) тощо.

Мета статті полягає в систематизації принципів іконічності, що є ключовими у визначенні репрезентації емоції страху в художньому тексті, в англomовному романі жахів Роберта Блоха «Psycho».

Для її досягнення необхідно вирішити такі **завдання:** 1) надати визначення поняття «емоція»; 2) розмежувати поняття «емоційність» та «емотивність»; 3) з'ясувати роль емоційного резонансу в мовному середовищі; 4) розкрити принципи іконічності та їх роль в інтерпретації емоційності тексту; 5) визначити словесні й художні засоби репрезентації емоції жаху в романі Р. Блоха «Psycho».

Актуальність роботи полягає в спрямованості сучасної лінгвістики на вивчення мовленнєвої поведінки людини в емоційно забарвлених середовищах та вивченні репрезентації емоційності в мові й мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позиції психології поняття «емоційність» розуміється як комплексний феномен [21, 36] на позначення групи психічних процесів (емоційних реакцій (поведінки), емоційних станів (переживань), емоційних ситуацій (емоційний вплив) [14, 188]), що виникає внаслідок інтеграції когнітивних і психоло-

гічних процесів, які впливають на поведінку людини [15, 30].

Традиційно під емоцією розуміють власне ставлення людини до дійсності, фактів особистого й соціального життя, що виражається у вигляді емоційного переживання [7, 6; 9, 8]. З огляду на зазначене емоційність є особливою формою відображення зовнішнього світу або внутрішнього стану людини, що пов'язується із задоволенням чи незадоволенням її органічних або соціальних потреб і реалізацією чи втратою своїх життєвих цілей [41, 82]. Я. Рейковський стверджує: «Емоційність – це чуттєвий стан, що охоплює психологічне збудження, когнітивне схвалення ситуації, яка викликає певний стан, суб'єктивний досвід, зовнішнє емоційне чи поведінкове вираження цього стану» [17, 307].

Загалом емоції розділяють на дві основні категорії: базові (або фундаментальні) та варіативні (або похідні) [11, 560; 39, 60; 31, 19; 1, 27]. Базові емоції мають вроджений характер. Як стверджує К. Е. Ізард, вони «проявляються за допомогою міміки, супроводжуються внутрішніми переживаннями людини та створюють мотивуючий вплив для адаптації, зміни поведінки й прийняття рішень» [11, 162]. Наприклад, реальна загроза може викликати в людини відчуття страху, що збуджує рефлекси самозбереження тощо. Своєю чергою базові емоції супроводжуються певними діями. Так, руйнування пов'язане з гнівом, захист – зі страхом; прийняття – зі схваленням, заперечення – з відразою; відтворення – з радістю, позбавлення – зі смутком; дослідження – з очікуванням, орієнтація – з подивом [39, 111].

На відміну від базових варіативні емоції – це емоційні явища, що походять від перших та варіюються між собою залежно від подразника. Вони з'являються лише за наявності фундаментальних емоцій, таких як гнів, страх, радість тощо. В. К. Вілюнас вважає: «У варіативних емоцій зовнішні прояви культурно й особистісно зумовлені та найчастіше мають суто індивідуальний характер» [2, 19]. Наприклад, базова емоція страху тягне за собою варіативну емоцію жаху, що має розгалуження у вигляді переляку, жаху від огиди чи навіть смертельного жаху.

Тривалий час лінгвісти розходились у думці з приводу важливості вивчення поєднання емоцій із лінгвістикою. Учені, які вважали найважливішою когнітивну функцію мови [27, 86; 40, 43], заперечували важливість емоційного складника, а ті, хто підтримував її комунікативну функцію [24, 20; 26, 98], навпаки, говорили про важливість і залежність мови від емоцій.

В. І. Шаховський вбачає в емоції «одну з підсистем свідомості, що є частиною інтелекту людини» [21, 174]. Із цього твердження постає, що емоційність має тісний зв'язок зі свідомістю й мисленням, а отже, з мовою. Водночас так зване емоційне мислення є психічним процесом обробки емоцій, що поєднані з інтелектуальною діяльністю людини [23, 11].

Вербальне вираження фізичних емоцій у мовленні відбувається за допомогою синтаксису, лексичних і фразеологічних одиниць (назви, вираження,

описи) [22, 91; 11, 27]. Таким чином, емотивність, виступаючи засобом художнього тексту, може стимулювати емоційність, яка водночас функціонує разом із мовою та компенсує мовні засоби.

Хоча деякі вчені, такі як Б. І. Додонов, А. Б. Зотова та Е. П. Ільїн, ототожнюють емоційність та емотивність, вважаємо за доцільне розводити ці поняття, оскільки вони існують у двох різних семіотичних системах. Так, Я. В. Гнезділова під емоційністю розуміє «особливу форму відображення зовнішнього світу або внутрішнього стану людини у вигляді зовнішньої психо-фізіологічної чи поведінкової реакції», а під емотивністю – «вираження такої форми внутрішнього стану людини за допомогою мовних засобів» [6, 14]. Наприклад, у романі Р. Блоха «Psyco» так описується емоційний стан героя:

“It was deafening him, the drumbeat of her words, the drumbeat in his own chest. The vileness in his mouth made him choke. In a moment he'd have to cry.” [25, 5].

У поданому фрагменті описано емоції страху й відчаю головного героя. На початку автор надає читачу інформацію про подразник, що викликає ту чи іншу емоцію. У цьому разі страх і відчай у героя викликані голосом його матері, яку він боявся з дитинства; страх героя проявляється прискоренням пульсу. Метафора “drumbeat” використана двічі з метою поєднання двох подразників, що діють одночасно. Далі описуються фізіологічні зміни, які в тексті передані лексичною одиницею “choke” (душитися, задихатися, кашляти). Останній етап – емоційний прояв: від безвиході та страху герою роману хотілось заплакати, що передається в тексті дієсловом “cry”. Хоча для позначення емоції страху чи відчаю автор не використовує прямий номінат, ми розуміємо, що він відчуває страх, адже такий номінат є негативно забарвленим, оскільки асоціативно викликає в читача негативні емоції.

Зазвичай у художніх творах автори приділяють увагу різним нюансам складних переживань героїв, що опиняються в колізійних ситуаціях, роблячи емоцію знайомою читачеві. Увага фокусується, зокрема, на емоційному полі героя [16, 23], яке повторює відчуття живих людей. Загалом репрезентація емоційних станів у текстовій тканині виконується за допомогою непрямих (таких, що описують внутрішнє емоційне переживання) і прямих (таких, що позначають конкретну емоцію) номінацій.

Ф. Дейнс розглядає емоції на мовному рівні як «специфічний аспект загальної мовленнєвої поведінки комунікантів, відображеної в емоційно насиченій сфері комунікації» [29, 262]. Інформація, що подається в емоційно-детермінованих ситуаціях, зумовлюється психологічними особливостями її відправника та є емоційно забарвленою. Інформація повідомляється через різноманітні мовні засоби, що звернені до емоційної сфери психіки адресата з метою отримання емоційного резонансу [13, 20].

Термін «емоційний резонанс» ввів у 1968 р. Л. С. Салямон [18], сьогодні цей термін є одним із ключових у соціальній психології (Р. І. Мокшанцев, А. В. Мокшанцева, J. Schrock, R. Holden), у психофізіології (Н. Н. Данилова), психотерапії (Е. Watkins), психології, психофізіології художньої творчості

(Л. С. Саямон) та когнітивних дослідженнях художнього тексту (О. П. Воробйова, Л. Ф. Присяжнюк, І. А. Редька).

Емоційний резонанс має місце тоді, коли в певних обставинах зовнішні фактори, що мають емоційне підґрунтя, співпадають зі спектром відповідних емоційних реакцій адресата, тоді як дисонанс є конфліктом суперечливих зовнішніх емоційних факторів. Як наслідок резонансу зовнішній вплив посилює інтенсивність емоційних відчуттів індивідуума. Головною причиною виникнення емоційного резонансу є зв'язок емоційної сфери з ритмічною активністю певних фізіологічних систем, які здатні резонансно реагувати на зовнішні ритмічні впливи, що сприймаються органами чуття [18]: через слух, смак, дотик, нюх, зір, рівновагу й емоційні збудження, як, наприклад, у такому уривку: "*Norman heard the bitterness creeping into his voice, felt it welling up into his throat until he could taste it, and tried to hold it back*" [25, 3]. Цей приклад яскраво демонструє шляхи сприйняття зовнішнього емоційного подразника, а саме через слух ("to hear"), відчуття ("to feel") та смак ("to taste"), а також зображує відповідну реакцію ("to hold back") – реакцію стримання почуттів.

Ключовим для визначення явища емоційного резонансу є коливання, вплив, збудження, співзвучність, інтенсифікація, взаємодія певних системних утворень між собою або системи із середовищем, а також протиставлення внутрішнього й зовнішнього [3, 2].

Отже, емоційний резонанс – це емоційне збудження, викликане сигналами емоційного подразника того ж виду [19, 10]. Наприклад, нижче наводимо уривок, у якому емоційний стан героя викликаний безпосередньо його матір'ю; більше того, поведінка, що доводила до сліз головного героя, повторювалась неодноразово, і герой упевнений, що такі ситуації траплятимуться й далі:

"In a moment he'd have to cry. Norman shook his head. To think that she could still do this to him, even now! But she could, and she was, and she would, over and over again" [25, 5].

У мовному середовищі емоційний резонанс проявляється через реакцію індивіда на емоцію, що маніфестована лексичним символом. З огляду на зазначене можемо стверджувати, що емотивність може бути також стимулятором емоційності, особливо коли виступає засобом художнього тексту [5, 110]. Саме в тексті емотивність реалізується як словесне вираження намірів автора, які розпорюються в текстовій тканині та в тих елементах тексту, що націлені на моделювання емоційних реакцій імовірного адресата та спільно формують програму інтерпретації тексту [5, 107].

На переконання Ф. Шлейермахера, кожна окрема частина/деталь тексту може бути зрозуміла за допомогою сприйняття тексту в цілому, і навпаки, цілісний текст – через деталь. Тобто в процесі розуміння й інтерпретації ми рухаємось колом, водночас відбувається процес формування емоцій, де зазвичай має місце поступова інтенсифікація почуттів за рахунок резонансу емоцій мовця та слухача або автора

й аудиторії в процесі художньої комунікації. Тому важливим є визначення інструментів емоційних впливів.

Потужним інструментом емоційного впливу визнається іконічність, яка є широко розповсюдженою в мові, мовленні та художній літературі [28, 33]. Термін «іконічність» уперше введений Ч. Пірсом як засіб, що допомагає у визначенні ступеня вмотивованої взаємодії між позначеним і позначувальним у мові [38, 92; 36, 22]. Інакше кажучи, мовні знаки вважаються іконічними в тому разі, якщо вони передають схожість із позначуваним об'єктом референції. Так, у межах структуралістського підходу поняття іконічності тлумачилось як «ізоморфізм, схожість між формою мовних виразів і значенням, які вони передають» [35, 64].

Іконічність апелює до сенсорних образів, які зазвичай асоціюються з певними емоціями або мають потенціал викликати певний спектр емоцій; емоційний резонанс у художній комунікації є, як правило, наслідком статичного текстового напруження, що виникає в конфігураціях функціонально значущих текстових елементів, вписаних у текстовий простір. Якщо виходити з того, що в художньому тексті зображується вигаданий (можливий) світ, який базується на основі відображення реальної дійсності, то іконічність проявлятиметься в певній послідовності та кількості використання тих чи інших лексичних символів, що позначають емоцію.

Загалом такі можливі текстові світи поділяються на зовнішню (фізичну) реальність і внутрішню (психічну) реальність. До першої належать об'єкти дійсності та різноманітні форми їх взаємодії (руху), до іншої – компоненти психіки (психічні процеси), такі як сприйняття, пам'ять, мислення, емоції [34, 89]. Тому іконічність у художньому тексті виражається в послідовності зображення подій (зовнішня реальність), дотриманні принципу відстані й кількості (психічна реальність) [30, 21]. Зовнішня та психічна реальності, створювані автором, дають змогу читачеві отримувати об'єктивну інформацію щодо емоційного стану героя, а отже, мають безпосередній вплив на свідомість читача.

Спочатку розглянемо принцип послідовності [30, 21]. Такий принцип базується на певному впорядкуванні текстових компонентів, які послідовно впливають один на одного.

Наприклад, у романі жахів Р. Блоха «Psycho» спостерігаємо авторську проекцію перенесення ознак конкретних сутностей на абстрактні, а саме використання метафоричного порівняння, що в емоційному плані посилює образ жаху:

"The warriors formed a great circle, moving and writhing like a snake". Imagine flaying a man alive, probably and then stretching his belly to use it as a drum! How did they actually go about doing that, curing and preserving the flesh of the corpse to prevent decay? Norman smiled, then allowed himself the luxury of a comfortable shiver" [25, 2].

Це рядки, з яких починається сам роман. Автор описує головного персонажа, який читає «захоплюючу» книгу під назвою «Державна інків». У цій книзі детально описуються обряди жертвоприношень,

що супроводжуються танцем перемоги воїнів. Для нагнітання ефекту емоційного напруження автор вводить порівняння воїнів та змії. Саме через таку метафоричну проекцію створюється картина жаху. У цьому випадку головний персонаж виступає адресатом, який сприймає інформацію від подразника, що своєю чергою викликає емоційну реакцію на страхотливу картину: *“smiled, comfortable shiver”*. Головний герой проявляє ознаки страху, проте автор не називає емоцію прямо. Оскільки емоція страху має вроджений характер, вона проявляється через міміку [11, 362], у поданому випадку це усмішка *“smiled”* та тремтіння *“shiver”*, що підкріплюється незвичним у цьому контексті епітетом *“comfortable”*. Очевидно, така реакція не відповідає реакції людини зі здоровою психікою. Така інформація слугує подразником для читача, який уже виступає як адресат, а головний персонаж переходить у стан адресанта. З перших сторінок читач може усвідомити, що головний персонаж має психічні розлади, що саме слугує причиною виникнення емоційного дисонансу за задумом автора.

Підсумовуючи, зауважимо, що принцип послідовності вибудовує так званий ланцюг, який базується на поступовій зміні станів адресата, який сприймає інформацію від подразника, що викликає емоційну реакцію в наступного адресата (читача).

Емотивність художнього тексту також зумовлюється особливістю людського мислення щодо асоціації із сутністю з великим обсягом і кількістю [30, 11]. Принцип кількості реалізується як використання автором різноманітних видів повторів, синонімічних нагороджень задля нагнітання страху. Наприклад:

“All the panic, all the horror and nausea and revulsion, gave way to this overriding resolve. What had happened was tragic, dreadful beyond words, but it would never happen again” [25, 26].

У поданому фрагменті описується емоційний стан персонажа, який усвідомив, що його рідна матір скоїла вбивство, і йому потрібно буде не лише приховати це, а й терміново відвести її в лікарню для психічно неврівноважених і залишити там назавжди. З метою деталізації передачі внутрішніх почуттів героя Р. Блох використовує синонімічне нагородження іменників, що позначають емоційний стан паніки та жаху (*“panic”* та *“horror”*), а також таких, що описують неприємний фізіологічний стан (нудота – *“nausea”* та відраза – *“revulsion”*), а також прикметників, таких як *трагічний* (*“tragic”*) і *жахливий* (*“dreadful”*), що інтенсифікує опис та робить його більш емотивним, має резонувати з емоціями читача, викликаючи в пам'яті схожі відчуття. У цьому реченні автор підкреслює, що ситуація жаху (*“horror”*), була настільки трагічною й жахливою, що вона більше не може повторитись (*“it would never happen again”*), тим самим розуміння адресатом (читачем) цього факту стимулює емоційний резонанс після прочитаного.

Для досягнення емоційного резонансу в адресата після прочитаного також важливе дотримання автором принципу відстані, який полягає в тому, що сутності, які концептуально належать до однієї

галузі, повинні бути «розташовані в мовленнєвому ланцюгу в безпосередній близькості» [30, 10]. Це сприяє тотожності змісту образу й засобів його формування.

Наприклад, упродовж усього роману автор використовує стилістичний прийом контрасту, представляючи читачу дві сутності героя: маленького хлопчика та дорослого чоловіка. Це робиться для того, щоб читач міг усвідомити, що певна дія може виконуватись із різними намірами. Уперше автор використовує стилістичний контраст в одному й тому ж реченні: *“It was like being two people, really – the child and the adult”* [25, 50]. Далі на сторінках тексту читач зіштовхується поперемінно з малою дитиною та з дорослим. Автор розпорошує посилання на дві особистості впродовж тесту, апелюючи то до однієї, то до іншої:

“But he was willing to make such a concession, as long as he behaved like a sensible adult” [25, 52].

“He feels like a little boy” [25, 60].

“There was Norman, the little boy who needed his mother” [25, 95].

Як уже зазначалось, головний герой страждав синдромом множинної особистості. Сутність роздвоєної альтер-особистості, яка представлена дитиною, є тихою, чутливою й боязкою. Цей ефект досягається використанням епітетів *чуйний, чутливий* (*“sensible”*), *маленький* (*“little”* та *“boy who needed his mother”* – хлопчик, який хоче до мами). Тоді як у ролі дорослої людини персонаж поводить себе серйозно й рішуче та навіть наважився на вбивство. У кінці роману Р. Блох знову зводить дві сутності в єдине ціле з метою підвищення рівня трагічності від смерті персонажа:

“There had been a bad boy in the bad dream, a bad boy who had killed her lover and tried to poison her. The bad boy was dead, instead, and that was as it should be. There had been a bad man in the bad dream, too, and he was also a murderer. The bad man and the bad boy were both dead, or else they were just part of the dream” [25, 97–98].

«Роздвоюючи» героя, автор, крім іншого, посилює емоції страху, огиди й співпереживання в читача, адже резонанс досягається шляхом поєднання протилежних емоцій. Тому емоційність – це внутрішній стан персонажа та читача, які вступають у резонанс один з одним, тоді як емотивність тексту втілюється в мовному вираженні шляхом опису стану героя, що імітує реальний стан людини, ситуацій, які є неприйнятними в повсякденному житті, тощо.

Таким чином, емотивність постає з іконічності мовлення, що реалізується в тексті завдяки принципам послідовності, кількості й відстані та є потужним засобом інтерпретації для читача. Емотивність відіграє фундаментальну роль у побудові художнього твору, оскільки слугує не лише стимулятором емоційності, а й «містком» між автором і читачем, адже завдяки їй читач вступає в емоційний резонанс із текстом не лише на свідомому, а й на підсвідомому рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, емоції відіграють важливу роль у створенні текстів, особливо

таких, які належать до жанру «хорор». Емоції – це прояв ставлення людини до дійсності, фактів особистого й соціального життя, що виражається у вигляді емоційного переживання, а в тексті – емоційного стану героя, що імітує реальні емоційні переживання людини за допомогою лексичних символів. У будь-якому художньому тексті емотивність та емоційність нерозривно пов'язані між собою. Поняття емотивності вбачає вербальне вираження фізичних емоцій у мовленні, що відбувається за допомогою синтаксису, лексичних одиниць тощо. Емотивність, виступаючи засобом художнього тексту, може стиму-

лювати емоційність, яка водночас функціонує разом із мовою та компенсує мовні засоби, тим самим викликаючи емоційний резонанс між адресантом й адресатом. Іконічність як інструмент емоційного впливу апелює до сенсорних образів та дає змогу читачеві відчуті різноманітний спектр емоцій, що може варіюватись упродовж художнього твору.

Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення характеру взаємодії між іконічними, індексальними та символічними принципами репрезентації емоційних станів в англійських романах літератури жахів середини ХХ – початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд М. Теория познания эмоций / М. Арнольд. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 384 с.
2. Виллюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций / В. К. Виллюнас // Психология эмоций. – М. : Московский гос. ун-т, 1984. – С. 3–28.
3. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ: до 70-річчя професора М. П. Кочергана : зб. наук. статей. – К. : Центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
4. Воробьева О. П. Эмотивность художественного текста и читательская рефлексия / О. П. Воробьева. – Волгоград : Наука, 1995. – 246 с.
5. Гладь С. В. Семантико-когнітивний аспект показників емотивності англійського художнього тексту / С. В. Гладь // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – К. : КНЛУ, 1999. – Т. 1. – С. 280–282.
6. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англійського дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я. В. Гнезділова. – К., 2007. – 190 с.
7. Городникова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Городникова. – М. : Просвещение, 1967. – 167 с.
8. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 139 с.
9. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи / В. И. Жельвис. – Ярославль : Наука, 1990. – 81 с.
10. Зотова А. Б. К вопросу о соотношении категорий «эмоциональность», «эмотивность», «экспрессивность» / А. Б. Зотова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – Волгоград : Волгоградский гос. пед. ун-т, 2010. – С. 14–17.
11. Изард К. Э. Теория дифференциальных эмоций / К. Э. Изард // Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 1999. – С. 385–390.
12. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
13. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : Ленинградский ун-т, 1978. – 160 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2004. – 266 с.
15. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи / Э. А. Нушикян. – О. : Вища школа, 1986. – 158 с.
16. Раті А. О. Жанрові особливості англійської літератури жахів та їх відтворення українською мовою : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / А. О. Раті. – К., 2016. – 223 с.
17. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский ; пер. с польск. В. К. Виллюнаса. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.
18. Салямон Л. С. О физиологии эмоционально-эстетических процессов / Л. С. Салямон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aquarun.ru/psih/tvor/tvor13.html>.
19. Симонов П. В. Что такое эмоция? / П. В. Симонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.voppsy.ru/issues/1982/826/826044.htm>.
20. Шаховский В. И. Значение и эмотивная валентность единиц языка и речи / В. И. Шаховский // Вопросы языкознания. – Волгоград : Перемена, 1984. – С. 109–111.
21. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : ВГУ, 1987. – 192 с.
22. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 158–160.
23. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. А. Янова. – К., 2002. – 19 с.
24. Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française / Ch. Bally. – Berne : Glacière, 1950. – 190 p.
25. Bloch R. Psycho / R. Bloch. – New York : Fawcett World Library, 1960. – 98 p.
26. Bréal M. J. Studies in the Science of Meaning / M. J. Bréal. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1990. – 444 p.
27. Bühler K. Theory of language: the representational function of language / K. Bühler. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2011. – 515 p.

28. Burke M. Iconicity and literary emotion / M. Burke // *European Journal of English Studies*. – Amsterdam : SUN, 2001. – Vol. 5. – № 1. – P. 31–46.
29. Danes F. Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A Preliminary-Survey of the Field / F. Danes // *Preprints of the Plenary Session papers : XIVth International Congress of Linguists (Berlin, 10–15 August 1987)*. – Berlin, 1987. – P. 272–291.
30. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 68 p.
31. Ekman P. Basic Emotions / P. Ekman // *The Handbook of Cognition and Emotion*. – Sussex : John Wiley & Sons, Ltd., 1999. – P. 45–60.
32. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M. Freeman // *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* / ed. by A. Barcelona. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253–281.
33. Freeman M. The body in the word: A cognitive approach to the shape of a poetic text / M. Freeman // *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis* / ed. by E. Semino, J. Culpeper. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2002. – P. 23–47.
34. Givon Th. Isomorphism in the grammatical code: cognitive and biological considerations / Th. Givon // *Studies in language*. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1991. – Vol. 15. – № 1. – P. 89–93.
35. Jakobson R. Linguistics and poetics / R. Jakobson. – London : The Belknap Press of Harvard University Press, 1987. – 370 p.
36. Nöth W. Semantic foundation of iconicity / W. Nöth // *The Motivated Sign: Iconicity in Language and Literature*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2000. – P. 21–28.
37. Oatley K. Best Laid Schemes: The Psychology of Emotions / K. Oatley. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 115 p.
38. Pierce Ch. Logic as Semiotic: The Theory of Sign / Ch. Pierce // *Semiotics. An Introductory Anthology*. – Bloomington : Indiana University Press, 1985. – P. 5–23.
39. Plutchik R. The Nature of Emotions / R. Plutchik. // *American Scientist*. – 2001. – № 8. – P. 12–15.
40. Sapir E. Language. An Introduction to the Study of Speech / E. Sapir. – New York : Harcourt, Brace and Co., 1999. – 973 p.
41. Wood S. The Essential Word of Psychology / S. Wood. – Florida : Allyn and Bacon, 2000. – 584 p.

УДК 811.111'42:82-343(73)

НАРАТИВНА МОДЕЛЬ МІФОЛОРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АМЕРІНДІАНСЬКОГО РОМАНУ-ЛЕГЕНДИ

Волкова С. В.

Херсонський державний університет

У статті досліджено міфологорний простір амеріндіанського роману-легенди, що постає інтерпретаційним конструктом, модель якого будується за принципами гомогенності, дискретності, ієрархічності складників простору, цілісності. У роботі представлено конфігурацію наративної моделі міфологорного простору роману-легенди.

Ключові слова: конструкт, міфологорний простір, наративна модель.

Волкова С. В. Нарративная модель мифологорного пространства современного америндского романа-легенды. В статье исследуется мифологорное пространство америндского романа-легенды, являющееся интерпретационным конструктом, модель которого строится на основе гомогенности, дискретности, иерархичности элементов этого пространства, целостности. В работе показана конфигурация нарративной модели мифологорного пространства романа-легенды.

Ключевые слова: конструкт, мифологорное пространство, нарративная модель.

Volkova S. V. Narrative model of mythologic space of Amerindian novel-legend. The article researches the mythologic space of novel-legend as the construct which model is based on such principles as homogeneity, discreteness, hierarchy of its elements, and wholeness. The paper gives the configuration of the narrative model of novel-legend mythologic space.

Key words: construct, mythologic space, narrative model.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поняття простору як способу моделювання різних аспектів семантики тексту широко застосовується в лінгвістичній науці: досліджуються концептуальний і когнітивний простори текстів (О. П. Воробйова, О. С. Кубрякова, А. М. Приходько), простір медіадискурсу (С. І. Потапенко), образний та паремійний простір поетичних текстів (Л. І. Белехова, І. С. Гулідова), лінгвокультурний (Н. І. Андрейчук, В. І. Карасик, В. В. Красних) простори. Простір у художньому цілому розглядається як узагальнена модель світу автора (Ю. М. Лотман, О. Ю. Мазанова), у якій відображено індивідуально-авторське розуміння картини світу, зокрема трагедійної (В. Г. Ніконова), модерністської (О. П. Воробйова), постмодерністської (О. А. Бабелюк). Оповідний простір тлумачиться як частина художнього простору (І. А. Бехта, Ю. М. Лотман, Б. С. Савчук, В. М. Топоров). Особливе місце посідає теорія ментальних просторів і концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер).

Метою статті є опис наративної моделі міфологорного простору сучасного амеріндіанського роману-легенди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міфологорний простір англomовних амеріндіанських художніх прозових текстів розуміємо як когнітивно-семіотичну площину розгортання вербалізованої інформації про уявлення, вірування, судження й ціннісні орієнтації амеріндіанського етносу. Дослі-

дження ґрунтується на думці про те, що кожний міфологорний образ існує не сам по собі, а виявляється вбудованим, вписаним у семантичний простір усього художнього тексту, навіть у весь семантичний простір американської лінгвокультури, який ми, як і Ю. М. Лотман, розглядаємо як частину семіосфери, семіотичного простору світової культури [2, 433].

У статті науковий інтерес акцентується на романі-легенді сучасного американського письменника індіанського походження Наварра Скотта Момадея «The Way to Rainy Mountain» («Шлях до Гори Дощів»). Поєднання різножанрових наративних ліній (наприклад, текстів легенд з історичними оповідями та автобіографічними історіями) уможливує визначення подвійної природи жанрової своєрідності твору: з одного боку, постають легенди про життя племені кайова, героями яких є етнокультурні образи-символи, а з іншого – романний наратив, у якому діють персонажні образи сучасної американської спільноти. Визначити жанр цього твору як роман-легенду дають змогу оповіді, в основі яких лежать чудо, фантастичний образ чи уява, що сприймаються наратором або читачем як достовірні. Саме такі характеристики притаманні жанру легенди [1; 3, 196]. У творі зібрано тексти легенд кайова, які були переказані батьком і бабусею автора та записані ним під час його подорожі до Гори Дощів у 1967 р. Ці тексти складають окрему оповідну лінію в романі-легенді, яку ми умовно відносимо до міфологорного наративу.

«The Way to Rainy Mountain» слугує яскравим прикладом розгортання міфологеми Шляху, що починається вже в «Пролозі» роману-легенди, у якому йдеться про відправний і кінцевий пункти

подорожі племені, визначаються географічні та хронологічні межі:

“The journey began one day long ago on the edge of the northern Plains. It was carried on over a course of many generations and many hundreds of miles. In the end there were many things to remember, to dwell upon and talk about” (1, 3).

На початку оповіді про шлях племені кайова автор окреслює мету, заради якої люди цього племені здійснили свій довгий шлях, і вперше згадує про Тай-ме – етнокультурний символ, що слугує тотемом для амеріндіанців і сьогодні:

Tai-me came to the Kiowas in a vision born of suffering and despair. “Take me with you”, Tai-me said, “and I will give you whatever you want”. And it was so. The great adventure of the Kiowas was a going forth into the heart of the continent. They began a long migration from the headwaters of the Yellowstone River eastward to the Black Hills and south to the Wichita Mountains. Along the way they acquired horses, the religion of the Plains, a love and possession of the open land. Their nomadic soul was set free. <...> From the beginning the migration of the Kiowas was an expression of the human spirit, and that expression is most truly made in terms of wonder and delight: “There were many people, and oh, it was beautiful. That was the beginning of the Sun Dance. It was all for Tai-me, you know, and it was a long time ago” (1, 4).

Люди отримали Тай-ме як винагороду за *suffering* (страждання) та *despair* (відчай). Тому Тай-ме і сьогодні символізує силу, захищеність, спокій [6, 87].

В «Introduction» («Вступі») міфологічна лінія оповіді доповнюється легендою про походження гори під назвою Дияволова Скеля (Кам'яне Дерево, як її називають люди племені кайова):

A dark mist lay over the Black Hills, and the land was like iron. At the top of a ridge I caught sight of Devil's Tower upthrust against the gray sky as if in the birth of time the core of the earth had broken through its crust and the motion of the world was begun (1, 8).

У наведеному фрагменті виявляємо відразу декілька образів-символів: *Black Hills* (символ зв'язку з темним царством), *Devil's Tower* (символ Духа Зла), *core of the earth* (серце землі – символ життя), *the motion of the world* (рух – символ розвитку). Отже, метаморфоза природних явищ (від *iron land*, що означає омертвілий стан, до *birth of time* – початок руху, зміни на краще) актуалізує ідею відродження, надію на кращі зміни в житті людей.

У центрі оповіді цієї частини лежить легенда кайова, у якій розповідається про перетворення хлопчика на ведмедя:

Eight children were there at plays, seven sisters and their brothers. Suddenly the boy was struck dumb; he trembled and began to run upon his hands and feet. His fingers began claws, and his body was covered with fur. Directly there was a bear where the boy had been. The sisters were terrified; they ran, and the bear after them. They came to the stump of a great tree, and as they did so it began to rise into the air. The bear came to kill them, but they were just beyond its reach. It reared against the tree and scored the bark all around with its claws. The seven sisters were borne into the sky, and they became the stars of the Big Dipper (1, 8).

Метаморфоза (*the boy was struck dumb; he trembled and began to run upon his hands and feet; a great tree began to rise into the air*) як стилістичний прийом у наведеному тексті легенди слугує реалізації ідеї про те, що подорож, яку здійснили кайова, – це не лише географічна зміна місця знаходження, а й трансформація свідомості людей цього племені, їхніх поглядів на життя, заміна одних ціннісних орієнтирів іншими та надбання нових етнокультурних символів, таких як Тай-ме, Танець Сонця.

Назва розділу «Setting Out» («Відправлення») частково розкриває зміст, оскільки в цій частині йдеться про час народження племені. Міфологема Шляху розгортається в таких міфемах:

– про вихід племені на землю через стовбур дерева (*Kiowas came one by one into the world through a hollow log*);

– про перших домашніх тварин (*The dog led the man here and there, around and around, and they came to safety*);

– про викрадення Юнаком-Сонцем простої дівчини (*Instead of a redbird, there was a young man standing before her. The man spoke to her and said: “I have been watching you for a long time, and I knew that I would find a way to bring you here. I have brought you here to be my wife”*), яка потім народила йому сина, а її бажання повернутись на землю з небесного світу призвело до її загибелі;

– про появу братів-близнюків (*The grandmother spider told him never to throw the ring into the sky, but one day he threw it up, and it fell squarely on top of his head and cut him in two. He looked around, and there was another boy, just like himself, his twin*), яким вдалося вирватись із печери велетня-людоджера та здійснити вчинок – знищити змію, яка заповзла в тіпі (*They killed a great snake which they found in their tipi*).

Усі ці історії містять міфологічні образи-символи, що постають знаками амеріндіанської етнокультури: Юнак-Сонце, брати-близнюки, бабуся-павук, великан-людоджер і Тай-ме. Шляхом вплетення міфологічних образів-символів у тканину не тільки міфологічного, а й історичного та автобіографічного наративів, повісткування яких відбувається паралельно з міфологічним наративом, формується смислова єдність міфологічного та художнього просторів у романі-легенді. Здійснюється ця смислова єдність завдяки наявності в усіх трьох наративах тригерів, виражених словами, що позначають образи-символи.

Шлях до нового життя племені кайова був непростим, оскільки їм необхідно було переломлювати себе, свої погляди, залишати десь там, далеко, свої мрії. Тема туги перехреснується з темою очуднення засобом створення міфологічно-авторських образів у романі-легенді, тих образів, передконцептуальною основою яких постають етноархетипи, насамперед етноархетип Великої Матері.

Знаковою є легенда про те, як кайова отримали свій новий фетиш, етнокультурний символ Тай-ме:

Long time ago there were bad times. The Kiowas were hungry and there was no food. There was a man who heard his children cry from hunger, and he went out to look for food. He walked out four days

and became very weak. On the fourth day he came to a great canyon. Suddenly there was thunder and lightning. A voice spoke to him and said, "Why are you following me? What do you want?" The man was afraid. The thing standing before him had the feet of a deer, and its body was covered with feathers. The man answered that the Kiowas were hungry. "Take me with you", the voice said, "and I will give you whatever you want". From that day Tai-me has belonged to the Kiowas (1, 36).

Магічне явище, фетиш, талісман, ідол Тай-ме спочатку відкрився мисливцю кайова (першій людині), а потім став надбанням, оберегом, талісманом для всіх людей племені.

У заключній частині роману-легенди під назвою «Епілог» («Епілог») антитезою художніх образів *занепад і вічна молодість* актуалізується етно-концепт СВІТОВА ГАРМОНІЯ. Так, відкривається «Епілог» описом про дощ із метеоритів, феноменом, що дійсно мав місце в історії, оскільки вказано конкретну дату події:

During the first hours after midnight on the morning of November 13, 1833, it seemed that the world was coming to an end. Suddenly the stillness of the night was broken; there were brilliant flashes of light in the sky, light of such intensity that people were awakened by it. With the speed and density of a driving rain, stars were falling in the universe. Some were brighter than Venus; one was said to be as large as the moon (1, 85).

Образ зірок, що з великою швидкістю падали у вигляді густого дощу у всесвіті, вербалізує падіння старого устрою в історії життя племені кайова. Далі автор описує підготовку й проведення ритуалу Танець Сонця, що символізує підтримку життєздатності, добробут та продовження життя:

It was very beautiful. When the lodge frame was finished, a woman – sometimes a man – began to sing. It was like this:

Everything is ready.

Now the four societies must go out.

They must go out and get the leaves,

the branches for the lodge.

And when the branches were tied in place, again there was singing:

Let the boys go out.

Come on, boys, now we must get the earth.

The boys began to shout. Now they were not just ordinary boys, not all of them; they were those for whom prayers had been made, and they were dressed in different ways. There was an old, old woman. She had something on her back. The boys went out to see. The old woman had a bag full of earth on her back. It was a certain kind of sandy earth. That is what they must have in the lodge. The dancers must dance upon the sandy earth. The old woman held a digging tool in her hand. She turned towards the south and pointed with her lips. It was like a kiss, and she began to sing:

We have brought the earth,

Now it is time to play;

As old as I am, I still have the feeling of plays.

That was the beginning of the Sun Dance. It was all for Tai-me (1, 88).

Семіотичну канву опису проведення обряду Танець Сонця складають такі образи-символи: стара жінка (*old woman*) – символ Великої Матері, земля з піску (*sandy earth*) – символ Духа Сонця, танець Сонця (*the Sun Dance*) – символ добробуту, життєздатності, Тай-ме (*Tai-me*) – символ незламності духу.

Рамкова композиція легенди також підпорядкована актуалізації ідеї циклічності, що посилює пафос виживання, який ми виявили в описі проведення обряду Танець Сонця. Заключні слова в пролозі ("There were many people, and oh, it was beautiful! That was the beginning of the Sun Dance. It was all for Tai-me, you know, and it was a long time ago" (1, 88)) точно повторюють слова з прологу ("There were many people, and oh, it was beautiful! That was the beginning of the Sun Dance. It was all for Tai-me, you know, and it was a long time ago" (1, 4)), що створює рамковий наратив у тексті. Рамкова композиція в оповіді зберігається в усіх частинах, з яких складаються розділи тексту.

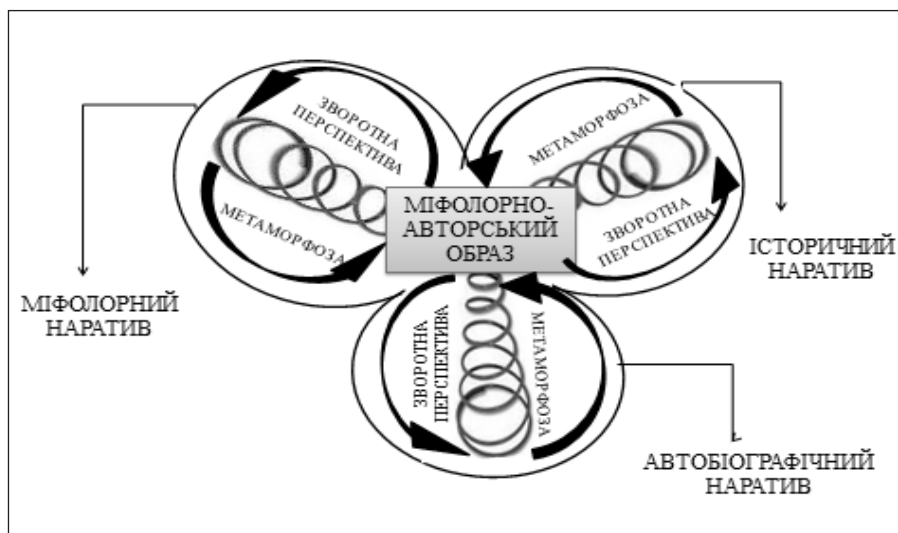

Рис. 1. Спіралеподібна модель міфолорного простору роману-легенди

Увесь зміст роману-легенди майже цілком пролітає в оповіді, що маніфестує дієтичний спосіб зображення дійсності в художньому тексті. З процесом деєпізації, дефабулізації пов'язана наявність у романі надзвичайно докладних історичних екскурсів та автобіографічних включень, що зумовлюється принципом спіралі.

Основними мотивами постають час, рух, свобода, лад і безлад, життя й смерть, кохання, здоров'я та хвороба. Вони зумовлюють цілісність, багатовимірну складність тексту. До того ж ці частини організовані в наративний триптих (триптих складається з трьох частин; це дизайнерська техніка, що застосовується в живописі та оформленні інтер'єру). Кожна з частин триптиху композиційно та змістовно доповнює інші, спричиняючи перехід на новий виток розвитку сюжету. Таку техніку застосовує Н. С. Момадей у романі-легенді «The Way to Rainy Mountain». Сміслово єдність здійснюється за рахунок тригерів, етноархетипних символів, виявлених у різних композиційно-мовленневих формах оповіді: описі, роздумі, коментарі, авторських відступках.

Спіралеподібна модель міфологічного простору роману-легенди відображає в різних типах наративу (міфологічному, історичному й автобіографічному) розгортання міфологічно-авторського образу, який формується завдяки когнітивній операції нарощування етнокультурних смислів, втілених в образах-символах як складниках художнього образу персонажа. Конфігурацію моделі міфологічного простору роману-легенди показано на рис. 1.

З кожним витком спіралі міфологічно-авторський образ набуває певних ознак, які відображаються в ході оповіді про життєвий шлях племені кайова та розкриваються через зворотню перспективу й метаморфозу.

Звернення до довідникової літератури з амеріндіанської міфології уможливило ствердження того, що повторювані в трьох частинах триптиху лексичні одиниці позначають той чи інший етнокультурний символ. З'ясування денотативного значення цих лексичних одиниць шляхом звернення до словників символів дало змогу експлікувати їх етнокультурний смисл.

Отже, ми виявили словесні етноархетипні образи-символи, які слугують тригерами зворотної перспективи (активізують читача повертатись до змісту різних наративів, що утворюють триптих) і постають складниками міфологічно-авторського образу персонажа хлопчика, сина Великого Творця, Духа Неба, у романі-легенді «The Way to Rainy Mountain».

Так, наприклад, у трьох наративах (міфологічному, історичному й автобіографічному) першої частини роману-легенди йдеться про появу племені кайова. В усіх наративах виявляємо словесний образ-символ першої людини (*coming out*): у міфологічному – “They called themselves Kwuda, “coming out”; в історичному – “They called themselves Kwuda and later Tepda, both of which mean “coming out”; в автобіографічному – “I remember coming out upon the northern Great Plains in the late spring”. У міфологічному наративі оповідається про те, що перші люди племені кайова вийшли у світ через дупло дерева (*a hollow*

log): “You know everything had to begin, and this is how it was: the Kiowa came one by one into the world through a hollow log” (1, 16). Етноархетип Жінка-Творець втілюється в образі жінки, вагітної від Духа Неба – Сонця: “There was a woman whose body was swollen up with Sun’s child, and she got stuck in the log. After that, no one could get through, and that is why the Kiowas are a small tribe in number. They called themselves Kwuda, “coming out” (1, 16–17).

На початку свого шляху люди племені кайова мешкали серед гір: у міфологічному наративі – “They lived at first in the mountains. They did not know of Tai-me”; в історичному – “There the land itself ascends into the sky. These mountains lie at the top of the continent, and they cast a long rain shadow on the sea of grasses to the east”; в автобіографічному – “I have walked in a mountain meadow bright with Indian paintbrush, lupine, and wild buckwheat” (1, 22–23). Словесний образ-символ гори, виражений у текстах трьох наративів прямою номінацією *mountain*, слугує позначенням зв'язку між небом і землею.

Просуваючись на схід, люди зазнавали певних труднощів. У наративах шостої частини роману-легенди вплітається словесний образ-символ павука (*spider*): у міфологічному – “The sun’s child was big enough to walk around on the earth, and he saw a camp nearby. He made his way to it and saw a great spider. The spider spoke to the sun’s child, and the child was afraid”; в історичному – “In the autumn of 1874, the Kiowas were driven southward towards the Staked Plains. As evening came on, the earth was suddenly crawling with spiders, great black tarantulas, swarming on the flood”; в автобіографічному – “I know of spiders. There are dirt roads in the Plains. Now and then there comes a tarantula, at evening, always larger than you imagine, dull and dark brown, covered with long, dusty hairs” (1, 26–27). Незважаючи на свою жахливість, жінка-павук, як виявляється, у міфологічному наративі є бабусею хлопчика та захищає його від інших: “She cared for him well and made him fine clothes to wear” (1, 30). Образ жінки-павука як захисника людини слугує алегорією того, що на шляху кайова відбувається ціннісна переорієнтація: одні цінності приходять на зміну іншим.

Новим надбанням кайова став Тай-ме (Tai-me) – символ добробуту й захисту. У десятій частині роману-легенди розповідається про зустріч людей племені кайова з Тай-ме: у міфологічному наративі – “The thing standing before the man had the feet of a deer, and its body was covered with feathers. The man said that the Kiowas were hungry. “Take me with you”, the voice said, “and I will give you whatever you want”. From that day Tai-me has belonged to the Kiowas”; в історичному – “The great central figure of the kado, or Sun Dance, ceremony is the Tai-me. This is a small image, less than 2 feet in length, representing a human figure dressed in a robe of white feathers, painted upon his face, breast, and back with designs symbolic of the sun and moon”; в автобіографічному – “Once I went with my father and grandmother to see the Tai-me bundle. There was a great holiness all about in the room, as if an old person had died there or a child had been born” (1, 36–37).

Тай-ме є сакральним артефактом для амеріндіанців, який знаходить як предметне втілення в житті кайова, так і духовне, має медісову силу: у міфологічному наративі – "*Tai-me bundle is not very big, but it is full of power*"; в історичному – "*Aho remembered this: that if anyone who wore a medicine bundle failed to show it the proper respect, it grew extremely heavy around the neck*"; в автобіографічному – "*That was a strange and meaningful thing to see. It meant that Mammedaty had got possession of a powerful medicine*" (1, 80–81).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, набір визна-

чених етнокультурних образів-символів вербалізує шлях племені кайова (кайова зображено в центрі моделі) від покірності, терплячості до отримання нових знань та етнокультурних символів. На шляху кайова до нового життя відбувається трансформація свідомості й цінностей (що на рис. 1 показано стрілочками від центру моделі до його зовнішніх меж) і позначено, що в такий спосіб здійснюється метаморфоза цінностей, свідомості, етнокультурних смислів, втілених у міфологічно-авторському образі персонажа.

Перспективою дослідження вважаємо подальше вивчення наративних ознак амеріндіанських прозових текстів та конструювання образу наратора в них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007–2007. – Т. 2. – 2007. – 607 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
3. Словарь литературоведческих терминов / под. ред. А. И. Тимофеева, С. В. Тураева. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
4. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура : сб. ст. / отв. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.
5. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language / G. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 205 p.
6. Lake-Thom B. Spirits of the Earth: a Guide to Native American Nature Symbols, Stories and Ceremonies / B. Lake-Thom. – New York : Penguin Group, 1997. – 210 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Momaday N. S. The Way to Rainy Mountain / N. S. Momaday. – New Mexico : University of New Mexico Press, 1969. – 89 p.

УДК 81'1

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Гайдук Н. А.

Маріупольський державний університет

Статтю присвячено систематизації поглядів українських і зарубіжних лінгвістів на природу культурних цінностей, класифікаціям цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури. Виявлено структуру фрагментів української мовної картини світу та її національних особливостей, основні моделі інтерпретації заявлених концептів.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, функціонально-семантичне поле, цінність.

Гайдук Н. А. Культурно-ценностная интерпретация концептов ТОЛЕРАНТНОСТЬ, РАЗНООБРАЗИЕ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ в украинской языковой картине мира. В статье проанализированы взгляды украинских и зарубежных лингвистов на природу культурных ценностей, классификации ценностей, взаимосвязи системы ценностей и культуры. Выявлена структура фрагментов украинской языковой картины мира и ее национальных особенностей, основные модели интерпретации данных концептов.

Ключевые слова: концепт, концептуальная картина мира, языковая картина мира, функционально-семантическое поле, ценность.

Haiduk N. A. Cultural-axiological interpretation of concepts TOLERANCE, DIVERSITY, MULTICULTURALISM in the Ukrainian language picture of the world. The article analyzes the views of Ukrainian and foreign linguists on the nature of cultural values, the classification values, the relationship of values and culture. Revealed the structure of fragments of the Ukrainian language picture of the world and its national characteristics, the basic concepts of data model interpretation.

Key words: concept, conceptual picture of the world, language picture of the world, functional-semantic field, value.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оцінна модальність є невід'ємним компонентом значення її елементів. У цьому проявляється взаємозв'язок мови й мислення, оскільки оцінювання, приписування цінності об'єктів і явищ дійсності є однією з основних функцій людської свідомості та може здійснюватись лише за допомогою мови. Процес оцінювання – це співвідношення предмета чи явища з ідеалізованою моделлю світу, до якої включаються не всі компоненти й параметри дійсності, а лише ті, які мають цінність, на думку носіїв цієї культури. Тому якщо дескриптивні значення фіксують ставлення висловлювання до реальності, то оцінні значення характеризують відношення між дійсним світом і його ідеалізованою моделлю, а також наявність чи відсутність відповідності між цими світами, відображеними один в одному. Проблемами оцінної модальності вчені займалися із давніх часів, однак досі не існує загальноприйнятої класифікації цінностей, визначення природи цінностей, чим і зумовлюється **актуальність** пропонованої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова виконує безліч функцій, до яких належить також

оцінна, або регулятивна, функція. В оцінці проявляються загальні закони людського мислення й пізнання світу, тому вона є універсальною лінгвістичною категорією. В усіх мовах є такі одиниці, у структурі значення яких представлений тією чи іншою мірою оцінний компонент. В. В. Виноградов у зв'язку із цим зазначав: «Предметне значення слова певною мірою формується оцінкою, і оцінці належить творча роль у змінах значень» [2, 21].

О. М. Вольф дає таке визначення оцінки: «Оцінка передбачає ціннісний аспект значення мовних висловлень, який може інтерпретуватись як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) добрий/поганий»» [3, 5–6]. В. М. Телія розглядає оцінність у мові як один із типів модальності, як «зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця/слухача та позначається реалією, що оцінюється позитивно чи негативно на якій-небудь підставі відповідно до «стандарту» буття речей або стану справ у певній картині світу, що лежить в основі норм оцінки» [4, 23]. Обидва автори вказують на зв'язок мовної оцінки із системою цінностей суб'єкта, який оцінює. Ця система входить у структуру оцінки як «точка відліку» оцінки поряд із суб'єктом оцінки, її об'єктом і самим оцінним компонентом [3].

У мові існують два основні типи оцінних значень: загальнооцінні (добрий/поганий) та конкретно-оцінні, що вказують на певний погляд і певний аспект оцінки. Фінський філософ Г. фон Врігт

запропонував класифікацію конкретних мовних оцінок, згідно з якою всі оцінки можна розділити на такі типи:

- 1) інструментальні (оцінюють предмет із боку виконання ним своїх функцій);
- 2) технічні, або оцінки майстерності (оцінюють людину з погляду виконання нею своїх функцій);
- 3) оцінки сприяння;
- 4) утилітарні оцінки;
- 5) медичні (оцінюють предмет із боку добра для людини);
- 6) гедоністичні [1, 189].

На наше переконання, ця класифікація може бути зведена до декількох більш загальних типів. Так, наприклад, не зрозуміло, чим фактично відрізняються утилітарні та медичні оцінки, гедоністичні й оцінки сприяння.

Натомість Н. Д. Арутюнова поділяє конкретно-оцінні значення на такі типи:

- 1) сенсорно-смакові, або гедоністичні;
- 2) психологічні, серед яких виділяються інтелектуальні й емоційні;
- 3) естетичні;
- 4) етичні;
- 5) утилітарні;
- 6) нормативні;
- 7) телеологічні [1, 198].

Ця класифікація також видається нам недостатньо чіткою, оскільки так звані психологічні оцінки мають або гедоністичні (цікавий – нудний), або утилітарні (розумний – дурний) підстави. До утилітарних підстав зводяться, зрештою, і нормативні, і телеологічні оцінки.

Оскільки ракурс, який визначає оцінку модальність, пов'язаний насамперед із системою цінностей, вважаємо найбільш доцільним узяти як критерій класифікації мовних оцінок типи цінностей та виділити, відповідно, гедоністичні, утилітарні, етичні й естетичні оцінки. Необхідно відзначити, що тип оцінки може бути прагматичним або okazіональним. Нами розглядаються лише узувальні оцінні значення, тобто закріплені у свідомості мовного колективу.

Мета статті – визначити структуру фрагментів української мовної картини світу на основі аналізу вербальної маніфестації універсальних концептів та виявити основні моделі інтерпретації цих концептів, зумовлених чотирма типами ціннісних відношень і суб'єктною чи об'єктною спрямованістю оцінки.

Завдання розвідки вбачаємо в дослідженні поглядів українських і зарубіжних лінгвістів на природу й класифікацію цінностей, в аналізі варіантів культурно-ціннісної інтерпретації концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних понять, що визначають специфіку людського культурного існування, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ. В українській мовній картині світу толерантність – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки й способу життя інших; це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Толерантність є

умовою стабільності та єдності суспільства, особливо такого, що не є гомогенним ні в релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

До семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ відносимо мовні одиниці як із позитивною, так і з негативною оцінкою конотацією. ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як **моральний ідеал**. Це виражено в таких висловлюваннях:

Ісламська спільнота України є зразком толерантності та міжрелігійного діалогу у поліконфесійному середовищі держави, – йдеться у його привітанні, розміщеному на офіційному сайті;

Читачі сайту «24» вважають, що українці толерантні до людей усіх рас, їхні права ніхто не утискає тощо.

Як **предмет гордості** в межах морального ідеалу ТОЛЕРАНТНІСТЬ фіксується, наприклад, у такому висловлюванні: *«Україна надзвичайно толерантна країна та демократична країна», – підсумував він тощо.*

Як **соціальний ідеал** ТОЛЕРАНТНІСТЬ розглядається в таких реченнях:

В Україні розпочалася реалізація проекту «Толерантність на уроках історії України», започаткованого благодійним фондом «Перше вересня»;

У самому центрі столиці влаштували флеш-моб «Посмішка об'єднує Україну!» Організатори кажуть, хотіли здружити країну на толерантності й позитиві тощо.

В українській мовній картині світу люди, які обіймають серйозні посади, займають високе **соціальне становище**, є толерантними та пропагують ідеї толерантності:

Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман засудив бійки у Раді і закликав народів бути толерантними;

Папа римський закликав бути толерантнішими. Про це понтифік заявив в інтерв'ю єзуїтському журналу «La Civiltà Cattolica»;

Видатний британський співак і композитор Елтон Джон приїхав у Київ, щоб взяти участь у форумі YES, що проходить у Києві в «Мистецькому арсеналі». На форумі він прочитав лекцію про толерантність «Ми всі діти Бога» тощо.

У значеннях наведених українських мовних одиниць репрезентовано моральний бік, тобто ТОЛЕРАНТНІСТЬ як моральний і соціальний ідеал, предмет гордості, вияв високого соціального становища.

З утилітарного погляду ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**:

За словами Володимира Литвина, українське суспільство функціонує толерантно, поки політики не починають втручатись в нього з вирішенням мовних проблем;

Аби не повторилися трагічні сторінки минулого, вже малечку скаутити вчаться толерантності, чесності та любові до ближнього;

Майже половина громадян України впевнені в своїй толерантності (44%), а напруженими і конфліктними міжнаціональними відносинами в Україні вважають лише 14% українців. У той же час 28% вважають можливими серйозні конфлікти на міжнаціональному ґрунті тощо.

Також ТОЛЕРАНТНІСТЬ є **необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм**:

«Дорогі товариші, які тут говорять про європейський вибір країни, бачили, як діє поліція в Англії, Іспанії, Німеччині. Там діють більш жорстко. Ми проявили гуманізм і діяли дуже толерантно до мас людей, що рухаються», – міністр внутрішніх справ України Анатолій Мозильов;

Міністр внутрішніх справ України Анатолій Мозильов заявляє, що в День Незалежності міліція в Києві «проявила гуманізм» і діяла «дуже толерантно» тощо.

У межах гедоністичних цінностей ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як така, що **має бути винагороджена**:

Благодійний фонд Олександра Фельдмана започаткував Міжнародну премію за розвиток толерантності:

Якщо нею зацікавляться, її підтримають ми введемо ще низку премій – толерантність в релігії, толерантність в міжнаціональних стосунках, толерантність в політиці, толерантність в сім'ї тощо.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватись негативно в тому разі, якщо отримані результати не відповідають витраченим зусиллям, наприклад:

Причина теракту під Радою – толерантність до націоналістів;

Організація Об'єднаних Націй має бути менш толерантною, коли йдеться про тривалі конфлікти, включаючи Придністровський регіон, Грузію і Нагірний Карабах тощо.

Тому концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки й способу життя інших. В етичній підсистемі в основному це моральний і соціальний ідеал, предмет гордості; в утилітарному й гедоністичному аспектах – цінність, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. Також в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватись негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мові в етичній підсистемі основною є об'єктна спрямованість, а в утилітарній і гедоністичній підсистемах – об'єктна та суб'єктна спрямованість: толерантність корисна як для її носія, так і для інших.

Термін «різноманіття» позначає властивість за значенням «різноманітний». До семантичного поля РІЗНОМАНІТТЯ належать мовні одиниці з позитивною оцінною конотацією. Головною в інтерпретації поняття «різноманіття» є позитивна утилітарна спрямованість. РІЗНОМАНІТТЯ як **умову нормальної життєдіяльності** знаходимо в таких прикладах:

Поки в Україні триває війна, а економіка держави перебуває у важкому стані, українці не складають руки, не емігрують, а намагаються шукати різноманітні варіанти, як здивувати світ інноваційними розробками і вирватись на технологічну передову;

Президент України висловив переконання у тому, що «зміцнення позицій української мови та плекання мовного різноманіття в Україні сприятиме піднесенню держави»;

Небагато міст в Україні можуть похвалитися різноманіттям історичних місць, розвинутою інфраструктурою, красивими краєвидами та чистими пляжами тощо.

РІЗНОМАНІТТЯ оцінюється позитивно з гедоністичного боку, тому що воно **принносить задоволення**. Цим фактором зумовлена наявність позитивної оціночної конотації в таких висловлюваннях:

Щорічно програма фестивалю вражає своєю різноманітністю: окрім публічних читань відомих сучасних поетів, неординарних кінопоказів та вечорів музики, гості мають нагоду відвідати майстер-класи, семінари, художні виставки та взяти участь у дискусійних зустрічах;

Для «Мед Хедс» минулий рік був дуже насиченим, сповненим різноманітних подій, вражень та нового досвіду тощо.

Як естетичну цінність різноманіття виявлено в конструкціях зі значенням «**прекрасне**»: *Легенди Львова: Різноманіття львівських фонтанів* тощо.

Тобто концепт РІЗНОМАНІТТЯ в українській мовній картині світу позначає властивість за значенням «різноманітний», «багатий», «універсальний», «множинний» тощо. Провідний утилітарний погляд зумовив потрактування концепту РІЗНОМАНІТТЯ в українській мові як цінності, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць.

В естетичній підсистемі основна роль належить об'єктній оцінній спрямованості. В утилітарній і гедоністичній підсистемах наявна переважно суб'єктна спрямованість.

Поняття «мультикультуралізм» в українській культурі тлумачиться як явище суспільного життя, що полягає в співіснуванні в межах одного суспільства багатьох культур. Також мультикультуралізмом називають філософський світогляд і філософську теорію, які стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур – це природний стан суспільного життя, тому до нього варто ставитись відповідно. З позиції мультикультуралізму крайністю й відхиленням від норми є намагання утвердити в суспільному житті єдину «загальноприйнятну» культуру, що часто відбувається в суспільствах тоталітарного типу. В етичній підсистемі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ оцінюється як позитивно, так і негативно. Як **моральний і соціальний ідеал** це поняття виступає в такому реченні: *Денисенко Лариси «Сарабанда банди Сари» – по мультикультурності і міжнаціональній толерантності фільм міг би бути трендом для України* тощо.

Український мовний матеріал також свідчить про негативну оцінку мультикультуралізму як такого, що **суперечить сутності людини**:

Державний символ, на думку мусульманської спільноти, «не відповідає політиці мультикультуралізму», бо на ньому є християнський символ – білий хрест на червоному тлі;

Своїми діями, внаслідок яких загинули 77 людей, Брейвік намагався запобігти мультикультуралізму та ісламізації Європи;

В документі, що налічує більше 1500 сторінок, Брейвік детально описує поетапний план звільнення всієї Європи від засилля мусульман та боротьбу з політикою *мультикультуралізму* тощо.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ представлений менш широко в українській мові. В українській культурно-ціннісній системі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ частіше має негативну оцінку конотацію, оскільки суперечить сутності людини, однак зустрічаються випадки потрактування МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ як моральної цінності. З етичного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ отримує об'єктну спрямованість оцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей – поведінку або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. В етичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це моральний і соціальний ідеал, предмет гордості та вияв високого соціального становища. В утилітарній підсистемі в позитивній оцінній конотації толерантність – це умова нормальної життєдіяльності та здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі толерантність може оцінюватись також негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У гедоністичній підсистемі толерантність – це позитивна цінність, яка має бути винагороджена. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу в етичній підсистемі головну роль відіграє об'єктна спрямованість, оскільки відповідність

моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем, а з утилітарної й гедоністичної позиції визначаємо цей концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: толерантність корисна/марна як для її носія, так і для інших.

Концепт РІЗНОМАНІТТЯ в українській мовній картині світу позначає властивість за значенням «різноманітний», «багатий», «універсальний», «множинний» тощо. В естетичній підсистемі в позитивній оцінній конотації різноманіття – це ціннісне судження, в основі якого лежить поняття «прекрасне». В утилітарній підсистемі в позитивній оцінній конотації це умова нормальної життєдіяльності, здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. У гедоністичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це явище, яке приносить задоволення. В утилітарній і гедоністичній підсистемах головною є суб'єктна спрямованість, оскільки в основі ціннісних суджень такого типу лежить критерій відповідності предмета чи явища практичним цілям, потребам людини. В естетичній та етичній підсистемах основна роль належить об'єктній спрямованості.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу тлумачиться як явище, коли в межах одного суспільства співіснують багато культур. В етичній підсистемі в позитивній оцінній конотації це моральний і соціальний ідеал, а в негативній конотації – явище, що суперечить сутності людини.

Перспективу досліджень вбачаємо у вивченні аспектів реалізації концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ та МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в україномовному дискурсі з метою виявлення їхніх інтеграційних і диференційних ознак як структурних компонентів внутрішньої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
5. Mazurkiewicz-Brzozowska M. Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa / M. Mazurkiewicz-Brzozowska // Językowy obraz świata / pod red. J. Bartminkiego. – Lublin : UMCS, 1999. – S. 121–137.
6. Osgood Ch. E. Cross-cultural Universals of Affective Meaning / Ch. E. Osgood, W. H. May, M. S. Miron. – Urbana : University of Illinois Press, 1975. – 486 p.
7. Palmer G. B. Toward a theory of cultural linguistics / G. B. Palmer. – Austin : University of Texas Press, 1999. – 348 p.

ФЕЙКОВА МОВНА ОСОБИСТІТЬ ІЗ ПОГЛЯДУ ДИСКУРСИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Грищенко О. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто поняття «фейк» і «фейкова мовна особистість» із погляду дискурсивної лінгвістики, подано їх визначення та схарактеризовано їх сутнісні ознаки. Доведено, що фейкова мовна особистість є творцем фейку й актором фейк-дискурсу.

Ключові слова: фейк, мовна особистість, фейкова мовна особистість, фейк-дискурс, множинна особистість.

Грищенко Е. В. Фейковая языковая личность. В статье рассматриваются понятия «фейк» и «фейковая языковая личность» с точки зрения дискурсивной лингвистики, даются их определения и охарактеризованы их сущностные признаки. Доказано, что фейковая языковая личность является создателем фейка и актором фейк-дискурса.

Ключевые слова: фейк, языковая личность, фейковая языковая личность, фейк-дискурс, множественная личность.

Gryshchenko O. V. Fake linguistic personality. The article deals with the notions of fake and fake linguistic personality which are studied from the point of view of discursive linguistics. The definitions to the notions are given and their essential features are described. It is proved that fake linguistic personality creates fake and participates in fake discourse.

Key words: fake, linguistic personality, fake linguistic personality, fake discourse, multiple personality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна антропоцентрична парадигма науки про мову сконцентрувала увагу лінгвістів на мові як феномені людського буття й культури та на людині як носієві мови й репрезентантові певної культури. У центрі уваги дослідників поставлено людину, яка відображає культуру і творить мову.

Поняття мови й особистості взаємопов'язані. Вони знаходяться в центрі уваги не тільки лінгвістики та психології, а й інших наук і галузей знання, а саме: психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, етнолінгвістики, когнітивістики, лінгвокультурології, прикладної лінгвістики, прагматики, дискурсивної лінгвістики, психології особистості тощо.

Кожна особистість виявляє себе в середовищах, які формують, визначають і розкривають її мовну поведінку. Використання мови відображає людську особистість значною мірою. Сучасна мовна особистість модифікується і трансформується під впливом суспільних, політичних, економічних, історичних, психологічних та інших факторів, набуває нових характеристик і аспектів вивчення.

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, потребою осмислення феномена «фейкова мовна особистість», який значно змінює й доповнює розуміння понять «особистість» і «мовна особистість», а з іншого – необхідністю розв'язання невіршених проблем у дослідженні мовної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «мовна особистість» уперше запропонований

В. В. Виноградовим у 1930 році й розроблений Ю. М. Карауловим («Русский язык и языковая личность», 1987), став складним міждисциплінарним поняттям, яке привертає увагу багатьох дослідників – лінгвістів, філософів, культурологів, психологів, психолінгвістів, соціологів тощо, породжує низку «термінів-послідників». Мовна особистість, яка представлена Ю. М. Карауловим у вигляді трьох рівнів, є «багатшаровим і багатокомпонентним набором мовних здібностей, умінь, бажань до здійснення мовних вчинків різного ступеня складності. Це особистість виражена в мові (текстах) і за допомогою мови» [3, 29–38]. Мовна особистість вільно використовує засоби мовного коду в різноманітних комунікативних ситуаціях [1, 172].

Термін «мовна особистість» стає надлишковим, оскільки особистість не може бути «безмовною», не може розглядатись без зв'язку з мовою, тому фокус уваги змістився з мови на мовлення.

Мовленнєва особистість – це особистість, яка володіє усним і писемним мовленням, чий «фрагмент свідомості» виявляє себе на різних рівнях: «вербально-семантичному, тезаурусному й мотиваційно-прагматичному» [1, 172].

Мовленнєва особистість потребує наявності комунікативної компетенції, а отже, вона є й **комунікативною особистістю**, що має сукупність необхідних для комунікації характеристик: мотиваційних, пізнавальних, когнітивних, функціональних тощо. Комунікативна особистість – це особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності, в спілкуванні в сукупності різних дискурсів (текстів), вільно володіє різноманітними стратегіями й тактиками спілкування; має здатність вибирати комунікативні коди, що забезпечують адекватне розуміння та передачу інформації в певних ситуаціях; це діяльна людина, яка володіє комунікатив-

ною компетенцією. Це поняття вважається ширшим, ніж поняття мовної особистості, оскільки серед сутнісних ознак важливими є можливість і вміння «вибору не лише вербальної, а й невербальної комунікації, змішаних комунікативних кодів» [1; 4].

Увага до виявів особистості в мові, збільшення набору компетенцій, що дають їй змогу функціонувати в складному соціально-культурному контексті, не могли не змінити уявлення про мовну особистість. Когнітивно-дискурсивна парадигма дає можливість позначити дискурсивну теорію мовної поведінки. Мовна особистість виявляє себе в дискурсивних діях. Отже, вона є і дискурсивною особистістю. У дискурсі вона виявляє свої етнічні, професійні, вікові, статеві ознаки. Дискурсивна особистість – це «особистість багатогранна: мовна, комунікативна, словарна, етносемантична. У дискурсі виявляються психологічні межі особистості, філософсько-світоглядні установки, етно-національні й історико-культурні особливості. Сильна мовна особистість – це дискурсивна особистість, що володіє різними видами знань: енциклопедичними, лінгвістичними й інтеракціональними тощо» [5, 198–199].

Мета статті – вивчення та характеристика поняття «фейкова мовна особистість» і його репрезентація в дискурсивному просторі сучасних мас-медіа.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань статті**:

- проаналізувати різні підходи до вивчення «мовної особистості»;
- проаналізувати зв'язок термінів «мовна особистість», «мовленнєва особистість» і «дискурсивна особистість»;
- вивчити умови функціонування «фейку» в засобах масової інформації;
- дати визначення поняття «фейкова мовна особистість».

Виклад основного матеріалу дослідження.

З огляду на інтегративні тенденції в сучасній науковій епістемі та динамічні трансформаційні процеси планетарного масштабу, що зачіпають національні культури, способи поведінки, комунікації і практичної діяльності, відзначимо необхідність ширшого підходу до розгляду людини як суб'єкта мовно-мовленнєвої діяльності. Зокрема, ми ведемо мову про багатовимірну сутність людини, що не вичерпується поняттям «особистість», бо особистість і «мовна особистість» є лише окремими аспектами людини. Сучасна особистість є множинною особистістю, яка є учасником реального й творцем віртуального простору. Отже, сама особистість іноді стає нереальною (віртуальною, фейковою). Це призводить до змін загальних психологічних, лінгвістичних, поведінкових, мовленнєвих та інших характеристик.

Уявлення про мовну особистість змінюється й модифікується. Поняття не втрачає своєї сутності, набуває нових характеристик в аспектів вивчення, оскільки особистість постійно змінюється і трансформується під впливом мовних, суспільних, політичних, економічних, історичних, психологічних та інших чинників.

У свою чергу, вказані трансформаційні процеси призводять до інтеграції альтернативних світів, створених за допомогою кодів різної природи, до взаємодій людини, колективів, етносів і їхніх культур, при чому

вони набувають характеру квазіреальних. В окремих випадках вони перетворюються на субститути «первинної» реальності, замінюють її. У цьому контексті наголосимо на такій реалії буття сучасного людства, як «фейк».

У сучасному світі формат ФЕЙК став невід'ємною частиною життя. У засобах масової інформації з'явилася безліч новоутворень, таких як *фейк ньюз, фейк-програма, фейк-тест, фейк фільм, відеофейк, фотофейк; фейкові новини, фейкові розмови, фейкові обіцянки, фейкові пенсіонери, фейкові переселенці; фейкова інформація, фейкова політика, фейкова 'реальність', фейкова смерть, фейкова думка, фейкова ідентичність, фейкова впевненість, фейкова елегантність, фейкова гра, фейкова сторінка, фейкова децентралізація, фейкова республіка, фейкова газета, фейкова логіка, фейкова реформа, фейкова коаліція, фейкова декларація, фейкова демократія, фейкова пандемія, фейкова активність, фейкова Федерація, фейкова боротьба, фейкова перемога; фейкове питання, фейкове весілля, фейкове оголошення, фейкове інтерв'ю, фейкове екологічне лихо, фейкове представництво, фейкове правосуддя, фейкове кривосуддя, фейкове привітання, фейкове викрадення, фейкове повідомлення, фейкове смс, фейкове Євробачення, фейкове опитування, фейкове повстання, фейкове голосування; фейковий парад, фейковий ролик, фейковий конкурс, фейковий чемпіонат, фейковий лист, фейковий розіграш, фейковий президент, фейковий мир, фейковий теракт, фейковий патріот, фейковий аккаунт, фейковий скандал, фейковий світ; фабрика фейків, фейканути, фейкофобія, фейкінг, фейкобудівництво* тощо (збережено правопис джерел – авт.). Багато з новоутворень стосуються людини: *фейкова сім'я, фейкове життя, фейкові друзі, фейкова особистість, фейкове оточення, фейкові люди; фейкер, фейк-мейкер*.

В інтернет-дискурсі фейк характеризують як *оманливий, жахливий, брехливий, образливий, лицемірний, маскарадний, безбарвний, жалюгідний, отруйний, зрадницький, даремний, огидний, брудний, політичний, інформаційний, черговий, інсценований, відвертий, нахабний, обурливий, нічого не вартий* тощо. Фейк не має обличчя (або має кілька облич), *уводить в оману, маскує, зраджує, раниць і жалить*. Він є «*новою медіареальністю*», «*всюдиусуцій*», але «*не фейком єдиним...*». Формат 'фейк' замінює реальні речі, дії та почуття. Людина стає 'актором' фейку, учасником фейк-дискурсу та інших суміжних видів дискурсу, які сприяють поширенню фейку.

Основними складниками лексико-семантичного поля 'фейк' є «брехня», «обман» і «маніпуляція» [2]. Отже, головна функція будь-якого роду фейків – маніпулятивна, тобто здійснюється навмисна дія на свідомість аудиторії, яка позбавляється можливості відокремити правду від брехні й опиняється в підлеглому маніпулятору становищі. Брехня є способом вияву влади, дає змогу здійснювати контроль над дискурсом (суспільним і публічним), перемикає увагу аудиторії на нові «знання» – брехливу інформацію, як правило, різку, помітну, часом абсурдну.

Поняття брехні (*lying*) належить до сфери вивчення не лише психології, а й лінгвістики (лінгвістичної праг-

матики). Люди говорять неправду за допомогою мови, тому брехню можливо вивчати в рамках лінгвістики. Брехня «губить мову» [8, 9]. Вона є «комплексним феноменом, який може розглядатися з філософського (етичного), семантичного, прагматичного, психологічного, соціального, політичного та інших поглядів»; «вербальним актом, який включає нелегітимну маніпуляцію знанням» і є «порушенням етичних норм правдивості, що лежать в основі всього людського спілкування» [6].

Головна мета фейку – обман і маніпулювання свідомістю людини та широкої аудиторії загалом. Маніпуляція свідомістю за допомогою фейку (фейк-нюз) включає мовну (вербальну), комунікативну, психологічну, інтеграційну (візуальну й аудитивну) дію на адресата. А в умовах інформаційної війни ця маніпуляція посилюється, і фейк стає зброєю для досягнення мети.

Дискурс – це все, що «пишеться, говориться й думається в певний історичний період» [7], а оскільки в дискурсивному просторі сучасних мас-медіа зараз багато що пишеться, говориться, думається та показується у форматі фейку, є всі підстави для системного розгляду **фейк-дискурсу** як своєрідного феномена та **фейкової мовної особистості** як творця фейк-інформації й учасника фейк-дискурсу.

Фейкова мовна особистість, як і будь-яка особистість, є складною та багатокомпонентною, вона має певні характеристики – психічні, лінгвістичні, етнокультурні, психологічні, гендерні, професійні, комунікативні, культурні тощо, які відрізняють одну особистість такого роду від іншої й мають різні ступені вербалізації.

Сучасна мовна особистість – це множинна особистість, яка живе в реальному світі, але створює віртуальні світи і простори та виявляє себе в різному оточенні. Мовна особистість стає віртуальною, нереальною та фейковою; вона є актором і учасником різних типів дискурсу. Сучасна особистість залучена до різних видів дискурсу та креолізованих дискурсів (*рекламного, медичного, політичного, публіцистичного, газетного, педагогічного, економічного, мас-медійного; побутового, публічного, професійного, поведінкового, персонологічного, осо-*

бистісного, комунікативного, розмовного; маніпулятивного, агресивного, аргументативного, персуазивного, агонального, евалюативного, лімінального, конфліктного; легітимного та нелегітимного, толерантного й інтолерантного; комп'ютерно-медійного, форумного мережевого, віртуального; дискурсу ін-групи й аут-групи, дискурсу конфлікту, дискурсу влади, дискурсу інформаційної війни, дискурсу часу, дискурсу гри, фейк-дискурсу, дискурсу тролінгу тощо), що відображує множинну природу особистості та сприяє різноманітним виявам її лінгвістичних стилів, розвитку комунікативної і дискурсивної компетенції.

Сучасні комунікативні технології вплинули на зростання та поширення способів комунікації. Переваги надаються спілкуванню в Інтернеті й по мобільному телефону. Формат спілкування розширився та має можливості переходу від живого/реального до віртуального. Це дає людині змогу перебувати в реальному світі й функціонувати в ньому, створювати 'віртуальні світи' та фейкові простори, що дають особистості можливість бути іншою, різною, нереальною й фейковою. Змінюються мовні, мовленнєві та поведінкові характеристики особистості.

Трансформується характер адресант-адресатних відносин. Адресат і адресант взаємодіють за допомогою багатьох різних каналів комунікації, які значно змінюють і модифікують спілкування, сприяють множинності виявів особистості та розвитку засобів створення, передачі й сприйняття дискурсу.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Фейкова мовна особистість – це множинна, різнобічна й розщеплена (split) особистість, яка маніфестує себе за допомогою різних лінгвістичних 'стилів' і певної мовної поведінки в різному оточенні; вона є актором різних видів дискурсу, створює й передає фейк, взаємодіє в ньому.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні інших особливостей фейкової мовної особистості, лінгвістичних маркерів і виявів фейку; також процесів створення фейк-дискурсу, передачі його і сприйняття, що могло б забезпечити глибше розуміння понять особистості та мовної особистості

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : ПП «Підприємство «Фенікс», 2011. – 284 с.
2. Грищенко Е. В. Фейк-нюз как жанр новостного дискурса / Е. В. Грищенко // Научный вестник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Вип. 13. – Одеса, 2014. – С. 220–222.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
4. Конечкая В. П. Социология коммуникации. Коммуникативная личность / В. П. Конечкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/konetskaya_commsociology/ch28_i.html.
5. Синельникова Л. Н. Научный концепт «дискурсивная личность» как эпистемологическая закономерность / Л. Н. Синельникова // Наук. зап. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». Научный простір дискурсіології: ретроспективно-проспективний вимір : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – № 1(33). – С. 198–199.
6. Dijk van T. A. Contextualization in Parliamentary Discourse / T. A. van Dijk // Congreso Discurso Oral, Almeria. November 25, 2005. – Available at : <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/Contextualization%20in%20parliamentary%20discourse.htm>.
7. McHoul A. Discourse, Foucauldian Approach / A. McHoul // Encyclopedia of Language and Linguistics / Editor-in-Chief: Keith Brown. – 2nd ed. – USA : Elsevier, 2006. – P. 680–686.
8. Weinrich H. The Linguistics of Lying and other essays / H. Weinrich. – University of Washington Press, Seattle and London, 2005. – 176 p.

УДК 81'373.23

ЕТНОНІМ УКРАИНЕЦЬ У РОСІЙСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Диба Г. Ю.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

У статті подано конотації етнімічних назв українців у російській мові, які експлікують оцінне ставлення сучасних носіїв російської лінгвокультури до референту і впливають на динаміку сприйняття етностереотипу «українець». Методика асоціативного експерименту як засобу визначення конотацій і образно-оцінних компонентів семантики етноніма дає змогу зробити висновок про домінування негативного ставлення до представників України.

Ключові слова: російська лінгвокультура, етностереотипи, етноніми, конотації, українець.

Дыба А. Ю. Этноним «украинец» в российском языковом сознании: лингвопрагматический аспект. В статье приводятся коннотации этнонимических названий украинцев в русском языке, которые эксплицируют оценочное отношение современных носителей русской лингвокультуры к референту и влияют на динамику восприятия этностереотипа «украинец». Методика ассоциативного эксперимента как средства определения коннотаций и образно-оценочных компонентов семантики этнонима позволяет сделать вывод о преобладании негативного отношения к представителям Украины.

Ключевые слова: русская лингвокультура, этностереотипы, этнонимы, коннотации, украинец.

Diba A. Y. The ethnonym Ukrainian in the Russian language consciousness: lingvopragmatical aspect. This article provides an analysis of the connotations of ethnonymic Ukrainian names in the Russian language, which explicate the estimated ratio of modern carriers of Russian linguoculture to the referent and affect the dynamics of the perception of ethnic stereotypes "Ukrainian". The technique of the association experiment as a means of identifying connotations and image-evaluation components of the semantics of the ethnonym allows to make the conclusion about the predominance of negative attitude to the representatives of Ukraine.

Key words: Russian linguistic culture, ethnic stereotypes, ethnonyms, connotations, Ukrainian.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні наукові уявлення про етностереотипи, культурні конотації, етнімічні одиниці визначили тенденцію вивчення етнонімів у нових аспектах – лінгвокультурологічному й лінгвопрагматичному.

Етностереотип – це соціально зумовлений схематичний образ своєї етнічної спільноти (автостереотип) або уявлення про інші етнічні спільноти (гетеростереотип). Вони формуються як у процесі безпосереднього міжетнічного спілкування, так і за допомогою інших форм соціалізації (виховання, освіти, громадської думки, засобів масової інформації), а також забобонів, що беруть свій початок в історичних традиціях [4].

У суспільстві формуються певні етнічні настанови, тобто готовність особистості сприймати ті чи інші явища національного життя й міжнаціональних відносин і, спираючись на них, у конкретній ситуації діяти певним чином. Етнічні настанови фокусують у собі переконання, погляди, думки людей щодо історії та сучасного життя їхньої етнічної спільноти і взаємозв'язку з іншими народами, людьми інших національностей. Етностереотипи завжди емоційно забарвлені, що може як допомогти, так і перешкодити адекватному сприйняттю об'єкта.

У мові етностереотипи експліцитно та імпліцитно відображають свою специфіку у вигляді конотативної оцінки. При цьому основною характеристикою представленого в мові стереотипного сприйняття зазвичай стає позначення аксіологічно негативного «чужого», яке дистанціюється від позитивного «свого».

Актуальність дослідження етностереотипів зумовлена тим, що вони, відіграючи значну роль у формуванні «наївних» уявлень про інші етнічні спільноти, можуть стати засобом маніпуляції суспільною свідомістю особливо в умовах конфлікту етнічних груп.

Мовна об'єктивація етностереотипів у номінативних одиницях – етнонімах і їх стилістичних синонімах – викликає у свідомості носіїв лінгвокультури оцінні образи, які зберігаються й відтворюються в подальших контекстах його використання. Семантика етноніма містить оцінку відповідних референтів і формує ставлення до них, тобто актуалізує стереотип, який склався щодо іншої спільноти.

Метою статті є виявлення конотацій етнімічних назв українців у російській мові, що експлікують оцінне ставлення сучасних носіїв російської лінгвокультури (далі – РЛК) до референту і впливають на динаміку сприйняття етностереотипу українця.

Матеріалом дослідження стала група етнімічних прізвиськ, що ми виокремили зі складу реакцій-асоціатив: *хохол, україночка, хохлушка, майдаун, салоєд, укроп, бандеровець, нацист* тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай етноніми співвідносяться з назвами країн або областей, які займає та чи інша етнічна спільнота. Звертаючись до етимології хороніма *Україна* як дериваційної основи етноніма, вважаємо слідом за Г. П. Півтораком найвірогіднішою й переконливою версію походження назви *Україна* від слів *край, країна*, «хоча словотвірні та мотиваційні зв'язки двох основ набагато складніші, ніж видається на перший погляд» [15].

Конотативно незабарвлена лексема «українець» у лексикографічних джерелах сучасної російської мови має такі дефініції: *украинцы*; (устар.) *Украинцы*, – ев; мн. Нация, основное население Украины; представители этой нации, страны [5]; *украинцы* — народ, основное население Украины. Общая численность 46 млн. человек (1992). Язык украинский <...> [6].

У роботі нас цікавлять конотації етнонімічних назв українців у сучасній РЛК. Під конотаціями лексеми розуміються «несуттєві, але стійкі ознаки поняття, що нею виражається, які втілюють прийняту в цьому мовному колективі оцінку відповідного предмета або факту дійсності» [3], «відображають пов'язані зі словами культурні традиції, практику використання відповідної речі, що панує в цьому суспільстві» [2]; або сукупність закріплених у культурі певного суспільства асоціацій, що утворюють супутні лексичним значенням змістові елементи, логічні й емотивні, які складаються в стереотип [10].

Надійним методом визначення конотацій та образно-оцінних компонентів семантики етноніма, що експлікують позитивне/негативне ставлення до представників того чи іншого етносу, є асоціативний експеримент.

В експерименті брали участь носії РЛК: 50 інформантів у віці від 19 до 40 років, які проживають в різних містах Російської Федерації, за національністю росіянин(ка). Стимулом стала лексема *українець*. Серед усіх реакцій були виділені етнонімічні прізвиська, тому що саме вони цікавлять нас у рамках досліджуваного питання.

Кожна з номінацій вимагає окремого розгляду, оскільки містить у собі різні конотації, що становлять оцінні компоненти семантики етноніма *українець*.

Досліджувані етнонімічні прізвиська є частиною синонімічного ряду лексеми *українець*, яка є домінантою цього ряду, оскільки не містить прагматичних конотацій. Аналіз оцінних лексем-асоціатив ми проводимо з метою виявлення прагматичних конотацій. Реакції на стимул *українець* проаналізовано в порядку спадання частотності.

Етнонімічне прізвисько *хохол* походить від запорізьких козаків, які за старих часів виголвували голову, залишаючи зібране в хвостик (хохол) пасмо волосся. *Хохол* (жен. *хохлушка*) – етнонім, уничижительное или оскорбительное, иногда шутливое прозвище украинцев [20; 19].

Уперше лексема *хохол* зафіксована в словнику «Триязычный лексикон» Полікарпова в 1704 році. У словнику В. І. Даля знаходимо таке тлумачення етноніма *хохол*: «*Хохол* – клок долгих волос на

темени, малороссийский оселедец» [7]. Словарь современного русского литературного языка [18], виданий у 1965 році, стверджує, що *хохол* – «название украинца, первоначально уничижительное, затем шутливое, фамильярное».

Завдяки метонімічному переносу назва зачіски, яка була традиційною для запорізьких козаків, переходить на етнос загалом і стає етнічним прізвиськом. Жодних стилістичних маркерів, які б говорили про сферу вживання цієї лексеми, в словнику не наведено. Проте як ілюстративний матеріал маємо прислів'я та приказки, що вказують на певне стереотипне сприйняття українців; українцям приписуються дурість і хитрість («*Хохол глупее вороны, а хитрее черта*», «*Хохол не соврет, да и правды не скажет*», «*И по воду хохол, и по мякину хохол*», «*Хохлацкий цеп на все стороны бьет (хохлы молотят через руку)*») [7].

На початку ХХ століття, в 1928–1940 роках, Д. М. Ушаков здійснив спробу упорядкувати лексикон радянської людини. У цьому словнику знайшла місце лексема на позначення *українець*: «*Хохол* (дореволуц., разг., шутл., бран.) – в устах шовинистов-великоросов – українець» [20]. Зазначено, що слово є дореволуційним, розмовним, жартівливим, лайливим. Цей коментар демонструє, що за цим словом стоїть негативний гетеростереотип *українець*. Хоча в 1952 р. в словнику С. І. Ожегова для лексеми *хохол* наводяться лише дві позначки – застаріле й розмовне [15].

У ХІХ столітті в Сибіру *хохлами* називали не тільки українців, а й білорусів, і російських переселенців із південних районів європейської частини Росії. Деякі ж групи українських переселенців нерідко використовували слово *хохол*, що в цей час традиційно вважалось образливим, як автостереотип – етнонім-самоназва, що вказує на відмінність від великоросів [14].

Різноманітність позначок у лексикографічних джерелах не надає нам однозначної інформації про те, які конотації має етнонімічне прізвисько *хохол* у сучасній російській мовній свідомості. Це можна пояснити тим, що реальні конотативні смисли можна зафіксувати на текстовому рівні, який відтворює оцінки в процесі породження й інтерпретації висловлювання із цією лексемою або її дериватами.

У зв'язку з появою низки нових етнонімічних прізвиськ лексема *хохол* поступово втрачає негативні конотації, тяжіючи при цьому до більш нейтрального лексичного значення [11].

2. Прізвисько *бандеровець* з'явилося в 40-х роках минулого століття для номінації прихильників і послідовників Степана Бандери – одного з чільних ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху 30–50 років ХХ століття. «В СРСР поступово стало загальним ім'ям і застосовується стосовно всіх українських націоналістів, незалежно від їхнього ставлення до Бандери» [17]. Після подій 2013–2014 років, Майдану в російських мас-медіа фіксується використання цього етнонімічного прізвиська стосовно українців загалом [8].

Номінація має образливий характер, у свідомості людей, котрі її використовують, є синонімом слова *фашист* [24].

Етнімічне прізвисько *бандеровці* використовується також у промовою офіційних осіб держави. Так, Президент Росії Володимир Путін стверджував, що «*бандеровці захопили владу в Україні*». Це ж найменування вжив і экс-президент України Віктор Янукович, описуючи всі «жахи революції» в Києві [22].

У цієї лексеми є паронім – *бендеровці*. Лексема *бендеровці* позначає жителів міста Бендери (що є назвою міста в Придністров'ї), проте вживається саме на адресу українських націоналістів, прихильників ідеї Степана Бандери. Фонетична близькість зумовила нерозмежованість їх і вживання форми *бендеровці* в усному мовленні в значенні «бандеровці».

Існує співзвучне етнімічному найменуванню *бандеровці* прізвисько *бандерлоги*. *Бандерлоги* – це вигаданий мавпячий народ із «Книги джунглів» Р. Кіплінга. У 2011 році Президент Росії в одному зі своїх виступів прочитував фразу з мультфільму: «*Йдіть ко мне, бандерлоги*» [23]. Прозвучало це під час «Прямої лінії» стосовно опозиції, яка діє в інтересах чужої держави. Етнімічне прізвисько стало популярним у блогосфері. *Бандерлогами* стали називати «пересічних людей», «знеособлену масу». Сьогодні *бандерлогами* в мережі часто називають українських націоналістів, послідовників Степана Бандери – *бандеровців* [9].

Для формування конотації лексеми важливим є тип сприйняття або використання відповідного об'єкта дійсності, традицій, історичний, релігійний, політичний, психологічний, культурний контекст її існування, етимологія або, за словами В. І. Абаєва, «етимологічна пам'ять слова та інші фактори його безпосереднього життя в мові» [1]. Негативні конотації, які мала лексема *бандеровці* в російській мові в період її появи із семантикою «українських націоналістів, послідовників Степана Бандери», переносяться в сучасну мову та мовленнєву діяльність.

3. *Нацист*

Нацист – член німецької партії НСДАП (Nazional-Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei), яка правила Німеччиною в 1933–1945 роках і була розгромлена за підсумками Другої світової війни. Використовуючи найменування *нацист* на адресу українця, носії РЛК пов'язують його з прихильниками руйнівних ідей нацизму.

Мова як явище соціальне завжди тяжіє до появи нових лексем (неологізми) і «відмирання», виходу з ужитку лексем, незатребуваних соціумом (історизми, архаїзми). В умовах загострення політичних та ідеологічних відносин між Росією й Україною протягом останніх років закономірна поява нових оцінних найменувань (неоетнімізм) українців. Як стверджує М. А. Кронгауз, «ступень агресивності в обществe должна соответствовать степени агресивности в языке» [11]. Серед неоетнімізмів-сленгізмів, що ми виявили, такими засобами передачі агресивності можна вважати лексеми *майдаун*, *салоед*, *укроп*.

4. Далі йдуть прізвиська, утворені від дериваційної основи *майдан*-. В основу мотивації покладено назву Майдану Незалежності в центрі Києва, який здобув славу місця масових антиурядових виступів

і протестних акцій. Після подій Революції Гідності номінація обросла новими дериватами і стереотипними конотаціями: «зомбований», «божевільний». Прізвиська з основою *майдан* вважаються образливим позначенням прихильників Євромайдану, використовуються людьми, які стверджують, що це люди, «зомбовані» його ідеями, з «промитими мізками» [24].

Слово *майдан*, яке стало знаковим ще у 2004 році після подій «помаранчевої» революції, та лексема *майдан* стає українським запозиченням у російській мові (незважаючи на своє тюркське походження), обростаючи не тільки образно-перцептивними ознаками, а й оцінно-ціннісними. Можна говорити про імпорт концепту з української лінгвокультури, де він, на відміну від РЛК, має позитивні оцінки.

На нашу думку, лексема *майдан* стає концептоутворювальною і є концептом-символом протестних настроїв суспільства (пор. *російський майдан*, *білоруський майдан*), про що свідчать також численні похідні, серед яких – етнімічне прізвисько *майдауні*, що складається з двох частин *майдан*- + *-даун*-. Друга частина слова означає людину з обмеженими розумовими здібностями, що вказує на негативний оцінний компонент лексеми *майдауні*. Російські блогери часто нагадують своїм опонентам, що в словнику В. І. Даля слово «*майданити*» означає «шахраювати, мотати», що, звичайно ж, аж ніяк не пов'язано зі словом *майдауні* [7].

5. Етнімічне прізвисько *салоед* стосовно українців співзвучно з назвою жука-шкідника *короїда*, від якого складно позбутися. Ці лексеми мають подібну словотвірну модель. Лексична та дериваційна мотивація, пов'язуючи українців із «салом», ґрунтується на українському лінгвокультурному концепті САЛЮ, що є одним із гастрономічних символів України. Отже, спостерігаємо асоціативний зв'язок *салоед* – українець-шкідник (негативна конотація).

6. Серед асоціатив нами виявлено неоетнімізм *укроп*, який фіксує зневажливе ставлення до українців, що підтримують нову владу і прозахідний європейський зовнішньополітичний курс країни.

Виникла лексема як загальна назва. Існує декілька варіантів тлумачення етніміма *укроп*. *Укроп* – від «Україна – це Європа = Укропа», тобто євроорієнтовані українці. *Укропами* називали мешканців Майдану, коли в центрі Києва мітингувальники скопали город і посадили там зелень. Самі патріотично налаштовані українці пояснювали походження слова *укроп* скороченим словосполученням «український патріот». Сьогодні існує партія патріотів України «УКРОП» – Українське об'єднання патріотів. Однак етнімізм *укроп* у мові носіїв РЛК, як і раніше, вживається стосовно всіх українців, а не тільки щодо членів партії патріотів.

Загалом у прізвиськ з основою *-укр-* велике словотвірне гніздо. Походять вони від автоетніміма *украє* (*укри*, *украє*, *украє*) – назви західнослов'янського племінного союзу, який проживав у період із VI століття приблизно до XII століття на узбережжях річки Укер. Сьогодні *украє* називають україномовних громадян України, які розділяють «європейські

цінності» й орієнтуються на інтеграцію країни до складу Євросоюзу [21].

За версією українського інтернет-журналу «Кореспондент», *укропы*, *укры* – «зневажливе звернення до українців, які підтримують нову владу й орієнтацію на Захід у зовнішньополітичному курсі країни» [24]. Виникла низка похідних прізвиськ: *укробандера*, *укропеец*, *евроукр*, *укропатриот*, *укросвидомит*.

Щеневмерлье/щеневмерлики – прізвисько, мотивоване назвою гімну України «Ще не вмерла Україна», яким з іронією називають тих, хто сліпо пускається в патріотизм, бездумно оперуючи державними символами – гімном, прапором тощо.

Парашники, *парашики*, *парашеньки*, *парашоиды* – група прізвиськ, мотивованих назвою політичного діяча. Прізвиська засновані на співзвуччі слів «параша» й «парашник» із прізвиськом президента України П. О. Порошенка й доповнюються суфіксами зі зневажливим значенням.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті лінгвістичної інтерпретації прагматичних конотацій етнімічних найменувань українців у свідомості носіїв РЛК ми дійшли таких висновків:

1. Переважання негативних конотацій етнімічного *українець* у свідомості носіїв РЛК. Негативно-оцінні прагматичні компоненти актуалізовані не в самому етнімічному «українець», а в синонімічному ряді етнімічних прізвиськ.

2. Наявність оцінності зумовлена глибокими й тривалими контактами українців і росіян. «Українське» розглядається носіями РЛК на підставі закладених стереотипів при включенні опозиції «свій-чужий», тому етнімічні назви набули негативної оцінності, зумовленої акцентуацією відмінностей між російськими національними звичками, традиціями, світоглядом, цінностями й українськими.

Варто також зазначити, що оцінне ставлення до людей інших національностей знаходиться під постійним ідеологічним тиском. Негативно-оцінні номінації використовуються в тактиках інформаційної війни для формування негативного образу представників іншої держави. Зі зміною ситуації в міждержавних і міжнаціональних відносинах у лексемах, що позначають людей за їхнім національним і громадянським походженням, актуалізуються різні з погляду оцінності компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

- Абаев В. И. О происхождении языка / В. И. Абаев // Академия Тринитаризма. – 2010.
- Апресян Ю. Д. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 366 с.
- Апресян Ю. Д. Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М., 1995. – Т. 2. – 1995.
- Баландина Н. Ф. Методологічне підґрунтя дослідження мовних стереотипів / Н. Ф. Баландина. – М. : Мовознавство, 2010. – 210 с.
- Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.
- Большая энциклопедия : в 62 т. – М. : Терра, 2006. – Т. 34. – 2006. – 592 с.
- Даль В. И. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка: современное написание: ок. 1500 ил. / В. И. Даль. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2006. – 348.
- Деятельность организаций украинских националистов в годы Великой Отечественной войны. // Интернет-портал Министерства обороны РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mil.ru/files/files/una.html>.
- Иссерс О. С. Речевое воздействие : [учебное пособие] / О. С. Иссерс. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 223 с.
- Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : [учебное пособие] / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
- Кронгауз М. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=HQQbwfQ1Gic>.
- Малый словник історії України / відповідальний редактор В. Смолій. – К. : Либідь, 1997.
- Наконечный С. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / С. Наконечний. – С. 117.
- Новосёлова А. А. Украинцы в среднем Прииртышье: идентификация и самоидентификация в конце XIX–XX вв. / А. А. Новосёлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ethnography.omskreg.ru/page.php?id=770>
- Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры. – М. : Азъ, 1992. – 955 с.
- Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова: дослідження, факти, документи / Г. П. Півторак. – К. : ПАТ «Віпол», 2014. – 280 с.
- Посівнич М. Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали / М. Посівнич. – Тернопіль : Астон, 2008. – 448 с. – С. 9.
- Словарь современного русского литературного языка. – М. ; Л. : Наука, 1965. – Т. 17. – 1965. – С. 427.
- Скляренко В. Г. Походження назви Україна / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 15–33.
- Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ; ОГИЗ ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940. – Т. 4. – 1939.
- Універсальний Словник-Енциклопедія (УСЕ) / гол. ред. М. Попович. – К. : ТЕКА, 2006. – 1432 с.
- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3374179-kolorady-vs-ukropy-kakye-slova-podaryly-ukrayne-maidan-y-voina>.
- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=pu4rf8YVwLE>.
- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3374179-kolorady-vs-ukropy-kakye-slova-podaryly-ukrayne-maidan-y-voina>.

УДК 811.11'37

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ АНГЛОМОВНИХ СЛОГАНІВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ)

Добровольська Д. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено окресленню проблеми адекватності перекладу рекламних текстів загалом і слоганів комерційної реклами зокрема. Здійснено огляд наукових праць із питань перекладу рекламних текстів та обґрунтовано актуальність обраної теми. Наведено основні наукові підходи до визначення слогану як мовленнєвого жанру рекламної комунікації. Доведено важливість врахування особливостей сприйняття слоганів потенційними споживачами реклами завдяки проведенню асоціативного експерименту. Врахування результатів асоціативного експерименту покращить якість перекладу рекламних слоганів відомих торгових марок.

Ключові слова: рекламний слоган, асоціативний експеримент, реакція, інформант, переклад.

Добровольская Д. М. Особенности восприятия рекламных слоганов (на материале переводов англоязычных слоганов на украинский и русский языки). Статья посвящена определению проблемы адекватности перевода рекламных текстов в целом и слоганов коммерческой рекламы в частности. Рассмотрены научные работы по вопросу перевода рекламных текстов и определена актуальность выбранной темы. Показаны основные научные подходы к определению слогана как языкового жанра рекламной коммуникации. Благодаря проведению ассоциативного эксперимента доказана важность учета особенностей восприятия слоганов потенциальными потребителями рекламы. Учет результатов ассоциативного эксперимента улучшает качество перевода рекламных слоганов известных торговых марок.

Ключевые слова: рекламный слоган, ассоциативный эксперимент, реакция, информант, перевод.

Dobrovol'ska D. M. Advertising slogans perception peculiarities (on the basis of English slogans translations into Ukrainian and Russian). The article is dedicated to the specifying of the translation adequacy problem of advertising texts in general and slogans of the commercial advertising in particular. The scientific works regarding the issues of translation of advertising texts have been reviewed and the actuality of the chosen topic has been stated. The main scientific approaches to the defining of the slogan as the language genre of advertising communication have been given. The specifics of functioning of the slogan as the key component of the advertising campaign and the raised requirements for the translation of slogans into national languages have been taken into account. The importance of consideration of the peculiarities of slogans perception by the potential consumers of the advertisements has been proven by the conducted the associative experiment.

Key words: advertising slogan, associative experiment, reaction, informant, translation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Слоган становить семантичний центр рекламного повідомлення та репрезентує мовну специфіку масмедійного дискурсу в повному обсязі: механізми вербального впливу реалізовані в рекламних слоганах у сконцентрованому вигляді, тому формулювання унікальної рекламної пропозиції належить до найважливіших завдань під час створення цього жанру тексту. Проте навіть вдалі і впливові слогани, що є дієвими в межах одномовного інформаційного середовища, втрачають свій потенціал (а іноді змінюють значення) під час перекладу. Насамперед це стосується слоганів відомих торгових марок і брендів, що розповсюджені в усьому світі, тому вони повинні бути відтворені різними мовами зі збереженням основної ідеї, наявної в оригінальному тексті. Однак рекламні слогани в

перекладі не завжди зберігають свою семантику й впливовий потенціал, що виражається в їхньому негативному сприйнятті реципієнтами.

Одним із засобів виявлення специфіки сприйняття рекламних слоганів є асоціативний експеримент, що уможлиблює визначення асоціативного поля перекладених слоганів та визначення особливостей їх сприйняття інформантами [5; 6]. Сприйняття слоганів носіями мови є основним показником їхніх аксіологічних характеристик та впливового потенціалу, а створення асоціативних полів дозволить спрогнозувати реакцію потенційних реципієнтів на рекламні слогани та їхні перекладні варіанти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні дослідження рекламної комунікації неодноразово проводилися в зарубіжній науці (Дж. Бернет, К. Бове та У. Аренс, Б. Гарфілд, Ф. Дженкінс, Дж. Девіс, Дж. Кейплз, М. Ньюман, Д. Огілві, Р. Рівс, К. Ротцолл, Ч. Сенджиж, Дж. Стіл, У. Уеллс, В. Фрайбургер, Дж. Шугерман та ін.). Проблеми мови рекламних текстів досліджено в працях І. Вікентьєва, О. Кара-Мурзи, Т. Лифшиць, О. Мед-

© Добровольська Д. М. Особливості сприйняття рекламних слоганів (на матеріалі перекладів англomовних слоганів українською та російською мовами)

ведєвої, В. Мокшанцева, І. Імшинецької, Ю. Пирогової, П. Паршина, О. Феофанова та ін.; сутнісні особливості рекламної комунікації як різновиду дискурсивної діяльності людини висвітлено в роботах Г. Почепцова, В. Кеворкова, А. Ковалевської, Т. Ковалевської, Н. Кондратенко, Н. Кутузи, Л. Хавкіної та ін. В усіх дослідженнях рекламного тексту й рекламного дискурсу окреме місце приділено слогану, що є структурно-композиційним та змістовим центром рекламного повідомлення (О. Дмитрієв, В. Зірка, Н. Коваленко, Г. Литвинова та ін.). Проблеми перекладу рекламних текстів неодноразово порушувалися в українській та зарубіжній лінгвістиці. М. Апетян досліджує переклад англомовних слоганів російською мовою, загальнотеоретичні проблеми перекладу рекламних текстів слоганів висвітлено в наукових статтях Т. Бандулі, У. Кірмач та М. Літвінової, А. Малишенка та ін. Однак особливості сприйняття слоганів потенційними реципієнтами належать до **актуальних** проблем сучасного перекладознавства й лінгвістики загалом.

Метою статті є визначення специфіки впливу оригінальних і перекладених англомовних рекламних слоганів на потенційних реципієнтів з урахуванням особливостей індивідуального та національного світосприйняття носіїв мови.

Завдання статті – узагальнити наукові погляди щодо сутності рекламного слогану як особливого жанру тексту; з'ясувати мовні засоби впливу в рекламних слоганах; провести асоціативний експеримент задля перевірки особливостей сприйняття реципієнтами перекладів слоганів комерційної реклами та висвітлити його результати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рекламний слоган привертає увагу лінгвістів як особливий вид повідомлення, тому його визначають переважно як висловлювання – одиницю синтаксичного рівня мови: слоган – «коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії» [7, 7]. У російському мовознавстві наукова праця І. Морозової, присвячена слоганам, вже стала класичною, тому саме на неї спираються під час подання дефініцій. І. Імшинецька, ґрунтуючись на ідеях І. Морозової, подає таке визначення слогану: це коротка рекламна фраза, що у стислому вигляді передає основну рекламну пропозицію та входить до складу всіх рекламних повідомлень однієї рекламної кампанії [2, 36]. Однак у цьому визначенні вже наголошено на мовній формі репрезентації слогану, що має становити окрему фразу, тобто вже не повідомлення, а висловлення. Здебільшого дослідники не визначають слоган як особливий тип висловлення, виокремлюючи його змістові характеристики, наприклад, І. Черепанова визначає слоган у такий спосіб: афористичне втілення ідеї рекламної кампанії, її основна думка, виражена у стислій, лаконічній формі та розрахована на неодноразове повторення в різних засобах, використаних у кампанії [9, 307]. У цьому визначенні не виокремлено мовну форму слогану, тобто не зазначено, еквівалентом якої мовної одиниці є слоган – слова, речення, висловлення чи тексту.

Для перевірки особливостей сприйняття реципієнтами перекладів слоганів комерційної реклами ми застосували асоціативний експеримент, що передбачає встановлення асоціативного ряду, стимулом для виникнення якого є в нашому дослідженні буде слугувати рекламне повідомлення – слоган. Методика проведення асоціативного експерименту такого типу ґрунтовно розроблена та описана Н. Кутузою та Т. Ковалевською, авторами єдиного в Україні «Короткого асоціативного словника рекламних слоганів» [4]. Асоціації до слоганів виникають на підставі рефлексу реагування на відповідні стимули [8, 43] та є «спонтанною» експлікацією глибинних структур, оскільки велика кількість процесів асоціювання відбувається на підсвідомому рівні [1, 125], тому це вказує на імпліцитний характер отриманих асоціацій. В. Красних наголошує на існуванні так званих прогнозованих, передбачуваних асоціацій, їх втілює асоціативний зв'язок, основою якого є певний когнітивний феномен – культурний предмет, репрезентований у свідомості й укорінений у вигляді кліше та штампів [3, 287]. З одного боку, це дає можливість прогнозованого асоціювання лінгвоконцептів, найтипівіших для національних соціокультурних стереотипів, актуальних у певному мовному середовищі, де їх лексикографічна кодифікація дає підстави для виокремлення провідних векторів національного асоціювання [4, 7]. З іншого боку, асоціація може бути абсолютно «вільною», непередбачуваною, залежною від багатьох чинників, починаючи від стану мовної особистості та завершуючи низкою периферійних показників.

Для проведення асоціативного експерименту ми обрали слоган відомої торгової марки американського фаст-фуду, популярного і в Україні, – *McDonald's*, що в оригіналі має такий вигляд: *"I'm lovin' it"*, у перекладі українською – *«Я це люблю»*, а в перекладі російською – *«Вот что я люблю»*. Учасниками експерименту стали носії української, російської та англійської мов, у кожній групі інформантів було по 50 осіб різної статі, віку, професії та соціального статусу. Для кожної групи учасників було запропоновано один варіант слогану: для україномовних *«Я це люблю»*, для російськомовних – *«Вот что я люблю»*, а для англомовних *"I'm lovin' it"*, тобто метою було виявити асоціативний ряд тих слоганів, що функціонують у відповідному мовному середовищі і є звичними для носіїв мови. Оригінальним слоганом при цьому є англійський, а два інших – переклади українською й російською, що загалом зберігають семантику вихідного висловлення, проте містять синтаксичні трансформації, зокрема, фіксуємо змінений порядок слів, додавання окремих лексем, а також видозмінену комунікативну актуалізацію. Інформанти повинні були подати асоціації на слоган протягом однієї хвилини, однак не були обмежені в кількості асоціатив на стимулюючий слоган.

Ми отримали такі результати в україномовній групі інформантів: *Макдональдс* (35), *їжа* (5), *родина* (4), *музика* (3), *солодощі* (3), *фастфуд* (3), *сонце* (2), *життя* (2), *книги* (2), *природа* (2), графічна асоціація *М* (2). Усі інші результати мали поодинокий характер: *море*, *прогулянки*, *морозиво*,

нові парфуми, навчання, активний відпочинок, сукні, тварини, червоний колір, реклама, оточення, щастя, театр, друзі, стипендія, любов, кохання, Привоз, Максончик, ненька, спів, запах кави, величезні черги, чізбургер, Володя, картопля, подорожі, літо, День Святого Валентина, йогурт, квіти, пісня, шкідлива їжа, Батьківщина Україна. Ядро семантичного ряду становить асоціація з торговою маркою «Макдональдс», що виражається цим слоганом, тобто асоціативний зв'язок дуже потужний: 70% учасників експерименту визначили слоган відповідно до торгової марки. Більшість асоціацій меншої частотності переважно є парадигматичними, тобто становлять одну ЛСГ із продукцією торгової марки «Макдональдс»: *їжа, фастфуд, солодоці, морозиво, чізбургер, картопля, шкідлива їжа*. Асоціації, викликані рекламними роликами, поширеними в Україні, скеровані на створення в уяві реципієнтів ідеалізованого світу щасливої родини: *родина, сонце, життя, природа, прогулянки, активний відпочинок, подорожі*. Сприйняття реклами через канали телебачення з актуалізацією візуального та аудіального каналів викликає не лише вербальні (слова) та іконічні (образи, графічні позначки) асоціації, а й слухові – характерна мелодія, що супроводжує рекламу Макдональдса (слоган не вимовляють, а співають). Звідси такі асоціати: *музика, реклама, спів, пісня*. Єдина зафіксована реакція одоративного типу – *запах кави*. Індивідуальні реакції інформантів пов'язані з емоційним сприйняттям як продукції рекламованої торгової марки, так і власне слогану: *море, навчання, тварини, театр, стипендія, Привоз, Володя, День Святого Валентина, квіти*. Частина цих асоціацій детермінована місцем проживання та віком інформантів. Представлено й візуальну асоціацію колірної характеру: *червоний колір*, що вказує на один із кольорів торгової марки. Узагальнюючи, можна стверджувати, що асоціації здебільшого зумовлені як семантичним зв'язком із продукцією торгової марки, так і рекламою – телевізійними роликами, фотографічними зображеннями, логотипом тощо. Серед реакцій, що безпосередньо пов'язані зі слоганом «*Я це люблю*», можна назвати *любов, кохання*, а також музичні асоціації. Проте інші зафіксовані реакції зумовлені не особливостями сприйняття слогану, а стереотипним та індивідуальним ставленням до продукції торгової марки Макдональдс.

У російськомовній групі ми отримали такі результати: *Макдональдс* (23), *еда* (5), *гулять* (4), *мама* (3), *спорт* (3), *море* (3), *компьютер* (3), *шоколад* (2), *семья* (2), *жизнь* (2), *девушка* (2), *спать* (2). Поодинокі асоціації: *сладкое, моя собака, отдых, танцы, свобода, рисовать, писать программы, кушать, Dota, говорить, морально разлагаться, участвовать в чем-либо, играть в футбол, программировать, регби, точно не Макдональдс, крабовый салат, сырковая пашка без изюма, печенюшки, холестерин, мясо, спокойная обстановка, шопинг, компьютерные игры, футбол, фотографии, наслаждаться любимым занятием, Nissan Skyline, каникулы, Новый Год, иностранные языки, литература, играть на гитаре, читать, есть, шарик*,

желтый цвет, музыка, любовь, весна, пчела, песня, близкие, пляж. У цій групі загальна кількість асоціацій набагато більша, половина інформантів подавали не одну, а дві-три асоціації на слоган. При цьому й повторювані асоціації представлені в більшій кількості. Ядро асоціативного поля збігається з попередньої групою: назва торгової марки Макдональдс (46%), хоча кількісно ці показники набагато нижчі. Однак найближчі зони асоціативного поля слогану в цьому разі є щільнішими: частотних асоціацій (від 5 до 2 реакцій) у російськомовній групі більше, ніж в україномовній. У цій зоні представлено асоціації із ЛСГ «їжа»: *еда, шоколад* (серед поодиноких асоціацій цієї ЛСГ – *сладкое, кушать, печенюшки, мясо, крабовый салат, есть*). Однак ця група асоціацій, порівняно з результатами україномовних інформантів, є нечисленною та менш різноманітною. Натомість найближча зона асоціативного поля представлена реакціями, зумовленими впливом рекламних роликів: *семья, гулять, мама, спорт, море, жизнь, отдых, моя собака, свобода, спокойная обстановка, наслаждаться любимым занятием, близкие* тощо. Створення ідеального світу сімейного відпочинку, що в концептуальній формі виражено слоганом, знаходить відгук в асоціаціях, викликаних візуальними образами, представленими в рекламних роликах. Поодинокі реакції російськомовних інформантів також здебільшого пов'язані не з продукцією, а зі сприйняттям змісту слогану (*любовь, весна*) та його музичного оформлення (*песня, музыка*). На відміну від попередньої групи, тут наявна колірні асоціація *животий колір*, що вказує на інший символічний колір торгової марки. Велика кількість отриманих реакцій є індивідуалізованими, інформанти подають немотивовані асоціації, не узгоджені ані зі змістом продукції торгової марки, ані з рекламою і слоганом. На відміну від попередньої групи інформантів, російськомовні учасники подали й негативно оцінені асоціації: *морально разлагаться, точно не Макдональдс, холестерин*, що зумовлені не стільки рекламним слоганом, скільки стереотипним ставленням суспільства до продукції зазначеної торгової марки як до шкідливої їжі. Власне слоган як переклад з англійської мови асоціюється саме з продукцією торгової марки, як і в попередньому випадку.

В англомовній групі інформантів отримали такі асоціації: *McDonald's* (32). Інших частотних асоціацій не представлено. 64% інформантів вказали реакцію ядерного характеру – назву торгової марки. Більшість асоціацій мають поодинокий характер: *jazz music; summer; McLovin; beach; Mickey D's; drink, drink what you want; I don't know what it is; Coke; a common positive slogan; teaching; I don't get to do hardly any of the things, I love to do any more*. У наведених реакціях частина скерована на слоган, на його змістові складники. Асоціати мають не лише лексемний характер, переважають словосполучення та речення, навіть складні: *drink what you want, I don't know what it is; I don't get to do hardly any of the things, I love to do any more*. Є й позитивна оцінка слогану-стимулу: *a common positive slogan*. Якщо говорити про парадигматичні асоціації, то на відміну від домінуючої ЛСГ «їжа», представле-

ної в україномовній та російськомовній групах, тут переважає ЛСГ «питво»: *drink, drink what you want*. Також наявні реакції, що віддзеркалюють ідеалізований світ, представлений у рекламних роликах: *jazz music; summer; beach*, хоч це більшою мірою природні чинники, ніж сімейний затишок та ідеалізована родина. Безпосередньо на слоган орієнтовані реакції *McLovin, I love to do any more*, вони є відгуком на висловлення-слоган торгової марки.

Порівнюючи отримані асоціації в кожній групі інформантів, зазначимо, що ядро асоціативного поля збігається – *Макдональдс, Mcdonald's* (від 46% до 70% реакцій), що актуалізує назву торгової марки, за якою в свідомості потенційних споживачів закріплено слоган. В англomовних учасників експерименту переважають реакції саме на слоган як на фразу, що містить унікальну торгову пропозицію: навіть окремі лексеми слогану повторюються в асоціаціях у видозміненому вигляді, а реакції-речення побудовано здебільшого за синтаксичною моделлю слогану-стимулу. У російськомовних та україномовних інформантів ближня периферія асоціативного поля збігається: ЛСГ «їжа» та візуальні образи ідеалізованого світу щасливої родини, що зумовлено візуальним впливом рекламних роликів торгової марки. Також частотними є й аудіальні асо-

ціації, що пов'язані з музичним супроводом слогану в українському та російському масмедійному просторі. На вербальному рівні, зокрема в аксіологічному сегменті, фіксуємо й негативне стереотипне сприйняття продукції торгової марки як шкідливої. Периферійна зона англomовних слоганів принципово відрізняється: частотних асоціацій немає, а індивідуалізовані виражають позитивну оцінку, фіксують окремі типи продукції торгової марки або внутрішню емоційну реакцію на слоган.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Основна вимога – ідентифікація торгової марки за слоганом – в перекладах українською та російською мовами виконана, оскільки інформанти в ядерній зоні фіксують саме назву торгової марки. Проте периферійні зони принципово відрізняються в тих учасників експерименту, що сприймали оригінальний слоган, і в тих, що були реципієнтами перекладних варіантів. Зважаючи на це, потрібно врахувати під час перекладу та підготовки рекламної продукції периферійну зону асоціативного поля рекламного слогану. Перспективи дослідження полягають у подальшому залученні результатів асоціативних експериментів до коригування перекладу рекламних слоганів всесвітньо відомих торгових марок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма [монография] / Е. И. Горошко. – М. ; Харьков : ИНЖЭК, 2003. – 440 с.
2. Имшинецкая И. А. Креатив в рекламе / И. А. Имшинецкая. – М. : РИП-холдинг, 2006. – 174 с.
3. Красных В. В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
4. Кутуза Н. В. Короткий словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.
5. Кутуза Н. В. Роль асоціативного експерименту в дослідженні політичних слоганів / Н. В. Кутуза // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі : [монография] ; за заг. ред. О. В. Александрова. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 340–346.
6. Кутуза Н. В. Слоган як сугестивний концентр реклами / Н. В. Кутуза // Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : [збірник статей]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 133–137.
7. Морозова И. Г. Слагая слоганы / И. Г. Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 1996. – 168 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Черепанова И. Ю. Заговор народа : Как создать сильный политический текст / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.

УДК 811.111:81-112

ЛИНГВОСИНЕРГЕТИКА – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СТУДИЙ

Домброван Т. И.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье освещается новое междисциплинарное направление филологических исследований – лингвистическая синергетика, очерчивается её аппликативный потенциал, рассматриваются базовые понятия лингвосинергетики, обосновывается выделение диахронической лингвосинергетики, приводятся результаты исследований с применением методологической платформы лингвосинергетики, намечаются перспективы дальнейших изысканий. С позиций предложенного подхода естественный язык рассматривается как открытая, динамичная, нелинейная самоорганизующаяся мегасистема, подсистемы и элементы которой когерентно сопряжены и управляются параметрами порядка.

Ключевые слова: научная парадигма, лингвосинергетика, диахроническая лингвосинергетика, английский язык.

Домброван Т. І. Лінгвосинергетика – новий напрям філологічних студій. У статті висвітлюється новий міждисциплінарний напрям філологічних досліджень – лінгвістична синергетика, окреслюється її аппликативний потенціал, розглядаються базові поняття лінгвосинергетики, обґрунтовується виділення діахронічної лінгвосинергетики, наводяться результати досліджень із використанням методологічної платформи лінгвосинергетики, намічаються перспективи подальших пошуків. З позиції запропонованого підходу людська мова розглядається як відкрита, динамічна, нелінійна мегасистема, здатна до самоорганізації, а її підсистеми та елементи когерентно пов'язані й скеровані параметрами порядку.

Ключові слова: наукова парадигма, лінгвосинергетика, діахронічна лінгвосинергетика, англійська мова.

Dombrovan T. I. Linguistic synergetics as a new mainstream of philological studies. The article deals with a new interdisciplinary research approach, which is linguistic synergetics, outlines its applicative potential and basic notions, advances diachronic linguosynergetics, contains certain results of studies based on the methodological platform of linguistic synergetics, and highlights future possible vectors of research. From the view of the proposed approach, human language is considered an open, dynamic, non-linear, self-organizing megasystem with all its hierarchical subsystems and elements coherently interconnected and controlled by governing parameters.

Key words: scientific paradigm, linguistic synergetics, diachronic linguosynergetics, English language.

Открытие новой теории подобно восхождению на гору, когда вдруг открывается новая и более широкая панорама

Альберт Эйнштейн

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Революционные (в понимании Т. Куна) открытия в естествознании XX века внесли кардинальные изменения в научную картину мира и вызвали неизбежный парадигмальный сдвиг в общих исследовательских принципах, классификациях и подходах к объекту изучения, в том числе и в науке о языке.

Для революции в науке характерно изменение таксономических категорий, являющихся необходимой предпосылкой научных описаний и обобщений [15, 42]. Благодаря полученному новому знанию о природе традиционное восприятие мира как предсказуемого и устойчивого сменяется представлением мира как нестабильного, непрерывно меняющегося, нелинейного, инновационного, саморегулирующегося, находящегося в состоянии самоорганизованной критичности. Изменения в научной

картине мира неизменно сопровождаются инновациями в метаязыке.

Происходящий ныне синтез естественнонаучных картин мира способствует формированию новой парадигмы знания, ядро которой образуют идеи синергетики – науки об универсальных закономерностях организации и эволюции открытых сложных динамических систем. Методы и принципы синергетики успешно применяются в экономике, медицине, социологии, истории, психологии, педагогике, философии науки и лингвистике – для исследования естественного языка как открытой сложной динамической системы.

Цель статьи – раскрыть эвристический потенциал синергетики в филологических исследованиях. Для этого следует решить ряд задач: кратко осветить историю возникновения синергетики, показать аппликативность её подходов для анализа языка, очертить категориальный аппарат синергетики и наметить перспективы дальнейших изысканий. Актуальность работы определяется необходимостью совершенствования методов научного анализа, а также расширения понятийного инструментария лингвистики с целью достижения нового качества в познании объекта исследования.

Изложение основного материала исследования. Согласно определению Т. Куна, парадигма рас-

смачивается как признанные всеми научные достижения, которые в течение определенного времени дают научному сообществу модель постановки проблем и их решений [14, 11]. В лингвистической проекции понятие «парадигма» сближается с понятием «философия языка» и выступает как особый стиль мышления, как господствующий в какую-либо данную эпоху взгляд на язык, связанный с определенным философским течением, притом именно таким образом, что философские положения используются для объяснения наиболее общих законов языка [20, 4].

Термин «синергетика» (от греч. συνέρυεια – сотрудничество, согласованное действие) был введен в научный обиход немецким физиком Г. Хакеном для обозначения науки о совместном действии компонентов и подсистем в различных сложных системах.

Синергетика представляет собой дальнейшую разработку кибернетики и общей теории систем, но в отличие от своих предшественниц смещает исследовательский фокус с состояния гомеостаза системы на ее развитие, на изучение поведения системы в так называемых режимах с обострением и в фазовых переходах. В. С. Степин указывает: «То, что в традиционном диалектическом описании развития структурно не анализировалось, а просто обозначалось как «скачок», «перерыв постепенности», «переход в новое качество», теперь стало предметом научного анализа» [21].

Одним из основных понятий синергетики является понятие самоорганизации, под которой понимается процесс спонтанного упорядочения структуры сложноорганизованной открытой системы при прохождении ею так называемой точки бифуркации, то есть точки наименьшей устойчивости системы. Процесс самоорганизации происходит при фазовых переходах системы, иначе говоря, при переходе системы в качественно новое состояние. Понятие самоорганизации и понятие фазового перехода неразрывным образом связаны с такими основными философскими законами, как закон перехода количества в качество и закон отрицания отрицания (борьбы противоположностей).

Философская составляющая синергетики образует основу так называемого синергетического стиля научного мышления, что в свою очередь способствует экспансии синергетики в гуманитарные области знания. Здесь, в гуманитарных науках, синергетика предстает уже как междисциплинарный методологический подход к изучению сложных систем различной онтологии. В науке о языке синергетика приобретает статус научной парадигмы. Интеграция научных парадигм не только отражает стремление ученых достичь нового качества в познании объекта исследования – естественного языка во всем его структурно-функциональном, социокультурном и коммуникативном многообразии, но и свидетельствует о переходе к новому уровню научной рефлексии.

Современные лингвисты подчеркивают, что языкознание нуждается в новой парадигме, поскольку все аспекты языковой структуры не существуют автономно, напротив, они фундаментальным образом зависят от механизмов реальной языковой дея-

тельности и от когнитивных структур, которыми располагает мыслящий индивид [6, 13]. Это приводит к необходимости развития концепции языка как сложной иерархически организованной мегасистемы, компоненты которой когерентно сопряжены. И. А. Герман утверждает: «На смену линейному (последовательному) типу связи, когда одно вытекает из другого, подчиняясь воздействию внешних причин, предлагается представление об одновременном целостном характере связей» [6, с. 15].

Первые лингвистические исследования с применением понятийного аппарата синергетики (главным образом работы Р. Г. Пиотровского, Л. С. Пихтовниковой) относятся к концу XX века. Они положили начало формированию нового, междисциплинарного направления в изучении языка – лингвистической синергетики, или лингвосинергетики. Не отрицая системную организацию языка, лингвосинергетика дополняет филологическую традицию положениями о языке как об открытой, нелинейной, изменяющейся, самоорганизующейся системе.

Аппликативный потенциал лингвосинергетики огромен. По словам Н. Ф. Алефиренко, многокачественная онтология языка не только допускает, но и предполагает применение принципов лингвокогнитивной синергетики в психосемантике, лингвокультурологии, нейролингвистике и других «гибридных» лингвистических дисциплинах [1, 229]. Сожаление вызывает тот факт, что это – «новая, находящаяся в фазе становления и поэтому мало знакомая парадигма системного познания когерентных процессов естественного языка» [1, 229].

Анализ специальной литературы за последнее десятилетие позволяет нам очертить аппликативный потенциал синергетической парадигмы в лингвистике (см. табл. 1). Выделение двух основных объектов анализа объясняется тем, что языковая и речевая системы по своей природе являются самоорганизующимися [17, 6].

Очерченные направления могут быть в дальнейшем детализированы, в том числе и на основе дополнительных критериев классификации.

Наши наблюдения показывают, что на современном этапе в рамках общей лингвосинергетики наиболее активно разрабатываются частные проблемы синергетики текста и дискурса, менее разработаны проблемы синергетики перевода, идиолекта, синергетики речевых девиаций, словообразования.

Предпринятое нами разделение на синхроническую лингвосинергетику и диахроническую лингвосинергетику носит исключительно условный характер, поскольку система языка перманентно подвижна. Разведение синхронического и диахронического подходов предполагает лишь временное, обусловленное исследовательскими задачами выделение изучения языка в состоянии подвижного равновесия (синхрония) и в состоянии межфазового перехода и/или режимов с обострением, вызывающих качественные изменения в организации и функционировании языка (диахрония).

Синхрония и диахрония представляют собой две неотъемлемые плоскости исследовательского про-

цесса, и невозможно отдать предпочтение какой-либо одной из них. Они состоят в отношении комплементарности, то есть полного дополнения. Безусловно, очень важным является знание современного состояния и функционирования исследуемой системы либо ее фрагмента. Однако не менее существенным представляется проникновение в историю становления и изменения системы, выявление закономерностей ее (само)организации, объяснение ее поведения на том или ином этапе существования, очерчивание тенденций и возможных путей развития в будущем.

Утверждаемая нами *диахроническая лингвосинергетика* позволяет переместить проблему становления и развития сложной языковой мегасистемы в центр исследовательских интересов. Диахроническая лингвосинергетика является новым ракурсом изучения динамичной языковой системы, который помогает выявить, описать и смоделировать регулятивные процессы самоорганизации на разных уровнях языковой системы. Освоение новых для филологии принципов синергетического анализа позволяет внести важные дополнения в теорию эволюции естественного языка как открытой, неравновесной, неустойчивой, нелинейной, саморазвивающейся мегасистемы.

Возникает вопрос о соотношении традиционной дисциплины «история языка» и предлагаемой диахронической лингвосинергетики.

Традиционная *история языка* представляет историю конкретного языка как описание последовательности синхронических срезов языковой системы с упором на констатацию тех или иных изменений, которые данная языковая система претерпела на разных уровнях организации. Объектом же исследования в *диахронической лингвосинергетике* являются переходные явления в языке, языковая система в состоянии «критичности» ее развития, в режиме «с обострением». Основная цель диахронической лингвосинергетики заключается в осмыслении состояний становления, в выявлении механизмов внутрисистемной реструктуризации с учетом внешних факторов воздействия, а также в моделировании эволюции конкретной языковой системы с прогно-

зированием вариантов ее дальнейшего изменения. Таким образом, диахроническая лингвосинергетика дополняет традиционную историю языка новым ракурсом исследования языковой системы, а также предлагает новый для традиционной истории языка понятийный инструментарий.

О первостепенной важности используемого в любом научном анализе понятийного аппарата и о необходимости критического переосмысления и пересмотра его в связи с расширением объема знаний писал еще В. И. Вернадский: «Научный аппарат, то есть непрерывно идущая систематизация и методологическая обработка, <...> является в действительности основной частью научного знания. Он должен непрерывно расти с ходом времени и изменяться, отмечать и сохранять, как научная память человечества, все кругом нас происходящее, должен все больше углубляться в прошлое планеты, в ее жизнь, прежде всего научно отмечать меняющуюся картину космоса (для нас – звездного неба). Наука существует, только пока этот регистрирующий аппарат правильно функционирует; мощность научного знания, прежде всего, зависит от глубины, полноты и темпа отражения в нем реальности. Без научного аппарата, даже если бы существовали математика и логика, нет науки» [5, 119].

Основа понятийного аппарата современной науки о языке берет свое начало в глубокой традиции античности. Смещение ракурса исследования в сторону эволюционирующей сложности, необходимость адекватного описания и непротиворечивого объяснения наблюдаемых явлений настоятельно требуют расширения и внесения некоторых коррективов в рабочий категориальный аппарат, используемый при междисциплинарном подходе к изучению языка, и разработки так называемого «словаря сложности» [16, 58].

Рассмотрим содержание некоторых из основных понятий лингвосинергетики.

Самоорганизация – это способность сложных систем к упорядочению своей внутренней структуры (термин введен У. Р. Эшби в 1947 г.). Самоорганизация – это «возникновение (становление) нового целого, образованного сложным, но согла-

Таблица 1

Основные направления лингвистической синергетики

ЛИНГВОСИНЕРГЕТИКА	Объект исследования	Направления	Авторы
	Речь/речевая деятельность	Синергетика текста	Г. Г. Москальчук, К. И. Белоусов, И. Ю. Моисеева, О. И. Глазунова
		Синергетика дискурса	Н. Ф. Алефиренко, Е. Ю. Муратова, Л. С. Пихтовникова, Е. В. Пономаренко, Е. Л. Словицова
		Синергетика перевода	Л. В. Кушнина
		Синергетика речевых девиаций	В. Э. Пашковский
		Синергетика идиолекта	Е. А. Семенец
	Язык	Синхроническая лингвосинергетика	С. М. Еникеева
Диахроническая лингвосинергетика		Т. И. Домброван	

сованным поведением составляющих элементов исходной среды» [7, 7]. Процесс самоорганизации системы предполагает установление новых связей между элементами (частями, подсистемами) данной системы, при этом прежние связи могут либо сохраняться (что реже), либо перегруппироваться (как правило).

Согласно Г. Хакену, система может считаться самоорганизующейся, если она приобретает пространственную, временную или функциональную структуру без какого-либо внешнего вмешательства [23, 11].

Система, способная к самоорганизации, должна обладать такими характеристиками, как открытость и нелинейность.

Линейность традиционно понимается как причинно-следственная детерминированность, проявляющаяся в пропорциональности реакции системы на силу внешнего воздействия. Линейность характеризуется так называемым принципом наложения, или суперпозиции, когда результат суммы воздействий равен сумме результатов каждого из воздействий по отдельности.

Понятие же **нелинейности** в категориальный аппарат синергетики заимствовано из математики, где оно включает особый вид уравнений – с множеством переменных, с многочленами в дробных степенях, с различными коэффициентами и тому подобным, что расширяет спектр возможных искомым решений, зависящих от значения переменных и/или коэффициентов. В мировоззренческом аспекте нелинейность эксплицирует идею многовариантности, альтернативности путей эволюции, поэтому воспринимается не просто как фундаментальный концептуальный узел новой парадигмы, а значительно шире – «новая парадигма парадигма нелинейности» [11, 48].

Термины «**порядок**» и «**хаос**» используются для характеристики стабильного состояния и неустойчивого состояния системы соответственно. Эти два понятия предполагают друг друга. Понятие «хаос», берущее начало из мифологии, традиционно ассоциируется с нестабильностью, неразберихой, разрушением и/или смешиванием всего и вся, приобретая тем самым негативную оценку. В то же время понятие «порядок» в его созидательном аспекте выступает полной противоположностью хаосу и, естественно, оценивается как нечто положительное.

В рамках синергетической парадигмы понятие «хаос» «реабилитируется» и раскрывает свою двойственную функциональную нагрузку. Хаос не только деструктивен, но и конструктивен: «Разрушая, он строит» (Е. Н. Князева) [12, 145]. Конструктивная роль хаоса проявляется в том, что он сначала обеспечивает возможность схода с прежней траектории при потере устойчивости в зоне кризиса, а затем помогает подключиться к новому аттрактору, вымывая помехи на этом пути [2, 117]. Другими словами, погружение в хаос – это путь к инновации, поскольку именно хаос выступает механизмом самоорганизации и самодостраивания структур, удаления лишнего, механизм выхода на относительно простые структуры-аттракторы эволюции, механизмом переключения и смены различных режимов развития

системы, переходов от одной относительно устойчивой структуры к другой [11].

Что есть порядок и что есть хаос в языке? Очевидно, что порядок в языке соответствует относительно стабильному состоянию системы, управляемому определенными параметрами – параметрами порядка. Каждый конкретный язык имеет свой собственный набор параметров порядка. Состояние хаоса, наоборот, характеризуется нарушением устойчивого паттерна параметров порядка, поэтому система пребывает в нестабильной фазе и отличается непрогнозируемостью поведения до тех пор, пока не произойдет самоорганизация – выстраивание новых параметров порядка и функционирование системы по «новым правилам». Иначе говоря, хаос несет в себе долю созидательности в том смысле, что он является предпосылкой нового, упорядоченного состояния динамической системы.

Аттрактор – еще одно понятие, пришедшее в синергетику из естествознания и активно используемое при описании эволюционных изменений, происходящих в открытых системах. Аттракторами называют относительно устойчивые структуры, на которые неизбежно выходят процессы эволюции в открытых и нелинейных средах (системах) [12, 109]. Наряду с термином «аттрактор» в том же значении употребляется сложное существительное «структура-аттрактор».

Предполагается, что открытая нелинейная среда (воспринимаемая как система) таит в себе определенные формы организации или (что то же самое) что структуры-аттракторы потенциально заложены в среде (системе) и определяют сугубо ее собственными нелинейными свойствами. Исследователи отмечают, что с выбором пути эволюции, с выходом на одну из структур-аттракторов среды все другие эволюционные пути как бы закрываются. Изменения среды или ее отдельных свойств вызывают перестройку возможных путей эволюции, что приводит к тому, что некоторые структуры-аттракторы, некоторые цели эволюции могут никогда не реализоваться [12, 110].

Понятию «аттрактор» противостоит понятие «**репеллер**» (от англ. *repel* – «отгонять, отталкивать, отбрасывать, отклонять») как набор параметров и их значений, которые «отталкивают» самоорганизующуюся систему от положения равновесия путем введения ограничений различной природы на свободу стремления данной системы к равновесию. Если аттрактор обозначает то состояние равновесия самоорганизующейся системы, к которому она стремится как к своей цели, то репеллер выражает своим содержанием все ограничения и запреты для системы [17, 105]. Эти два понятия отражают противоречивость характеристик языковой системы: с одной стороны, динамичность, подвижность как стремление системы к развитию, изменению, а с другой – консерватизм как тенденцию к самосохранению путем минимизации каких-либо инноваций.

Термин «**фрактал**» (от лат. прилагательного *fractus* «ломаный», «дробный», «прерывистый» и от лат. глагола *frangere* «разрывать», «прерывать», «образовывать фрагменты») был введен в научный

обиход в 1975 г. известным американским математиком Б. Мандельбротом (1924–2010 гг.), основоположником так называемой фрактальной геометрии. Фракталом называют явления масштабной инвариантности, когда последующие формы самоорганизации систем (материальных и социальных) напоминают по своему строению предыдущие [13]. Другими словами, малый фрагмент структуры такого объема подобен другому, более крупному фрагменту или даже структуре в целом [11, 96].

В природе встречается великое множество самоподобно организованных иерархических структур. Фрактальную размерность имеют облака, кораллы, горные цепи, бассейны рек, флора (например, крона дерева, изрезанность и «узоры» листьев, цветная капуста), кровеносная и сосудистая системы в живых организмах, легкие и так далее. Замечено, что строение Солнечной системы в определенной мере подобно строению атома. Множество архитектурных сооружений, созданных руками человека, также отличаются фрактальностью.

В поиске ответа на вопрос о причине широкого распространения фракталов в природе ученые обратили внимание на важную особенность фракталов, проявляющуюся в значительном сжатии объема организованной по фрактальному принципу системы, в «экономии» пространства, которое она занимает. Б. П. Безручко и соавторы утверждают: «Фрактальный объект занимает ограниченную площадь, в то время как его длина стремится к бесконечности (понятно, что для фрактальных объектов, встречающихся в природе, длина будет не бесконечной, но всё же очень большой). Аналогично «объёмные» фракталы характеризуются относительно малым объёмом, но большой площадью поверхности. А это очень удобно для Природы!» [3, 72].

Присуща ли фрактальность языковой системе? Исследователи отвечают на этот вопрос утвердительно.

Так, например, Н. Ф. Алефиренко видит пример фрактальности в использовании в исторической грамматике закона аналогии при рассмотрении перестройки грамматической системы одного или нескольких родственных языков [1, 251].

В ряде своих работ [8–10] мы показали, что язык как синергетическая система организован по фрактальному принципу и что одним из паттернов фрактальной организации языковой мегасистемы является субъектно-предикатная структура.

Когерентность (от лат. *cohaerentia* – внутренняя связь, связность) указывает на согласованное поведение компонентов сложной системы в процессе ее самоорганизации. Когерентность является системным (неэлементным) свойством, способствующим «переводу» составляющих данной системы в единый согласованный темп существования и функционирования (темпомир – по С. П. Курдюмову), что в свою очередь служит одним из обязательных условий для успешного развития системы.

Флуктуации и бифуркации – взаимосвязанные явления. Флуктуации означают стохастические отклонения от привычного режима существования сложной системы, потерю устойчивости системы

[22, 15]. Яркий пример флуктуаций приводится в работе И. Пригожина и И. Стенгерса: «Мы можем наблюдать в переохлажденной жидкости флуктуации, приводящие к образованию крохотных кристаллов, которые то появляются, то снова растворяются. Но если образуется крупный кристалл, то происходит необратимое событие: кристаллизация всей жидкости» [19, 194].

В результате флуктуаций система может подойти к критической точке, называемой точкой *бифуркации*, – своеобразной развилке возможных режимов существования системы. Зачастую выбор дальнейшего сценария развития система совершает случайно.

Бифуркации характеризуют состояние нарастающей неустойчивости в системе. Под **неустойчивостью** понимается особое состояние сложной открытой развивающейся системы, при котором она проявляет повышенную чувствительность к внешним воздействиям, когда даже незначительные флуктуации могут спровоцировать необратимые изменения.

Термином «**диссипация**», или «диссипативность» (от англ. *dissipation* «рассеивание»), обозначают процессы размывания, рассеивания неоднородностей в открытых нелинейных системах. Примеры диссипативных процессов в физике – это диффузия, превращение механической энергии в тепловую, трение, излучение и тому подобное. Соответственно, системы, в которых происходят диссипативные процессы, называются *диссипативными системами*.

Диссипация выступает макроскопическим проявлением хаоса на микроуровне [11, 143], предстает в качестве механизма самовыстраивания структуры в среде, фактором «естественного отбора», разрушающим все, что не отвечает тенденциям развития, «молотком скульптора», которым тот отсекает всё лишнее от глыбы камня, создавая скульптуру [4].

В языке диссипация проявляется в результате взаимодействия элементов системы между собой и с внешней средой. Под влиянием внешних факторов возможна инициация процесса отсеивания отдельных лексических единиц, избавления от плеоназмов и тому подобного. Примером диссипативного характера языковой системы также может служить явление «реактивности слов», когда каждое слово в тексте и дискурсе предполагает последующие слова и является откликом на предыдущие [17, 103]. Основу такого явления, на наш взгляд, образует особенность организации языковой системы как безмасштабной кластерной сети [10].

Синергетическое видение системы любой онтологии позволяет включить новые смыслы в само понятие системы. На современном этапе развития науки уже недостаточно представлять систему в качестве некоего зафиксированного целого, изолированного, рассматриваемого «в себе». Современное определение системы должно отражать неустойчивость, открытость, нелинейность, кооперацию и ко-эволюцию ее составляющих.

Язык постоянно находится в состоянии динамики, подвергаясь непрерывному воздействию как

внутренних, так и внешних факторов изменения и развития. Языковая мегасистема, состоящая из иерархически структурированных и взаимосвязанных систем и подсистем, устойчива лишь относительно, точнее сказать, неравномерно устойчива, поскольку одни ее части в данный момент могут быть неустойчивыми, а другие могут находиться в состоянии относительной статики. Таким образом, части (мега)системы различаются темпами происходящих в них изменений, что порождает, по мнению Е. Н. Князевой, своеобразную рельефность ко-эволюционных процессов.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Таким образом, изучение истории английского языка с опорой на теории, получившие углубленную разработку в рамках синергетики (теорию неустойчивых диссипативных систем, теорию самоорганизации сложных неравновесных систем, концепцию темпомиров и так далее), позволило нам создать синергетическую модель развития английского языка, представляющую эволюцию английского языка в триедином ракурсе:

- эволюция английского языка как изменение пространственно-временной конфигурации состояний языковой мегасистемы;
- эволюция английского языка как синхронизация темпомиров в грамматической системе;
- эволюция английского языка как изменение параметрического паттерна мегасистемы.

Наши исследования заложили фундамент диахронической лингвосинергетики как нового направ-

ления в филологических студиях, которое отражает парадигмальные сдвиги в науке на современном этапе, значительно обогащает общелингвистический арсенал методов и методик анализа и открывает широкие перспективы углубленного изучения языковых феноменов в их исторической ретроспективе.

Представляется перспективным использование синергетической методологии для всестороннего осмысления закономерностей изменения и функционирования языковых структур. Правомочность синергетического подхода в языкознании обусловлена и тесно связана с традициями и наработками в рамках сравнительно-исторической, структурной и функциональной научных парадигм, что позволяет говорить о преемственности лингвосинергетики по отношению к другим направлениям фундаментального языкознания [18, 26]. Привлечение категориального аппарата синергетики к изучению проблем языковой организации выступает актуальной задачей, поскольку открывает перед исследователем новые возможности: описать объект анализа другим метаязыком, взглянуть на старые проблемы с нового ракурса, целостно и системно подойти к всестороннему (пере)осмыслению языка и выявлению механизмов его функционирования и изменения. Использование понятийно-категориального аппарата синергетики в области филологических исследований будет способствовать существенному приращению нового знания о языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Когнитивно-дискурсивная парадигма языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс: научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / под ред. Г. Н. Манаенко. – Вып. 7. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. – С. 7–17.
2. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р. Г. Баранцев ; предисл. Г. Г. Малинецкого. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 160 с.
3. Безручко Б. П. Путь в синергетику: экскурс в десяти лекциях / Б. П. Безручко, А. А. Короновский, Д. И. Трубецков, А. Е. Храмов ; предисл. С. С. Мирова, Г. Г. Малинецкого. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 304 с.
4. Белавин В. А. Режимы с обострением и законы коэволюции сложных систем / В. А. Белавин, С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Belavin.htm>.
5. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
6. Герман И. А. Введение в лингвосинергетику : [монография] / И. А. Герман, В. А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1999. – 129 с.
7. Добронравова И. С. Причинность и целостность в синергетических образах мира / И. И. Добронравова // Практична філософія. – К., 2003. – № 1. – С. 6–10.
8. Домброван Т. И. Изучение истории языка с позиций постнеклассической научной парадигмы / Т. И. Домброван // Perspektywy rozwoju nauki = Перспективы развития науки (Gdansk, 28.11.2012 – 30.11.2012). – Gdansk, 2012. – S. 48–52.
9. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики : [монография] / Т. И. Домброван. – О. : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
10. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Т. И. Домброван. – О. : КП ОГТ, 2014. – 400 с.
11. Князева Е. Н. Основания синергетики: синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с.
12. Князева Е. Н. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов ; вступ ст. Г. Г. Малинецкого. – М. : КомКнига, 2011. – 272 с.
13. Котельников Г. А. Теоретическая и прикладная синергетика / Г. А. Котельников. – Белгород : БелГТАСМ, 2000. – 162 с.
14. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова ; общ.ред. и послесл. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
15. Кун Т. После «Структуры научных революций» / Т. Кун ; пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М. : АСТ, 2014. – 443 с.
16. Николис Г. Познание сложного: введение / Г. Николис, И. Пригожин ; предисл. Г. Г. Малинецкого. – пер. с англ. – М. : ЛКИ, 2008. – 352 с.

17. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений : [монография] / Л. С. Пихтовникова. – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.
18. Пономаренко Е. В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка) : [монография] / Е. В. Пономаренко. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
19. Пригожин И. Время. Хаос. Квант: к решению парадокса времени / И. Пригожин, И. Стенгерс ; под ред. В. И. Аршинова. – пер. с англ. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 232 с.
20. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М., 1985. – 335 с.
21. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–15.
22. Haken H. Chaos and Order in Nature / H. Haken (ed.). – Berlin : Springer-Verlag, 1980. – 271 p.
23. Haken H. Information and Self-organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems / H. Haken. – 2nd enlarged ed. – Berlin : Springer-Verlag, 2000. – 226 p.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ ЗРАДА ТА СПОСОБИ ЙОГО ЛЕКСИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Іванченко М. Ю.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Статтю присвячено аналізу способів лексичної репрезентації концепту ЗРАДА. Визначено слова-репрезентанти досліджуваного концепту, здійснено аналіз семантичної структури ключових лексем. Виділено групи лексем, у яких слова тісніше пов'язані одне з одним, і таким чином встановлено семантичні зони структури концепту.

Ключові слова: концепт, семантична структура, лексико-семантичний варіант, сема, група.

Іванченко М. Ю. Семантическая структура концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО и его лексическая репрезентация в английском языке. Статья посвящена анализу способов лексической репрезентации концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО. Установлены слова-репрезентанты исследуемого концепта, произведен анализ семантической структуры ключевых лексем. Выделены группы лексем, в которых слова более тесно связаны между собой, и таким образом установлены семантические зоны структуры концепта.

Ключевые слова: концепт, семантическая структура, лексико-семантический вариант, сема, группа.

Ivanchenko M. Yu. Semantic structure of the concept BETRAY and its lexical representation in English. The given article deals with the lexical means of representation of the concept BETRAY. The words-representatives of the concept under analysis and the semantic structure of the key words have been determined. Groups of lexemes in which words are closer connected to each other have been distinguished which made it possible to point out the semantic zones of the concept structure.

Key words: concept, semantic structure, lexico-semantic variant, seme, group.

Зрада – це удар, якого не очікуєш

Пауло Коельо

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Концепт є об'єктом вивчення філософської, психологічної, лінгвістичної, літературознавчої та когнітивної парадигм. Будучи водночас основною одиницею й концептології, й лінгвокультурології, концепт вирізняється неоднозначністю та суперечливістю витлумачення. Однак в усіх вищезгаданих випадках концепт розуміють як «комплексне багатомірне соціопсихологічне та культурно значуще утворення, що співвідноситься як із колективною, так і з індивідуальною свідомістю й пов'язане зі сферою науки й мистецтва, сферою побуту та соціальним середовищем, у якому перебуває мовленнєвий суб'єкт» [10, 16].

Як зазначає С. Г. Воркачов [6], у рамках філософської теорії пізнання та відображення дійсності визначення концепту варіюється від широкого (складні ментальні утворення: думка, знання, віра) до більш вузького (сенси, якими оперує людина в процесі інтеріоризації і які зберігаються у форматі квантів – життя, смерть), тобто у філософському осмисленні концепт трактується як згорнуті знання людини про світ, як складова світогляду, концептуальної картини світу, яка в процесі визначення виражається за допомогою мовних засобів.

Безперечно важливим є вивчення концептів розуміння мовного світогляду та його впливу на

мислення [4, 116], оскільки концепт є «когнітивним утворенням, яке заміщає в процесі мислення невизначену множинність предметів одного й того ж роду» [3, 267–279; 27; 15]. Утворюється він під час опрацювання інформації, що передбачає виявлення аналогій, формування асоціативних зв'язків, аналіз, синтез, тобто концепт – це «ембріон операцій мислення» [14]. Отже, за допомогою концептів як описових одиниць інтелекту суб'єкта діяльності ми можемо описати динаміку структурно-функціональної організації інтелекту в вигляді формування та розвитку, тобто процесу концептуалізації. Тому основною описовою одиницею організації інтелекту суб'єкта пізнання дійсності виступають концепти як сполучення понять, якими оперує людина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт ЗРАДА був об'єктом лінгвістичного аналізу в роботі Н. Ю. Панфілової в аспекті поняття державницької зради в українській та англійській мовних картинах світу [13], у дослідженні С. С. Кобути аналізується реалізація концепту «ДЕРЖАВНА ЗРАДА» в романах Івана Багряного та Джорджа Орвелла [9].

Зрада як екстралінгвістичний феномен привертає увагу науковців у рамках категорії моралі. Центральними поняттями цієї категорії є добро та зло, які формують стрижень моральної свідомості і навколо яких складаються інші поняття моралі – справедливість, обов'язок, совість, свобода, честь, вірність і т. д. [1]. Зміст згаданих понять розвиває й саму мораль, що й визначає **актуальність** дослідження, оскільки аналіз центральних понять згаданої категорії надасть можливість зрозуміти спосіб

мислення та сприйняття навколишньої реальності певним мовним колективом. Вчені трактують зраду як соціальну категорію оцінки нерелевантного результату довірчого процесу, що базується на категорії віри [2]. Такий процес лежить в основі бінарних стосунків, таких, як сімейні, партійні, державні, професійні, дружні, соціальні, релігійні, етнічні, расові і т. д. Віра детермінує абсолютну передбачуваність результатів довірчого процесу. Тому в разі невідповідності отриманого результату очікуваному й говорять про категорію зради.

Метою цієї наукової розвідки є визначення та аналіз способів лексичної репрезентації концепту ЗРАДА в англійській мові.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: визначити ключові слова-репрезентанти лінгвокультурного концепту ЗРАДА; проаналізувати семантичну структуру ключових лексем досліджуваного екстралінгвістичного феномена; виявити лексеми, у трактуванні яких трапляються ключові слова-репрезентанти концепту; виділити групи лексем, в яких слова тісніше пов'язані одне з одним; здійснити контекстуальний аналіз конститuentів виділених груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі нашого дослідження ми встановили ключове слово-репрезентант, яке найбільш повно номінує досліджуваний концепт.

Відповідно до критерію частотності вживання, достатньої абстрактності значення, загальновідомості та значимості для носія мови, ключовими словами-репрезентантами лінгвокультурного концепту ЗРАДА в англійській мові є слово *betray* (v) та його словотвірні варіанти – *betrayal* (n), *betrayed* (adj), які отримують у такий спосіб статус імені концепту – мовного знака, що передає зміст концепту найбільш повно та адекватно [6, 210].

На наступному етапі ми спробували встановити значення основних лексем, які об'єктивують концепт ЗРАДА в англійській мові, оскільки «слово як елемент лексико-семантичної системи функціонує в складі певної лексичної парадигми, що утворена лексико-семантичним варіантом цього слова, а також функціонує як ім'я смислового (синонімічного) ряду, утвореного синонімами, співвідносними з одним із ЛСВ цього слова» [16, 128].

Визначення семантичної структури ключових лексем у мові здійснювалося шляхом аналізу їхніх словникових тлумачень та реєстрації можливих характеристик. Для визначення семантичної структури ключових слів необхідно виявити максимальну кількість семем, які вони здатні позначити [17]. І. А. Стернін визначає семему як кожне окреме значення, яке здатна виражати лексема як матеріальна складова слова; сукупність же семем однієї лексеми й утворює семантему як спосіб мовної реалізації базових концептуальних ознак досліджуваного концепту [16]. Опис концепту – це спеціальні дослідні процедури тлумачення значення його імені та найближчих позначень [8, 110].

Проведено аналіз тлумачення слів-репрезентантів концепту ЗРАДА на матеріалі словників сучасної англійської мови [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 28; 29; 30].

Оскільки словники суттєво відрізняються кількістю зареєстрованих у них лексико-семантичних варіантів, доцільно вивчати, поєднувати та систематизувати дані різних словників. Така розбіжність зумовлена тим, що жоден словник не здатний відобразити всі зміни живої мови. Тому в одному випадку декілька лексико-семантичних варіантів об'єднуються в одне словникове тлумачення, а в інших – взагалі не фіксуються.

Отже, було сформовано список лексем, що підлягав подальшій верифікації до тих пір, поки в ньому не залишилися тільки ті лексеми, у трактуванні яких трапляються слова-компоненти *betray* (v), *betrayal* (n), *betrayed* (adj), тобто ті, що пов'язані з ключовими словами-репрезентантами прямим семантичним зв'язком.

У результаті був сформований список, до складу якого ввійшли 85 лексем, які об'єднані сигніфікативною спільністю. Ключові слова-репрезентанти входять до структури кожної лексичної одиниці, конкретизуючи та уточнюючи значення в кожному окремому випадку.

У межах інвентаризованих нами лексем ми спробували виділити групи, в яких слова пов'язані тісніше один з одним. Цей метод дозволяє виявити парадигматичний характер зв'язків між конститuentами, виявити внутрішню організацію лексичних об'єднань. Саме тому науковці широко використовують цей прийом [5; 17].

Кожна окрема група формує певну семантичну зону, оскільки до структури значень конститuentів відповідної групи на правах обов'язкового елемента входить спільна сема. Так, наприклад, дієслова *blab*, *babble*, *blurt*, *divulge*, *reveal*, *spill*, *unveil*, *leak* за даними словників англійської мови [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 28; 29; 30] об'єднані спільною семою "to reveal smth, to make people aware of it, to make smth known (secret, private information)":

"*Blab* – to reveal secret matters indiscreetly; to chatter thoughtlessly or indiscreetly" [19, 23];

"*Babble* – to utter in an incoherent, foolish or meaningless fashion; to reveal foolishly or thoughtlessly" [22, 18];

"*Blurt* – to say something suddenly and without thinking about the effect it will have, after trying to keep quiet or to keep it secret, usually because you are nervous or excited" [24, 20];

"*Divulge* – make known (private or sensitive information, secret); to give information about something, especially something that should be kept secret" [28, 26];

"*Reveal* – to let something become known, for example a secret or information that was previously not known" [22, 567];

"*Spill* – to reveal (confidential information), to divulge, disclose, or tell" [25, 712];

"*Unveil* – to announce something officially that was previously a secret" [24];

"*Leak* – to tell private or secret information to journalists or to the public" [22, 675].

Об'єднуючою семою мікрогрупи лексем *treason*, *disaffection*, *treachery*, *perfidiousness*, *perfidy*, *desert*, *abandon*, *knife*, *sell-out* є сема «державна (політична,

професійна) зрада», про що свідчать такі значення:

"*Treason – the crime of helping your country's enemies or of trying to destroy your country's government*" [22, 713];

"*Disaffection – no longer supporting or being satisfied with an organization or idea*" [24];

"*Treachery – the act of violating the confidence of another, usually for personal gain*" [25];

"*Perfidiousness – the quality of being perfidious, unfaithfulness, base treachery*" [23, 686];

"*Perfidy – the deceitful violation of faith or promise, base breach of faith or betrayal of the trust reposed in one, treachery, often the profession of faith or friendship in order to deceive or betray*" [23, 686];

"*Desertion – the action of illegally leaving the armed forces*" [25];

"*Abandon – desertion from a ship or a position, typically in response to overwhelming odds or impending dangers; in spite of a duty or responsibility; a situation in which someone stop believing or supporting idea*" [23, 32];

"*Sell-out – a situation in which someone does something that is the opposite of what they had promised or that seems to be against their principles*" [24];

"*Knife – betrayal, especially in the context of a political state*" [20, 907].

У цей спосіб ми проаналізували всі конституенти досліджуваного нами концепту та отримали такі результати: лексеми розділені на семантичні зони, названі відповідно до об'єднуючої семи: зона «державна (політична, професійна) зрада», «донос», «подружня зрада (зрада кохання)», «лицемірство», «шахрайство», «хитрість», «обман», «наклеп», «спокуса», «викриття», «маніпулювання».

Семантичні зони концепту ЗРАДА різняться за обсягом. Найбільш численною є зона дієслів, об'єднана семою «шахрайство», яка налічує 23 дієслова. Найменшу кількість конституентів налічують зони «доносити», «маніпулювати», «зраджувати любовні стосунки», усі інші зони наповнені більш-менш рівномірно.

Отже, спробуємо окреслити мікрогрупи концепту ЗРАДА.

У результаті проведеного синонімічного аналізу ми виявили 12 груп лексичних одиниць, серед яких найчисельнішою є група із семою «шахрайство».

Основними виразниками семи «**ошукувати, шахраювати**» є предикат *cheat* та його синонімічний ряд *con, swindle, dupe, hoodwink, scam, cozen, bamboozle, bluff, burn, chisel, rook, flimflam, gyp, racket, fake, dodge, bunco, stick, shave, spoof*. Згадані дієслова означають «ошукувати, шахраювати, обдурювати, виманювати гроші, обраховувати (покупця), видурювати, блефувати, вести подвійну гру, залишати в дурнях». Наприклад:

"*The newspaper was duped into publishing an untrue story*" [4]; "*Staff were hoodwinked into thinking the cucumber was a sawn-off shotgun*" [13]; "*A guy that scams old pensioners out of their savings*" [10]; "*He bamboozled Canada's largest banks in a massive counter feitscam*" [8]; "*She stuck me for last month's rent*" [27]; "*He swindled me out of my inheritance*" [25]; "*The cashier gyped me when he gave me too*

little change" [21]; "*Clients who are wary of online transactions are liable to see escorts with print ads as less likely to cheat or scam them*" [18].

До цієї ж групи увійшли деякі предикати із семою «(легкий) удар», що у рамках досліджуваного екстралінгвістичного явища актуалізується як «вдарити-ошукати»:

"*He managed to con £20 out of them (get that amount from them by deceiving them)*" [15]; "*She felt she had been stuck to buying the car*" [24].

Цікаво, що в межах цієї групи дієслів виокремлюються певні підгрупи, більш тісно пов'язані між собою. Так, наприклад, дієслова *bluff, rook, cross, bunco, spoof*: об'єктами цих предикатів є гра, зокрема в карти.

"*He has been bluffing all along. Trust me.*" – said Shon" [23]; "*The tone lurches drunkenly from realistic to farcical to spoof*" [29]; "*He crossed me up after we had agreed to tell the police the same story*" [16]; "*Customers are afraid of being rooked by unscrupulous vendors*" [14].

Окрему групу становлять дієслова зі спільною семою «**розкривати секрет**» (*intentionally or occasionally disclose secret information, to make people aware of smth*): *divulge, blurt, babble, blab, reveal, spill, unveil, leak*. Названі вище предикати означають «розголошувати, навмисне оприлюднювати, вибвкати (випадково), розпатякати, викрити, неофіційно надати відомості пресі» тощо.

"*Howie directed the four of us to go someplace nearby, inside or outside, and not divulge the location*" [12]; "*I ran flush into Howie Abbott as I turned the corner and somehow managed to blurt out that Quinn and Martha were dead*" [26]; "*She was babbling about Shipton's fall and dismayed that she couldn't find her sister*" [20]; "*I'd try to smooth over the missing picture with Miss Worthington by telling her about this here notebook, but I can't be sure she'd keep her mouth shut and not blab about it to the Quincy ladies*" [26]; "*She'd made a decision in front of him, one that warned him this might be his last chance to reveal his secret*" [17]; "*I am bone-weary of the degradation, of wearing my false coquettish smile, pretending love, until they spill themselves within me*" [22]; "*He employs the current phrases such as "Abraham's bosom", without any definite doctrinal intention, to unveil the secrets of the hereafter by confirming with His authority the common beliefs of His time*" [12]; "*We are eager to tunnel under the Atlantic and bring the Old World some weeks nearer to the New; but perchance the first news that will leak through into the broad, flapping American ear will be that the Princess Adelaide has the whooping cough*" [19].

Мікрогрупа дієслів, об'єднаних семою «**обманювати (свідчити неправдиво)**», характеризується семантичними компонентами «вводити в оману, обдурювати, виманювати, одурювати»: *deceive, fool, mislead, delude, trick, two-time, defraud*.

"*I do not like to deceive my friends,*" replied the Tin Woodman; "*still, my kind heart urges me to save Eureka's life, and I can usually trust my heart to do the right thing*" [6]; "*The only bait he could find was a bright red blossom from a flower; but he knew fishes are easy to fool if anything bright attracts their attention, so he*

decided to try the blossom" [1]; "Foxes, too, and badger are dyed a brownish black, and white hairs inserted to imitate silver fox, but the white hairs are too coarse and the colour too dense to **mislead** anyone who knows the real article" [2]; "These foreigners introduced new life into politics and the press, and made it fashionable for educated Maltese to **delude** themselves with the idea that the Maltese were Italians, because a few of them could speak the language of the peninsula" [7]; "When a woman wants to know, she looks for some clever way to **trick** the man into disclosing the facts" [9]; "She defrauded the customers who trusted her" [11].

Дієслова із семантикою «хитрити» (*finesse, jockey, juggle* та *mock*) означають «майстерно, тонко, дипломатично діяти, копіювати, підтасовувати, пародіювати, спотворювати».

"It's tragic!" swoons Jeffrey in **mock** horror... One of them was subjected to a **mock** execution. <...> a mock Tudor mansion" [5].

До цієї групи увійшли дієслова за своїми периферійними значеннями завдяки актуалізації семени «для досягнення успіху», яка набуває негативної конотації в таких прикладах:

"The rival political parties are already **jockeying** for power..." [5]; "The average first-time buyer spends many hours **juggling** figures as they try to budget for their first home" [11]; "Karen spent ten months **finessing** the financing for the property" [21].

Дієслова зради зі спільною семою «**доносити**»: *finger, squeal, denounce*. Ці дієслова означають «надавати (поліції, керівництву) інформацію про будь-кого, встановлювати (особу, причину)».

"In 1734, however, the opposition was bold enough to **denounce** his neutrality on the occasion of the war of the Polish Succession, when Stanislaus I" [24]; "She feared they would victimize her for **squealing** on their pals" [29]; "He was **fingered** by a supergrass and charged with murder" [16].

Предикати *libel, smear, snow, backbite, gossip* формують мікрогрупу дієслів зі спільною семою «**обмовляти**». Лексеми цієї групи об'єднані значенням «займатися дифамацією, дискредитувати, ганьбити, злословити, пліткувати, паплюжити, чинити наклеп, плести небиллиці» тощо.

"Among those whom Julie's guests happened to choose to **gossip** about were the Rostovs" [11]; "People often **backbite** each other in our office" [25]; "The jury found that he was libelled by a newspaper" [8]; "His conviction for sodomy was overturned on a technicality, but his political enemies made sure that his name was smeared and his future destroyed" [17]; "They would **show** the public into believing that all was well" [23].

Дієслова зі спільною семою «**зраджувати любовні стосунки**», що означають «(раптово) припинити любовний зв'язок, не дотримуватися вірності у подружньому житті, покинути (чоловіка, дружину, коханця)» тощо: *jilt, desert, cheat*.

"He was **jilted** at the altar by his bride-to-be" [15]; "Her **infidelity** continued after her marriage" [27]; "Even if she were still interested in Josh, she would never **cheat** on Alex – nor was it likely that Josh would **cheat** on Lori" [12]; "He **deserted** his wife and daughter and went back to England" [23].

Предикати *debauch, deprave, tempt, corrupt, seduce, beguile, entice, lure, mousetrap*, об'єднані спільною семою «**спокучати**», означають «приваблювати, зваблювати, втягувати, схилити, спонукати, підбивати, захоплювати, розбещувати, спотворювати».

"The practice of excessive indulgence in sex, alcohol, or drugs his life had been spent in **debauch**" [28]; "She waited until the vamps were gone before going to the gym, not wanting to **tempt** any of them to attack her while she was half-naked and distracted" [13]; "Make (someone) immoral or wicked this book would **deprave** and corrupt young children" [19]; "According to his own statement the king had attempted to **seduce** his eldest daughter; but Robert's account of his grievances varied from time to time" [20]; "He **beguiled** the voters with his good looks" [17]; "He must rely upon physical prowess and dealmaking skills to **lure** Immortals and mortals to Hell in order to tap into the great stores of magic" [14].

Мікрогрупа дієслів зі спільною семою «**маніпулювати**» об'єднує предикати *exploit, manipulate, rape, abuse, rope*, що тлумачаться як «використання (у своїх інтересах), зловживання, вплив (на когонебудь), управління (ким-небудь), гвалтування». Наприклад:

"The bastard was trying to **rape** me, for god's sake! he was a depraved man who had **abused** his two young daughters" [28]; "He wasn't interested in marriage and he didn't want her trying to **manipulate** him into it" [19]; "Poverty leads to desperation, which in turn is a fertile ground for despots and autocrats who **exploit** the people for their own glory and megalomania" [7]; "Fine," she said, at the end of her **rope** with him" [22].

Предикати *infract, corrupt, infringe, violate, transgress, exceed*, об'єднані спільною семою «**зраджувати**», означають «порушувати, не дотримувати слова, законів, обіцянки, загальноприйнятих норм поведінки» тощо.

"No principle of either would be **violated** by my marriage with Mr. Darcy" [16]; "Some students argued that the rule **infringed** on their right to free speech" [18]; "His play **transgressed** accepted social norms" [26]; "I would **exceed** my powers if I ordered the march to be halted" [11]; "...warning that television will **corrupt** us all... Cruelty depraves and corrupts" [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті проведеного дослідження нам удалося встановити, що семантична структура концепту ЗРАДА складається з таких сем: державна, політична зрада; доносити, ошукувати, шахраювати, розкривати секрет, свідчити неправдиво (обманювати), хитрити, обмовляти; зраджувати любовні стосунки, спокучати, маніпулювати; зраджувати (порушувати закон, не дотримувати обіцянки) і т. ін. Кожна сема ідентифікується низкою семантично поєднаних лексичних одиниць, які є мовним вираженням досліджуваного концепту.

Перспективою подальших досліджень є аналіз метафоричної актуалізації концепту ЗРАДА в англійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Р. Г. Идея морали и базовые нормативно-этические программы / Р. Г. Апресян. – М. : ИФРАН, 1995. – С. 32–97.
2. Апресян Р. Г. Талион и золотое правило : критический анализ сопряженных контекстов / Р. Г. Апресян // Вопросы философии. – 2001. – № 3 – С. 72–84.
3. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. проф. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
4. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... доктора філол. наук / Л. І. Белехова. – К., 2002. – 34 с.
5. Білінський М. Е. Синоніміка англійського дієслова: Словник семантичних відстаней. Понад 5 500 словникових статей / М. Е. Білінський. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – XXXVI, 382 с.
6. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
7. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М. : Прогресс, 2008. – 340 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – С. 166–205.
9. Кобута С. С. Художня реалізація концепту «державна зрада» в романах Івана Багряного «Сад гетсиманський» та Джорджа Орвелла «1984» : порівняльний аспект / С. С. Кобута // Наукові записки [Національний університет «Острозька академія»]. – 2012. – Вип. 27. – С. 184–186.
10. Ковалёва Т. Ю. О содержательных контекстах понятия концепт: от В. Гумбольдта и А. А. Потебни к А. Вежбицкой и Ю. С. Степанову / Т. Ю. Ковалёва // Материалы всерос. науч. конф. «Язык. Человек. Картина мира». – Омск : Омск. гос. ун-т, 2000. – Ч. 1. – С. 16–19.
11. Корабльова В. М. Людина як віртуальний конструктор / В. М. Корабльова // Філософська думка. – 2007 – № 6. – С. 25–33.
12. Косякова Н. И. Структурно-семантические связи слов в синонимико-антонимических группах (на материале глаголов английского языка) / Н. И. Косякова // Структурные и семантические аспекты лексической системы английского языка. Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тареза. Вып. 199. – М., 1982. – С. 36–48.
13. Панфілова Н. Ю. Особливості вербалізації концепту Зрада/Treachery в українській та англійській мовних картинах світу / Н. Ю. Панфілова // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 440–448.
14. Пинежанинова Н. П. Концепт «крыла» в поезии Марины Цветаевой / Н. П. Пинежанинова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tatooine.fortunecity.com/farmer/54/natalia/koncept.htm>.
15. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 5–22.
16. Степанова М. В. К вопросу об эволюции лексико-семантического поля эмоциональных межличностных отношений в английском языке / М. В. Степанов // Вопросы лингвострановедения в курсе иностранного языка для специальных целей. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – С. 127–132.
17. Тронь А. А. Лексико-семантична група дієслів кратності із семою «різке коливання тіла або частин тіла» / А. А. Тронь, О. А. Тронь // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. IV (92). – С. 173–178.
18. Щур Г. С. О соотношении системы и поля в языке / Г. С. Щур // Проблемы языкознания. – М. : Наука, 1967. – С. 66–70.
19. Collins Cobuild English Language Dictionary. – London : Harper Collins Publishers, 1991. – 1703 p.
20. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford : Oxford at the Clarendon Press, 1976. – 1536 p.
21. Dictionary of Word and Phrase Origins / [ed. by Nigel Rees]. – New York, 1994, – 220p.
22. Longman Dictionary of Contemporary English. – London : Longman, 1993. – 1303 p.
23. A New English Dictionary on Historical Principles // [ed. by J.A.Murray] – Oxford, 1888–1933 (Vol. I–XII).
24. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – N.Y., 1993.
25. The Oxford Paperback Thesaurus. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 910 p.
26. The Pan English Dictionary. – London : Pan Books, 1980. – 1326 p.
27. Pinker S. How the Mind Works. – NY : Associated Press, 1997 / Pinker S. – 344 p.
28. The Random House Dictionary of the English Language. – N.Y., 1990.
29. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – London : Penguin Books, 1978. – 712 p.
30. Webster's New World Thesaurus. – N.Y., 1971.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Alcott L.M. An Old-Fashioned Girl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/An_Old-Fashioned_Girl.html.
2. Arnim E. Christopher and Columbus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Christopher_and_Columbus.html.
3. Austen J. Sense and Sensibility. – London : Wordsworth classics, 1992. – 257 p.
4. Bronte A. Agnes Grey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Agnes_Grey.html.
5. Buddha's Tooth. A Thailand Adventure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Buddha's_Tooth.html.
6. Butler S. Hudibras [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.world-art.ru.
7. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bookwolf.com/Free_Booknotes/The_Posthumous_Papers.html.

8. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Alice's_Adventures_in_Wonderland.html.
9. Cooper J.F. The last of the Mohicans. – New York: Penguin Books USA Inc., 1995. – 415 p.
10. Cuze J. Conspiracy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Conspiracy.html.
11. Ellis A.C. & Stalen J. Death Jag [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Death_Jag.html.
12. Hillerman T. People of Darkness [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/People_of_Darkness.html.
13. James H. Daisy Miller [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Daisy_Miller.html.
14. Jerome K. Jerome Three Men in a Boat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Three_Men_in_a_Boat.html.
15. Jokai M. Dr. Dumany's Wife [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Dr.Dumany's_Wife.html.
16. Joyce J. Ulysses [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Ulysses.html.
17. London J. White Fang [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/White_Fang.html.
18. Norris F. A Man's Woman [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/A_Man's_Woman.html.
19. Norris F. Blix [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Blix.html.
20. Rodinson R.B. Bicycle Shop Murderer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Bicycle_Shop_Murderer.html.
21. Ryman E. Doctor Mooze [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Doctor_Mooze.html.
22. Scott W. Waverley [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Waverley.html.
23. Sharma R. Caterpillar to Butterfly [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Caterpillar_to_Butterfly.html.
24. Shaw G.B. Cashel Byron's Profession [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/Cshel_Byron's_Profession.html.
25. Trollope A. The Way We Live Now [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/The_Way_We_Live_Now.html.
26. Twain M. Life on the Mississippi [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bookz.ru/authors/tven-mark/twen_m82.html.
27. Wells H.D. War of the Worlds [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.free-ebooks.net/War_of_the_Worlds.html.
28. Woolf V. Mrs. Dalloway. – New York : Penguin Putnam Inc., 1997. – 306 p.
29. Woolf V. To the Lighthouse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.bookz.ru/authors/To the Lighthouse.html](http://www.bookz.ru/authors/To_the_Lighthouse.html).

СЕМАНТИКА ФОРМ ПРОСТОГО МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ В ЗАХІДНОРОМАНСЬКИХ МОВАХ

Кіркowska І. С.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті проаналізовано семантику простих форм категорії футуральності на матеріалі сучасних романських мов – французької, італійської та іспанської. Особливу увагу приділено граматичним перифразам, які здатні передавати значення майбутнього, презенсу у значенні майбутнього, темпоральному статусу простих форм майбутнього часу та їхнім модальним значенням.

Ключові слова: футуральність, темпоральність, модальність, граматичні перифрази, презенс, простий майбутній час.

Kirkovskaya I. S. Semantika form prostogo budущеє vremeni v zapadnoromanskix jazykax. V stat'je proanalizirovana semantika prostyx form kategorii futural'nosti na materiale sovremennyx roman'skix jazykov – francuzskogo, ital'janskogo i ispan'skogo. Osoboe vnimanie udeljaetsja grammatičeskim perifrāzam, kotorye sposobny peredavat' značenie budущеє, prezēnsu v značēnii budущеє, temporal'nomu statusu prostyx form budущеє vremeni i ix modal'nym značēniam.

Ключевые слова: футуральность, темпоральность, модальность, грамматические перифразы, презенс, простое будущее время.

Kirkovska I. S. Semantics of the Future Simple forms in Western Romance languages. The article analyzes the semantics of the Future Simple forms in the futurity category of the modern Romance languages (French, Italian and Spanish). The author places special emphasis on grammatical paraphrasing that is able to deliver the meaning of the future tense, the presence in future meaning and temporal status of the future simple forms and their modal meanings.

Key words: futurity, temporality, modality, grammatical paraphrasing, presence, The Future Simple Tense.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В індоєвропейських мовах граматична категорія майбутнього часу сформувалася набагато пізніше, ніж категорії минулого й теперішнього. Вважають, що це пов'язано з екстралінгвістичними чинниками. Сприйняття часу людиною стародавньої епохи значно відрізнялося від сприйняття часу сучасною людиною. Майбутнє як категорія не було повністю сформоване в світосприйнятті давньої людини. Саме тому й не було потреби у формуванні спеціальної граматичної дейктичної категорії, яка могла б віднести дію до майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках функціонально-семантичного підходу А. В. Бондарко, Ю. С. Маслов, Г. А. Золотова, Є. І. Шендельс, Т. А. Сухомліна та інші вчені досліджують функціонально-семантичні особливості семантичної категорії часу, на основі якої в системі мови формується граматична категорія часу. Серед семантико-прагматичних досліджень останніх років, які були присвячені категорії футуральності, виділяються насамперед дослідження Т. О. Сухомліної, О. Є. Селіванової, М. Б. Будільцевої, М. Н. Закамуліної, К. О. Байгонисової та інших.

Актуальність статті обумовлена інтересом сучасної лінгвістики до проблем, пов'язаних із пізнавальною функцією мови. Вивчення цих функцій мови дозволяє глибше зануритись у змістовний бік

комунікативного акту. Аналіз граматичних форм простого майбутнього часу в когнітивно-функціональному аспекті допоможе розширити знання про «поведінку» граматичних форм майбутнього часу в сучасних романських мовах та сприятиме виявленню глибинних змістовних шарів усередині граматичних форм.

Мета статті полягає у вивченні семантичних характеристик функціонально-семантичної категорії футуральності та функціонуванні засобів її вираження у французькій, іспанській та італійській мовах.

Мета роботи обумовила вирішення таких завдань: 1) розглянути особливості поняття часу як універсальної людської категорії на філософському, «долінгвістичному» етапі пізнання дійсності; 2) дослідити прямі граматичні та модальні значення простих форм майбутнього часу в сучасних романських мовах; 3) виявити специфіку майбутнього часу в романських мовах; 4) виділити футуральні семантичні функції й засоби їхнього вираження в сучасних романських мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. З прийняттям християнства й відмовою від язичництва у світоглядних системах європейців відбуваються зміни. Змінюється концепція навколишнього світу, і разом з нею змінюється модель часу. Перехід від язичництва до християнства супроводжувався істотною перебудовою усієї структури часових уявлень у середньовічній Європі [4, 92]. Футуралізація свідомості продовжується з розвитком мануфактури й урбанізацією. Людина більше не пов'язує свою

діяльність із природними циклами, вона віддаляється від природи, і чим більше людина зосереджується на собі, тим більш історичною стає модель часу, тим чіткіше окреслюється майбутнє. Свідомість людини набуває типологічних рис та властивостей майбутнього. Людина починає усвідомлювати, що вона сама здатна керувати своєю долею і, як наслідок, вільно оперує поняттям майбутнього. Категоризація майбутнього у свідомості людини долає кілька етапів. На кінцевому етапі категорія майбутнього проходить крізь процедуру граматикизації.

У ранньому середньовіччі, в XII – XIII ст., почався процес, який М. М. Гухман називає «парадигматизацією футурума». «Існує думка, – пише вона, – що наявність «футурального презенса» або «модального футурума» також є ознакою повної парадигматизації цієї форми» [6, 14].

1. Концепт часу як елемент мовної картини світу є складною й багатозначною категорією, яка трансформується разом із розвитком людини та навколишнього світу. У мовній свідомості сформувалися дві базові універсальні ідеї про час: недискретний циклічний час та лінійний час. Науковці розрізняють два види впливу людини на мову – феномен первинної антропологізації мови (вплив психофізіологічних та інших особливостей людини на конститутивні якості мови) та феномен вторинної антропологізації (вплив на мову різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої) [9, 47]. *Первинна концептуалізація* передбачає вплив фізичних властивостей часу як одного з вимірів навколишньої дійсності на конститутивні якості темпоральних елементів мови. Отже, йдеться про лінійність та циклічність часу як основні, первинні характеристики його сприйняття. *Вторинна концептуалізація* – це вплив на мову різних процесів життєдіяльності людини й суспільства, тобто особливості бачення людиною тих чи інших темпоральних процесів та їхнє віднесення до певних суспільно узгоджених моделей.

При дослідженні концепту ЧАС, зважаючи на його когнітивну природу та вирізняючи два типи його концептуалізації, виділяють два рівні часу – *онтологічний* (буттєвий) та *соціально уніфікований* (суспільний). Ці рівні співіснують у свідомості людини й перебувають не в опозиційних, а в комплементарних відносинах, що впливає з основних властивостей чи аспектів часу, які визначаються як послідовність, тривалість, одночасність, часовий порядок та реєстрація (співставлення спостережень зі шкалою часу та їхня фіксація). Побудова інтегративної когнітивної моделі концепту ЧАС базується на реконструкції онтологічного та соціально уніфікованого рівнів, модельованих через їхню інтеграцію.

Онтологічний рівень концепту ЧАС як вияв первинного типу концептуалізації представлений двома когнітивними моделями – лінійності та циклічності. Мовний матеріал дає підстави виокремлювати ці моделі та зазначати про їхнє взаємоіснування у свідомості людини [3, 60]. Універсальними є властивості часу, зокрема послідовність, яка відображена

в темпоральних відносинах, визначених словами *раніше* та *пізніше*. З іншого боку, структура концепту ЧАС вміщує відносини одночасності й тривалості. Тому доцільно розглядати концепт ЧАС через когнітивну модель лінійності, яка конституюється модусами *минулого* – *теперішнього* – *майбутнього*, та когнітивну модель циклічності, що визначається параметрами *повторюваності* та *точковості*.

2. Презенс слугує для вираження значення майбутнього часу (футуральний презенс). При цьому майже в усіх мовах значення майбутнього часу посилюється при додаванні обставин часу. О. І. Москальська пояснює вживання презенса в футуральному значенні історичною обумовленістю: аж до XVI – XVII ст. презенс залишався загальноприйнятою формою вираження майбутнього часу. Стосовно використання форм теперішнього часу для позначення подій у майбутньому Є. А. Реферовська відзначає, що такі транспозиції мають своє пояснення: по-перше, у діалектичному характері системного значення форми, а по-друге, в авторському намірі досягнути більшої виразності мовлення. «За такого вживання презенса автор представляє дію такою, що відбувається, а значить, повністю реальною, на відміну від форми майбутнього часу, яка хоча і стверджує дію в майбутньому, але робить це певним чином умовно, бо висловлювати абсолютну впевненість у здійсненні дії, час якої ще не настав, психологічно важко» [7, 140].

3. Протягом кількох сторіч парадигма майбутнього часу дієслова в західноєвропейських мовах (англійській, німецькій, французькій, іспанській, італійській) постійно поповнювалася новими формами або використовувала старі форми, вже існуючі в мові, але в новому семантико-функціональному значенні. Так, наприклад, в англійській мові – це конструкція *"to be going to"*, у німецькій мові – конструкція *"werden + inf."*, у французькій мові – граматична перифраза *"aller + inf."*, в іспанській мові – *"ir a inf."*, у португальській – *"ir + inf. / ir a para inf."*, в каталонській – *"anar a inf."*, у галісійській – *"ir (a) inf."* [1; 8].

4. Серед усіх категорій часу категорія майбутнього є найбільш суб'єктивною й дуже часто пов'язана з позицією мовця, його бажаннями, намірами або прагненнями. У такому разі категорія футуральності проходить процес граматикизації через трансформацію модальних дієслів або конструкцій, які виражають бажання, намір, волевиявлення тощо. Така проспективна модальність притаманна всім індоєвропейським мовам без виключення і є однією із системномовних універсалій. Окрім модальних дієслів, семантика проспективності притаманна й дієсловам руху.

5. На думку Є. А. Реферовської, граматична форма футурума слугує для категоричного ствердження дії в майбутньому. Але це часове значення форми можна вважати децю умовним, адже будь-яке, навіть категоричне твердження, може й не відбутися. Саме ця неможливість вираження повної впевненості у здійсненні дії в майбутньому й слугувала, на думку Є. А. Реферовської, психологічною причиною для створення ще однієї форми дії,

що настає, форми умовного способу, яка позначає не категоричну дію в майбутньому [7, 140–141].

У західногерманських мовах утворення форми простого майбутнього часу має однакову структурну будову. В англійській мові це “will+infinitif”, в німецькій – “werden+infinitif”, тобто дієслово *бути+інфінітив*.

Граматична форма майбутнього часу (Future indefinite) англійської мови з *will* з’явилася порівняно пізно, тому на сьогодні зберігає певну семантичну неоднозначність, чергуючи функції вираження футуральності та модальності. А отже, вона продовжує проходити через процес граматикалізації, чим і пояснюються суперечності, які існують із приводу її статусу в системі англійської мови [1, 6].

У німецькій мові функціональна багатозначність майбутнього часу (Futur I), яка утворюється з “werden+infinitif”, тісно пов’язана з її прагматичною складовою, яка поєднує модальні значення припущення та спонування. До того ж вона виконує функцію безпосереднього майбутнього у значенні «збиратися щось зробити». В. М. Жирмунський відзначає, що спочатку *werden* з інфінітивом мало значення початку дії й уживалось також і в минулому часі. Для актуального значення Futur I велику роль відіграє особа підмета. Для інформаційних жанрів характерною є оповідь в третій особі, при цьому Futur I в третій особі виражає переважно припущення в теперішньому або майбутньому [8].

В західнороманських мовах (французькій, іспанській, португальській, італійській) майбутній простий час має загальну схему утворення простого майбутнього часу: *infinitif+закінчення*.

У французькій мові темпоральний статус французької часової форми (Futur simple, *infinitif+ai,-as,-a,-ons,-ez,-ont*), яка відносить дію до майбутнього часового періоду, не викликає сумнівів. Проте вона не стала виключенням із загальної неоднозначності трактувань часових форм із точки зору граматичних категорій часу та виду. З модальної точки зору розглядаються такі випадки вживань цієї форми: майбутнє пом’якшення / Futur d’atténuation, наприклад: “Je vous avouerai que..., Je vous dirai que...”; майбутнє обурення/ Futur d’indignation, наприклад: “Quoi! ces gens se moqueront de moi?”; майбутнє можливе / Futur conjectural, наприклад: “Françoise, mais pour qui donc a-t-onsonné la cloche des morts? Ah. mon Dieu, ce serapour M. Rousseau”; майбутнє передбачення / Futur des prophéties, наприклад: “Letemps viendra où...”; майбутнє волевільне / Futurvolitif, наприклад: “Vous renverrez le récépissé”; майбутнє-обіцянка / Futur de promesse, наприклад: “Je reviendrai”; майбутнє геномне / Futurnomique, наприклад: “On ne sera jamais assez sévère avec lesvoleurs”. Отже, просте майбутнє у французькій мові характеризується великим ступенем невизначеності [5, 223].

В італійській мові простий майбутній час (Future semplice, *infinitivo+à,-emo,-ò,-ete,-ai,-anno*), як і в більшості романських мов, вживається для позначення дії, яка відбудеться в майбутньому відносно моменту мовлення. Однак у випадках із передачею заздалегідь запланованих подій найбільш прийнятною є форма теперішнього часу, наприклад:

“Dopodomani vado a Kiev”. (Presente indicativo). Future semplice буде також застосовуватися, коли описуються ситуації, у здійсненні яких у мовця нема впевненості, наприклад: “Forse tra 3 anni, io divorzierò da te”.

Саме тому Future semplice є незамінним при складанні гороскопів і прогнозів різного гатунку, тобто там, де висловлювати повну впевненість у чомусь неможливо, наприклад:

“Giovedì ad Kiev ploverà e ci saranno al minimo 5 gradi sopra lo zero. Per gli arcieri sarà un anno moltopositivo”.

Крім того, можна спостерігати використання простого майбутнього часу для позначення припущення, наприклад:

– *Quanti anni ha Anna? – Avrà circa 80 anni.*

Більше того, у межах розмовного італійського мовлення можна спостерігати широке використання дієслів у Future semplice, які виражають вірогідність або припущення стану чи дії стосовно теперішнього моменту мовлення, наприклад: “A quest’ora saranno già a caffè”. Італійські дієслова в Future semplice можуть вживатися в значенні інших способів та часів, наприклад, для вираження наказу або рекомендації в функції наказового способу: “Lo farai tu stesso”.

Іспанська мова має цілу систему майбутніх часів. Серед них і простий майбутній час (Futuro simple, *infinitivo+é, ás,-á, -emos, -éis, -án*). З майбутнім пов’язана певна невпевненість, уявлення тільки про вірогідність, тобто як про можливість, так і про неможливість здійснення дії, наприклад: “Mañana lloverá”. *Завтра буде дощ (можливо)*. “Entrará en la universidad al terminar el colegio”. *(Можливо) Він вступить до університету після школи*.

У семантичному плані система форм майбутнього часу іспанської мови є дуже розгалуженою та модально забарвленою. Зазвичай модальне значення виходить на перший план, а часова співвіднесеність із майбутнім стирається, і дія може стосуватися теперішнього часу, наприклад: “Estará en el trabajo”. *Він, мабуть, на роботі (зараз)*. “La niña tendrá unos diez años”. *Дівчинці, певно, років десять (наразі)* [2, 72].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

1. На рівні мовної семантики категорія майбутнього часу передається як дейктична векторна семантична категорія футуральності, яка виражає відношення події, що описується, до часу після моменту мовлення. Людська логіка, формуючись на базі взаємовідношень простору й часу, тобто елементів матерії та їхніх вимірів, інтегруючись до царини базової логіки, утворює форму відношень між категоріями суб’єкта та предиката, які на мовному рівні втілюються в відношенні між категоріями імені та дієслова.

2. До граматичних засобів вираження майбутнього часу належать не тільки парадигматизовані елементи мовної системи, але й усі ті мовні структури, які стосуються матеріалізації у свідомості певних понятійних категорій. Отже, у полі зору граматичного аналізу повинні перебувати не тільки

граматичні категорії, які входять в відповідну парадигматичну систему, але й усі периферійні засоби, за допомогою яких відбувається експлікація та імплікація певної логічної категорії. Граматикалізація мовних засобів – це не просто трансформаційний процес, який є дотичним до структурно-семантичних шарів мови, а й результат глибинного когнітивного процесу, що вказує на відповідні зміни в пізнанні світу людиною.

3. Романські мови мають однакову кількість граматичних засобів для вираження семантичного значення футуральності. Характерною ознакою французької, італійської та іспанської мов є велика кількість морфологічних засобів, які виражають модальні значення можливості та передбачуваності. Це пояснюється вельми розвинутою та розгалуженою системою дієслівних часів та способів у романських мовах. Тут план вираження модальних зна-

чень має свою специфіку в розмовному мовленні. На особливу увагу в цьому сенсі заслуговують випадки транспозиції способів, які будуть розглядатися у подальших наукових розвідках.

Нині категорія майбутнього часу в західнороманських мовах може передаватися не тільки за допомогою граматичних конструкцій, майбутніх часів, граматичних форм теперішнього часу, але й за допомогою інших модальних дієслів та конструкцій, які використовуються для імпліцитного та експліцитного вираження майбутньої події. Отже, у подальших розвідках, скерованих на системно-мовне та контрастне дослідження категорії майбутнього часу, методологічно доцільним уявляється вивчення взаємозв'язку мовних явищ через систему функціонально-семантичних полів, а також розширення функціонально-семантичних полів за рахунок інших романських мов: португальської, румунської тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байгонысова К. О. Когнитивно-функциональные особенности категории будущего времени в современном английском языке (на материале англоязычной прессы) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран» / К. О. Байгонысова. – Алматы, 2010. – 27 с.
2. Будильцева М. Б. О средствах выражения модальных значений возможности и предположительности в испанском языке в сопоставлении с русским / М. Б. Будильцева, А. П. Денисова // Вестник РУДН, серия «Теория языка. Семантика. Семантика». – 2012. – № 1. – С. 69–79.
3. Гошилик Н. С. Интегративна когнітивна модель концепту ЧАС / Н. С. Гошилик // Семантика мови і тексту: матеріали X Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІГ, 2009. – С. 60–62.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М., 1987. – С. 5–127.
5. Закамулина М. Н. Семантика и прагматика простых форм будущего времени во французском и татарском языках / М. Н. Закамулина, Г. Ф. Лутфуллина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Казань, 2015. – № 4. – С. 223–227.
6. Историко-типологическая морфология германских языков / [под. ред. М. М. Гухман]. – М. : Наука, 1977. – С. 5–127.
7. Реферовська Є. А. Лінгвістичні дослідження структури тексту // Є. А. Реферовська. – Л. : Наука, 1983. – 216 с.
8. Функціональне поле футуральності німецької розмовної мови й ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua>.
9. Anderson J. R. Arguments concerning representation for mental imagery / J. R. Anderson. – Psychological Review. – 1985. – 197 p.

TRANSLATION EQUIVALENCY THROUGH THE PRISM OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Ковалевська Т. І.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Мацера О. А.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

The article discusses the concept of equivalency in translation, types and degrees of equivalency, and the factors influencing the choice of equivalency type by a translator. A significant aspect of source and target text equivalency appears to be the concept of linguistic picture of the world that manifests itself via linguo-cultural differences of different languages, which in practical terms of translation is realized through national-specific realities and equivalent-lacking items.

Key words: equivalency, translation, linguistic picture of the world, culture, national-specific realities, equivalent-lacking items.

Ковалевська Т. І., Мацера О. А. Еквівалентність перекладу крізь призму поняття лінгвістичної картини світу. У статті розглянуто поняття еквівалентності у перекладі, типи та ступені еквівалентності, а також фактори, що впливають на вибір перекладачем того чи іншого типу еквівалента. Значущим в аспекті еквівалентності вихідного та цільового текстів є поняття лінгвістичної картини світу, що відзначається лінгвокультурними відмінностями та невідповідностями різних мов, що в практичній площині перекладу виявляються в національно-специфічних реаліях та безеквівалентній лексиці.

Ключові слова: еквівалентність, переклад, лінгвістична картина світу, культура, національно-специфічні реалії, безеквівалентна лексика.

Ковалевская Т. И., Мацера О. А. Эквивалентность в переводе через призму понятия лингвистической картины мира. В статье рассматривается понятие эквивалентности в переводе, типы и степени эквивалентности, а также факторы, влияющие на выбор переводчиком того или иного типа эквивалента. Значимым в аспекте эквивалентности исходного и целевого текстов оказывается понятие лингвистической картины мира, отображаемой через лингвокультурные различия и несоответствия языков, которые проявляются в практической плоскости перевода в национально-специфических реаліях и безэквивалентной лексике.

Ключевые слова: эквивалентность, перевод, лингвистическая картина мира, культура, национально-специфические реаліи, безэквивалентная лексика.

Problem statement and its relationship with important scientific and practical tasks. Mankind uses a language of sounds based on many general principles of arrangement and functioning as a tool of thought and communication. However, this common language really exists in the form of several thousand national languages possessing their own phonological, lexical, and grammatical systems, as well as numerous specific forms and structures, owing to which each language is considered to be unique. Fundamental distinctions between languages are not reduced, as a rule, to the features of linguistic expression means. What is of more importance, each language is distinctive in terms of semantics, and the meanings of language units dissect the reality phenomena reflected by them in a different way and thus create a specific linguistic picture of the world. Linguistic picture of the world is defined as different segmentation of reality in the network of semantic categories of each language [10, 26]. In other words,

the language we speak influences how we perceive reality. Thus, people speaking different languages actually view the world differently.

This issue is of specific importance as well as controversy when viewed in relation to the problem of equivalency in translation. Translation stands out as a kind of cross-linguistic, cross-cultural and cross-social communication [9, 41]. Being a kind of communication, the first and foremost purpose of translation is to establish equivalence between the source text and the target text. In other words, the translation as the receiver of the source message and the sender of the target message struggles to convey all the contents of the source text into the target text, otherwise, translation as a kind of communication would end in failure.

Analysis of the last researches and publications. The role of equivalency as the means of achieving the accuracy of translation, its types and as well as the degrees of correspondence between the source text and target language has long been in the focus of modern researchers' studies (Anderman G. M., Rogers M., Cronin M., Faull K. M., Munday J., Robinson D.,

Tonkin H., Esposito Frank M.). The cases of translating equivalence-lacking concepts and culture-specific notions which arise due to the differences in world perception and categorization by the carriers of different cultures and consequently different languages, present a special challenge and are of constant interest for the translation theorists and practitioners. (Baker M., Faulk K. M., Hickey L., House J., Saldanha G., Steiner E., Yallop C.) There is nevertheless room for further investigations in this area, which seem perspective in the light of increased globalization and tightening of intra-European relations.

Thus, **the aim** of this article is to highlight existing types of equivalency in translation, analyze the most productive ways of equivalence-lacking items translation as well as to point out the linguistic picture of the world role for the adequacy and faithfulness of translation.

The concept that language influences perception of the world goes back to the works of Wilhelm von Humboldt, whose ideas about the close connection of language and thought (or in his term, mind), the active role of language in thought construction and the reflection in language of the world outlook of nations were interpreted by his followers as the existence of a particular linguistic world standing between consciousness and the real world [2, 207]. We talk about linguistic selectiveness – a phenomenon consisting in the existence of a preferred means for both reflection of things and persons and description of real situations [1, 78]. For example, one and the same object can be presented from different sides, that is, by its length, height, width, density, elasticity, etc. Upon selecting it, it is turned, showing its different sides, and a man sees these different sides, but not all of them equally clearly.

The same thing happens in describing one and the same situation by means of different languages. In each language the situation is turned, showing its different sides, with each language having its own preferred sides for presenting the situation. This comprehensive description of the situation with different languages seems to be the most complete, since various features that remain undescribed in a language can be found in another one.

Differences in the ways of linguistic presentation of the reality are not doubtful; however, this does not mean principle differences in the consciousness of different language speakers. The phenomenon of linguistic selectivity causing differences in the description of reality can be related to marginal phenomena in terms of the unity of the cognition process [3, 90]. The fact that languages segment reality in different ways does not indicate the existence of "a magic circle", which a language makes up around human consciousness and which a man cannot leave. A person is capable of comprehending the condition character of the linguistic picture of the world and comparing it to actual knowledge and experience.

The normal translation should aim at the comprehension of the message of the original which is defined as the total meaning of a discourse, the concept and feeling, which the author intends the reader to understand and perceive.

Presentation of the main research material.

Equivalency is used as a measure of semantic similarity between the source language and target text [7, 19]. It is based on mathematical law of transitivity. If A equals C and B equals C then A = B, where A is a word of one language that equals to a certain concept, B is a word of another language, which equals to the same concept. A equals B when a word or word combination of one language equals to a word or word combination of another language [7, 20].

Equivalents are functional substitutes for SL units. Some SL units have permanent equivalents in TL. Equivalents can be permanent: full or regular, or non-permanent: contextual and partial. There is one to one correspondence between such units and their equivalents (terms, geographical names). In frames of equivalency, language units are classified into two groups: those that have equivalents and those that don't have equivalents.

In this respect the following types are distinguished:

- 1) **equivalents** – constant correspondences that don't in the majority depend the context;
- 2) **analogy** – TL synonyms correspond to SL words, the choice of which is conditioned by the context.;
- 3) **descriptive rendering** is applied, when foreign words denote notions and phenomena that don't exist in our life: "to dine with duke Humpry", "to give a wet Willy" [5, 62].

Since the concept of culture is essential to understanding the implications for literary translation and culture-specific items in translation, many translation theorists have dealt with the definition of culture [4, 23].

Culture can be defined as a complex of beliefs, attitudes, values, and rules which a group of people share. It is the way of life and its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression [4, 12].

In translation, equivalence should not be based on one aspect of meaning (say ideational meaning); the translator must pursue equivalence of three aspects of meaning at the same time [5, 48]. Since the complete identity of situational context and meaning system between cultures is impossible, the complete equivalence is equally impossible. Texts in different languages can be equivalent to different degrees (fully or partially equivalent in respects of context, semantics, grammar, lexis etc.), and at different ranks (word-for-word, phrase-for-phrase, sentence-for-sentence). Something is always lost in the process.

Then what should be "preserved" and what should be "given up"? The translator should take these register variables into consideration while translating rather than make decisions randomly or according to their personal favor. This concept throws new light to the age-old debate concerning the translator's priorities: literal versus free, form versus content, formal versus dynamic equivalence, semantic versus communicative translating, domestication versus foreignization and translator's visibility versus invisibility [3, 31–32]. In order to answer the above question, the translator has to turn to cultural context, since language is a substantial but partial reflection of a culture.

A language reflects the culture of a society, not only in its choice of vocabulary, but also in its syntax and way of

organizing ideas. In single context world, the author communicates with the source text readers who share the same cultural background knowledge with him/her. Therefore, they can co-operate with each other in the process of communication quite harmoniously. But the process of translation often breaks this harmony. Translation is displaced and disjointed communication [1, 26]. In translation, the original text is deprived of its context and the information it carries is encoded in an entirely different language with an entirely different context. The reader may not be able to meet the expectation of the author, thus there comes information gap [7, 24]. The translator's job is to fill this gap and harmonize the communication.

The translator needs to understand beliefs, attitudes, values, and the rules of the SL audience in order to adequately understand the ST and faithfully translate it for people who have a different set of beliefs, attitudes, values, and rules. And since each language group has its own culturally specific features, that don't have equivalents in other languages the interpreter or translator should rely on the ways to create occasional equivalents and to render equivalent-lacking units. The most common of them seem to be the following:

1) using long words – imitating in target language the forms of the SL word or word combinations. By this technique we understand using transcription of transliteration exclusively;

2) by transcription of transliteration and explication of their genuine nationally specific meaning;

3) using a descriptive explanation to convey the meaning of the ST unit;

4) by translating componential parts and additional explanation of units of the nationally-bound lexicon;

5) using appropriate substitutes or semantic analogy, i.e. words with similar meaning, which is extended to convey information;

6) by ways of word for word translation;

7) using all kinds of lexical transformation modifying the meaning of a SL word [9, 56].

Equivalent-lacking idioms are translated either by reproducing their form in TL through a word for word translation or by explaining the figurative meaning of the idiom.

The following types of rendering equivalent-lacking units are typically distinguished:

1) zero translation – when meaning of grammatical unit isn't rendered in the translation since it is practically identical to the meaning of some other units and can be safely left out;

2) approximate translation – when the translator makes use of a TL form, partially equivalent to the equivalent-lacking source language unit;

3) transformational translation – when the translator resorts to one of the grammatical transformations [1, 37].

Types of equivalence in translation include formal correspondence, which consists of a TL item which represents the closest equivalent of a SL word or phrase. It is clear that there are not always formal equivalents between language pairs. Therefore these formal equivalents should be used wherever possible if the translation aims at achieving formal rather than dynamic equivalence. The use of formal equivalents might at times have serious implications in the TT since the translation will not be easily understood by the target audience.

Formal correspondence distorts the grammatical and stylistic patterns of the receptor language, and hence distorts the message, so as to cause the receptor to misunderstand or to labor unduly hard.

Whereas dynamic equivalence is a translation principle according to which a translator seeks to translate the meaning of the original in such a way that the TL wording will trigger the same impact on the TC audience as the original wording did upon the ST audience [7, 19]. Frequently, the form of the original text is changed; but as long as the change follows the rules of back transformation in the source language, of contextual consistency in the transfer, and of transformation in the receptor language, the message is preserved and the translation is faithful.

Conclusions from this research and prospect.

Drawing the line it should be said that a translator is expected to convey the message of the source text to target readers; however, there is no completely exact translation between any two languages and the degree of approximation between two language systems determines the effectiveness of the translation, which leaves room for further investigation in the area of contextual equivalency and descriptive rendering.

REFERENCES

1. Anderman G. M., Rogers M. Translation Today: Trends and Perspectives / G. M. Anderman, M. Rogers. – Multilingual Matters, 2003. – 232 p.
2. Baker M., Saldanha G. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker, G. Saldanha. – Routledge, 2009. – 704 p.
3. Cronin M. Translation and Globalization / M. Cronin. – Routledge, 2012. – 190 p.
4. Faull K. M. Culture and translation / K. M. Faull. – Bucknell University Press, 2004. – 171 p.
5. Hickey L. The Pragmatics of Translation / L. Hickey. – Multilingual Matters, 1998. – 242 p.
6. House J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited / J. House. – Gunter Narr Verlag, 1997. – 207 p.
7. Munday J. Evaluation in Translation : Critical Points of Translator Decision-making / J. Munday. – Psychology Press, 2003. – 197 p.
8. Robinson D. Becoming a Translator: An Accelerated Course / D. Robinson. – Psychology Press, 1997. – 330 p.
9. Steiner S., Yallop C. Exploring Translation and Multilingual Text Production: Beyond Content / E. Steiner, C. Yallop. – Walter de Gruyter, 2001. – 336 p.
10. Tonkin H., Esposito Frank M. The Translator as Mediator of Cultures / H. Tonkin, M. Esposito Frank. – John Benjamins Publishing, 2010. – 201 p.

УДК 81'42+811.112.2.09

DIE WIEDERGABE DES INNEREN ZUSTANDES DES MENSCHEN IM SCHÖNGEISTIGEN DISKURS (ANHAND VON FRAMESTRUKTUREN „MENSCH UND NATUR“)

Kosak S. V.

Osteuropäische Nationale Lessja Ukrainka Universität

In dieser Abhandlung werden die Framestrukturen, die den inneren Zustand des Menschen im schöngeistigen Diskurs beschreiben, analysiert. Die Terminalelemente, die die Frames „Mensch“ und „Natur“ vertreten, werden untersucht sowie Merkmale von jeweiligen Framestrukturen im deutschsprachigen Diskurs erforscht.

Schlüsselwörter: *Frame, Terminal, Framestruktur, Terminalelement, schöngeistiger Diskurs.*

Kosak S. V. Відображення внутрішнього стану людини в художньому дискурсі (на прикладі фреймових структур «Людина» і «Природа»). У статті проаналізовано термінальні елементи, що представляють фрейми «Людина» і «Природа», та простежено особливості функціонування фреймових структур, які описують внутрішній стан людини через зображення природи, у німецькомовному художньому дискурсі.

Ключові слова: *фрейм, термінал, фреймова структура, термінальний елемент, художній дискурс.*

Kosak S. V. The representation of man's inner state in literary discourse (on the basis of the frame structures "Man" and "Nature"). The article analyzes the terminal elements that represent frames "Man" and "Nature" the features of frame structures that describe the inner state of a person by means of the image of nature in the German-speaking art discourse.

Key words: *frame, terminal, frame structure, terminal element, belles-lettres discourse.*

Problemstellung und wissenschaftliche Signifikanz. Die Ereignisse im wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben, die heutzutage in zwischenstaatlichen Beziehungen stattfinden, offenbaren sich in verschiedenen Bereichen der menschlichen Tätigkeit, in weiterer Entwicklung der Wissenschaften einschließlich der Philologie. Der zeitgenössische Zustand der Sprachforschung erfordert eine umfassende Behandlung der sprachlichen Phänomene. Als sehr erfolgreich erweist sich in diesem Aspekt das Zusammenwirken von kommunikativer, kognitiver und funktionaler Linguistik.

Vom Standpunkt der Synthese von erwähnten Richtungen wird in dieser Forschung die Hypothese aufgestellt, dass das zu untersuchende Phänomen die verschiedenen, aber korrelierten Aspekte im Sprachsystem enthält und von der anthropozentrischen Orientierung gekennzeichnet wird.

Die Analyse der wissenschaftlichen Beiträge zum Problem. Die Kenntnisse der Menschen sind in besonderen strukturierten Einheiten, d.h. Frames, gespeichert. Dieser Gedanke gewann Anerkennung nicht nur im Bereich der Künstlichen Intelligenzforschung, sondern auch in der Linguistik. Davon zeugen zahlreiche Abhandlungen von N. Cercone und G. McCalla [3], T. A. van Dijk [4], N. Dörschner [5], J. Engelkamp und T. Pechmann [6], Ch. J. Fillmore [7], M. Minsky [8] u.a.

Die **Aktualität** dieser Forschung liegt darin, dass die zu analysierenden linguistischen Erscheinungen vom anthropologischen Standpunkt untersucht werden sollen. Der Anthropozentrismus als ein methodologisches Prinzip wurde schon von den antiken Philosophen Aristoteles, Heraklit, Demokrit, Platon, Sokrates angewendet.

Die Aufmerksamkeit der Gelehrten wurde vor allem der Untersuchung des menschlichen Geistes gewidmet, insbesondere der Natur der Seele und der Erkenntnis. Man sah den Sinn des menschlichen Lebens in der Suche nach dem Weg zur Einheit von Körper, Geist und Seele sowie in der vollkommenen Harmonie mit den höheren Äußerungen der Außenwelt [1, 3].

Das Wesen der antiken Vorstellungen vom Geistigen wird durch die Begriffe *Makrokosmos* und *Mikrokosmos* wiedergegeben. Das Wort *Makrokosmos* wird für die Bezeichnung der Naturwelt verwendet, die für den Menschen äußerlich ist. *Mikrokosmos* wiederum ist der Mensch selbst, seine innere Welt. Nach der Struktur und den Gesetzen unseres Seins empfinden wir Mikro- und Makrokosmos als ähnlich. Bei der Interpretation der Gesetze des Existierens dieser beiden Welten geht man davon aus, dass sie harmonisch, ästhetisch und sittlich perfekt sind [1, 33].

Diese Ansicht hat sich verbreitet und bleibt immer noch relevant: der Mensch ist zwar das soziale Wesen, doch ist er vor allen Dingen der Teil der Natur, mit der er sowohl körperlich als auch geistig eng verbunden ist.

Das Ziel und die Aufgaben der Abhandlung. Dieser Artikel hat zu seinem **Ziel** die Beschreibung des inneren Zustandes der handelnden Personen anhand von Framestrukturen, deren Terminalelemente die Frames „Mensch“ und „Natur“ vorstellen. Die Lösung der **Aufgaben** verwirklicht sich durch die Analyse und Interpretation von bestimmten Terminalelementen, die die oben genannten Frames vertreten. Diese Untersuchung ist am Material des Romans des deutschen Schriftstellers des 20. Jahrhunderts E. Strittmatter „Der Wundertäter“ durchgeführt.

Darlegung des Inhalts und Begründung der erhaltenen Ergebnisse. Das Thema der engen Verbindung

des Menschen mit der Natur sowie der Auswirkung der letzteren auf die geistige Welt des Erdenbürgers wird in den Werken von vielen Autoren der schönen Literatur angeschnitten. In diesem Zusammenhang möchten wir auf den Roman „Der Wundertäter“ von dem berühmten deutschen Schriftsteller E. Strittmatter eingehen.

Erwin Strittmatter gehört zu den talentiertesten Schriftstellern der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Die Persönlichkeit von E. Strittmatter zeichnete sich unter den anderen Menschen seiner Generation dadurch aus, dass er das Leben als Schriftsteller, d.h. als Künstler empfand. Das literarische Schaffen des Schriftstellers und seine öffentlichen Arbeiten dienten, indem sie einander ergänzten, der Verwirklichung des realen Humanismus [2, 188].

Eines der wichtigsten Werke von E. Strittmatter ist der Roman „Der Wundertäter“, in dem das Leben von einem Durchschnittsdeutschen – Stanislaus Büdner – dem Sohn eines armen Dorfglasbläfers, beschrieben ist. Vor dem Leser erscheint der schwierige Lebensweg des Jungen, der beharrlich nach Wahrheit und Gerechtigkeit sucht. Die geistige Welt des Menschen nimmt im Roman am Beispiel von Stanislaus Büdner einen der zentralen Plätze ein. Alle Vorgänge, die in seinem inneren „Ich“ vorfallen, bilden die Grundlage des Werks.

Für die bildhafte Wiedergabe der Einzigartigkeit der menschlichen Seele und der persönlichen Wahrnehmung der Welt greift der Schriftsteller nach verschiedenen Mitteln. Zur Erreichung dieser Effekte spielen Framestrukturen eine wichtige Rolle als wirksame Mittel der Explikation der Autorenpragmatik. Die Framestrukturen werden in der Abhandlung als die um eine Thematik organisierte Vereinigung der lexikalisch-syntaktischen Strukturen behandelt, die die jeweiligen Frames repräsentieren. Die Frames qualifizieren wir als sprachlich-kognitive Strukturen mit dualem Status: einerseits gehören die Frames zu mentalen Gebilden, sind Einheiten der Wissensrepräsentation, und andererseits kommen sie im Diskurs zum Vorschein, indem sie durch sprachliche Mittel ausgedrückt werden. Die strukturellen Komponenten (Knoten) der Frames sind die Terminals. Die sprachlichen Korrelate der Frameterminals sind Terminalelemente. Die Terminalelemente des Frames „Mensch“ sowie des Frames „Natur“ bilden, indem sie sich zu einer Einheit zusammenschließen, eine unteilbare Framestruktur „Mensch und Natur“.

Die Frames „Mensch“ und „Natur“ behandeln wir als kognitive Strukturen, zugrunde denen das kategoriale Wissen über die Natur und den Menschen liegt, das in den lexikographischen Quellen festgelegt ist. Dementsprechend betrachten wir die Natur als „die Gesamtheit der Eigenschaften von Flora und Fauna, Klima, Relief eines Geländes“ [9, 945]. Diese Definition stellt die wichtigsten Terminals vor, die den Frame „Natur“ bilden: PFLANZEN – TIERE – LANDSCHAFT – NATURPHÄNOMENE.

Der Mensch ist „die Person, die hohe intellektuelle und moralische Eigenschaften verkörpert“; die Menschen sind „Personen, die gewisse typische oder gemeinsame Merkmale haben; Personen, die mit einem bestimmten Subjekt in Beziehung stehen; Personen, die in einem Produktionsbereich arbeiten“ [9, 499]. „Gemeinsame Merkmale“ betrachten wir als gemein-

same Züge, und „der Zug“ ist „die Gesamtheit der Teile, der Linien, die das Äußere bilden; der äußere Ausdruck eines Gefühls, der Stimmung usw.“ [9, 1031]. Aufgrund der angeführten Definitionen bestimmen wir die Terminals des Frames „MENSCH“: CHARAKTER („intellektuelle und moralische Eigenschaften“) – AUSSERES („Gesamtheit der Teile, der Linien, die das Äußere bilden“) – ZUSTAND („der äußere Ausdruck eines Gefühls, der Stimmung“) – ZWISCHENMENSCHLICHE BEZIEHUNGEN („stehen mit dem Subjekt in Beziehung“) – AKTIVITÄT („in einem Produktionsbereich arbeiten“).

Einige Beispiele aus dem Roman von E. Strittmatter „Der Wundertäter“ lassen das Phänomen der Integration der Frames „MENSCH“ und „NATUR“ verfolgen, die durch die Kombination von lexikalischen Einheiten vorgeht, die Natur bezeichnen – *Lerchen* (das Terminal „Tier“), *Baumkronen* (das Terminal „Pflanze“) – und vom Lexem, das den Frame „MENSCH“ vertritt (*Wandere*):

„Die *Lerchen* stiegen und sangen. In den *Baumkronen* war sanftes Rauschen. Die große *Weltmusik* erreichte den *Wandere*“ [10, 100].

Kennzeichnend sind unserer Meinung nach die ziemlich gelungenen Beispiele der Darstellung der einhelligen Beziehung des Menschen mit der Natur in den Framestrukturen, in denen die innere Welt von Stanislaus Büdner in seinen jugendlichen Jahren beschrieben wird, wenn die Seele des Jungen vor Menschen und Natur offen und voll allerlei Hoffnungen war:

„An den *Hängen* blühte der *Schlehdorn*, und aus dem *Bergbach* schnellten sich die *Forellen*. Das war ihm neu und schön. Der *Himmel* und sein Herz waren heiter“ [10, 250].

Die Ruhe und die Schönheit der Landschaft leistete eine heilende Wirkung auf den Jungen, der zu jener Zeit in der düsteren Laune wegen der erfolglosen Arbeitsuche war. Die Terminalelemente des Frames „Natur“ (*Hängen*, *Schlehdorn*, *Bergbach*, *Forellen*, *Himmel*) verbinden sich mit den lexikalischen Einheiten des Frames „Mensch“, vertreten durch das Pronomen *er* („ihm“) und das Nomen *Herz*. Die letzte Aussage spielt die Hauptrolle für das Verständnis der beschriebenen Situation, da der Schriftsteller solche Terminalelemente wie *Himmel* und *Herz* zusammenstellt; das erste ist die Verkörperung der Seele der Natur, und das zweite symbolisiert den inneren Zustand der handelnden Person, weil das Herz nicht nur das innere Organ, sondern auch die verkörperte menschliche Seele ist. Diese beiden „Seelen“ – die von der Natur und die von dem Menschen – sind als ob sie in eins verschmolzen wären, und der Leser gewinnt den Eindruck, der Mensch wäre in der enormen, endlosen und heilsamen Natur aufgelöst.

Dies ist nicht der einzige Fall, wenn sich der Mensch an die Natur wendet, um seinen eigenen „Mikrokosmos“ in Ordnung zu bringen:

„Er begrüßte den *Wind* und nannte ihn eine segnende Strömung der *Luft*. Er nickte den *Bäumen* zu. <...> Die *Bäume* nickten zurück, und er fühlte sich verstanden“ [10, 233].

Die angeführte Framestruktur ist ein prägnantes Beispiel der vollen Einigung des Menschen mit der Natur. Der durch das Pronomen *er* vertretene Frame „Mensch“ fügt die Terminalelemente des Frames „Natur“ (*Wind*,

Luft, Bäume) ein und personifiziert sie mit Hilfe der Terminalelemente der Handlung des Frames „Mensch“ (*nicken, zwinkern*), die an und für sich auf die Herstellung des nahen, freundlichen Kontaktes des Menschen mit der Natur gerichtet sind.

Die analysierten Ausschnitte aus dem Roman „Der Wundertäter“ zeugen, dass die Natur gewöhnlich eine positive Wirkung auf den inneren Zustand der handelnden Personen ausübt. Für den Menschen wird sie zur Quelle des Friedens, der Wärme und der Seelenruhe. Als Beweis dazu dient die folgende Framestruktur:

„*Stanislaus meldete sich freiwillig zu den Lastpferden. Er wollte die Wärme, die er bei Menschen nicht fand, bei den Tieren suchen*“ [10, 441].

Der Autor vergleicht die Menschen mit den Tieren, also äußert sich ganz explizit. Auf solche Weise wird Klarheit der Wiedergabe seiner Gedanken erzielt. Zwei Lexeme (*Tiere – Menschen*) dominieren in der bildlichen Beschreibung dieser Situation. Das Terminalelement *Tiere*, das den gleichnamigen Terminal („Tiere“) des Frames „Natur“ vertritt und durch welches das Lexem *Lastpferde* konkretisiert wird, wird mit der seelischen Wärme assoziiert, die größtenteils zwischenmenschliche Beziehungen charakterisiert und der Tierwelt kaum eigen ist.

Ähnliche Situationen werden oftmals auf den Seiten der Werke von E. Strittmatter dargestellt. Der Mensch als höchst geistiges Wesen fängt an, einige für ihn charakteristische geistige Eigenschaften zu verlieren, und verwandelt sich in das Geschöpf, das an seinen Handlungen den Tieren nachsteht. Nämlich demonstriert das Tier in der angegebenen Framestruktur – so paradox es auch lauten könnte – mehr Menschlichkeit und Herzengüte als der Mensch:

„*Endlich das Putzen der Pferde. Die Tiere waren warm, wenn man sie berührte. Ihr Fell war das letzte Stück Leben in der Kasernenöde*“ [10, 365].

Das Lexem *Kaserne* ist in der angeführten Framestruktur der einzige vorhandene Marker des Frames

„Mensch“, der im Bewusstsein des Lesers die entsprechenden Hintergrundkenntnisse aktiviert und die gewissen typischen Assoziationen hervorruft, die mit dem Dienst in der Armee verbunden sind. Trotzdem stehen diese Assoziationen im Widerspruch zu den Gefühlen, die von den angeführten Markern der Terminals des Frames „Natur“ erregt werden. Solch ein Antagonismus verschärft in bedeutendem Grade die Spannung der beschriebenen Situation, die die Terminalelemente mit negativ gefärbter Semantik enthält, und löst die entsprechende Reaktion des Rezipienten, d.h. des Lesers, aus.

Schlussfolgerungen und Perspektiven für weitere Untersuchungen. Die Analyse der Framestrukturen im Roman von E. Strittmatter „Der Wundertäter“ zeigt die auffallende Polyphonie der Framemuster. Dabei treten die Frames „Natur“ und „Mensch“ als wichtige kognitive Strukturen im analysierten Diskurs auf. Pragmatisch und auch stilistisch widerspiegeln sie verschiedene Frameverhältnisse, indem sie als Mittel der Vereinigung der führenden Lebensbegriffe und Kategorien sowie als Teil der künstlerischen Abbildung von verschiedenartigen Seiten des Lebens fungieren. Besonders relevant ist dabei – wie die Analyse der Oberflächenstruktur des Textes gezeigt hat – das Funktionieren der Terminelemente im Framekomplex „Mensch und Natur“, die die innere Welt des Menschen und sein Verhältnis zur Natur beschreiben. Es werden u.a. Szenen dargestellt, wo die Unterordnung des Menschen unter die Natur und die Einwirkung der letzteren auf den seelischen Zustand des Menschen abgebildet werden.

Die Untersuchung der Framezusammenhänge im literarisch-künstlerischen Diskurs ist ein schwerer und immerhin konstruktiver Prozess. Besonders effektiv wäre in dieser Hinsicht die Analyse der Framestrukturen, die die Beziehungen zwischen dem Menschen und der Natur in Bezug auf Umweltprobleme beschreiben. Das könnte zum Gegenstand für weitere wissenschaftliche Forschungen im Bereich der kognitiven Linguistik werden.

LITERATUR

1. Вілков В. Ю. Людина і світ / Ю. В. Вілков, О. І. Салтовський. – К. : Кондор, 2001. – 208 с.
2. Риндфляйш Р. Эрвин Штриттматтер / Р. Риндфляйш // Писатели ГДР. – М. : Художественная литература, 1984. – С. 187–206.
3. Cercone N. The Knowledge Frontier. Essays in the Representation of Knowledge / N. Cercone, G. McCalla. – New York, 1987. – 240 p.
4. Dijk T. A. van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension / T. A. van Dijk // Just M. A. Cognitive Processes in Comprehension / M. A. Just, P. A. Carpenter. – Hillsdale, 1977. – P. 3–32.
5. Dörschner N. Lexikalische Strukturen. Wortfeldkonzeption und Theorie der Prototypen im Vergleich / N. Dörschner. – Münster : Nodus Publikationen, 1996. – 126 S.
6. Engelkamp J. Kritische Anmerkungen zum Begriff der mentalen Repräsentation / J. Engelkamp, T. Pechmann // Sprache und Kognition. – 1988. – № 7. – S. 1–10.
7. Fillmore Ch. J. Scenes-and-Frames Semantics / Ch. J. Fillmore // Zampolli A. Linguistic Structure Processing / A. Zampolli. – Amsterdam, 1977. – P. 55–81.
8. Minsky M. Frame-System Theory / M. Minsky // Thinking. – Cambridge : Mass, 1977. – P. 355–376.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
10. Strittmatter E. Der Wundertäter. Roman. Erster Teil / E. Strittmatter. – Berlin : Aufbau Taschenbuch Verlag, 1999. – 515 S.

ПРОСТОРОВИЙ ДЕЙКСИС ЯК МОВНА УНІВЕРСАЛІЯ

Козлова Т. О.

Запорізький національний університет

У статті досліджено одиниці просторового дейксису на матеріалі мов різної типології й генетичної спорідненості. Особливу увагу приділено універсальності демонстративів і локативів, яка виявляється в їхньому формуванні та функціонуванні в різних формах комунікації, а також значенні цих дейктичних одиниць для процесів концептуалізації простору й кодування інформації про світ.

Ключові слова: первинний дейксис, демонстратив, локатив, семантичний синкретизм, концептуалізація простору, індексальний знак, іконічність.

Козлова Т. О. Пространственный дейксис как языковая универсалия. В статье анализируются единицы пространственного дейксиса на материале типологически и генетически различных языков. Особое внимание уделяется универсальности демонстративов и локативов, которая проявляется в их формировании и функционировании в различных формах коммуникации, а также роли этих дейктических единиц в процессах концептуализации пространства и кодирования информации о мире.

Ключевые слова: первичный дейксис, демонстратив, локатив, семантический синкретизм, концептуализация пространства, индексальный знак, иконичность.

Kozlova T. O. Spacial Deixis as Language Universal. This article investigates primary spatial deixis in typologically different, genetically related and unrelated languages. It is argued that demonstratives (this and that) and locatives (here and there) are universals. They evolve and actively function in different forms of communication to play an important role in the processes of space conceptualization and codification.

Key words: primary deixis, demonstrative, locative, semantic syncretism, conceptualization of space, indexical sign, iconicity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження мовних універсалій традиційно орієнтовані на виявлення загальних властивостей природних мов, спільних змістових категорій, вербалізованих відповідно до типології тієї чи іншої мовної системи. Сучасна лінгвістика універсалій змістила фокус уваги з порівняльного аналізу структури й функціональних властивостей мов у бік когнітивістики й семіотики, що пов'язано з усвідомленням значення мовної варіативності для еволюції культури й пізнання. Когнітивна та семіотична інтерпретація мовних універсалій виявляє межі варіативності на всіх рівнях мови, яка, з одного боку, стримується когнітивними можливостями людини, а з іншого – уможливорюється пластичністю когнітивних структур і стимулюється культурно-історичними чинниками, бажанням мовців адекватно здійснити вербалізацію концептів, досягти прозорості кодування інформації про світ, гармонізувати позначуване й позначувальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одиницям просторового дейксису присвячено низку досліджень, які зосереджують увагу на їхніх формальних, семантичних, функціональних особливостях, процесах граматикизації [7]. Чимало праць містять порівняльний аналіз демонстративів і локативів [8; 11; 15]. Останнім часом науковці звертаються до когнітологічної інтерпретації семантики й прагматики дейктичних одиниць [5], встановлюють взаємо-

залежності між специфікою етнічної культури й граматичними засобами кодування інформації про світ [19]. Попри інтенсивність дослідження первинного просторового дейксису та його функціонування в різних мовах, факту універсальності цих одиниць майже не приділено уваги [6; 9; 14, 568-589].

Актуальність статті визначається необхідністю звернутися до інтерпретації первинного просторового дейксису в контексті мовних універсалій, з'ясувати чинники, які стимулюють типологічну, ареальну та генетичну незалежність цих одиниць.

Мета статті – розглянути одиниці просторового дейксису в різних мовах, з'ясувати їхні спільні властивості на фоні мовної специфіки. **Гіпотеза** дослідження: універсальність одиниць просторового дейксису визначається їхньою концептуальною та історичною первинністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістика універсалій встановлює спільні типологічні ознаки мов, межі варіювання тих чи тих структур як способів реалізації змістових категорій. Універсалії – це не випадкові збіги, а властивості мови, вмотивовані когнітивним апаратом людини. Вони характеризуються спільністю походження, подальшого розвитку й функціонування.

Демонстративні займенники, семантика яких реалізує опозицію «проксимальний / дистальний», функціонують в абсолютній більшості мовних систем (за винятком кера (Чад), німецької, французької, мамської (Гватемала) та деяких інших мов Західної Африки [8], де зазначений просторовий контраст вербалізовано іншими засобами).

Наявність цих одиниць у мові не залежить від хронологічного, типологічного, генетичного чи ареального параметрів: генетично ізольована японська мова - яп. *ko-* «цей» (проксимальне значення), *so-* «той» (медіальне значення), *a-* «той» (дистальне значення) [13, 116]; архаїчна (реконструйована) праїндоевропейська мова – іє. **so-/sā-* (дистальне значення), **te-/to(d)-/ki-/ko-* (проксимальне значення), **is-/i-/id-* (медіальне значення) (3, 557; 14, 1597, 1616, 1621).

Одиниці просторового дейксису відзначаються історичною стійкістю. Ізоглоси, утворені від архаїчних коренів, актуальні на всіх етапах еволюції мов: іє. **to-* «демонстр.» > герм. **thasi-* > дангл. *thes, this* > англ. *these, this* (14, 1621); пбаскськ. **har* > а баскськ. діал. (детерм. займ.) «той» (дистальне значення), *(h)ar-* (одн.), *(h)ai(e)-* (мн.) (12, 98).

Просторовий дейксис властивий різним формам комунікації, зокрема еволюційно первинним контактним мовам (наприклад, гавайський піджин – *dis / diss* “this”, *diz / dese* “these”, *daet / dat* “that”, *doz / dose* “those” [22, 35]) і жестовим мовам, у багатьох з яких відсутня фонологічна (примітка 1) диференціація понять «тут» і «цей», «там» і «той» (рис. 1). До того ж демонстративи в жестових мовах часто суміщаються з особовим дейксісом (*it, this, that*) [4, 238].

Рис. 1. Жест на позначення понять «тут» і «цей» в американській жестовій мові (4)

У креолізованих формах комунікації одиниці просторового дейксису утворюються на основі складників мови суперстрату й дуже активно залучаються до процесів омонімії й полісемії. Наприклад, у креольських мовах Карибського басейну форма *da* функціонує як вказівний займенник (*da*¹ < *that*) «той / that» (“*Da*¹ is *de*² man *da*⁴[*t*] buy *da*² house”), означений артикль (*da*²/*de*), особовий займенник «вони / they», прислівник «там / there» (*da*³), сполучник (*da*⁴) для поєднання частин складнопідрядного речення, частка (*da*⁵) з аспектуальним значенням прогресиву (“*Back to Africa Miss Matty? Youh no know wa yuh dah*⁵ say?” – «Назад до Африки, місс Метті? Чи Ви розумієте, що кажете?») чи прийменник (*da*⁶) з локативним або дирекціональним значеннями «у, в, на, до» тощо (“*Wen e get da*⁶ *de place*...” – «Коли він дістанеться до місця...») (5, 186). Крайній випадок омонімії демонструють вирази, у структуру яких під впливом субстратних мов інкорпоровано сталатальне дієслово з локативним значенням *de* «бути, знаходитися, розмішатися, перебувати» (< ігбо *dị* «бути, містити в собі»), дейктичну одиницю *de* (присл.) «там / there» та особовий займенник *de* «вони / they»: “*De de de*” - “They are there”, “*De de de*” –

“Are they there?” (5, 188-189). Омонімічна концентрація сприяє салієнтності ознаки «визначеність, відомість» в семантиці виразу «конкретна група одиниць знаходиться в конкретному місці». Така розвинена омонімія не випадкова й спричинена не лише потужними процесами спрощення вимови й фонологічного вирівнювання при формуванні мішаних мов (англ. /ð/ > кариб. креол. /d/, англ. /a, e/ > кариб. креол. /e/, ігбо /i/ > (неогублений ненапружений голосний переднього ряду високого піднесення) > кариб. креол. /e/). Симилятивність форм стимульована семантичним синкретизмом і контекстуальною гнучкістю одиниць просторового дейксису, які (залежно від комунікативної ситуації) уживаються як займенники, прислівники, детермінативи. Одиниці цих розрядів часто мають спільне походження в історії різних мов (див. нижче).

У контактних мовах функція демонстративів може поширюватися на особові займенники. Пор.: *dem* «ix / them» (“*Dey say don’t come wid dat by dem*” – «Вони кажуть не йти з ними») та *dem* «ti / those» (“*De Firestation is one ah de first place dem touriss does see, wot you tink dey saying bout us?*” – «Пожежна станція – те перше місце, яке бачать туристи. Що ти думаєш, що вони кажуть про нас?»)(5, 190).

У мові пап’яменто функції демонстративів виконують прислівники з просторовими значеннями. Тому поняття «цей будинок» буде виражено формою *e kas aki* (букв. “the house here”), а вираз *e kas* (де вилучено одиницю *aki*) буде означати лише «(конкретний) будинок» (“the house”), а не «цей будинок» [16, 18]. До цього слід додати, що в одних контактних мовах об’єднання вказівного займенника й прислівника з локативним значенням для вираження поняття «цей / той» є облігаторним, а в інших обов’язковим є повторення демонстратива. До таких належать, наприклад, англоосновні контактні мови креолізу та крію, мартинікський і реюньйонський діалекти на французькій основі, касаманський креол на португальській основі: креол. [DEM.PI.DIST.+things+DEM.DIST.] *dem things o* «ті речі», реюнь. [DEM.SG+woman+DEM.] *se famn-la* «ця / та жінка», касам. [DEM.+dog+here] *e kakor-li* «цей пес» [16, 19]. Надмірність форми (повтор дейктичного елемента) сприяє емпатизації висловлювання й спрощує декодування смислів реципієнтом.

Усталені вирази, утворені комбінацією демонстратива й локатива, наявні й у сучасних неконтактних мовах, хоча здебільшого вживані на периферії системи, наприклад, англ. *this here+N* та *that there+N*. Функціонуючи в англійській мові з XIV ст., вони збереглися в американському варіанті та інших діалектах англійської мови й уживаються в нестандартному, непрестижному мовленні. Ними послуговуються, коли необхідно акцентувати увагу реципієнта повідомлення на конкретному об’єкті, який контрастує з іншим: “... *an’ I finds them walkin all over this here bum in Central Park, like I says to you before*” (9, 123) – «... саме цей безхатько, про якого я тобі розповідав раніше». Аналіз контекстів підтвердив, що більш частотним є вираз із проксимальним значенням, а не з дистальним, що можна пояснити актуальністю тих референтів, які розташовані в

межах дейктичної сфери суб'єкта мовлення, є важливими чи пов'язаними з ним: *"I've slept in this here bed for forty years"* – «Саме на цьому ліжку я спав сорок років» (6). У наведених прикладах емпатизація висловлювання досягається тавтологією виразу (*this here* «цей+тут»), у складі якого елемент *this* виконує вказівну функцію, а *here* – інтенсифікуючу.

Демонстративи відіграють важливу роль в оптимізації спілкування й регуляції соціальної взаємодії. У креольських мовах Карибського басейну вказівний займенник *da* "that" у поєднанні з багатозначним іменником *thing* «рiч» утворює скорочений композит, який уживається як евфемістична заміна на позначення соціально несхвального поняття ("dread talk"): *dat* «свинина» (5, 188) – *"The serious Rastafari rejects meat... Pork, despised beyond the level of other meat, becomes "dat" (that), a thing to point to, not to touch"* (виділено нами – О. К.) – «Справжній Раствафарі відмовляється від м'яса... Свинину, яку ненавидять більше за будь-яке м'ясо, називають «та рiч», тобто «рiч, на яку вказують пальцем або рукою, але якої не торкаються» [20, 50].

Факти з креольських мов свідчать про вживаність демонстративів, факультативність формального розмежування «цей / той / тут» та інтегрованість складників синкрету семою «конкретний, про якого говорять, на якого вказують». Реалізація ідентифікуючої функції демонстративів суміщається з прагматичною функцією емпози, яка активізується через контамінацію й тавтологічність аналізованих конструкцій (демонстратив+демонстратив, демонстратив+локатив), та регулятивною функцією, здійсненою через евфемізацію. Спілкуванню, яке відбувається контактними мовами, властива акцентуація на окремих сегментах змісту задля підсилення експресивності й прозорості його вираження, полегшення декодування смислів реципієнтом, регуляції процесу соціальної взаємодії.

Зазначене дозволяє дійти висновків про важливість просторового дейксісу для ранніх етапів мовного розвитку, яка виявляється в базовому характері цих одиниць, їхній спроможності слугувати основами дериватів, які співвідносяться з різними лексичними, граматичними й прагматичними категоріями.

Семантичний синкретизм властивий і демонстративам у звукових неконтактних мовах, де вони експлікують лексичні й граматичні категорії (локативності, дирекціональності, особи, означеності). Вважаємо, що семантичний синкретизм пов'язаний із категоріальною недискретністю, дифузністю на ранніх етапах мовного розвитку. Цей факт підтверджується спільністю етимологій різних категорій від протокоренів із демонстративним значенням:

– детермінативів - іє. **to-* > герм. **bē/þa* «вказ. займ.» > гол. *de*, англ. *the* (3, 557; 15, 1621);

– особових і присвійних займенників - іє. **ko-* «цей (демонстр.)» > **ki-* > герм. **hi-/hē* «він, той, цей (вказ. займ.)» > дангл. *hē* «він» > англ. *he* «т.с.», дангл. *him* > *him* «його (особ. займ.)», дангл. *his* > англ. *his* «його (присв. займ.)» (3, 262; 15, 1599);

– прислівників із просторовими значеннями - іє. **ko-* «цей (демонстр.)» > герм. **hin(d)-* «ззаду» > дангл. *behindan* «ззаду, назад» > англ. *behind* «т.с.»,

а також герм. **hi-/hē* «він, той, цей (вказ. займ.)» > дангл. *hēr* > англ. *here* «тут» (3, 262-263; 15, 1599);

– прислівників із квантитативними значеннями (ступеня, міри тощо) - іє. **to-* «демонстр.» > лат. *tantum* «(присл.) так, настільки; лише» (2, 760; 15, 1621);

– прислівників із темпоральними значеннями (іє. **to-* «демонстр.» > герм. **þan-* > дангл. *þonne* «тоді» > англ. *then* «т.с.», гол. *dan* «т.с.», *thenne* «т.с.», гот. *biþē* «т.с.» (3, 557));

– компаративних сполучників - іє. **to-* «демонстр.» > герм. **þan(a)-* > англ. *than* «ніж (хтось, будь-коли)», дангл. *eþþa* > англ. *or* (3, 557; 15, 1621).

В. В. Левицький (3, 238, 262) припускає етимологічний зв'язок між етимонами зі статальним / екзистенційним та демонстративним значеннями: іє. **kēi-* «лягати, лежати; простягатися; бути» (7, 539-540; 15, 1598) та іє. **kō-/kē-/k(e)i-/k(i)io-* «тут; цей» (7, 609-610; 15, 1599). Факти формальної подібності одиниць зі значеннями «тут; цей» і «бути» у ранніх формах комунікації (контактних мовах) підтверджують вірогідність версії В. В. Левицького. Вважаємо, що формальна схожість коренів іє. **kēi-* «бути» та іє. **kō-/k(e)i-* «тут; цей» відповідає схожості їхнього змісту. Умотивованість формально-змістових кореляцій для архаїчних знаків пояснюється актуальністю діаграматичного принципу іконічності: змістова подібність знаків вимагає уподібнення їхніх експонентів (див. про продуктивність іконічних знаків у лексиці індоєвропейської прамови [1]). Продовження етимона іє. **kō-/k(e)i-* «тут; цей» орієнтовані на проксимальні значення в різних дочірніх мовах. Наприклад, лат. *cis* (простор. прийм.) «з цього боку, по цей бік» входить до складу композита *cis-alpīnus* «такий, що мешкає по цей бік Альпійських гір, тобто на південь від них» (2, 146). Ця місцевість також іменувалася лат. *Gallia Citerior* «Ближня Галлія» (2, 147) чи *Gallia togata* «Галлія Тогата» (2, 775). Відомо, що, на відміну від інших галлів, мешканці цієї місцевості (*cis-alpīnus*) носили тоги, як і римляни, а тому сприймалися як «близькі, свої» (у географічному й культурному планах) і включалися у «свій, цей простір». Від етимона іє. **kēi-* «лягати; бути» утворилися продовження, значення яких не обов'язково мають проксимальну сему, але об'єднуються мотивом «місце народження, походження; середина; близький». Отже, реалії, позначені рефлексамі кореня іє. **kēi-* «лягати; бути» залучаються до простору людини й наближені до антропоцентру (у просторовому та культурному планах): санскр. *śaya* «рука як міра довжини» (10, 1055:3), *madhyamā-śī* «розташований посередині; посередник» (10, 782:2), *manasiśaya* «такий, що міститься / перебуває в серці» (10, 784:1), лат. *cūnae* «колиска; гніздо тощо», *cūnābula* «колиска; початок; батьківщина» (2, 214). В інших мовних сім'ях також спостерігається концептуальний зв'язок «тут», «цей», «земля», «світ людини», «бути, перебувати» – пекс. **mar-* «цей; тут; простір навколо мовця; земля»; пкюйсан. **ŋ||a-* «перебувати, знаходитися; дейктична база (цей, тут; там)» (11). Як бачимо, концептуалізація простору тісно пов'язана з усвідомленням екзистенції.

Приналежність до питомого складу лексики та історична стійкість цих одиниць зумовлюють їхню поліфункціональність. У багатьох мовах демонстративи й локативи суміщають дейктичну та емпатичну функції, а значення «конкретний, про якого говорять чи на якого вказують» підсилюється семантичною ознакою «саме той». Наприклад, у польській мові вказівний займенник *to* – нейтральний відносно проксимального чи дистального значення (за свідченням інформантів (Mirena Zmudziński, персональне спілкування)). Порівняймо вживання *to* «це (цей, ця)» у таких контекстах: (а) "*To ciasteczko dla Piotra*" – «Це тістечко - для Петра» і (б) "*To ciasteczko dla Marii tam*" – «Те (букв. *це*) тістечко – для Марії (там)». У прикладі (а) дистанція між мовцем і референтом відсутня (*to ciasteczko*), а в прикладі (б) вона експлікована за допомогою локатива *tam* «там». У ментальному просторі мовця наближеність / віддаленість реалії менш важлива, ніж її визначеність. Уживанням вказівного займенника з проксимальним значенням *to* «це (цей, ця)» (1, 424) досягається салієнтність референта та його ідентифікація (*to ciasteczko... tam*). Очевидно, демонстратив поступово зазнає граматикизації в польській мові, а дистанція, встановлена в ментальному просторі комунікантів, транспонується в ситуацію порівняння (*nieten, tylko tamten* «не цей, а той» (1, 429) – «віддалений > відмінний, інший»).

У сучасних мовах прототипне проксимальне / дистальне значення все більше обмежується контрастивним контекстом (гол. *deze* «(вказ. займ.) цей, ці» > *deze en gene* «цей і той» (8, 841)) і зазнає метафоризації та граматикизації. Про це свідчать значення похідних (*dezelfde* «той самий», *dezerzijd* «стосовно, відносно нас» (т.с.)), а також проєкція просторових зв'язків на темпоральну сферу (*schrijver dezes* «теперішня зима», *na (voor) dezen* до (після) цієї дати» (т.с.)). Отже, навколо дейктичного центру вже організовано не фізичний, а ментальний простір, у якому до мовця наближені важливі й тому салієнтні реалії життя - гол. "*Deze zaak is uitvoerig in Amerika besproken en niet hier*" – «Цю справу обговорюють в Америці, а не тут» (Wouter Jongstra, персональне спілкування).

Процеси граматикизації одиниць просторового дейксису спостерігаються в типологічно різних, неспоріднених мовах. Наприклад, модель DEMONSTRATIVA > RELATIVA реалізується в історії англійської мови (індоевропейська сім'я), китайської мови (сино-тибетська сім'я), мовах догонів і бака (нігеро-конголезька макросім'я) [10, 114]. Х. Діссель [7] наводить вісімнадцять моделей, за якими відбуваються абстрактивізація значення й зміна функції демонстративів у діяchronії. Дослідник наполягає на односпрямованості цих змін (наприклад, демонстративний > особовий займенник, а не навпаки) і робить висновок про дифузний (лексико-граматичний) характер основ деривації.

Формування парадигми демонстративів у різних мовах також виявляє спільні ознаки на фоні різноманіття складників. По-перше, вказівні займенники діяchronічно передують особовим, питальним, рефлексивним займенникам. По-друге, аналіз глобаль-

них етимологій засвідчив, що демонстративи походять від архаїчних етимонів зі значенням «той, цей»: гіпотетична бореїська основа **HV* «той, цей» має рефлексі в євразійських (**ʔa* (**ʔe*) «той, цей» > іє. **e-n-*, **o-n-*, **e-*; палт. **é*; уральськ. **a-*, **e-*; кпартв. **ha-*; дравід. **a-/*ā*; песк. **aʔə-*), афразійських (**ha*), сино-кавказьких (**ʔ[a]* > півн.кавк. **ʔə* «той»), сино-тибет. **ʔa / *ha-*, баскськ. **ha*, **ha-u(r)*), аустричних (**a* «той»), америндських (**ha*) та африканських (**Ha*) мовах (7). Для океанічних мов також реконструйовані дейктичні основи – покеан. **e/*ne* «наближений до мовця», **a/*na* «наближений до реципієнта», **o/*no* «віддалений від мовця та реципієнта» [17, 341].

Отже, демонстративи – самопороджуюча й еволюційно первинна категорія одиниць, які вербалізують базисні концепти. Результати сучасних досліджень в галузі психології переконують у тому, що просторовий дейксис важливіший для продукування мовлення на ранніх етапах онтогенезу (ще на стадії однослівних речень). Експериментально доведено елементарність просторових відношень, які ґрунтуються на проксимальній ознаці [23, 119]. Їхній базисний характер визначається тим, що людина першочергово спирається на знання про простір, який вона «переживає», з яким вона безпосередньо взаємодіє, в якому існує й визначає себе як центр відліку (*origo* «дейктичний центр»). Ця еґоцентрична модель проєктується на інші сфери, які конструюються ментально: «присутній фізично, існуючий» > «про якого йдеться» > «відомий, важливий».

Сучасні системи просторового дейксису варіюються за кількістю складників. Проте в історії мов поширені процеси зменшення кількості дейктичних одиниць унаслідок переходу від три- / багаточленної до двочленної опозиції «наближений» vs «віддалений». Праїндоевропейська мова віддавала перевагу тричленній опозиції (див. вище – О. К.). Така диференціація зберігалася, наприклад, в англійській мові до XIV-XVI ст., коли продовження етимона іє. **ʔ-* (герм. **jend-* > дангл. *geond* > англ. *yon, yonder*) уживалися на позначення дистанційованих від мовця, але видимих реалій, (a1300. "*Pan asked Bai quare was sarra. Abraham said, "younder wit-in"* "; 1598. "*Looke who comes younder*") (13). У сучасній англійській мові ці одиниці збереглися в пасивному шарі лексики - *yonder* (dial., arch.) (13).

Процеси переходу від тричленної опозиції до двочленної диференціації у сфері просторового дейксису спостерігаються не тільки в англійській, а й в інших системах індоевропейського ареалу. Наприклад, носії баскської мови вважають, що порівняно з одиницями (*h*)*au(r)* «цей, наближений до мовця» та (*h*)*ori* «той віддалений, але видимий», частота вживань займенника з дистальним значенням (*h*)*ura* зменшується під впливом іспанської мови, де актуальною є двочленна опозиція «близько, тут» vs «далеко, там» (Koldo Garai, персональне спілкування).

Переконані, що такі мовні зміни пов'язані зі зсувами в когніції та культурі мовців, їхньою налаштованістю на семіотизацію узагальнених,

абстрактних понять. З одного боку, мова намагається уникнути надмірності позначень і позбавляється комунікативно неефективних (синкретичних і дуже залежних від контексту ситуації) індексальних знаків. З іншого боку, відбувається оптимізація семіотичної функції мови: застосовуються складніші, ніж індекси, знаки – символи.

Більшість сучасних мов оперує двочленною опозицією (127 із 234 мов), 88 мов світу має тричленну диференціацію просторової дистанції. Системи з більшою кількістю контрастів (чотири, п'ять) малопоширені (7). Розширення систем просторового дейксісу досягається шляхом:

деталізації градуальної ознаки «ступінь наближення до комунікантів» (анд. *hedew* «той далеко», *hunūdow* «той дуже далеко»);

деталізації однієї або декількох квалітативних ознак референта - «ВЕРТИКАЛЬНЕ РОЗТАШУВАННЯ» (анд. *hegew* «той внизу», *helew* «той угорі» [2, 263]), «видимий / невидимий» (трансовгов. (Mauwake) *fa-* «тут, близько (видимий)», *een-* «там, далеко (невидимий)» [3, 117]), «ІСТОТА / НЕІСТОТА» та «ОДИНИЧНЕ / ЗБІРНЕ» (апалаї *mose* «цей (одиночне, істота)», *moxiatio* «ці (збірне, істота)», *tonu* «те (одиночне, неістота)», *tonohne* «ті (збірне, неістота)» [21, 100]), «РУХАЄТЬСЯ / НЕ РУХАЄТЬСЯ» (аустрон. *-na* «віддалятися від мовця/реципієнта», *-ta* «наближатися до мовця», *-wo* «наближатися до реципієнта» [18, 333]) тощо;

мобільності *origo* від одного ядерного актанта до іншого - «мовець» > «реципієнт» (хауса *nān* «цей, ці (наближений до мовця)», *nan* «той, ті (наближений до реципієнта)», *cān* «той, ті (віддалений від комунікантів)», *can* «той, ті (дуже віддалений від комунікантів)» [12, 324–327]).

За даними глобальних етимологій (11), найбільш розгалужені системи просторового дейксісу в алеутській (на островах між Аляскою та Камчаткою) та наукамській (Чукотка) мовах ескімосько-алеутської сім'ї. Демонстративи нараховують більше 20 одиниць на позначення просторових контрастів з урахуванням особливостей усіх складників знакової ситуації: а) відстані («близько/далеко/дуже далеко»); б) ракурсу відповідно до ядерного актанта; в) квалітативних ознак референта (горизонтальна чи вертикальна орієнтація («перед / зад», «верх / низ», «усередині / назовні»); рух, а також видимість, огляд (дальність видимості) чи визначеність, відомість. Так створюється багатомірна фізична й абстрактна (ментальна) модель простору задля орієнтації комунікантів у тій чи тій ситуації.

З огляду на тип знаковості, реалізованої системами просторового дейксісу, слід наголосити на її конкретності та індексальності. Контекстозалежність дейктичних індексальних знаків, які метонімічно залучаються до знакової ситуації (як жестова вказівка на референт), зменшується зі збільшенням їхньої абстрактності. Прозорість вираженого змісту досягається збільшенням іконічних властивостей дейктичних одиниць. Гармонізація позначуваного й позначувального актуалізується у звукосимволізмі демонстративів, збільшенні їхньої форми задля експлікації збільшення змісту. Напри-

клад, стабільними є тенденції до вираження проксимального значення структурами, що містять вузькі голосні верхнього піднесення переднього ряду, а дистального значення – синтагмами з широкими голосними низького піднесення заднього ряду [2, 263; 24, 525]). Редуплікація (подовжений вокалізм) – засоби іконічного кодування дистальних значень (анд. *hunlow* «той, розташований високо», *hunūlow* «той, розташований дуже високо» [2, 263]).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Одиниці просторового дейксісу належать до фундаментальної частини систем вербальної й невербальної комунікації. Вони входять до складу морфологічної бази абсолютної більшості мов світу, існують в жестових і контактних мовах. Дейктичні одиниці з просторовими значеннями – самопороджений шар лексики, що вирізняється еволюційною первинністю. Семантичний синкретизм і поліфункціональність цих одиниць забезпечує їхню історичну стійкість і семіотичну гнучкість.

У мовах світу системи просторового дейксісу вирізняються кількістю складників і типом вербалізованих контрастів. Проте типологічна варіація просторового дейксісу має межі, які встановлюються когнітивними можливостями людини. Розмаїття систем просторового дейксісу уможливується екстраполяцією елементарної, орієнтованої на відстань моделі («наближений до мовця» vs «віддалений від мовця») на іншу – особово-орієнтовану модель («наближений до мовця» vs «наближений до реципієнта» тощо). Розгалуженість парадигми зумовлена ступенем деталізації зазначених моделей та їхньою комбінацією задля адекватної орієнтації в умовах спілкування. Підвищення ефективності дейктичних засобів у процесах кодування й декодування інформації досягається збільшенням їхніх іконічних та символічних властивостей. Зменшення контекстної залежності й збільшення абстрактності знаків досягається транспонуванням просторової метафори з предметної когнітивної сфери («речі») до дискурсної («спілкування»). Це призводить до функціонального розширення вказівних займенників і діахронічного переходу від базисної (жестової) функції до ідентифікаційної, емпатичної та регулятивної функцій. Тим часом екстраполяція моделі фізичного простору на ментальний простір максимізує абстрактивізацію мовних знаків, їхнє виведення з фізичних координат і залучення до дискурсивних координат комунікативної ситуації.

Перспективним вважаємо дослідження процесів поступової втрати демонстративами індексальних властивостей, їхньої іконізації та деіконізації, а також кореляції цих процесів із типологічними ознаками як мовних, так і етнокультурних систем.

ПРИМІТКИ

1. У жестових мовах параметри жесту (конфігурація кисті руки, локалізація жесту, орієнтація положення кисті щодо корпусу тіла, рухи руки та немануальні маркери) є функціональними аналогами фонем.

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ, СКОРОЧЕННЯ МОВ І ДІАЛЕКТІВ

* реконструйована одиниця

> розвинулося у...

англ. – англійська мова

анд. – андійська мова

аустрон. – аустронезійська одиниця

баскськ. – баскська мова

герм. – (пра)германська одиниця

гол. – голландська мова

гот. – готська мова

дангл. – давньоанглійська мова

дравід. – дравідійська одиниця

іє. – індоєвропейська прामова

кариб. креол. – карибський креол

лат. – латинська мова

палт. – протоалтайська одиниця

пбаскськ. – протобаскська одиниця

песк. – протоескимоська одиниця

півн. кавк. – північнокавказькі мови

пкартв. – протокартвельська одиниця

пкойсан. – протокойсанська одиниця

покеан. – протоокеанійська одиниця

санскр. санскрит

сино-тибет. – сино-тибетська одиниця

уральськ. – уральська одиниця

яп. – японська мова

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлова Т. О. Іконічність у лексиці індоєвропейської прамови : [монографія] / Т. О. Козлова. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 640 с.
2. Плуноян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику : [учебное пособие] / В. А. Плуноян. М. : Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.
3. Berghäll L. A Grammar of Mauwake / Liisa Berghäll. – Berlin : Language Science Press, 2015. – 516 p.
4. Cormier K. Pronouns / Kearsy Cormier // Sign Language: An International Handbook; Roland Pfau, Markus Steinbach, Bencie Woll, eds. – Berlin/Boston : Walter de Gruyter, 2012. – P. 227 244.
5. Deictic Conceptualisation of Space, Time, and Person / ed. by Friedrich Lenz. – Amsterdam, N. Y. : John Benjamins Publishing Co, 2003. – 274 p.
6. Denny J. P. Locating the Universals in Lexical Systems for Spatial Deixis / Peter J. Denny. University of Western Ontario. Dept. of Psychology, 1978. – 28 p.
7. Diessel H. Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization / Holger Diessel. – Amsterdam, New, York : John Benjamins Publishing, 1999. – 203 p.
8. Diessel H. Distance Contrasts in Demonstratives / Holger Diessel // The World Atlas of Language Structures Online Matthew ; S. Dryer & Martin Haspelmath, (eds.). – Leipzig : Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013. Available online at <http://wals.info/chapter/41>.
9. Greenberg J. H. Some Iconic Relationship Among Time, Place and Discourse Deixis / Joseph Harold Greenberg // On Language: Selected Writings of Joseph H. Greenberg; ed. By Keith Denning & Suzanne Kemmer. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – P. 328 343.
10. Heine B. World Lexicon of Grammaticalization / Bernd Heine, Tania Kuteva. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 387 p.
11. Here and There: Cross-linguistic Studies on Deixis and Demonstration / ed. by Jürgen Weissenborn, Wolfgang Klein. – New York, Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1982. – 298 p.
12. Jaggard P. J. Hausa / Philip J. Jaggard. – Amsterdam, New York : John Benjamins Publishing, 2001. – 754 p.
13. Karatsu M. Sharing a personal discovery of a taste: Using distal demonstratives in a storytelling about kakuni “stewed pork belly” / Mariko Karatsu // Storytelling Across Japanese Conversational Genre ; ed. by Polly Ellen Szatrowski. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2010. – P. 113 145.
14. Language Typology and Language Universals: An International Handbook : Vol/ 1 / ed. by Martin Haspelmath. – Berlin : Walter de Gruyter, 2001. – 1856 p.
15. Manual of Deixis in Romance Languages / ed. by Konstanze Jungbluth, Federica Da Milano. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. – 788 p.
16. Mauer Ph. Order of demonstrative and noun / Phillipe Mauer // The Atlas of Pidgin and Creole Language Structures; [ed. by Philippe Maurer, Martin Haspelmath, Magnus Huber]. – Oxford : OUP, 2013. 18 21.
17. Mosel U. Gender in Teop (Bougainville / Papua New Guinea) / Ulrike Mosel, Ruth Spriggs // Gender in Grammar and Cognition: I: Approaches to Gender. II: Manifestations of Gender; [eds. Barbara Unterbeck, Matti Rissanen, Terttu Nevalainen, Mirja Saari]. N.Y., Berlin : Walter de Gruyter, 2000. – P. 321 351.
18. Papers in Austronesian linguistics : Australian National University. Research School of Pacific Studies. Dept. of Linguistics / ed. by Ross, Malcolm. Canberra, A.C.T., Australia : Dept. of Linguistics, Research School of Pacific Studies, The Australian National University, 1992. – Vol.2–3. 430 p.
19. Perkins R. D. Deixis, Grammar, and Culture / Revere Dale Perkins. – Amsterdam, New York : John Benjamins Publishing, 1992. – 245p.
20. Pollard E. Dread Talk: The Language of Rastafari / Velma Pollard. Montreal & Kingston, London, Ithaka, McGill-Queen's Press-MQUP, 2000. – 117 p.
21. Riemer N. Introducing Semantics / Nick Riemer. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 460 p.
22. Sakoda K. Pidgin Grammar: An Introduction to the Creole English of Hawai'i / Kent Sakoda, Jeff Siegel. – Honolulu : Bess Press, 2003. – 120 p.

23. Tracy R. Cognitive Processes and the Acquisition of Deixis / Rosemarie Tracy // Essays on Deixis ; ed. by Gisa Rauh. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1983. – P. 99–149.
24. Ultan R. Size-Sound Symbolism / Russel Ultan // Universals of Human Language: Phonology ; eds. Joseph Harold Greenberg, Charles Albert Ferguson, Edith A. Moravcsik. – Stanford : Stanford University Press, 1978. – P. 525–568.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Гессен Д. Большой польско-русский словарь : в 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. – 2-е изд., испр. и доп. – М., Варшава : Русский язык – Везде Повсюду, 1980. – Т. II. – 776 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 11-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. Медиа, 2008. – 843 с.
3. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков : в 2 т. / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
4. American Sign Language: “here” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lifeprint.com/asl101/pages-signs/h/here.htm>.
5. Dictionary of Caribbean English Usage / [ed. by Richard Allsopp]. – New York : Oxford University Press, 1996. – 699 p.
6. English Oxford Dictionaries. Dictionary (US). Oxford University Press, 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/this_here.
7. Indo-European Etymological Dictionary – Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dnghu.org/indoeuropean.html>.
8. Kramers Handwoordenboek Engels-Nederlands/Nederlands- Engels. – Veertigste druk / [ed. by H. Coenders]. – Houten : Het Spectrum, 1996. – 1582 p.
9. Maggio M. Sifting Through the Madness / Mike Maggio. Xlibris Corporation : 2001. 154 p.
10. Monier-Williams M. A Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages / Sir Monier Monier-Williams. – Köln : Universität zu Köln Institut für Indologie und Tamilistik, 2012. – 1333 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/> – Cologne Digital Sanskrit Dictionaries.
11. Starostin S. The Tower of Babel. Evolution of Human Language Project. An Etymological Database Project in Conjunction with the Global Lexicostatistical Database [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://starling.rinet.ru/main.html>.
12. Trask R. L. Etymological Dictionary of Basque / R. L. Trask. – Sussex, UK : The University of Sussex, 2008. – 418 p.
13. The Oxford English Dictionary [Electronic resource]. – CD-ROM, version 3.1. – 2nd ed. — Oxford : Oxford University Press, 2004.
14. Watkins C. Indo-European and the Indo-Europeans / Calvert Watkins // American Heritage Illustrated Dictionary. – 3rd ed. – Boston, N. Y. : Houghton Mifflin Co, 1993. – P. 1573–1625.

СЛОВА ПОДЯКИ

Дякуємо В. Йонгстру (Нідерланди), К. Гарай (Іспанія) та М. Змуджинській (Польща) за допомогу й надання інформації стосовно голландської, баскської й польської мов.

УДК 8123:811.11

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ Й СТРАТЕГІЇ КЕРУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЮ ОСОБИСТІСТЮ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДИСБАЛАНСУ

Кондратюк І. Б.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті досліджено комунікативні тактики й стратегії керування дискурсивною особистістю в комунікативній ситуації психологічного дисбалансу. Розглянуто онтологію комунікативної ситуації психологічного дисбалансу як динамічної системи взаємодії когнітивно-емоційних сфер учасників спілкування.

Ключові слова: комунікативні тактики, комунікативні стратегії, дискурсивна особистість, комунікативна ситуація, психологічний дисбаланс.

Кондратюк И. Б. Коммуникативные тактики и стратегии управления дискурсивной личностью в коммуникативной ситуации психологического дисбаланса. В статье исследованы коммуникативные тактики и стратегии управления дискурсивной личностью в коммуникативной ситуации психологического дисбаланса. Рассмотрена онтология коммуникативной ситуации психологического дисбаланса как динамической системы взаимодействия когнитивно-эмоциональных сфер участников общения.

Ключевые слова: коммуникативные тактики, коммуникативные стратегии, дискурсивная личность, коммуникативная ситуация, психологический дисбаланс.

Kondratiuk I. B. Communicative tactics and strategies used to control the discursive personality in the communicative situation of psychological imbalance. The analyses of communicative tactics and strategies used to control the discursive personality in the communicative situation of psychological imbalance constitutes the main stay of our investigation. The article highlights the pragmatic and functional essence of the communicative strategies and tactics. Special attention is drawn to the ontological characteristics of psychological imbalance communicative situation as the dynamic interactional system of cognitive and emotional spheres of communicative participants emerge from the research.

Key words: communicative tactics, communicative strategies, discursive personality, communicative situation, psychological imbalance.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна мовознавча наука, що ставить в центр своїх досліджень людину, вивчає застосування вербальних та невербальних засобів спілкування учасників комунікації для досягнення ними необхідної комунікативної мети. Ретельно дослідженими на цьому етапі видаються не лише одиничні комунікативні засоби, але і їхні комбінації в вигляді тактик і стратегій, що застосовуються для управління поведінкою, думками та діями адресанта. Однак актуалізація комунікативних тактик і стратегій у ситуації психологічного дисбалансу залишилася поза увагою лінгвістичних розвідок й обумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню комунікативних процесів та функціонування комунікативних тактик і стратегій у різних типах дискурсу присвячені роботи відомих зарубіжних і вітчизняних науковців: Г. Стаббса, Е. Бенвеніста, Ф. де Соссюра, Г. Серіо, Г. Г. Почепцова, Ф. С. Бацевича, Т. ван Дейка, В. В. Верещагіна, М. І. Костомарова, Н. Д. Арутюнової, О. С. Волкової та ін., але комунікативна ситуація психологічного дисбалансу реципієнта є відкритим питанням у сучасній лінгвістиці.

Метою нашої розвідки є дослідження специфіки комунікативного керування дискурсивною особистістю за допомогою тактик і стратегій у комунікативній ситуації руйнації психологічного балансу, що ставить низку **завдань**: 1) розглянути онтологічні характеристики комунікативної ситуації психологічного дисбалансу; 2) вивчити особливості функціонування особистості в дискурсивному просторі; 3) проаналізувати комунікативні тактики й стратегії керування дискурсивною особистістю в зазначеному типі комунікативної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікація як процесуальне явище реалізується в комунікативній ситуації, яка розуміється як складна нерівнозначна лінгвосинергетична система, упорядкована шляхом самоорганізації як протидії зовнішнім та внутрішнім факторам деструктивного характеру [8]. Фролова І. Є. та Ларіна Т. В. визначають вербальну комунікацію як засіб установлення, підтримання й припинення соціальних стосунків, а використання мовних знаків регулює стосунки між представниками певного національно-мовного колективу, соціуму, соціальної групи й водночас унікальними особистостями [3, 10; 9, 68].

Комунікативна ситуація як лінгвосинергетичне середовище розвитку дискурсивної гри продуцента, інтенційно спрямованої на руйнацію психологічного балансу реципієнта, характеризується здійснен-

© Кондратюк І. Б. Комунікативні тактики й стратегії керування дискурсивною особистістю в комунікативній ситуації психологічного дисбалансу

ням свідомого вибору та комбінування спеціальних комунікативних засобів мовцем. Адресант діє відповідно до певних функціонально-комунікативних законів спілкування людей у межах комунікативної природи мови та організовує засоби мовного коду під час обміну інформацією таким чином, щоб здійснювати прямий вплив на адресата через особливі психічні, соціальні, когнітивні, культурні та інші чинники. Продуцент цілеспрямовано обирає спосіб реалізації своєї комунікативної мети в конкретній ситуації руйнації психологічної рівноваги реципієнта під час спілкування, тобто обирає тактики й стратегії власної мовленнєвої поведінки.

Слідом за Ф. Гайдером, М. Вертгаймером та В. Кьолером ми ототожнюємо стан балансу та стан гармонії. Кожен індивід відчуває потребу в гармонії елементів, що належать до однієї системи та один одному: індивід потребує відповідності очікуваного та передбачуваного ним стану речей до подій, у яких він є безпосереднім учасником. Натомість невідповідність очікуваного та передбачуваного стану речей щодо зазначених подій викликає збудження когнітивно-емоційної сфери індивіда й призводить до руйнації його психологічного балансу. У такому разі видається доречним досліджувати психологічний дисбаланс в опозиції «баланс – дисбаланс». Стан психологічного балансу розглядається нами як стан відносного спокою, гармонії, рівноваги, стабільності амплітуди динамічних показників психоемоційної сфери індивіда в конкретній ситуації комунікативної інтеракції, а стан психологічного дисбалансу досліджується як зміна зазначених показників [10].

Послідовність мовленнєвих актів, об'єднаних спільною темою та загальною експліцитно вираженою або імпліцитною інтенцією учасників реальної ситуації спілкування, утворює комунікативний акт, який має на меті вплив на партнера комунікації, тобто регуляцію.

Термін «регуляція» позначає досить широкий спектр впливу на свідомість співрозмовника, метою якого є «нормалізація» свідомості співрозмовника згідно з уявленнями суб'єкта мовлення про «належне й бажане». «Рушійною силою будь-якої людської діяльності є протиріччя між належним й існуючим. Матерія також організується для виконання з певною метою, для забезпечення певної діяльності, для того, щоб функціонувати. Функція мови – це регулятивна функція» [7, 79–85].

Регуляція може бути неопосередкованою й опосередкованою, а реакція на неї – миттєвою або затриманою. У мовленнєвій діяльності ця функція здійснюється як: а) індивідуально-регулятивна, тобто функція вибіркового впливу на поведінку однієї або декількох осіб; б) колективно-регулятивна функція в умовах масової комунікації, розрахованої на велику й недиференційовану аудиторію; в) само-регулятивна функція при плануванні власної поведінки [5, 32].

Взаємовідношення між комунікацією й регуляцією можна представити таким чином: комунікація є форма здійснення регуляції. Вплив на свідомість неможливий без передачі регулятивно призначеної

й організованої інформації. Мова має знакову природу, щоб зберігати й передавати інформацію, щоб відповідати своїй функції. Однак головне завдання полягає не в констатації того, що мова виконує функцію регуляції, а в тому, щоб показати, як регулятивність мови зумовлює її будову й функціонування [6, 140–141].

Підсумовуючи тлумачення та підходи Г. Стаббса, Е. Бенвеніста, Ф. де Соссюра, Г. Серіо, Г. Г. Почепцова, Ф. С. Бацевича до визначення дискурсу [4, 7–8], доцільним видається представити його таким чином: це усталена концептуальна ієрархічна модель етнокультурної мовленнєво-комунікативної поведінки комунікантів у соціально зумовленому просторі, результатом якої є текст як інтерактивний конструкт типологічної мовленнєвої діяльності, що регулюється позамовними чинниками, антропоцентричністю, інформацією про учасників комунікативної події, соціумом, ментальністю й має на меті виконання комунікативного завдання, що досягається шляхом застосування комунікативних тактик і стратегій.

У межах дискурсу функціонує особистість, яка називається дискурсивною. Поняття дискурсивної особистості ширше за поняття мовної особистості. Дискурсивна особистість включає мовну особистість, яка використовує мовний код та здатна трактувати інші семіотичні коди залежно від типу дискурсивних відношень, які притаманні конкретній комунікативній ситуації. Дискурсивна особистість розглядається як індивідуальна здатність мовної особистості гнучко сприймати комунікативне середовище та мовні й немовні компоненти комунікативної ситуації як цілісність. Під час розвитку комунікативної ситуації дискурсивна особистість здатна вступати в різні дискурсивні стосунки в комунікативному оточенні, що включає в себе комунікативних партнерів, навколишнє середовище та досвід. Фокус уваги нашого дослідження зосереджується на керуванні дискурсивною особистістю в комунікативній ситуації психологічного дисбалансу за допомогою застосування спеціальних комунікативних тактик і стратегій.

У межах нашої розвідки ми розуміємо комунікативні стратегії як механізм, що забезпечує «гнучкість» комунікативного процесу та досягнення прагматичної мети учасниками інтеракції: керування поведінкою, діями та свідомістю реципієнта завдяки когнітивній здатності стратегій моделювати картину світу [9]. Комунікативні стратегії трактуємо як спеціальну поетапну комбінацію мовних та екстралінгвальних засобів, тобто позамовних прийомів організації інформації. Комунікативні стратегії *sensu lato* традиційно тлумачаться як мистецтво спілкування, що базується на прогнозах спілкування. У розрізі когнітивної лінгвістики комунікативні стратегії інтерпретуються як план комплексного мовленнєвого впливу, спрямованого на зміну моделі світу партнера або на трансформацію його концептуальної свідомості [2].

Зазначені етапи комбінації лінгвальних та екстралінгвальних компонентів у межах єдиної комунікативної стратегії називаються комунікативними

тактиками. Щодо комунікативних стратегій як глобальної мети комунікації, тактики виступають способами або прийомами досягнення цієї мети.

Комунікативно-прагматичні особливості реалізації комунікативних тактик і стратегій у комунікативній ситуації психологічного дисбалансу ми розглядаємо на матеріалі англomовного кінофільму "Devil wears Prada". З огляду на те, що комунікативна ситуація руйнації психологічної рівноваги реципієнта характеризується емоціогенністю, тобто напруженням його когнітивно-емоційної сфери та експлікацією такого стану за допомогою спеціального вербального та/або невербального кодів, можна зробити висновок, що комунікативні тактики та стратегії, застосовані щодо реципієнта, є деструктивними і часто конфронтаційними. Важливо взяти до уваги, що стан руйнації психологічного балансу адресата не завжди є інтенціонально-інтераційним явищем і результатом застосованих конфронтаційних тактик. Це зумовлено психологічною та соціальною складовою комунікативної ситуації: соціальне взаємодіє з психологічним на рівні внутрішньоособистісних особливостей, що й визначає ефективність досягнення продуцентом прагматичної мети безвідносно до залучених комунікативних прийомів. Ця розвідка зосереджена на комунікативній ситуації інтенціонально зумовленого психологічного дисбалансу, що фокусує нашу увагу на деструктивній стратегії провокації (правомірного психологічного впливу) із застосуванням конфронтаційних тактик.

Наше дослідження показало, що застосування тактики передачі інформації (цілеспрямована передача інформації, яка з високою вірогідністю необхідним чином вплине на інтелектуальні, емоційні й вольові процеси респондента) у поєднанні з тактикою переконання (спосіб словесного впливу, котрий включає в себе систему доказів, побудованих на законах логіки) передбачає апеляцію до почуттів людини з метою викликати в неї певний інтерес, емоції та почуття. Такий підхід ґрунтується на свідомому сприйнятті реципієнтом ідей продуцента з метою їх подальшого аналізу та оцінки, веде до сприйняття інформації адресатом і зарахування аргументів адресанта в систему власних поглядів, що призводить до зміни мотиваційної основи поведінки реципієнта та руйнації його психологічної рівноваги. Проілюструємо це на прикладі інтерації Міранди Прістлі (М) та Андреа (А) (3:32–24:27):

М: "Oh. Okay. I see. You think this has nothing to do with you. You go to your closet and you select, I don't know, that lumpy blue sweater, for instance, because you're trying to tell the world that you take yourself too seriously to care about what you put on your back. But what you don't know is that that sweater is not just blue. It's not turquoise. It's not lapis. It's actually cerulean. <...> And then it, uh, filtered down through the department stores and then trickled on down into some tragic "Casual Corner" where you, no doubt, fished it out of some clearance bin. <...> and it's sort of comical how you think that you've made a choice that exempts you from the fashion industry, when, in fact you're wearing a sweater that was selected for you by the people in this room: from a pile of stuff".

А: "So then I said: "No, I couldn't see the difference between the two absolutely identical belts"! And you should have seen the look she gave me! I thought the flesh was gonna melt off my face".

Міранда Прістлі та Андреа виконують ієрархічно впорядковані соціальні ролі: бос – підлеглий. Міранда відома своїм безжалювим та агресивним характером, що заздалегідь викликає в підлеглих стан емоційного збудження як сприятливе середовище для розвитку психологічного дисбалансу. У відповідь на необдуману посмішку Андреа та зауваження, що два ремені є однаковими, Міранда шляхом застосування тактики передачі інформації чинить безпосередній вплив на свідомість Андреа й за допомогою тактики переконання змушує реципієнта сприйняти цю ситуацію як доказ свого невігластва та непрофесіоналізму, що призводить до психологічного стресу, тобто втрати балансу.

Характерною для комунікативної стратегії провокації є тактика докору як цілеспрямована апеляція до свідомості та емоцій реципієнта (30:30–31:37).

М: "Do you know why I hired you? I always hire the same girl: stylish, slender, of course, worships the magazine. But so often, they turn out to be, I don't know, disappointing and, um... stupid. So you, with that impressive resume and the big speech about your so-called work, I, um... I thought you would be different. I said to myself, go ahead. Take a chance. Hire the smart, fat girl. I had hope. My God! I live on it. Anyway, you ended up disappointing me more than, um... more than any of the other silly girls".

У результаті застосування тактики докору психологічний баланс реципієнта (Адреа) руйнується: вона плаче. У такому випадку тактика докору є ефективним комунікативним прийомом з огляду на те, що вона застосована в комбінації з тактикою образи (Міранда називає підлеглу дурною, товстою, безперспективною). Діалогічні ролі продуцента та реципієнта підкоряються соціальній ієрархії: підлеглий не може суперечити босу, а застосована підлеглим тактика психологічного захисту (виправдання) не запобігає руйнації власного психологічного балансу.

Ефективне управління дискурсивною особистістю в комунікативній ситуації психологічного дисбалансу здійснюється за допомогою тактики зміни модальності висловлювання: Міранда під час співбесіди опитує реципієнта, проте, змінюючи модальність висловлення з квеситиву на констатив, ображає реципієнта й спричиняє напруження його когнітивно-емоційної сфери (8:44–9:05):

М: So you don't read Runway?

А: Uh, no...

М: And before today, you had never heard of me?

А: No...

М: And you have no style or sense of fashion?

А: Well, um, I think that depends on what you're...

М: No, no. That wasn't a question.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті вивчення комунікативних тактик і стратегій у комунікативній ситуації навмисної руйнації психологічного балансу реципієнта можна зробити висновок, що глобальна прагматична мета комунікативної стратегії деструктивної провокації визначає застосування продуцен-

том спеціальних тактик: докору, образи, переконання, зміни модальності висловлювання, надання інформації та ін. Зазначені тактики є дієвим інструментом керування дискурсивною особистістю в

комунікативній ситуації психологічного дисбалансу. Проте наведений перелік не є вичерпним і потребує дослідження, що й зумовлює перспективу подальших студій у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козак С. В. Комунікативні стратегії як засіб маніпулятивного впливу в англomовних прес-релізах / С. В. Козак // Волинський національний університет ім. Л. Українки. Наукові записки. Серія «Філологічна». – Випуск № 23. – 2012. – С. 68–70.
2. Корольова А. В. Стратегії й тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А. В. Корольова // Національний університет імені М. П. Драгоманова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/048_053.pdf.
3. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах: [монографія] / Ларина Т. В. – М.: Изд-во РУДН. – 2003. – 315 с.
4. Левічева О. С. Компонентна структура системи сучасної комунікації: диференціація понять [Текст] / О. С. Левічева // Коммуникативные исследования / гл. ред О. С. Иссерс. – Омск. – Вип. 1. – С. 28–41.
5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение. – 1969. – 213 с.
6. Мосейчук О. М. Системні та функціональні особливості англomовних однослівних ідіом: дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04 / О. М. Мосейчук. – Житомир, 2009. – 235 с.
7. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А. Н. Рудяков. – К.: Грамота. – 2004. – 224 с.
8. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: [підручник] / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А. – 2011. – 350 с.
9. Фролова І. Є. Конфронтація як різновид міжособистісної взаємодії. / І. Є. Фролова // Вісник ХНУ. – 2010. – № 928. – С. 68–74.
10. Christian S. Crandall, Paul J. Silvia, Ahogni Nicolas N'Gbala, Jo-Ann Tsang, Karen Dawson. Balance Theory, Unit Relations, and Attribution: The Underlying Integrity of Heiderian Theory. / Crandall, C. S., Silvia, P. J., N'Gbala, A., Tsang, J., & Dawson, K. // Review of General Psychology. – 2007. – P. 12–30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apa.org/journals/gpr/>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Devil wears Prada... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://putlockers.ch/watch-the-devil-wears-prada-online-free-putlocker.html>.

УДК 81'25.111

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ФУНКЦІЇ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА

Кузенко Г. М.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються функції перекладу в контексті міжкультурної комунікації, висвітлюється їхнє значення, а також роль, яку їм свідомо або інтуїтивно відводить перекладач у процесі перекладу.

Ключові слова: функція перекладу, комунікативна функція, когнітивна функція, загальнокультурна та оцінно-виховна функції.

Кузенко Г. Н. Переводческие функции и их роль в деятельности переводчика. В статье рассматриваются функции перевода в контексте межкультурной коммуникации, освещается их значение, а также роль, которую им сознательно или интуитивно отводит переводчик в процессе перевода.

Ключевые слова: функция перевода, коммуникативная функция, когнитивная функция, общекультурная и оценочно-воспитательная функции.

Kuzenko H. M. Translation functions and their role in the translation activities. The article deals with translation multifunctionality in the context of intercultural communication. It highlights the importance of functional roles executed consciously or intuitively by a translator in the translation process.

Key words: translation function, communicative function, cognitive function, general cultural and educational functions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині перекладацька діяльність набуває дедалі більших масштабів і все більшої соціальної значимості. Вона може здійснюватися свідомо або інтуїтивно. Співвідношення свідомого та інтуїтивного неоднакове в різних перекладачів під час перекладу різних текстів у різних умовах. Усе це потребує цілісного аналізу системи перекладу як особливого виду діяльності суспільства й людини. Без цього неможливий подальший розвиток теорії й практики перекладу.

Переклад не можна зрозуміти й пояснити (як із соціальної й культурної, так і з наукової точки зору), якщо не виявити його властивості задовольняти політичні, культурні, наукові, комунікативні, естетичні та інші потреби суспільства, не висвітлити різні функції та роль перекладу в розвитку суспільства, культури, спілкуванні між людьми й народами. Тобто його не можна пояснити й зрозуміти, якщо не розкрити поліфункціональний характер перекладу.

Таким чином, проблема поліфункціонального характеру перекладу і його головних функцій постає перед нами як одна з ключових проблем загальної теорії перекладу. Не вирішивши її, неможливо виробити цілісне й правильне наукове розуміння перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функції перекладацької діяльності розглядали провідні зарубіжні та вітчизняні вчені (Г. Лілова, Г. Д. Вервес, Ф. С. Арват, Р. П. Зорівчак, О. І. Чередниченко, В. Д. Радчук) у контексті міжкультурної комунікації як процесу міжмовного й крос-культурного посе-

редництва. Сьогодні науковців продовжує цікавити роль перекладу в функціонуванні й розвитку суспільства, його вплив на суспільство. Відомо, що переклад передає інформацію й знання, є проміжною ланкою між людьми й народами, впливає на їхнє духовне становлення й розвиток, збагачує національну культуру, тобто виконує різні функції.

Мета статті – зосередити увагу перекладачів на функціях перекладу та визначити їхню роль у перекладацькій діяльності.

Завдання статті – дослідити функції перекладу в контексті міжкультурної комунікації та розглянути їхнє значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функції перекладу пов'язані із сутністю, природою твору та є взаємозалежними. Деякі науковці наголошують на необхідності розрізняти функцію перекладу й функцію власне твору, а також перекладу й першотвору [1; 3; 4].

У науковій літературі не існує єдиного погляду на кількість і характер перекладацьких функцій, оскільки різні вчені класифікують їх за різними критеріями. Сьогодні виокремлюють від 5 до 58 функцій. Г. Лілова розділяє функції перекладу на основні та другорядні. До основних дослідниця відносить комунікативну, загальнокультурну, пізнавально-просвітницьку, виховну; до другорядних – оцінну, естетичну, евристичну функції тощо [2].

Переклад, як і оригінал, впливає на читача по-різному. Немає перекладної книги, яка би впливала на людей тільки в плані виховної, комунікативної, пізнавальної чи естетичної функцій. Сфера впливу перекладу набагато ширша й складніша. При певних обставинах, у тих чи інших умовах будь-яка функція може стати домінуючою. Але це не суперечить теорії поліфункціональності перекладу.

В. Д. Радчук виділяє аж 58 функцій перекладу і стверджує, що розглянутий комплекс функцій перекладу можна вдвічі або втричі збільшити або навпаки – скоротити [4]. Звичайно, більшість цих функцій реалізується насамперед у художньому перекладі. Проте спеціальному (інформативному) перекладу, як і художньому (літературному) перекладу, властиві різні функції.

До основних перекладацьких функцій слід віднести: **соціальну** (фактично включає всі наступні), **комунікативну**, **когнітивну (пізнавально-просвітницьку)**, **загальнокультурну (естетичну)**, **оцінно-виховну**. Цей поділ умовний, оскільки перелічені функції часто перетинаються.

Соціальна функція перекладу реалізується в різних сферах і текстах, що належать до теми суспільно-політичного, економічного, культурного, науково-технічного співробітництва між культурами й народами. Процес соціальної взаємодії людей спрямований на досягнення конкретних цілей. Як правило, цілей перекладу буває декілька, а саме: розважальна, переконуюча, інформативна, описова, попереджувальна, пояснювальна тощо. Соціальна функція впливає на формування та розвиток культурних навичок людських взаємин.

Комунікативна функція перекладу є насамперед засобом міжкультурного спілкування, полем і стимулятором мовних контактів, сприяє створенню та еволюції мовних спільнот (місцевих і регіональних), які послуговуються багатьма мовами (або мовами-гібридами). Вона базується на вмінні вибрати потрібну мовну форму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акту, тобто на вмінні й навичках мовного спілкування відповідно до комунікативної ситуації. Власне комунікативні вміння й навички – це вміння й навички мовного спілкування з урахуванням того, з ким ми говоримо, де говоримо та з якою метою. Безсумнівно, їхнє формування можливе лише на базі лінгвістичної й мовної компетенції.

Саме переклад, передусім письмовий, використовувався й використовується як канал книжної або літературної комунікації, через який відбувається діалог літератур, а в ширшому розумінні – діалог цивілізацій та обмін їхніми здобутками [5].

Когнітивна (пізнавально-просвітницька) функція перекладу значною мірою реалізується через пізнання, вивчення навколишнього світу. Вона забезпечує розвиток логічного мислення, пам'яті, уяви, оволодіння навичками самоаналізу, самооцінки, а також формування перекладацької рефлексії як процесу усвідомлення особою своєї мовної діяльності. Когнітивна функція перекладу тісно пов'язана з комунікативною функцією, адже мета цього виду комунікації полягає в передаванні інформації, тобто в інформаційному збагаченні й розширенні фонових знань одержувача. Переклад не тільки дає змогу обмінюватися знаннями, а й сприяє однаковому структуруванню знань у різних мовах. Це стосується насамперед тих фрагментів знань, які є спільними в концептуальних картинах світу. Зближення концептуальних і мовних картин світу внаслідок поширення спільних знань через переклади

зумовлює постійне оновлення номінативних ресурсів. Попри розбіжності в вербалізації універсальних концептів, їхня кількість значно більша за чисельність етноспецифічних концептів, що створює передумови для досягнення семантичної еквівалентності в перекладі.

Когнітивна функція перекладу уособлює зарубіжний літературний процес або розвиток думки в певній галузі, здійснює зіставлення й кореляцію мовних систем, збагачує літературу й культуру новими образами, жанрами, стилістичними прийомами, поняттями й сферами думки, прискорює зовнішні художні, концептуальні та ідейні впливи.

Загальнокультурна функція перекладу тісно пов'язана з естетичною функцією. Вона проявляється в тому, що мовець починає помічати сам текст, його звукову оболонку. Окреме слово, зворот, фраза починає подобатися або не подобатися, захоплювати своєю гармонією, точністю, глибокою наповненістю, красою. Естетичне ставлення до перекладу означає, що мова (сама мова, а не те, про що повідомляється) може сприйматися як прекрасне або потворне, тобто як естетичний об'єкт. Естетична функція найпомітніша в художніх текстах, проте сфера її проявів набагато ширша. У реалістичній художній літературі (раніше за психологію й лінгвістику) не раз відзначалося, що звучання чи лад слова здатні подобатися або не подобатися, обурювати, хвилювати, радувати.

Ця функція перекладу дозволяє познайомитися з життям народів інших країн, їхнім побутом, звичаями, способом мислення; з історією, природою регіону тощо. Переклад замінює першотвір як його відповідник, удаючись до цитування; слугує автентичним текстом, що має ту саму силу (юридичну – у міжнародному документі, духовну – у священному писанні) і допускає одне-єдине узгоджене або канонізоване тлумачення, обов'язкове для всіх текстів різними мовами; привертає увагу до оригіналу та його мови (своїми достоїнствами або вадами), зводить мости єднання між культурами, народами, епохами й особистостями автора та перекладача.

Переклад духовно інтегрує й консолідує людство, творить світову спільноту, роблячи загальним здобутком окремі досягнення народів у науці, техніці, культурі тощо. Водночас переклад охороняє свою мову, захищає самобутність своєї культури, є носієм духу й потреб своєї доби, своєї місцевості й традиції спільноти та її культури [3]. Адекватне сприйняття перекладу, розуміння намірів автора, його установок та переживань реалізується саме через культурну функцію перекладу.

Оцінно-виховна функція перекладу орієнтується на абсолютні загальнолюдські цінності. Індивід освоює їх, стає їхнім співтворцем, що сприяє його становленню як цілісної, автономної одиниці буття, людини. Цей процес пов'язаний із багатьма супровідними діями, які лише здаються головними через свою безпосередність. Прагнучи гармонізувати відносини між людьми, суспільство регулює їх різними засобами, зокрема й за допомогою моральних вимог. При цьому індивід із його прагматичними егоїстичними інтересами часто розглядається як така ланка суспільства, що заважає гармонізації.

Проте кінцевою метою функціонування суспільства є формування людини як цілісної, всебічно розвинутої особистості.

Функції перекладу виокремлюють не лише з метою аналізу, а й для того, щоб розкрити деякі його грані. Переклад уможливує новий особливий тип інтертекстуальності, забезпечуючи перегук і взаємодію різнорідних контекстів. Сучасна стадія глобалізації своїм існуванням завдячує перекладачам – попри поширення міжнародних мов, яке активізувало посередницьку роль перекладу, коли перекладають не з оригіналу, а з іншомовного перекладу. Примітно, що наразі майже половина перекладів у світі здійснюється з англійської мови. Буває й так, що твір, а надто міжнародний документ, заново тлумачать з урахуванням кількох його різномовних версій, визнаних авторитетними чи автентичними. Статус самої мови оцінюється за кількістю і якістю текстів, перекладених нею. З іншого боку, переклади мовами міжнародного спілкування, однадержавними мовами, до яких належить українська, рідковживаними мовами, що перебувають на межі зникнення, мають доволі відмінні й по-різному акцентовані функції.

Переклад допомагає людині самостійно збагнути зміст джерела, дошукатися смислу, досягнути світ образів, понять та ідей. Перекладач виконує роль посередника – пояснює незрозуміле, відкриває

автора новій спільноті. Нерідко переклад, а особливо новий, змінює усталений погляд на твір як на річ очевидну й завершену, захоплює всіх свіжим і глибоким тлумаченням, нівелює помилки сприйняття. Інколи переклад допомагає відновити загублений оригінал, реставрувати затертий текст, навіть оживити мертву мову.

При всій своїй відповідності оригіналові й авторові, при всій правдивості й адекватності переклад неминуче надає певні тлумачення ідеям і цінностям, відтіняє ті чи інші тонкощі значень, увиразнює, підкреслює й підсилює актуальні деталі.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, функції перекладної літератури, разом із суспільними перетвореннями, змінювалися, розширювалися і збагачувалися, завжди мали й мають певне соціальне значення й задовольняють відповідні соціальні потреби. Переклад з використанням природної мови виконує інтеграційну роль: він опосередковує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, акумулює суспільний досвід й уможливує передавання його від покоління до покоління, зберігає культуру, а також є чинником цивілізаційної, етнічної ідентифікації. Перелічені функції перекладу надзвичайно високо піднімають громадську місію й відповідальність перекладача як творчої особистості, митця в своїй галузі й творенні національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. П. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Р. П. Зорівчак // Зарубіжна література. – 2007. – Квіт. (Чис. 14). – С. 1–5.
2. Лилова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лилова; [под. общей редакцией П. М. Топера]. – М. : Высшая школа, 1985. – 256 с.
3. Маркина М. Г. Адекватность как переводческая проблема (функциональный подход) / М. Г. Маркина [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2008_14/article/32.pdf.
4. Радчук В. Д. Функції перекладу [Текст] / В. Д. Радчук // Всесвіт. – 2006. – № 11–12. – С. 149–159.
5. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.

МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПОСЛІДОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (АНГЛІЙСЬКА – УКРАЇНСЬКА)

Кузнецова А. В.

Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса)

Статтю присвячено послідовному перекладу українською з англійської з метою виявлення мовної інтерференції. Видокремлено негативну та позитивну інтерференцію (трансференцію) на всіх мовних рівнях, особливу увагу приділено рівню синтаксису. Надано кількісні дані щодо частотності випадків позитивної та негативної інтерференції, виявленої на різних мовних рівнях; запропоновано та проілюстровано принципи і процедуру ідентифікації синтаксичної інтерференції.

Ключові слова: негативна синтаксична інтерференція, позитивна синтаксична інтерференція (трансференція), послідовний переклад.

Кузнецова А. В. Языковая интерференция в англо–украинском последовательном переводе. Статья содержит пример анализа англо–украинского устного последовательного перевода для выявления языковой интерференции. Различается интерференция негативная и позитивная (трансференция) на всех языковых уровнях, особое внимание уделено уровню синтаксической организации высказывания. Приведены количественные данные частотности случаев позитивной и негативной интерференции на всех языковых уровнях. Предложен и проиллюстрирован принцип и процедура идентификации случаев отрицательной и положительной интерференции.

Ключевые слова: отрицательная синтаксическая интерференция, положительная синтаксическая интерференция (трансференция), последовательный перевод.

Kuznetsova A. V. Language interference in English–Ukrainian consecutive interpreting. The article gives a sample analysis of consecutive English–Ukrainian interpreting to reveal instances of language interference. Negative and positive interference (transference) are differentiated at various language levels. Quantitative data as for negative and positive interference occurrence at different language levels focusing upon that of an utterance syntactic organization are given. Identification procedure of either positive or negative syntactic interference instances is offered and illustrated.

Key words: syntactic interference, negative syntactic interference, positive syntactic interference (transference), consecutive interpreting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення міжмовної інтерференції на матеріалі усних послідовних перекладів є важливим завданням як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Перекладач щодня працює на перетині двох і більше мовних систем і постійно знаходиться під їхнім впливом (специфіка фонетики, лексико-семантичних та синтаксичних структур, притаманних відповідним системам мов: як рідній, так і тим, з якими перекладач перебуває в повсякденному або випадковому мовному контакті). Щоб свідомо уникати впливу негативної та користуватися впливом позитивної інтерференції, перекладач-практик має розуміти можливі наслідки виявів такої інтерференції. Тому отримані в ході дослідження результати мають практичну цінність. Аналіз прикладів міжмовної інтерференції, вилучених із досліджених матеріалів, та теоретичне обґрунтування отриманих результатів можуть бути застосовані й для удосконалення класифікації такого складного явища, як міжмовна інтерференція, що

зумовлює актуальність і теоретичну значущість дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище міжмовної інтерференції знаходиться в полі зору лінгвістики вже декілька десятиліть. Теоретичні обґрунтування та визначення цього явища подано в працях У. Вайнаха [2], В. Ю. Розенцвейга [11], Ю. О. Жлуктенко [3] та інших. Досліджували явище інтерференції в конкретних мовах (у ситуаціях дво- та/ або мультилінгвізму) В. В. Алімов, В. І. Карабан, С. В. Скрильник та інші. Багато українських та зарубіжних науковців розглядають міжмовну інтерференцію саме під час перекладу: В. В. Алімов [1] – на базі мовних пар англійська – російська та французька – російська в письмовому перекладі, В. І. Карабан [4] – у письмовому перекладі в напрямку англійська – українська, С. В. Скрильник – у письмовому художньому [8] або усному синхронному перекладі [9]. Мовна інтерференція в усному послідовному перекладі не розглядалася взагалі.

В. В. Алімов розуміє під лінгвістичною інтерференцією втручання елементів однієї мовної системи в іншу, яке може бути як конструктивним, так і деструктивним (переклад наш – А. К.) [2, 33]. В. Ю. Розенцвейг вважає інтерференцію порушен-

ням білінгвом правил узгодження контактуючих мов [11]. В. І. Карабан визначає інтерференцію мови оригіналу в перекладі як «уживання слів, слівосполучень і синтаксичних конструкцій мови оригіналу, а не цільової мови; невживання в перекладі тих слівосполучень і синтаксичних конструкцій, які відсутні в мові оригіналу» [5,10].

Враховуючи теоретичні положення, викладені в зазначених працях [1; 2], наше дослідження базується на таких постулатах. Прояви інтерференції поділяються на позитивні й негативні. І позитивна (конструктивна), і негативна (деструктивна) інтерференція може бути виявлена на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. На цьому етапі дослідження ми обмежуємося дослідженням саме міжмовної інтерференції й не розглядаємо інтерференцію стилістичну чи культурологічну. Услід за В. В. Алімовим [1; 2] ми вирізняємо також внутрішню інтерференцію. Це така інтерференція, що зумовлена загальним впливом іншої мови (будь-якої мови, яку знає перекладач, мови оригіналу включно), а не оригінальним повідомленням, яке перекладається. Внутрішня інтерференція також може виявлятися на будь-якому мовному рівні – від фонетичного до синтаксичного.

Метою публікації є визначення принципів і процедури ідентифікації синтаксичної інтерференції та встановлення алгоритму визначення інтерференції мови оригіналу в мові перекладу й критеріїв відокремлення позитивної або негативної інтерференції.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: теоретичне обґрунтування принципів ідентифікації інтерференції на різних мовних рівнях; визначення процедури такої ідентифікації відповідно до мовного рівня, встановлення критеріїв відокремлення випадків позитивної або негативної інтерференції на основі порівняльного аналізу транскриптів речей мовою оригіналу та мовою перекладу; опис кількісних та якісних показників проведеного аналізу інтерференції на різних мовних рівнях, зокрема на рівні синтаксису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз послідовного перекладу для мовної комбінації англійська – українська (34-хвилинне відео спільної прес-конференції Президента України та Секретаря Держдепартаменту США в Києві 2 липня 2010 р.) виконувався в декілька етапів.

По-перше, була зроблена детальна транскрипція (стенограма) усієї конференції двома мовами. Транскрипція включає фрагменти мовлення обох політичних лідерів, їхніх перекладачів, запитання журналістів та відповіді на них, а також відображає особливості вимови, інтонації, паузи, повтори, самокорекцію учасників прес-конференції, їхні помилки. Ми намагалися максимально зберегти у транскрипції особливості усного мовлення комунікантів – учасників події.

По-друге, ми порахували кількість фрагментів, які перекладалися українською з англійської та англійською з української.

По-третє, ми виміряли час звучання кожного фрагмента мовою оригіналу та мовою перекладу.

Після цього ми порахували кількість речень та перекладацьких фрагментів, на які вони поділяються.

Потім для виявлення структурних компонентів, що співпадають у корелюючих фрагментах, ми порівняли синтаксичну структуру кожного фрагмента мови оригіналу із синтаксичною структурою відповідного перекладу. Якщо синтаксичні структури в обох мовах, тобто в мові оригіналу та мові перекладу, виявляються ідентичними, ми фіксуємо випадок синтаксичної інтерференції. Якщо співпадаюча синтаксична структура не порушує стандарти мови перекладу та допомагає адекватній передачі повідомлення, фрагменти кваліфікуються як випадок позитивної синтаксичної інтерференції. Якщо співпадаюча синтаксична структура порушує стандарти мови перекладу та/чи змінює зміст повідомлення мовою оригіналу, відповідний фрагмент перекладу кваліфікується як випадок негативної синтаксичної інтерференції.

У межах цієї статті для ілюстрації застосованої процедури виявлення та аналізу випадків інтерференції при перекладі подаємо порівняльний аналіз оригіналу усного повідомлення та результату послідовного перекладу оригіналу (у напрямку англійська – українська).

Американський політик виступила першою, її персональний перекладач перекладала українською. Загальний час англійсько-української (оригінальний англійський дискурс та переклад) частини прес-конференції складає 15 хв. 41 с., з яких промова та переклад звучать 9 хв. 47 с., а запитання американській стороні та відповіді – 6 хв. 4 с. Взагалі дискурс мови оригіналу (англійська) звучить 7 хв. 10 с.; його переклад (українською) – 8 хв. Таким чином, переклад українською на 50 секунд довше англійського оригіналу. Вірогідно, це зумовлено тим, що українські слова довші за англійські, але, можливо, проаналізувавши переклад, ми побачимо й інші причини виявленої розбіжності.

Англо-український дискурс поділяється на 21 фрагмент перекладу українською з англійської: 14 фрагментів – промова американського діяча та відповідний їй переклад, 8 фрагментів – відповіді на запитання та їхній переклад українською. Англійський оригінал представлений у 35 реченнях, які дали 36 речень українською відповідно до принципу альтерації. Можна припустити, що перед нами майже ідеальний приклад перекладу.

Нашим завданням було виявити й проаналізувати випадки синтаксичної інтерференції, які можуть суттєво вплинути на результат: поліпшити переклад (у випадку позитивної інтерференції) або (у випадку негативної інтерференції) значно погіршити його, що може кардинально змінити зміст повідомлення мовою оригіналу в перекладі.

Проведений аналіз матеріалу виявив інтерференцію майже на всіх мовних рівнях. На 21 фрагмент (36 речень, або 8 хв. звучання) перекладу українською припадає всього 41 випадок різних видів інтерференції. Тобто в середньому в кожному фрагменті – по два випадки інтерференції, у кожному реченні – один чи більше випадків; про-

тягом кожної хвилини в середньому реалізується 5 випадків інтерференції. Вилучені показники свідчать про те, що явище інтерференції є досить частотним.

Лише 13 випадків із 41 (31,7%) ми віднесли до позитивної інтерференції, з яких тільки 2 випадки – лексична позитивна інтерференція: «*to balance – балансувати*» та «*productive – продуктивний*». Решта 11 випадків позитивної інтерференції – це інтерференція на синтаксичному рівні.

Так, у 5 випадках (45,5% від випадків позитивної інтерференції чи 12,1% від загальної кількості) реалізується синтаксична структура S–V–O*, при-таманна як англійській, так і українській мовам:

<i>“Ukraine will have good relations with its neighbors”</i>	«Україна буде мати добрі стосунки зі своїми сусідами»
<i>“... we thank Ukraine and the Ukrainian people for your important contributions...”</i>	«... ми дякуємо Україні й українському народові за їхній важливий внесок...»

Структура S–Verb_{modal}–Infinitive теж співпадає в обох мовах та не викликає почуття дискомфорту в носіїв мов. Виявлено 3 таких структури (27,3%):

<i>“Ukraine and the United States can deepen and expand our strategic partnership...”</i>	«... Україна та Сполучені Штати можуть поглибити й розширити наше стратегічне партнерство»
---	--

Позитивна синтаксична інтерференція виявлена в таких випадках: словосполученні з прийменниками:

<i>“... partnership between our governments and our people”</i>	«... співробітництва між нашими урядами й нашими народами»
---	--

у підрядному відносному реченні:

<i>“We also support a relationship with Russia that is in Ukraine’s interest”</i>	«Ми підтримуємо (помилка перекладача: підтримуємо) стосунки України з Росією, які є в інтересах України»
---	--

у простому реченні, побудованому за структурою S – Verb_{link} – Predicative (N)**:

<i>“Ukraine is an independent nation”</i>	«Україна є незалежною державою»
---	---------------------------------

До негативної інтерференції, яка заважає слухачеві і сприймати інформацію в напрямку перекладу англійська – українська, ми віднесли 28 випадків (68,3% від усієї кількості випадків інтерференції), 5 з яких визначили як негативну лексичну інтерференцію. Більшість лексичних одиниць, використаних у перекладі, є так званими кальками, наприклад:

<i>“commitment to democracy”</i>	«зобов’язання до демократії»	(краще сказати курс на демократію)
<i>“these critical liberties”</i>	«ці так критично важливі свободи»	(цей найважливіший вид свободи)

Ми виявили також 6 випадків морфологічної інтерференції, коли перекладач з англійської знаходиться під впливом англійської морфології, наприклад, вживання українського іменника *свобода* в множині: «*ці так критично важливі свободи*» – прояв морфологічної інтерференції, пор. в оригіналі: “*these critical liberties*”. Іншим проявом морфологічної інтерференції є переклад і вживання присвійних займенників:

<i>“The United States is proud of our partnership with Ukraine”</i>	«Сполучені Штати пишаються нашим партнерством з Україною»	Носії вживають інший займенник: «Сполучені Штати пишаються своїм партнерством з Україною» (переклад А. К.)
---	---	--

8 випадків (29,6% від усіх випадків негативної інтерференції) було віднесено до синтаксичної інтерференції. Із них 5 виявлено на рівні словосполучень. Наприклад, три рази фразу “*The president and I*” було перекладено *Президент і я*, замість прийнятного *Ми з президентом*.

<i>“The president and I also discussed economic reform, which is critical to Ukraine’s ability to prosper and attract foreign investment”</i>	«Президент і я обговорили економічну реформу, яка є критична для спроможності України розвиватися й приваблювати іноземні інвестиції»	«Ми з президентом обговорили економічну реформу, яка є дуже важливою для спроможності України розвиватися та приваблювати іноземні інвестиції»
---	---	--

Оскільки структура N – Personal Pronoun_(Nominative case, Sing)*** у ролі підмета невластива українській мові, вона не може використовуватися як модель для перекладу. Тому в разі використання зазначеної англомовної структури під час перекладу українською такі випадки кваліфікуємо як негативну синтаксичну інтерференцію.

Один раз перекладач використала калькований переклад фрази, де займенник *some* виступає у ролі підмета. Неозначено-особова форма речення українською в такому перекладі видається стилістично заниженою. У такому разі українською вживання безособового речення з інверсією є більш прийнятним варіантом. Пор.:

"Some have tried to force Ukrainians into a choice between aligning your country with Russia or with the West".

«Деякі намагаються примусити українців робити вибір між Росією та або Заходом».

«Українців намагаються примусити зробити вибір між Росією та Заходом».

"Specifically, we believe American companies would be interested in the civil nuclear power industry"

«І ми вважаємо й підтримуємо американські фірми, ми вважаємо, що вони будуть зацікавлені у співробітництві з Україною, що стосується використання ядерної енергетики в мирних цілях»

«Зокрема, ми вважаємо, що американські компанії були б зацікавлені у співробітництві в секторі використання ядерної енергетики в мирних цілях»

Запропонована та апробована нами методика аналізу дозволила виявити також 9 випадків (33,3%) негативної внутрішньої інтерференції на всіх мовних рівнях, зокрема чотири випадки впливу російської мови на українську на морфологічному рівні, наприклад.

"First, the United States supports Ukraine's efforts to balance the concerns and interests of not only Russia and the United States and the European Union but its own view of the future and how it expects to develop economically and politically"

«Сполучені Штати підтримають українські намагання балансувати інтереси Росії, Сполучених Штатів і Європейського Союзу в своїм власним баченні українського майбутнього в економічному, так і політичному плані».

«Сполучені Штати підтримують зусилля України збалансувати занепокоєння та інтереси не тільки Росії, Сполучених Штатів та Європейського Союзу, а й своє власне бачення майбутнього розвитку України в економічному та політичному планах».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Серед синтаксичних структур, які можуть використовуватися функціонально (позитивна синтаксична інтерференція), ми виявили синтаксичну структуру S–V–O*: 5 випадків (45,5% від випадків позитивної інтерференції чи 12,1% від загальної кількості) реалізуються в аналізованому перекладі українською з англійської; структура S–Verb_{modal} – Infinitive, яка теж співпадає в обох мовах та не викликає почуття дискомфорту у носіїв мов. В аналізованому матеріалі виявлено 3 таких випадки (27,3% від усіх випадків позитивної інтерференції чи 7% від загальної кількості).

Такі структури, як S–Verb_{link}–Predicative (N), підрядні відносні речення, іменникові словосполучення з прийменником *between/між* також відносимо до функціональних та рекомендуємо перекладачам, які працюють із мовною парою англійська – українська.

Серед синтаксичних структур, яких треба уникати, – структури, де у ролі підмета виступають N–Personal Pronoun_(Nominative case, Sing.) та *some/деякі* як неприйнятні українській мові. В українському перекладі краще вдатися до перифрази і вжити безособове речення. Для покращення якості перекладу українською рекомендується запобігати повторів на всіх мовленнєвих рівнях.

Перспективним напрямком вважаємо також виявлення й дослідження випадків внутрішньої інтерференції та інтерференції не міжмовної, а міжкультурної, пов'язаної не з типологічними особливостями мов, а із соціально зумовленими відмінностями світосприйняття.

Примітки

* S – V – O = підмет – присудок, виражений дієсловом – додаток.

** S – Verb_{link} – Predicative (N) = підмет – дієсловозв'язка – іменникова частина присудка (предикатив).

*** N – Personal Pronoun_(Nominative case, Sing.) = іменник – особовий займенник однини в називному відмінку.

У наведеному прикладі перекладач використала російську форму родового відмінка слова Союз (Союза) замість української Союзу. У цьому ж фрагменті в англійському оригіналі вжите дієслово в Present Simple (*supports*). На наш погляд, дуже важливо під час перекладу вжити саме теперішній час (*підтримують*). Проте перекладач застосовує майбутній час: *підтримають*. Заміну вищо-часової форми дієслова вважаємо морфологічною інтерференцією, зумовленою недостатнім володінням нерідною мовою.

Іншою ознакою внутрішньої інтерференції є численні прямі й непрямі повтори з уточненням та без нього, які також надають «іноземного відтінку» українській мові перекладача. Наприклад:

"for his hospitality"

«за його гостинність в його державі»

«за гостинність»

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов В.В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации [Текст]) / В. В. Алимов. – М. : КомКнига, 2011. – 232 с.
2. Алимов В. В. Теория перевода: Пособие для лингвистов-переводчиков: [учебное пособие]. Изд.2-е / В. В. Алимов. – М. : ЛЕНАНД, 2015 – 240 с.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. Пер. с англ. и комментарии Ю. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1979. – 264 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
5. Карабан В. І. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі : [навч. посібник] : вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську / В. І. Карабан, О. В. Борисова, Б. М. Колодій та ін. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 208 с.
6. Кушнина Л. В. Система оценки качества устного последовательного перевода в свете теории гармонизации / Л. В. Кушнина, Е. В. Аликина // Вестн. Перм. ун-та. – 2010. – Вып. 4 (10). – С. 45–50.
7. Кузнецова А. В. Влияние синтаксической интерференции на качество последовательного перевода (языковая пара: английский – украинский) / А. В. Кузнецова // Лингвистика. Коммуникация. Образование. Материалы VII Междунар. науч.- практ. конф. (Луганск, 27–28 марта 2014 г.). – Луганск : Изд-во ЛГАКИ, 2014. – С. 130–133.
8. Скрильник С. В. Особливості міжмовної інтерференції в художньому перекладі / Сергій Вікторович Скрильник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : ХДУ, 2012. – С. 296–301.
9. Скрильник С. В. Запобігання інтерференції в професійно-орієнтованому усному перекладі / С. В. Скрильник // Одеський лінгвістичний вісник. Науково-практичний журнал. Вип. 5, Т. 1 – Одеса, 2015. – С. 151–154.
10. Образцова О. М. Лінійна організація висловлення в англійській, російській та українській мовах : [монографія] / О. М. Образцова – Харків : Бурун Книга, 2012. – 384 с.
11. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты [Текст] / В. Ю. Розенцвейг – Л. : Наука, 1972. – 80 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Video: Secretary Clinton Meets With Ukrainian President. Uploaded by U.S. Department of State on July 2, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=YkPbNatMEi4>.
2. Official text transcript of the press conference on July 2, 2010 in English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/07/143924.htm> <https://journals.equinoxpub.com/index.php/SS/article/viewFile/16226/14057>.

УДК 81-115[811.111+811.161.2]

ІМЕННИКОВІ КОМПОЗИТИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Куш Ю. В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Статтю присвячено вивченню особливостей структурної та семантичної організації іменникових композитів з однаковим базовим і залежним компонентами на позначення транспортних засобів у різноструктурних мовах. Під час аналізу досліджуваних одиниць особливу увагу приділено процесам метафоризації, встановлено метафоричні моделі в складі іменникових композитів, а також визначено їхню продуктивність у зіставляваних мовах.

Ключові слова: транспортний засіб, нестандартна мова, іменниковий композит, метафора, номінативно-мотивувальна ознака.

Куш Ю. В. Именные композиты, обозначающие транспортные средства, в сопоставительном аспекте (на материале немецкого и украинского языков). Статья посвящена изучению особенностей структурной и семантической организации именных композитов с одинаковым базовым и зависимым компонентами, обозначающих транспортные средства, в разноструктурных языках. В ходе анализа исследуемых единиц особое внимание уделяется процессам метафоризации, установлены метафорические модели в составе именных композитов, а также определена их продуктивность в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: транспортное средство, нестандартный язык, именной композит, метафора, номинативно-мотивирующий признак.

Kushch I. V. Nominal compounds which denote vehicles in the contrastive aspect (based on the German and Ukrainian languages). The article is devoted to the study of structural and semantic peculiarities in the organization of nominal compounds with the same base and dependent components which denote vehicles in the languages with different structures. In the process of studying of the investigated units special consideration is given to the processes of metaphorization, the metaphoric models in the nominal compounds have been identified, and also their productivity in the compared languages has been determined.

Key words: vehicle, non-standard language, nominal compound, metaphor, nominative-motivational feature.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протягом останніх десятиріч ХХ ст. комунікативна роль некодифікованих підсистем розмовної мови, сленгу, соціальних та професійних жаргонів мови значно зросла. Розмовна, жаргонна, сленгова та арготична лексика, синтаксис, який є характерним для усного дискурсу, стали звичним явищем не тільки в усіх видах сучасного побутового спілкування, але й у публічних сферах, у засобах масової інформації. Серед лінгвістів точиться жвава дискусія щодо колоквіалізації та жаргонізації публічних сфер спілкування, які не є характерними для літературної мови, щодо насичення розмовними, жаргонними лексичними елементами не тільки усних (і при цьому неофіційних) форм спілкування, але й таких комунікативних сфер, які знаходяться в зоні більш-менш суворого соціального контролю. У зв'язку з цими явищами **актуальним** є вивчення лексичних ресурсів нестандартних (некодифікованих) підсистем мови, зокрема їх словникове тлумачення [8, 413].

Статтю присвячено виявленню та опису іменникових композитів (далі – ІК) на позначення тран-

спортних засобів (далі – ТЗ) у німецькій та українській нестандартних мовах (розмовна мова, сленг, жаргон, арг): спеціальних засобів для перевезення вантажу, транспортування людей та ін. У роботі розглядаються такі ІК на позначення ТЗ, які мають у своїй структурі однаковий залежний і базовий компоненти, пор.: *Blech*, n «бляха» + *Bahn*, f «дорога; залізниця» → *Blechbahn*, f «Straßenbahn», букв. «бляшана дорога», що позначає трамвай; *Blech*, n «бляха» + *Kabine*, f «кабіна» → *Blechkabine*, f «Auto», букв. «бляшана кабіна», у перекладі – автівка; укр. *чумовоз* – «автомобіль швидкої допомоги психіатричної лікарні», *членовоз* – «лімузин «Чайка»; лімузин або дорогий автомобіль, що возить представників влади».

Потребу у вивченні іменників на позначення транспортних засобів (у тому числі й іменникових композитів) в різноструктурних мовах зумовлює постійне збагачення їхнього фонду новими лексичними одиницями, що спричиняє необхідність проведення детального структурно-семантичного аналізу цих лексичних одиниць.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлюється підвищенням інтересом лінгвістів до проблем вивчення структурної й семантичної організації різних лексико-семантичних груп, одну з яких складають найменування транспортних засобів

© Куш Ю. В. Іменникові композити на позначення транспортних засобів у зіставному аспекті (на матеріалі німецької й української мов)

(далі – НТЗ), а також відсутністю спеціальних студій, присвячених ІК на позначення ТЗ у зіставному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження складають праці таких лінгвістів, як Н. Д. Арутюнова [2], В. Д. Бондалетов [4], В. Г. Гак [5], Л. П. Крисін [8], Д. Лакофф [9], А. Т. Ліпатов [10], А. Ю. Романов [11], Г. Н. Склярєвська [13], Л. О. Ставицька [14], I. Barz [19], W. Fleischer [19], L. Ortner [20], M. Schwarz [21].

Мета роботи полягає в установленні спільних та відмінних рис у структурній і семантичній організації ІК на позначення ТЗ, які в своєму складі мають однаковий базовий і залежний компоненти, в німецькій і українській нестандартних мовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити корпус ІК на позначення ТЗ у німецькій та українській нестандартних мовах;
- установити метафоричні моделі ІК на позначення ТЗ з однаковими базовими та залежними компонентами;
- виявити їхні структурні та семантичні особливості;
- встановити продуктивність досліджуваних одиниць.

Для розв'язання цих завдань застосовуються такі методи:

- *зіставний метод*, спрямований передусім на виявлення спільних і відмінних рис у структурі та семантиці ІК на позначення ТЗ в німецькій та українській нестандартних мовах;
- *описовий метод*, який уможливує систематизацію формальних і семантичних особливостей ІК на позначення ТЗ у різноструктурних мовах;
- *компонентний аналіз*, використаний для визначення інтегральних і диференційних семантичних елементів у структурі ІК на позначення ТЗ;
- *кількісний аналіз*, застосований для визначення продуктивності ІК на позначення ТЗ у порівнюваних мовах.

Об'єктом дослідження є ІК на позначення ТЗ у різноструктурних мовах, а **предметом** – їхні структурні та семантичні особливості.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка ІК на позначення ТЗ із тлумачних словників розмовної німецької мови під редакцією В. Д. Девкіна [24], Х. Кюппера [30], Е. Хермана [29]; в українській мові – матеріали зі словників В. Т. Бусела [22], Т. М. Кондратюк [26], С. Пиркало [27], Л. О. Ставицької [28]. Корпус досліджуваних у роботі ІК в німецькій мові складає 53 од., в українській – 25 од.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантичний аналіз ІК у німецькій та українській нестандартних мовах свідчить про те, що номінація ТЗ здійснюється за допомогою метафори, яка забезпечує експресивність лексичних одиниць і є основним способом семантичного словотвору в нестандартних мовах, насамперед у слензі. Н. Д. Арутюнова стверджує: «Метафора – це механізм мови, що полягає в використанні слова, яке позначає певний клас предметів, явищ і т. ін., для характеристики або найменування об'єкта, який

належить до іншого класу» [2, 401]. У нестандартній мові, насамперед у молодіжному слензі, метафора, як правило, виконує функцію вторинної номінації найменування предмета, явища або процесу, який уже має назву в кодифікованій мові.

У межах цього дослідження складні ІК на позначення ТЗ розглядаються крізь призму метафоризації, тобто встановлюються їхні метафоричні моделі, але тільки в німецькій мові, оскільки в українській мові кількість складних ІК на позначення ТЗ обмежена (нім. – 53 од., укр. – 25 од.).

Структурно-семантичний аналіз досліджуваних одиниць дозволив встановити такі метафоричні моделі ІК на позначення ТЗ з однаковими базовими та залежними компонентами.

Анімалістична метафора в складі німецького НТЗ із залежними компонентами *Blech, Chrom- / Straße(n)-, Chaussee-*. Розглянемо першу групу складних ІК на позначення ТЗ, в основі якої лежить анімалістична метафора. До цих номенів належать лексичні одиниці, первинне значення яких пов'язане з тваринним світом, тобто вторинні найменування тварин, птахів, комах та ін. для експресивно-оцінної характеристики ТЗ, напр.: *Blech*, п «бляха» + *Elefant*, п «слон» → *Blechelefant*, п “geräumiger Wohnwagen”, букв. «слон з бляхи», слугує для найменування просторого фургона, *Blech*, п «бляха» + *Gaul*, м «кінь» → *Blechgaul*, м “Auto”, букв. «кінь з бляхи», тобто автомобіль; *Chrom*, п «хром» + *Roß*, п «кінь» → *Chromroß*, п “stark verchromtes Motorrad”, букв. «кінь з хрому», позначає добре хромований мотоцикл. У поданих композитах залежними (детермінативними) компонентами є іменниками *Blech*, п «бляха» та *Chrom*, п «хром», які позначають матеріал, з якого був виготовлений ТЗ, а базовими – *Elefant*, м «слон», *Gaul*, м «кінь», *Roß*, п «кінь». Таким чином, спираючись на семантичний аналіз вищенаведених ІК, можна виділити таку метафоричну модель: «*Велика тварина* → НТЗ великого розміру, просторий ТЗ». Ця метафорична модель базується на порівнянні з матеріалом, з якого був виготовлений ТЗ (*Blech*, п «бляха» та *Chrom*, п «хром»), та параметричній ознаці, тобто великий розмір тварини (*Elefant*, п «слон», *Gaul*, м «кінь», *Roß*, п «кінь») перенесений на відповідний розмір ТЗ.

Серед іменникових німецьких композитів із залежним компонентом *Blech-* виявлена метафорична модель «*Комаха / птах* → НТЗ маленького розміру». До цієї метафоричної моделі належать композити, які вказують, з якого саме матеріалу були виготовлені ТЗ (*Blech*, п «бляха»), та чітко демонструють маленькі габарити ТЗ, які порівнюються з кліщем та жуком: *Blech*, п «бляха» + *Milbe*, ф «кліщ» → *Blechmilbe*, ф “Kleinauto, Moped”, букв. «бляшаний кліщ» – маленький автомобіль та *Blech*, п «бляха» + *Käfer*, м → *Blechkäfer*, м “Auto (Volkswagen)”, букв. «бляшаний жук», тобто автомобіль марки «Фольксваген». Аналізуючи останній приклад (*Blechkäfer*, м), треба зазначити, що в основі порівняння лежить зовнішня схожість комахи (*Käfer*, м «жук») із формою корпусу ТЗ (автомобіль марки «Фольксваген»).

Серед композитів із залежним компонентом *Straße-* та *Chaussee-*, які вказують на локативність

ТЗ, також зустрічаються ті, які базуються на НМО «Маленький розмір комах». У ролі комах виступають: *блоха* (*Floh*, m), напр.: *Straßenfloh*, m «Kleinauto», букв. «блоха, яка переміщується вулицею, тобто невеликий автомобіль, *Chausseefloh*, m «Kleinauto», букв. «блоха, яка здійснює свій рух по шосе», що позначає невеликий автомобіль; клоп (*Wanze*, f), напр.: *Straßenwanze*, f «Kleinauto», букв. «вуличний клоп», також має значення невеликого автомобіля, *Chausseewanze*, f «Kleinauto», букв. «шосейний клоп», тобто невеликий автомобіль; та воша (*Laus*, f), напр.: *Straßenlaus*, f «Kleinauto», букв. «вулична воша», у перекладі – невеликий автомобіль. Автомобілі, які порівнюються з клопом (*Wanze*, f), мають менші розміри, ніж інші ТЗ, і сприймаються подібно до клопів, як докучливі учасники руху. Ще одним цікавим прикладом німецьких композитів із залежним компонентом *Straße-* є лексична одиниця (далі – ЛО) *Straßenschnecke*, f «langsameres Fahrzeug», букв. «вуличний равлик», тобто повільний транспортний засіб. Цей іменник демонструє, що вторинна номінація ТЗ побудована, з одного боку, на маленькому розмірі істоти, а з іншого, – на малій швидкості її переміщення.

Досить цікавою є також ЛО, яка порівнюється з птахом, а саме: з притаманними йому властивостями (наприклад, швидкість польоту, грація рухів і т. ін.), що і є основою вторинної номінації: *Chrom*, n «хром» + *Vogel*, m «птах» → *Chromvogel*, m «Luxusauto mit vielen verchromten Teilen», букв. «хромований птах», тобто автомобіль класу люкс із багатьма хромованими деталями.

Побутова метафора у складі німецького НТЗ із залежними компонентами *Blech*, *Chrom-* / *Straße(n)-*, *Chaussee-*. Вторинна номінація, як правило, має місце насамперед у молодіжному слензі та дає можливість виражати особистий погляд на певні речі або явища. Як відомо, метафора є одним із найбільш продуктивних засобів формування вторинних найменувань. Вона має властивість «нав'язувати» специфічний погляд на світ [11, 114]. Під час дослідження були проаналізовані німецькі складні іменники з детермінативними (залежними) компонентами *Blech-* та *Chrom-*: *Blehdose*, f «Auto», букв. «бляшана банка», тобто автомобіль, *Blechkiste*, f «Kraftfahrzeug», букв. «бляшаний ящик», що позначає транспортний засіб, *Blechsachtel*, f «Auto; Geländewagen», букв. «бляшана коробка», перекладається як автомобіль; позашляховик, *Blechkäfig*, m «Auto», букв. «бляшана клітка» – автомобіль, *Chromsarg*, m «stark verchromtes Luxusauto», букв. «хромована труна», використовується для найменування автомобіля класу люкс із великою кількістю хромованих деталей. Ці приклади складаються з детермінативного (залежного) компонента, який вказує на матеріал, з якого були виготовлені ТЗ (*Blech*, n «бляха»), та базового компонента, що позначає предмет побуту, з яким порівнюється ТЗ. (*Dose*, f «бляшана банка», *Kiste*, f «ящик», *Sachtel*, f «коробка»). Модель метафоричного переносу «Предмет побуту → НТЗ» базується на порівнянні ТЗ із предметом побуту, а саме: ємністю для зберігання чого-небудь або кого-небудь, за певними

схожими ознаками, наприклад, формою (*Kiste*, f «ящик», *Sachtel*, f «коробка», *Sarg*, m «труна»), функціональним призначенням (*Dose*, f «бляшана банка», *Kiste*, f «ящик», *Sachtel*, f «коробка», *Käfig*, m «клітка», *Sarg*, m «труна»). Треба відзначити, що в таких німецьких композитах, як *Blehdose*, f «Auto» (букв. «бляшана банка», у перекладі – автомобіль) та *Blechkäfig*, m «Auto» (букв. «бляшана клітка» – позначає автомобіль), на матеріал, з якого був виготовлений транспортний засіб (автомобіль) або його деталі, вказує не тільки залежний компонент (*Blech*, n «бляха»), а ще й базовий (*Dose*, f «бляшана банка», *Käfig*, m «клітка (з металу)»). Ці приклади ІК на позначення ТЗ підкреслюють емоційне насичення досліджуваних лексичних одиниць як одну з головних ознак нестандартних мов.

Деякі ІК із залежним (детермінованим) компонентом *Blech-* (18 од.), *Chrom-* (6 од.) та *Straße-* (6 од.) порівнюються з іншими ТЗ, насамперед із водними, або з їх певними частинами. Зазначені залежні компоненти аналізованих ІК позначають матеріал (*Blech*, n «бляха», *Chrom*, n «хром»), з якого був виготовлений той чи інший ТЗ або його деталі, або локативність ТЗ (*Straße*, f «вулиця»), напр. *Blech*, n «бляха» + *Kutsche*, f «каре́та» → *Blechkutsche*, f «Auto», букв. «бляшана карета», тобто автомобіль; *Blech*, n «бляха» + *Kreuzer*, m «великий катер; крейсер» → *Blechkreuzer*, m «Auto», букв. «бляшаний крейсер», автомобіль; *Chrom*, n «хром» + *Dampfer*, m «пароплав» → *Chromdampfer*, m «Luxusauto», букв. «хромований пароплав» – автомобіль класу люкс, *Chrom*, n «хром» + *Kreuzer*, m «великий катер; крейсер» → *Chromkreuzer*, m «breitgebautes Luxusauto mit vielen verchromten Teilen», букв. «хромований крейсер», використовується для найменування широкого автомобіля класу люкс із великою кількістю хромованих деталей; *Straße*, f «вулиця» + *Dampfer*, m «пароплав» → *Straßendampfer*, m «breitgebautes Auto», букв. «вуличний пароплав» – широкий автомобіль; *Straße*, f «вулиця» + *Schiff*, n «корабель» → *Straßenschiff*, n «breitgebautes Luxusauto», букв. «вуличний корабель», у перекладі – широкий автомобіль класу люкс. Такі ТЗ порівнюються з тими ТЗ (насамперед із водними), які мають великий розмір (*Dampfer*, m «пароплав», *Kreuzer*, m «великий катер; крейсер», *Schiff*, n «корабель»), цим самим указується на великий розмір та потужність ТЗ.

Антропологічна та гастрономічна метафора із залежними компонентами *Blech-*, *Chrom-* / *Straße(n)-*, *Chaussee-*. Під час семантичного аналізу ТЗ були виявлені композити із залежним компонентом *Blech-*, які є прикладом антропологічної метафори та відіграють значну роль у вивченні особливостей сленгу, жаргону, розмовної мови, напр.: *Blehveteran*, m «altes Auto», букв. «бляшаний ветеран», тобто старий автомобіль (автомобіль старий, як ветеран). Також зустрічаються ІК, які демонструють особливості менталітету того чи іншого народу, напр.: *Blehbrot*, f «Auto», букв. «бляшана наречена», тобто автомобіль. Тут яскраво відображена ситуація, коли водій ставиться до свого ТЗ, як до нареченої, з ніжністю та любов'ю.

У межах пропонованого дослідження серед обраних ТЗ зафіксовано два німецьких композити, які належать до прикладів гастрономічної метафори: напр., *Chausseebrötchen*, п «Kleinauto» (букв. «булочка, яка здійснює свій рух по шосе»), що позначає невеликий автомобіль; *Blechsalat*, м «völlig kaputtes Auto», букв. «бляшаний салат», що в перекладі означає «розбитий автомобіль» (після аварії, нещасного випадку деталі автомобіля змішані, як інгредієнти в салаті). Слід додати, що параметрична ознака в ЛО *Chausseebrötchen*, п («невеликий автомобіль») реалізується саме за допомогою демінутивного суфікса *-chen* (*Brötchen* (n) ← *Brot*, n).

Українські НТЗ із базовим компонентом –воз. Під час структурного аналізу українських ІК на позначення ТЗ було встановлено, що на відміну від німецької мови, словоскладання в українській мові не є продуктивним (25 од.), але приклади цього типу словотвору є досить цікавими й передають іронічний, а іноді глузливий погляд на ті чи інші предмети.

До лексичних одиниць з однаковою дієслівною основою, яка є базовим компонентом, та з нульовим суфіксом належить: *труп + возити* → *труповоз* (усічена форма дієслова *возити*) – «джип або інший престижний автомобіль, в якому їздять представники кримінальних структур та бізнесмени». У цьому прикладі джип порівнюється з ТЗ, у якому возять трупи людей. Вочевидь, це пов'язано з тим, що представники кримінальних структур часто асоціюються в суспільстві з убивствами людей та іншими злочинами.

Ще одним прикладом складних іменників із базовим компонентом *-воз* на позначення ТЗ є ЛО *скотовоз* «рейсовий автобус» ← *скот + возити*. Тут ідеться про порівняння ТЗ (автобуса) із машиною для перевезення *скотини* (збірна загальна назва свійських сільськогосподарських тварин, що є залежним компонентом цієї лексичної одиниці [22, 1336]). Пасажири (певна група людей), які знаходяться в переповненому автобусі, порівнюються зі скотиною, яка також у великій кількості перевозиться в спеціальних машинах.

Ще однією ЛО, яка належить до ІК на позначення ТЗ і має в своєму складі базовий компонент *-воз*, є «*шишковоз* → *шишка + возити*». Ця ЛО позначає ТЗ, в якому їздять представники уряду. Залежний (детермінативний) компонент цього складного іменника (*шишка*) визначається як потовщення круглої чи овальної форми на кінці, верхівці якогось предмета, тому із шишкою імпліцитно можна порівняти поважну впливову людину [22, 1622]. До аналізованих ІК української мови, які мають негативну конотацію, належить ЛО «*лоховоз*» – «поганий транспортний засіб; тролейбус, автобус; громадський транспорт», тобто транспортний засіб, який возить *лохів* (*лох* – «дурна людина; простак; наївна, довірлива людина» [22, 628]). Цікавим є той факт, що за однією з версій ЛО «лох» належить до запозичень із російської мови. На думку більшості дослідників, тут відбулося чергування приголосних «х» і «с» (*лосось* → *лох*) [25, 294]. Як

вказано в тлумачному словнику російської мови В. І. Даля, *лох* – північна риба, сьомга, лосось, який після нересту підіймається вище та зупиняється в вирі для того, щоб перехворіти [23, 870]. Можливо, саме через це дурних і наївних людей, простаків стали називати «лохами». Також можна висловити припущення, що ЛО «лох» походить з ідиш, де ця ЛО має значення «дірка». Вислів на ідиш «лох ін дер коп» (дослівно «дірка в голові») уживався для позначення неуків і простаків. З часом вислів скоротився до одного слова «лох», тобто дурень.

Ще одним позначенням ТЗ, яке увійшло до складних іменників, є *ментовозка* «міліцейській автомобіль» → *мент + возити + ка*. Треба зазначити, що ЛО *мент* «міліціонер» є запозиченням з угорської мови (уг. *mente*), яке позначає угорську куртку, венгерку [25, 437]. Можливо, саме завдяки цьому предмету одягу поліцейських Австро-Угорської імперії називали «ментами».

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз ІК, які позначають транспортні засоби, з однаковим базовим і залежним компонентами в німецькій та українській мовах дозволив зробити такі висновки: словоскладання, яке зазвичай поєднується з метафоричним переосмисленням (вторинною номінацією), є продуктивним у нестандартних мовах. Найменування транспортних засобів у німецькій та українській розмовних мовах здійснюється на основі різних метафоричних моделей із застосуванням певних комбінованих ознак. Найбільш активно процес номінації серед ІК на позначення ТЗ у зіставлених мовах здійснюється з використанням параметричних ознак (розмір, вага), які комбінуються з іншими ознаками (локальними ознаками, матеріалом виготовлення ТЗ та ін.).

У межах цього дослідження було встановлено, що метафоричному переосмисленню підлягає базовий компонент у німецькій мові та залежний (детермінативний) компонент в українській мові. Залежний компонент у німецькій мові та базовий компонент в українській мові є спільним для певних іменників і виконує підсилюючу емотивну функцію, яка підкреслює суб'єктивність та нестандартність погляду на світ, глибину спостереження мовця.

У процесі дослідження НТЗ було встановлено, що на відміну від німецької мови (53 од.), для якої словоскладання є одним із провідних способів словотвору, в українській мові (25 од.) цей тип словотвору трапляється не так часто, що обумовлено специфікою мовної системи.

Українська мова характеризується наявністю історичних запозичень із ідиш та німецької мови (австрійський варіант). Це явище обумовлене насамперед тісними соціально-економічними, культурними зв'язками між народами, що засвідчує національно-мовну специфіку нестандартної мови.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні особливостей структурної та семантичної організації НТЗ, у встановленні та описі інших типів словоскладання, які трапляються серед НТЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурова Э. С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи / Э. С. Азнаурова // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Просвещение, 1977. – С. 21–37.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора / Н. Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 1998. – С. 387–415.
3. Басиров Ш. Р. Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов / Ш. Р. Басиров // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. В. Петлюченко]. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. 2. – С. 3–9.
4. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
5. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация: общие вопросы. – М. : Наука, 1997. – С. 230–239.
6. Головенко К. В. Внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах / К. В. Головенко // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – 2005. – Вип. 59. – С. 240–247.
7. Замалетдинов Р. Р. Проблемы номинации в сопоставительном аспекте / Р. Р. Замалетдинов // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : Междунар. науч. конф., посвященная 200-летию Казанского ун-та : труды и материалы / под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 144–145.
8. Крысин Л. П. Современный русский язык : социальная и функциональная дифференциация / [Отв. ред. Л. П. Крысин]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 565 с.
9. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон; перевод с англ. Н. В. Перцова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
10. Липатов А. Т. Сленг как проблема социолектики : [монография] / А. Т. Липатов. – М. : Элпис, 2010. – 318 с.
11. Романов А. Ю. Современный русский молодежный сленг / А. Ю. Романов. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 2004. – 206 с.
12. Сиротинина О. Б. Разговорная речь / О. Б. Сиротинина // Вопросы социальной лингвистики. – Л. : Наука, 1969. – С. 373–391.
13. Склярская Г. Н. Метафора в системе языка. / Г. Н. Склярская. – СПб. : Наука, 1993. – 151 с.
14. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
15. Тарасова В. В. Лексико-семантичне поле «Засоби пересування» у світлі когнітивної лінгвістики / В. В. Тарасова // Вісник Житомир. держ. ун-ту. – 2006. – № 28. – С. 205–208.
16. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова // Языковая номинация : Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 7–98.
17. Шафиков С. Г. Структурно-семантические параметры английской номинации и её системный анализ : учеб. пособие / С. Г. Шафиков. – Уфа : Изд-во Башкирск. ун-та, 1993. – 82 с.
18. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики : (На материале рус. яз.) / Д. Н. Шмелёв; Ин-т. рус. яз. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
19. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. / W. Fleischer. I. Barz – [3., unveränderte Auflage] – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007. – 382 S.
20. Ortner L. Deutsche Wortbildung : Typen und Tendenzen / L. Ortner, E. Müller-Bollhagen. – Hauptteil 4 : Substantivkomposita. – Berlin, New-York : de Gruyter, 1991. – 863 S.
21. Schwarz-Friesel M. Metapher. / Schwarz-Friesel M., Skirl H. – Heidelberg, WINTER, 2007. – 100 S.
22. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
23. Даль В. І. Толковый словарь живого великорусского языка. – Часть вторая. – М. : Типография Лазаревского института восточных языков, 1865. – 725 с.
24. Девкин В. Д. Немецко-русский словарь разговорной лексики / В. Д. Девкин. – М. : Рус. яз., 1994. – 768 с.
25. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Р. В. Болдирев та ін. – К. : Наук. Думка, 1989. – Т. 3. – 1989. – 552 с.
26. Кондратюк Т. М. Словник сучасного українського сленгу / Т. М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
27. Словник українського молодіжного сленгу / [Укл. С. Пиркало; за ред. Ю. Мосенкіса]. – К. : АТ ВІПОЛ, 1998. – 288 с.
28. Ставицька Л. О. Український жаргон: Словник. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
29. Hermann E. Affengeil : Ein Lexikon der Jugendsprache / [Bearb. v. E. Hermann]. – München : Verlag C. H. Beck, 1992. – 478 S.
30. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / [Bearb. v. H. Küpper]. – 2. Auflage. – Hamburg : Claassen Verlag, 1956. – 860 S.

РАЗНОВИДНОСТИ ВНУТРИТЕКСТОВОЙ АВТОРСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИНОЯЗЫЧНЫХ ВКРАПЛЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Ладыненко А. П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Статья посвящена исследованию разновидностей авторской интерпретации иноязычных вкраплений в художественном тексте, а именно в его текстовой части. В деталях анализируются такие способы авторской интерпретации, как межязыковая синонимия, дефиниция и описание.

Ключевые слова: иноязычные вкрапления, авторская интерпретация, межязыковая синонимия, дефиниция, описание, художественный текст.

Ладыненко А. П. Різновиди внутрішньотекстової авторської інтерпретації іношомовних включень у художньому тексті. Статтю присвячено дослідженню різновидів авторської інтерпретації іношомовних включень у художньому тексті, а саме: у його текстовій частині. Детально проаналізовано такі способи авторської інтерпретації, як міжмовна синонімія, дефініція та опис.

Ключові слова: іношомовне включення, авторська інтерпретація, міжмовна синонімія, дефініція, опис, художній текст.

Ladynenko A. P. Types of the textual author's interpretation of foreignisms in literary text. The article is devoted to the author's types of interpretation of foreignisms in English literary texts. Such methods of the textual author's interpretation as interlanguage synonymy, definition and description have been analyzed in detail.

Key words: foreignism, author's interpretation, interlanguage synonymy, definition, description, fiction text.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами. Начиная с середины XX века, большое внимание в лингвистической литературе уделяется включению иноязычных элементов в художественный текст (далее – ХТ) и способам их рецепции как в теоретическом, так и в прикладном плане. Интерпретация ХТ и его отдельных компонентов была предметом изучения целого ряда исследователей, таких, как В. З. Демьянков [2]; К. А. Долинин [3]; В. А. Кухаренко [4]; J. V. Black, G. H. Bower [8] и др. Можно выделить три основных типа интерпретации иноязычных вкраплений (далее – ИВ) в художественном тексте: авторская, редакторская и читательская. Большое значение при лингво-композиционной организации текстов с иноязычными элементами имеет фактор (модус) адресата. Автор текста может учитывать этот фактор сознательно или подсознательно. Тем не менее, он в большей или меньшей степени влияет на способы репрезентации иноязычных элементов в ХТ, на особенности перехода с одного языкового кода на другой. Авторский пояснительный контекст представлен в ХТ в различных лингво-композиционных формах и лексико-синтаксических структурах. Таким образом, авторская интерпретация может быть внутритекстовой и затекстовой.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящей статье речь идет об интерпретации автором таких составляющих художественного

текста, как иноязычные вкрапления (ИВ). Вопросы интерпретации иноязычных вкраплений пока ещё не получили должного освещения, хотя и затрагивались в отдельных исследованиях [6; 7], что и определяет **актуальность** данной статьи с её перспективами для последующих исследований и для практического применения в вопросах, связанных с абдукцией и инференцией смыслов иноязычных вкраплений.

Целью данной статьи является исследование особенностей авторской интерпретации иноязычных вкраплений в тексте-реципиенте, а именно – в его внутритекстовой части.

Для достижения поставленной цели в статье предложено решение следующих **задач**: 1) рассмотреть англоязычные художественные тексты и определить в них иноязычные вкрапления; 2) проанализировать разновидности авторской интерпретации, которые использует автор в текстовой части произведения.

Предметом лингвистического анализа послужили механизмы интерпретаций иноязычных вкраплений, которые были осуществлены самим автором. Для изучения материалов были выбраны иноязычные вкрапления, которые встречаются в англоязычных художественных текстах. В процессе исследования были также использованы некоторые двуязычные словари [9; 10].

Изложение основного материала исследования. Как показало наше исследование, внутритекстовая авторская интерпретация имеет следующие разновидности:

1) межязыковая синонимия (в пределах микро-, мезо- и макроконтраста);

2) ввод дефиницій на языке-реципиенте;

3) ввод експликацій (розвернутих описаний) на языке-реципиенте.

Рассмотрим основные разновидности внутри-текстовой авторской интерпретации смыслов ИВ в художественном тексте подробнее.

1. **Межъязыковая синонимия:** перевод слова или целого отрезка ИВ на язык ХТ со значением, максимально приближенным к исходному, т.е. с использованием межъязыковой синонимии (далее – МС). Подобная МС может быть представлена в ХТ как приложения или вводные слова уточняющего характера. Такой способ пояснения ИВ характерен, например, для Дж. Рида: "Uprava" (Central Bureau); "Putilovsky Zavod" (Putilov factory); "Zhivoe Slovo" (Living Word); "ryetch" (speech); "Obshtchee Dielo" (Common Cause); "Tabel Rangov" (Table of Ranks); "gorodovoye" (city police) и др. Как видим, МС представлена у Рида в круглых скобках.

Дж. Фаулер в «Волхве» прибегает к МС в форме пояснения-приложения, которое он выделяет с помощью тире: "His nickname was *Méle* – *honey* – for which he was a glutton" (3, 47).

В данном случае автор с помощью перевода объясняет происхождение французского прозвища, которое имеет метонимические корни. Во всех приведенных случаях ИВ занимает предпозицию по отношению к пояснительному контексту, к синонимам из базового языка и в значительной мере активизирует читательское внимание.

Появление иностранного слова после аналога из базового языка придаёт иностранному слову только дополнительный, уточняющий характер. Такой опережающий пояснительный способ позволяет читателю значительно расширить свой кругозор и получить новую информацию культурологического характера без дополнительных умственных усилий: "Drunk," I said. "*Borracho! Muy borracho!*" (1, 198).

В данном случае автор изначально использует базовый язык (drunk – пьяный), что вполне оправдано с психологической точки зрения: англоязычный собеседник сначала дает пояснение на своем родном языке, а затем, как бы вспоминая о том, что разговаривает с испанцем, делает уточнение на родном языке собеседника. Вся информация представлена в рамках одной реплики, в которой иноязычный элемент *borracho* занимает постпозицию.

С помощью перевода ИВ автором интерпретация может быть осуществлена и в микроконтексте, в рамках одной реплики: "*Oiga*", he said, "come here. Listen." (7, 64).

Муж (Вилья) хочет привлечь внимание жены. Автор использует характерный вербальный испанский сигнал привлечения внимания "*Oiga*", но тут же даёт пояснение для англоязычного читателя во второй части реплики, добавив англоязычный эквивалент анализируемого испанского слова: "Listen".

Следует подчеркнуть, что с точки зрения поддержания читательского интереса более сильной является инициальная позиция иностранного вкрапления с пояснением в постпозиции. При этом пояснение может быть расположено в значительном удалении от иноязычного вкрапления. Это заставляет

читателя строить соответствующие предположения и догадки, которые затем находят или не находят подтверждения в тексте произведения.

Так, в рассказе Э. М. Хемингуэя "The Undeclared" автор представляет необходимое значение испанского слова англоязычному читателю только в самом конце рассказа. Испанское слово "*coleta*" и его перевод – "pigtail" отделены друг от друга текстом более чем в 30 страниц:

"Manuel sat down; his cap off, his face was changed. He looked pale, and his *coleta* pinned forward on his head, so that it would not show under the cap, gave him a strange look (4, 211). <...> They were going to cut off his *pigtail*" (4, 243).

Подобные дистанцированные вводы авторской интерпретации характерны и для Дж. Олдриджа. Нередко автор дает изолированное пояснение в форме дополнительной вводной части, заключая её в скобки. Например:

"Fos ..." he said looking up ("You wish ...?")
"Yes," Nisus said. "We wish ourselves bearded" (2, 88).

Автор поясняет значение греческого слова "Fos" с помощью вводного фрагмента "You wish". Пояснение не вписывается в структурно-синтаксическую канву реплики, а присутствует аддитивно.

Отдельные случаи авторского перевода с использованием МС были зафиксированы в произведениях О. Генри. Например, "*Madre mia, yo vengo* [mother, I come]," answered the young Don Francisco Urique" (6, 55).

Здесь автор даёт пояснение, включая его непосредственно в реплику и используя квадратные скобки. Однако в большинстве случаев ИВ у О. Генри остаются без авторских пояснений, что затрудняет их понимание при отсутствии редакторской поддержки.

В процессе исследования были зафиксированы и примеры множественной межъязыковой синонимии. Так, у Дж. Рида можно встретить случаи двойной, а иногда и тройной экспликации с помощью МС. Например, "*marador*" сначала объясняется как *speculator*, а затем автор даёт еще два эквивалента данного слова на английском языке: "In a provincial town I knew a merchant family turned *speculator-marador* (bandit, ghoul) the Russians call it" (8, 92).

Слово *maroder*, пришедшее из французского (*maraudeur*), в русском языке определяется как «солдат, грабящих убитых и раненых на поле боя, а также мирных жителей во время войны» (10, 295). Пояснение слова «мародер» с помощью лексической единицы *speculator* является недостаточным, так как в нем не актуализирована сема «ограбление», «насилованное присвоение чужого». Поэтому дополнение словом *bandit* (an armed robber), где эта сема эксплицирована в полной мере, представляется вполне оправданным с точки зрения передачи более точного объёма значения слова «мародер». Слово *ghoul* призвано подчеркнуть цинизм тех, кто грабит, обирает мертвых. Не совсем ясно, почему автор не использовал при объяснении этого слова англоязычный аналог *marauder*, что избавило бы его от тройного синонимического перевода.

Двойную экспликацию получило у Дж. Рида слово «выступление» (a *vystuplennie*): “*Rumors ran through the city that there would be an armed “demonstration”, a *vystuplennie* – “coming out” of the workers and soldiers*” (8, 104).

Автор использовал два англоязычных синонима анализируемого слова. Такая экспликация позволяет англоязычному читателю лучше понять суть российской реалии, поскольку активизирует дополнительные семы, который имеет каждый из синонимов. Так, в слове “*demonstration*” подчеркивается сема «публичный протест», а в выражении “*coming out*” – форма протеста, предполагающего массовый выход людей на улицы.

2. **Дефиниции** представляют ещё один способ авторского пояснения ИВ. Обязательным условием здесь является присутствие знака эквивалентности (to be; means; to be equal to; to be the same as и проч.). Эти дефиниции не всегда совпадают со словарными значениями. Авторы нередко дают определения текстовых контекстуальных смыслов, которые эти слова приобретают в ХТ. При этом отклонения от лексикографической дефиниции иногда весьма ощутимы.

Так, прямую дефиницию вводимых иноязычных слов и выражений можно встретить в творчестве Олдриджа:

“*The eleven Totenkopfs came down in the early afternoon. The Totenkopf – is the Death’s head Division of the German army. They have a skull painted on their helmets*” (2, 77).

Автор даёт развернутую дефиницию немецкоязычного слова “*Totenkopf*”, состоящую из двух предложений. Дословно лексема обозначает «Смертельная голова», однако в романе речь идет о специальном подразделении немецких войск, которые получили своё название на метонимичной основе: в их обмундировании и экипировке, а точнее на шлемах, присутствует изображение черепа как знака смерти. Таким образом, писатель даёт контекстуальное значение упомянутого немецкоязычного слова и поясняет немецкую военную реалию.

Пояснение-дефиниция значений иноязычных слов, используемых в прямой речи, может быть встроено в одну из реплик диалога. Например:

“*Perhaps it is the mel-tem,*” he said. <...>

“*The mel-tem is the summer gale. Look.*”

And he (Nisus) pointed again” (2, 63).

Прямая дефиниция греческого слова “*mel-tem*”, которое автор представил с помощью латиницы, дается тем же персонажем, который данное слово употребил. Поскольку он ведет разговор с англоязычным собеседником, грек Нисус поясняет смысл слова (природной реалии Греции) иностранцу, который без соответствующего комментария вряд ли понял бы, о чем идет речь.

При анализе ХТ были замечены случаи интерпретации ИВ «с опозданием», которые мы называем пояснениями-ретардациями. Так, С. Моэм в романе «Луна и грош» подробно объясняет значение слова “*pareo*”, которое является номинатемой реалией острова Таити, однако делает это не сразу. При первом упоминании данной лексемы никаких авторских разъяснений нет: “*He painted her over and over*

again, sometimes with a pareo on and sometimes with nothing at all” (5, 192).

Читатель на основании сказанного лишь догадывается о том, что речь идет о каком-то предмете одежды. Н. С. Матель, редактор одного из изданий, предназначенных для русскоязычных читателей, сделал соответствующее пояснение относительно значения слова “*pareo*” в комментарии к оригинальному тексту романа: «К стр. 192. **Pareo** – яркого цвета набедренная повязка» (5, 237).

Лишь в следующей главе (LIII) С. Моэм дает несколько запоздалое развернутое значение этого слова в авторском повествовании:

“*There was a young man lying full length, smoking a cigarette, and he wore nothing but a pareo*”. *The pareo is a long strip of trade cotton, red or blue, stamped with a white pattern. It is worn round the waist and hangs to the knees* (5, 197).

Таким образом, читатель всё же получает возможность сверить свою догадку с действительным значением данного слова.

3. **Развернутое описание.** Помимо дефиниций, могут быть использованы развернутые описания-экспликации, которые больше напоминают энциклопедические справки. Они чаще всего появляются тогда, когда необходимо растолковать какую-либо реалию исторического или национального характера.

Пример подобного описания лексической реалии можно найти у Джона Рида в его «Восставшей Мексике»: “*That night was a velada in the Theatre of the Heroes*” (7, 66). Далее автор в рамках того же абзаца (мезоконтекста) даёт развернутое объяснение – экспликацию данной реалии:

“*Now, the velada is an entirely Mexican institution. First there comes a speech, then a “recitation” on the piano, then a speech, followed by a patriotic song rendered by a chorus of awkward little Indian girls <...>*

Whenever there is a prominent funeral, or a national holiday, or a President’s anniversary, or, in fact, an occasion of the least importance, a velada must be held. It is the conventional and respectable way of celebrating anything.” (7, 66).

В данном случае автор самым подробным образом рассказывает о том, в чем суть упомянутого события и в каких случаях это мероприятие проводится в Мексике. Подобная развернутая экспликация может быть квалифицирована как энциклопедическая справка, которая базируется на изотопии (см. подробнее у И. В. Арнольд [1]; В. Я. Мизецкой, А. П. Ладыненко [5]). Тематическая сетка, лежащая в основе данной реалии, представлена такими элементами, как *speech, recitation, song, occasion of the best importance* и др., которые в совокупности позволяют в наиболее полной мере представить организацию мероприятия, с помощью которого отмечаются самые разные события в жизни Мексики.

Аналогичная схема экспликации иноязычного вкрапления просматривается и в случае использования следующего вкрапления:

“*In the evening was the paseo. For an hour after dinner every one, all the good-looking girls, the officers from the garrison, all the fashionable people of the town,*

walked in the street on one side of the square while the café tables filled with the regular after-dinner crowd" (1, 169).

В данном случае речь идет об испанской реалии, которая не имеет аналога в США или Великобритании. Поэтому нет соответствующего однословного англоязычного эквивалента. Испанское "paseo" расшифровывается автором с помощью глагола передвижения в пространстве *walked* (in the street). Затем читателю становится ясно, что речь идет не просто о прогулке, а о каком-то торжественном праздничном шествии, индикаторами чего являются такие атрибутивные слова, как "fashionable" и "good-looking" (girls). О том, что речь идет о массовом мероприятии, свидетельствует и перечислительный ряд антропоморфных лексических единиц: *girls, officers, people*. Таким образом, автор фактически дает развернутую экспликацию ИВ "paseo" с помощью динамического описания события на английском языке. Отметим, что англоязычный читатель в принципе может догадаться о приблизительном значении слова *paseo* – «шествие» без помощи автора, благодаря сравнительному анализу (ср. корни испанского и английских слов *paseo* и *pass; passage*), но автор, как можно было убедиться, конкретизирует смысл реалии.

Аналогичная схема экспликации иноязычного вкрапления просматривается и в случае использования французского вкрапления:

"<...>, and the *poules* going by. Singly and in pairs, looking for the evening meal. I watched a good-looking girl walk past the table and watched her go up the street and lost sight of her; and watched another; and then saw the first one coming back again. She went by once more and I caught her eye, and she came over and sat down at the table." (1, 15).

В данном случае французское "poule" расшифровывается в последующем англоязычном предложении благодаря синониму из базового языка *girl* – девушка. Однако лексемы *poule* и *girl* не совпадают стилистически. Лексема *girl* является стилистически нейтральной, в то время как слово *poule* во французском языке применяется чаще всего по отношению к женщинам легкого поведения, т. е. несет отрицательную оценочную коннотацию (9, 626). Однако описание ситуации и поведения подобных девушек позволяет англоязычному читателю самому восстановить указанные коннотации.

Выводы и перспективы последующих исследований в этом направлении. Исследование показывает, что существуют различные способы авторской интерпретации иноязычных вкраплений в пределах текстовой части художественного текста (межъязыковая синонимия, дефиниция, описание), которые требуют дальнейшего, более детального и глубокого изучения. В перспективе можно сосредоточиться на анализе интерпретации ИВ, которые встречаются в произведениях украиноязычных авторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Демьянков В. З. Общая теория интерпретации и её приложение к критическому анализу метаязыка американской лингвистики 1970-80х гг. : автореферат дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Демьянков Валерий Закиевич. – М., 1985. – 32 с.
3. Долинин К. А. Интерпретация текста / К. А. Долинин. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : [уч. пособие] / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 191 с.
5. Мизецкая В. Я. Применение изотопических рядов в пределах мезоконтекста и макроконтекста / В. Я. Мизецкая, А. П. Ладыненко // Сучасні питання прикладної та комп'ютерної лінгвістики: матеріали Міжміської наукової конференції, 25 січня 2013 р., м. Одеса. – Одеса : ОНПУ, 2013. – С. 13–14.
6. Хэгболдт П. Изучение иностранных языков. / П. Хэгболдт. – М.: Учпедгиз Мин-ва просвещения РСФСР, 1963. – 159 с.
7. Appel R., Muysken P. Language Contact and Bilingualism / R. Appel, P. Muysken. – L. : Arnold, 1987. – P. 59–71.
8. Black J. B., Bower G. H. Story Understanding and Problem Solving / Black J. B., Bower G. H. // Poetics. – 1980. – № 9. – P. 233–250.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ

1. Ганшина К. А. Французско-русский словарь / К. А. Ганшина. – М. : Гос. изд-во иностр. нац словарей, 1960. – 902 с.
2. Словарь иностранных слов : актуальная лексика, толкование, этимология / Н. С. Арапова, Р. С. Кимягарова и др. – М. : Цитадель, 1999. – С. 295.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

1. Хемингуэй Э. Фиеста, и солнце восходит : Книга для чтения на английском языке / Э. Хемингуэй. – СПб. : Антология, КАРО, 2009. – 288 с.
2. Aldridge J. The Sea Eagle / J. Aldridge. – Kiev : Dnipro Publishers, 1973. – 280 p.
3. Fowles J. The Magus / J. Fowles. – L.: Dell Publishing, 2004. – 668 p.
4. Hemingway E. The Undefeated // Хрестоматия по американской литературе / [ред. Н. П. Михальская]. – М : Просвещение, 1972. – С. 211, 243.
5. Maugham S. The Moon and Sixpence / S. Maugham. – М. : Progress Publishers, 1972. – 240 p.
6. O. Henry. A Double-dyed Deceiver // The Skylight Room and other Stories by O. Henry. – М. : Higher School Publishing House, 1972. – P. 55.
7. Reed J. Insurgent Mexico / John Reed // I Saw the New World Born. – М. : Progress Pbl., 1976. – P. 64.
8. Reed J. Ten Days that Shook the World / John Reed. – New York : Dover Publications, Inc., 2006. – 374 p.

УДК 811.111'255.2:004

СКЛАДНІ АНГЛОМОВНІ ТЕРМІНИ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОЇ ЕКОЛОГІЇ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Лазебна Н. В.

Запорізький національний технічний університет

У статті досліджуються складні англomовні терміни галузі промислової екології, їхня структура, семантика та функціонування. Особливу увагу приділено саме складним термінам з огляду на їхню міждисциплінарність та потенційну складність для перекладачів через відсутність словникових відповідників.

Ключові слова: англomовний термін галузі промислової екології, міждисциплінарність, телескопія, слово-складання.

Лазебная Н. В. Сложные англоязычные термины отрасли промышленной экологии: структура, семантика и функционирование. В статье рассматриваются сложные англоязычные термины отрасли промышленной экологии, их структура, семантика и функционирование. Особое внимание уделяется сложным терминам ввиду их междисциплинарности и потенциальной сложности для переводчиков.

Ключевые слова: англоязычный термин отрасли промышленной экологии, междисциплинарность, телескопия, словосложение.

Lazebna N. V. Compound English Terms of the Industrial Ecology: Structure, Semantics and Functioning. The article deals with compound English terms of the industrial ecology (their structure, semantics and functioning). Compound terms are in focus due to their interdisciplinary nature. Such terms may represent a special challenge for translators, as there are no set vocabulary equivalents yet.

Key words: English term of the industrial ecology, interdisciplinary nature, telescoping, word compounding.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема промислової екології є одним із найактуальніших питань сьогодення. У сучасному суспільстві стрімко зростає важливість вивчення англomовних термінів галузі промислової екології, які детермінують ступінь шкоди, завданий довкіллю різними галузями виробництва; розробку і вдосконалення інженерно-технічних засобів захисту навколишнього середовища; розвиток основи створення замкнених та безвідхідних технологічних циклів і виробництв із мінімізацією або й повним виключенням негативного впливу на довкілля та інше. Автори англomовних статей [7; 8] із досліджуваної тематики використовують усі можливі засоби, щоб інформативно та емоційно вплинути на реципієнтів, і таким чином досягти поставленої ними комунікативної мети та попередити про небезпеку забруднення навколишнього середовища через діяльність людини в різних галузях промисловості.

Актуальність досліджуваної проблематики пов'язана зі стрімким розвитком глобальної комунікації фахівців досліджуваної галузі. Визначення структурно-семантичних особливостей складних англomовних термінів галузі промислової екології сприятиме адекватному перекладу англomовних термінологічних одиниць українською мовою.

Метою статті є визначення структури, семантики та функціонування складних англomовних термінів галузі промислової екології.

Завданнями статті є:

- 1) визначити структурно-семантичні особливості досліджуваних термінів;
- 2) проаналізувати продуктивні словотворчі моделі утворення термінів;
- 3) виявити міждисциплінарні зв'язки термінів;
- 4) дослідити функціонування термінів у сучасних англomовних текстах галузі промислової екології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним зі способів творення складних англomовних термінів досліджуваної галузі є телескопія. Під телескопією розуміємо процес, під час якого нове слово виникає шляхом злиття повної основи одного слова зі скороченою основою іншого або ж злиття скорочених основ двох слів [1, 54]. Деякі автори не використовують термін «телескопія» для позначення такого типу словотвору, а вживають такі синонімічні терміни, як контамінація, стягнення, злиття, гібридизація, вставне словоутворення та інші назви [2; 5; 6]. На нашу думку, нова одиниця створюється не стільки за абстрактною моделлю, скільки за зразком конкретної мовної одиниці (саме ця одиниця і є своєрідною моделлю) шляхом заміни в цій одиниці одних структурно-семантичних елементів іншими. Значення аналогії в процесі словотвору слід розглядати з урахуванням того, що його роль полягає не тільки у створенні нових слів, а й у переродженні вже існуючих мовних одиниць [4, 24].

Слова, утворені шляхом телескопії, називаються телескопними словами або телескопізмами. Прикладами англomовних телескопізмів галузі промислової екології є: "*ecotech* = *ecological* + *technology*; *ecoscam* = *ecological* + *scam*; *smog* = *smoke* + *fog*".

© Лазебна Н. В. Складні англomовні терміни галузі промислової екології: структура, семантика та функціонування

Розглянемо їх у контексті.

*“Is Earth in the balance or is it just an **ecoscam**? We had better be paying attention and making up our minds”* (2).

Наведемо ще один приклад телескопізму в англо-мовному тексті: *“A new buzzword among analysts is **eco-tech**, or ecological technology, a line of business that they expect to draw sharply higher investment in the next few years”* (1).

Ще один термін, який також несе певну емотивність, це *“ecopig”*.

*“A menagerie of other genetically modified animals is in the works, promising what biotech backers say will be advantages like cheaper and more nutritious food. Borrowing genes from various creatures and implanting them in others, scientists are creating fast-growing trout and catfish, oysters that can withstand viruses and an **“enviropig,”** whose feces are less harmful to the environment because they contain less phosphorus”* (2).

Отже, телескопія є розповсюдженим механізмом під час утворення інноваційних складних англо-мовних термінів галузі промислової екології, адже спрацьовує механізм аналогії. Багато телескопізмів мають ситуативний характер, а тому не фіксуються в словниках. Особливістю телескопізмів є їхня залежність від контексту. Значення більшості із цих слів неможливо визначити поза певним контекстом. Телескопійним словам, як і більшості композитів, не властива полісемія, тому вони й набули такого широкого застосування в галузі термінології.

Утворення новітньої англомовної термінологіки галузі промислової екології можна пояснити створенням слів за аналогією. Наприклад, **eco-friendly** – *технологія, дружна до навколишнього середовища*.

Утворення і вживання складних англомовних термінів досліджуваної галузі є функціонально виправданим, оскільки вони більш точно описують процес або об'єкт, ширше розкривають поняття. Наприклад, **“ecobling”** – *“ineffective green technology, particular equipment added on to an existing building that does little to reduce the building’s use of natural resources”*.

Іншим прикладом є термін **“negawatt”**. **“Negawatt. It is a negative megawatt; a megawatt of power saved by increasing efficiency or reducing consumption”**.

Багатокомпонентні терміни складаються з кількох слів і є найпоширенішим видом термінів у сфері промислової екології.

*“The air-conditioning is failing partly because of the age of the units, which both the workers’ union and transit agency agree should have been overhauled sooner. Their fragility has become clear this summer, with the heat forcing them to work harder even as a particularly foul mixture of substances known as **“tunnel fur”** has been jamming up the condensers”* (1).

Термін *“tunnel fur”* позначає рештки людської життєдіяльності (волосся, шкіри та ін.) у підземних тунелях. Для перекладачів цей термін має певну складність, адже його ще не зафіксовано в словниках. Лише бази фіксації лексичних новотворів (Wordspy) тлумачать його значення та походження.

Зазначимо, що серед англомовних термінів галузі промислової екології є чотирикомпонентні терміно-

логічні словосполучення, кількість яких порівняно невелика. Вони утворилися розширенням дво- та трикомпонентних термінів (*conventional wastewater treatment system, air pollution control system, municipal solid waste landfill*).

Іменник складає основу майже всіх складних термінів. Він є семантичною домінантою, яка уточнює назву певного предмета або об'єкта.

Словоскладання також вважають дієвим способом утворення інноваційної термінології, оскільки воно дозволяє сконцентрувати зміст фрази в одному слові й таким чином зекономити мовні ресурси. Окрім цього, дуже часто складні слова містять у собі додаткове експресивне навантаження, елементи метафоризації тощо» [3, 45]. Наприклад, *“heatseeker”, “meatloaf”* і т. ін.

Як бачимо, досліджувані слова є складними, кожний компонент у них має окреме значення. Крім того, аналізовані терміни походять із різних галузей виробництва й потребують дослідження їхньої міждисциплінарності. З огляду на міждисциплінарність терміна «промислова екологія», доцільно використовувати визначення відомого американського еколога Ю. П. Одума: «Екологія – міждисциплінарна галузь знання про облаштування й функціонування багаторівневих систем у природі й суспільстві».

В англійській мові знаходимо приклад, що ілюструє саме цю рису: *“A new buzzword among analysts is **eco-tech**, or ecological technology, a line of business that they expect to draw sharply higher investment in the next few years”*.

Міждисциплінарність англомовних термінів галузі промислової екології поділяємо на три семантичні групи:

– природно-орієнтована (*biosphere, biodiversity, ecosystem, environmental activities, biocorrosion, biodestruction*);

– технічно-орієнтована (*technosphere, manufacture, atomenergetic, techaccident, waste*);

– соціально-орієнтована (*anthrosphere, sustainable development, ecological safety, environmental safety creation, ecological effect*).

Проаналізувавши співвідношення міждисциплінарних зв'язків і структурно-семантичні особливості термінів [3, 55], ми дійшли висновку, що в галузі промислової екології переважають саме складні англомовні терміни технічно-орієнтованої групи. Наявні також різноманітні підгрупи термінів. Серед них:

– екологічні терміни (*human pressure, water recycling, aquatic resources, ecological safety, environmental safety criterion, environmental monitoring*);

– екологічні реалії (*Yellow Stone National Park, Good Friday Earthquake, Alaska oil spill, Law of Biodiversity Decay, Law of Demographic Impact*);

– екологічні символи, що з огляду на національно-культурну зумовленість можуть бути етноспецифічними (*“Tailings”, Earth’s Mantle*) й універсальними (*nuclear winter, global warming*);

– екологічні терміни-концепти (*nature protection, noise pollution, nuclear radiation, biotic factors*).

Англомовні терміни галузі промислової екології ми розглядаємо як багатокомпонентні утворення, що містять фактичний, ціннісний і образний (метафоричний) компоненти. Ціннісний компонент складних англомовних термінів промислової екології може бути позитивним (*environmental safety, resource preservation, rehabilitation, ecobalance, ecodevelopment*) і негативним (*depletion, pollution, radiation, environmental war, environmental disaster*), що визначає їхнє місце за шкалою екологічних цінностей та екологічних небезпек.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Культурна зумовленість ціннісного компонента досліджуваних термінів передбачає специфіку їхнього перекладу. З одного боку, процес пошуку адекватних перекладацьких відповідників ускладнюється, але з іншого – діапазон можливостей при відборі певного відповідника в кожному конкретному випадку розширюється [7; 8]. Слід зазначити, що поняття «міждисциплінарність» відображає багатомірність англомовних термінів промислової екології, складність її змістових і функціональних виявів.

Щодо певних труднощів, які виникають під час перекладу термінів досліджуваної галузі, перекладачеві необхідно бути обережним, коли постає вибір

між транскодуванням та семантичним еквівалентом. Якщо перекладач зустрічає термін, у перекладі якого він не цілком упевнений, то, по-перше, слід перевірити, чи не належить такий термін до групи неперекладних. Далі необхідно з'ясувати, чи існує сталий варіант перекладу цього терміна, використавши Інтернет, фіксовані бази лексичних новотворів, форуми перекладачів, глосарії та словники галузі промислової екології, коментарі, двомовні періодичні видання та інші матеріали. Бажано підбирати семантичні еквіваленти, наводити лексичний коментар, якщо відсутній перекладний еквівалент, що ми й намагатимемось зробити в подальших наших дослідженнях. Порівняно з транскрипцією, цей спосіб перекладу дозволяє зрозуміти перекладений термін будь-якому носієві української мови. У перекладах складних термінів також слід вибирати елементи з власне українськими, а не запозиченими основами.

На сучасному етапі неможливо заперечувати очевидний факт глобалізації суспільства на всіх рівнях людської діяльності. Англійська мова є першоджерелом створення й розповсюдження лексичних та термінологічних інновацій різних галузей науки й техніки. Тому в умовах масового використання термінів промислової екології необхідно розуміти їх та вміти правильно застосовувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єнікеєва С. М. Особливості перекладу термінів на українську мову / С. М. Єнікеєва. – Вісник СумДУ, 2001. – № 5 (26) – С. 54–59.
2. Зацний Ю. А. Шляхи та тенденції розвитку лексико-семантичної системи сучасної англійської мови : [навч. посіб.] / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : ЗДУ, 1992. – 110 с.
3. Ильина А. Н. Словообразование в современном английском языке : [учеб. пособ. для студ. эконом. спец.] / А. Н. Ильина, С. Г. Кибасова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2012. – 90 с.
4. Лазебна Н. В. Структурно семантичні й функціональні особливості комп'ютерної термінологічної лексики з образним компонентом у сучасній англійській мові : дис... кандидата філологічних наук : 10.02.04 / Н. В. Лазебна. – Донецьк, 2013. – 212 с.
5. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
6. Морозова Л. А. Терминознание: основы и методы / Л. А. Морозова. – М. : Прометей, 2004. – 144 с.
7. Bennardo G. Language, Mind and Culture: From linguistic relativity to representational modularity / G. Bennardo // Mind, brain and language: Multidisciplinary perspectives : [M. Banich & M. Mack (Eds)]. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Press, 2003. – P. 23–59.
8. Salinas C. Technical Rhetoricians and the Art of Configuring Images / C. Salinas // Technical Communication Quarterly. – 2002. – 11.2. – P. 165–178.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Quinion M. Topical words / M. Quinion. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.worldwidewords.org/topicalwords/index.htm>.
2. Wordspy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wordspy.com>.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ГЕРМАНИИ

Ланина А. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье рассматриваются признаки, формирующие концептуальную структуру фразеологизмов с зоосемизмами в политическом дискурсе Германии. В качестве иллюстративного материала исследуются фразеологизмы с зоосемизмом «заяц».

Ключевые слова: фразеологизм, зоосемизм, политический дискурс, функционирование фразеологизмов.

Ланина А. Н. Функціонування фразеологізмів із зоосемізмами в політичному дискурсі Німеччини. У статті досліджуються ознаки, що формують концептуальну структуру фразеологізмів із зоосемізмами в політичному дискурсі Німеччини. В якості ілюстративного матеріалу обрано фразеологізми із зоосемізмом «засць».

Ключові слова: фразеологізм, зоосемізм, політичний дискурс, функціонування фразеологізмів.

Lanina A. N. Functioning of phraseological units with zoosemisms in the political discourse of Germany. The article examines characteristics that form the conceptual structure of phraseological units with zoosemisms in the political discourse of Germany. As illustrative material phraseological units with totemism "hare" are studied.

Key words: phraseological unit, zoosemism, political discourse, functioning of phraseological units.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими заданиями. Изучение фразеологизмов на основе идей методологии когнитивной лингвистики получает новое научное осмысление в таком его аспекте, как роль фразеологии в концептуализации мира, рассмотрение процессов образования фразеологизмов как акта когнитивной метафоризации, исследование ценностной картины мира, презентуемой национально-культурными концептами. Концепт в указанном контексте понимается как «единица ментальных или психических ресурсов нашего сознания; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (lingua mentalis), всей картины мира, отражённой в человеческой психике» [5, 90]. Семантика фразеологизмов также связана с определённой концептуальной структурой, которая является единицей сознания и объединяет вербальную и невербальную информацию [10, 19].

Фразеологические единицы представляют собой микротексты, в номинативное основание которых, связанное с ситуативным характером обозначаемого, при его концептуализации входят все типы информации, характерные для отображения ситуации в тексте, но представленные во фразеологизмах в виде «свертки», готовой к употреблению как текст в тексте [11, 8]. В связи с этим особую **актуальность** приобретает изучение процессов смыслоформирования фразеологизмов в различных типах дискурса, в частности, в политическом дискурсе, то есть в совокупности речевых актов, используемых в политических дискуссиях, а также правил публич-

ной политики, освященных традицией и проверенных опытом [1, 6].

Цель статьи – исследовать функционирование фразеологизмов с зоосемизмами в политическом дискурсе Германии.

Задания статьи – выявить признаки, формирующие концептуальную структуру фразеологизмов с зоосемизмами в политическом дискурсе Германии и Австрии, и проиллюстрировать это на примере фразеологизмов с зоосемизмом *заяц*.

Изложение основного материала исследования. Под термином *зоосемизм* понимается переносное обозначение человека (реже – предмета или явления) наименованием животного, отражающееся в изменении семного состава и обладающее при этом высоким коннотативным потенциалом.

Описание концептуальной структуры исследуемых фразеологизмов происходит в два этапа. На первом этапе выявляются *мотивирующие, понятийные и образные* признаки концепта ЖИВОТНОЕ. Согласно методике, разработанной в рамках Кемеровской научной школы концептуальных исследований, первым анализируется *мотивирующий признак* (мотивирующие признаки), то есть внутренняя форма слова, репрезентирующего концепт.

В случае нескольких репрезентантов выделенные мотивирующие признаки сравниваются между собой. Далее определяются *понятийные признаки* концепта путем описания лексического значения слова – репрезентанта концепта посредством определения его семантических компонентов (сем и семем). Затем описываются *образные признаки* – способы концептуализации вторичного переосмысления соответствующей лексемы: концептуальные метафоры и метонимии [9, 53].

Анализ фактического материала на предмет определения *образных* концептуальных признаков

осуществляется при помощи фразеологических словарей. Сложный характер структурной организации концептов, соотносящихся с фразеологизмами, предполагает, что за ними могут стоять знания разной степени абстракции. На примере фразеологизмов становится особенно заметным, как часто люди владеют словами и выражениями не на уровне их значений, а на уровне передаваемых ими смыслов, то есть концептов и концептуальных признаков. Анализ семантической структуры фразеологических единиц способствует установлению глубинных закономерностей взаимодействия когнитивных структур человеческого сознания с языковыми формами [3, 135].

Возможно дальнейшее раскрытие символических, ценностных, функциональных и других признаков концепта, а также проведение психолингвистического эксперимента, что не входит в рамки данной статьи.

Выявление всех вышеперечисленных признаков осуществляется на основе этимологических, историко-этимологических, толковых и энциклопедических словарей. Более того, привлекаются данные этологии – науки о поведении животных в естественных условиях [6, 934], и сведения, построенные на наблюдениях охотников.

На втором этапе исследования описывается взаимосвязь между выявленными признаками концепта ЖИВОТНОЕ, которые способствуют порождению общего концептуального смысла в политическом дискурсе и сближают понятийную сферу ЖИВОТНЫЙ МИР с понятийной сферой ПОЛИТИКА. Особенно интересными представляются политические статьи, в которых фразеологизм с зоомизмом используется в качестве заголовка. Такая сильная позиция фразеологизма привлекает внимание читателя, задаёт определённый смысловой тон, вводит ключевую концептуальную метафору, которая будет раскрываться далее в тексте.

В качестве иллюстрации рассмотрим подробно концептуальную структуру фразеологизма *ein alter Hase* (букв.: старый заяц), который является частью заголовка политической статьи «*Alter Hase ist neuer DFB-Präsident*» («Старый заяц – новый президент Немецкого футбольного союза») (15).

Мотивирующие признаки концепта HASE определяются этимологией немецкой лексики *der Hase*, которая восходит к древнесаксонскому *haso*, ср.-в.-н. *hase*, *has*, ср.-нж.-н., ср.-нидерл. *hāse*, нидерл. *haas* (< герм. **hasan*) с грамматическим чередованием в древнеанглийском *hara*, англ. *hare*, др.-сканд. *heri*, швед. *hare* (<герм. **hazan-*) и образует в древневерхненемецком прилагательные *hasan*, что означает «glänzend, poliert» («блестящий»), или «grau» (букв.: серый). Ср. др.-сакс. *haso* < PIE **kās-* «grau» («серый») (родственные языки: др.-инд. *śasāh* «Hase» (букв.: заяц), лат. *cānus* «grau, aschgrau, grauweiß» (букв.: серый, пепельно-серый, серебристый), кимр. *seinach*, др.-прус. *sasins* «Hase» (букв.: заяц), а также, пожалуй, ст.-слав. *sosnъ*, рус. *sosna* (*сосна*) «Kiefer, Föhre») [13].

Таким образом, на основе проведённого этимологического анализа можно заключить, что исход-

ный мотивирующий признак у концепта HASE связывался с внешним признаком животного – *серым* цветом шерсти. Вместе с тем лексема HASE в значении «серый» являлась эвфемизмом, так как прямое упоминание животного считалось нежелательным из-за его якобы демонической сущности.

Теперь определим *понятийные* признаки. Данные толкового словаря позволяют выделить следующие значения: 1. а) Дикое млекопитающее с длинными ушами, густой, мягкой, коричневатой шерстью и длинными задними лапами; б) заяц-самец; в) жаркое из зайца; г) *местн.* кролик [14].

Необходимо подчеркнуть, что признаки, отмечаемые в толковых одноязычных словарях, являются далеко не полным перечнем понятийных признаков. Традиционно в них очерчивается сфера языковой семантики, которая вторична, производна по отношению к знаниям о мире (дальнейшему значению), а в силу своей системной консервативности она эволюционирует значительно медленнее своего источника [11, 169]. В этом случае подходят больше словари энциклопедические и терминологические. Так, в энциклопедии животных А. Брема находим: «По наблюдениям охотников, заяц чрезвычайно боится незнакомых предметов и тщательно избегает пугал, которые выставляются на полях, чтобы отгонять его. Но случается и так, что *старые опытные зайцы* оказываются до того *дерзкими*, что их нельзя прогнать даже собаками. Заметив, что собаки заперты или привязаны, они приближаются к огородам с невероятным *бесстыдством* и пасутся, так сказать, на глазах у собак» [2, 3924].

М. И. Петрункевич пишет: «Прибылишка (молодой, маленький зайчишка, родившийся в этом году – А. Л.), конечно, не запутывает следа сознательно, а просто прячется, ползая под нависшими ветвями в чаще и увертываясь там от напора гончих именно благодаря маленьким размерам. *Матерому, зрелому* же зайцу, пользуясь таким ползанием, от гончих не спрятаться, и он совершенно сознательно прибегает к другим маневрам в зависимости от местности. Так, например, однажды, стоя на открытом порубе, я видел, как заяц, сделав несколько петель и больших прыжков, т. е. сметок, припал у корней высокого и толстого пня, дал гончим пробежать вперед по своему следу, а затем сделал прыжок на дорогу и покатил по ней в обратную сторону. Аналогичных случаев можно привести сколько угодно, и потому я остаюсь при убеждении, что зрелый заяц старается спастись от гончих вполне сознательно, пользуясь разного рода «хитростями» и «жизненным опытом» [8, 19].

Приведённые определения слова **der Hase** показывают, что в структуру рассматриваемого концепта входят следующие понятийные признаки: «дикий», «с длинными ушами», «с мягкой, коричневатой шерстью», «с длинными задними ногами», «пугливый». Это ряд дополняется понятийными признаками: «дерзкий», «бесстыдный», если речь идёт о *старом зайце*. В то же время в тексте исследуемой политической статьи вышеперечисленные понятийные признаки не находят своего отражения.

Приступим к выявлению *образных* концептуальных признаков. Во фразеологическом сло-

Alter Hase ist neuer DFB-Präsident		
Hase, der	ein alter Hase	W. Niersbach
серый	–	–
с густой коричневатой шерстью	–	–
с длинными задними лапами	–	–
с длинными ушами	–	–
пугливый	–	–
	дерзкий	–
	бесстыдный	–
	опытный	+
	воен., жарг. ветеран	–
	перен. бывалый человек	–
	разг. старый опытный человек	–
	разг. старый опытный специалист	+
	разг. старый «кадр»	+

варе читаем: *ein alter Hase* (букв.: старый заяц) Umgangssprachlich; “jemand, der sehr viel Erfahrung [in einer bestimmten Sache] hat” (букв.: «разг. тот, у кого есть большой опыт» [в определённом деле] [14]. Далее находим: *воен., жарг.* «ветеран»; *перен.* «бывалый человек»; *разг.* «старый опытный человек»; «старый опытный специалист»; «старожил»; «бывалый»; «старый «кадр»; «опытный человек» [11].

Проанализированный текст статьи показывает, как образный признак «старый «кадр» реализуется на уровне следующего абзаца:

“*Seit 1987 arbeitet Wolfgang Niersbach für den heute mit 6,7 Millionen Mitgliedern größten Sportverband der Welt: als Pressesprecher, als Vizepräsident des Organisationskomitees für die Weltmeisterschaft 2006 in Deutschland und zuletzt als Generalsekretär*” (15). – «С 1987 года Вольфганг Нирсбах работает на самое крупное спортивное общество, насчитывающее сегодня около 6,7 млн членов: в должности пресс-секретаря, вице-президента организационного комитета в первенстве мира 2006 г. в Германии и, наконец, генерального секретаря».

Признак «старый опытный специалист» вербализуется в таком предложении:

“*Nun rückt der 61-Jährige gelernte Sportjournalist auf den Chefsessel und löst dort Theo Zwanziger ab, der nach siebeneinhalb Jahren vorzeitig von seinem Amt zurücktrat*” (15). – «Теперь 61-летний профессиональный спортивный журналист займёт директорское кресло и заменит Тео Цванцигера, который спустя 7,5 лет преждевременно уходит со службы».

Представим полученные данные в виде таблицы: **Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении.** Сведение полученных признаков, образующих структуру концепта, в общую таблицу позволяет сделать вывод о том, что ключевыми признаками для понимания смыслоформирования концептуальной структуры фразеологизма с зоосемизмом *ein alter Hase* в составе статьи “*Alter Hase ist neuer DFB-Präsident*” являются образные признаки. Более того, основная смысловая нагрузка приходится не на зоосемизм *Hase*, а на компонент *alt* («старый»), который выступает своеобразным «мостом» между концептосферами ЖИВОТНОЕ и ПОЛИТИКА.

Функционирование фразеологизмов с зоосемизмом в политическом дискурсе – благодатный материал для анализа, логическое осмысление которого базируется не только на этимологических, когнитивных и культурных изысканиях, но и на данных этнологии, а также наблюдений охотников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Парламентские дебаты : традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
2. Брем А. Жизнь животных / А. Брем : подгот. по кн. Брем А. Жизнь животных: [в 13 т.] / под ред. Н. М. Книповича. – [4-е изд.]. – СПб. : Рус. книжн. товарищество «Деятель», 1911–1916. – Электрон. данные. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
3. Денисенко С. Н. Статус національно-культурного компонента у складі фразеологізму / С. Н. Денисенко, А. М. Котловський // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V. – Ч. 1 : Національні мови й культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 221–225.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – [изд. 7-е.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
6. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 944 с.
7. Охотники. ру [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ohotniki.ru>.
8. Петрункевич М. И. Охота на зайцев / М. И. Петрункевич. – М. : Изд-во Московский охотник, 1929. – 33 с.

9. Пименова М. В. Методика анализа и теоретические установки кемеровской школы концептуальных исследований / М. В. Пименова // Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Лінгвістика». – 2013. – Вип 18. – С. 50–58.
10. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
12. АБВУД Lingvo x5 многоязычный электронный словарь – 1 электронный опт. диск (CD-ROM).
13. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dwds.de>.
14. Duden Das große Wörterbuch der deutschen Sprache Idiomatik – 1 электронный опт. диск (CD-ROM).
15. Alter Hase ist neuer DFB-Präsident / Deutsche Welle [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw.com/de/alter-hase-ist-neuer-dfb-pr%C3%A4sident/a-15776657>.

VERB STRUCTURE DIVERGENCE IN TRANSLATION

Mykhaylenko V. V.

Ivano-Frankivsk King Danylo Galytskyi University of Law

The given paper is devoted to analyzing the peculiarities of some Ukrainian prefixed verbs that undergo their semantic splitting in the process of translation into English where they transfer into phrasal verbs. Each type is rather frequent in its language. This research centers on the units registered in the novel "VALSE MÉLANCOLIQUE" by Olha Kobylanska" and its English translation by Roma Franko. In this article are also examined structural, semantic, pragmatic and distributional peculiarities of Ukrainian prefixed verbs and English phrasal verbs. The author justifies that to render a prefixed verb a translator should take into account the peculiarities of the mentality of the nation as well as background language knowledge and context. It is necessary to "adapt" (to make it English) the text for the target reader to achieve its communicative purpose. Since the use of absolute equivalents of prefixed verbs is virtually impossible, the translator exploits phrasal verbs and different types of transformations. The author presents his findings by suggesting a certain translation algorithm.

Key words: prefixed verb, phrasal verb, distribution, translation, transformation, structure divergence, semantic, cognitive.

Михайленко В. В. Розщеплення структури дієслова в процесі перекладу. Стаття присвячена аналізу особливостей деяких українських аспектуальних префіксальних дієслів, які зазнають реструктуризації в англійському перекладі: дериватив → фразове дієслово. Кожен тип дієслова є частотним у своїй мові. Структурні, семантичні, прагматичні і дистрибутивні особливості українського префіксальні дієслова та англійського фразового дієслова також розглянуті в цій статті. Щоб перекласти українське дієслово з аспектуальним префіксом англійською мовою перекладач повинен враховувати особливості національного менталітету, а також базові знання мовних систем і контексту. Автором запропоновано алгоритм перекладу зазначених українських дієслів англійськими фразовими дієсловами.

Ключові слова: префіксальне дієслово, фразове дієслово, дистрибуція, переклад, трансформація, розщеплення структури, семантичний, когнітивний.

Михайленко В. В. Расщепление структуры глагола в процессе перевода. Статья посвящена анализу особенностей некоторых украинских приставочных глаголов, которые подвергаются структурному расщеплению в процессе перевода на английский язык (дериватив → фразовый глагол). Каждый тип глагола частотен в своём языке. Структурные, семантические, прагматические и дистрибутивные особенности украинских приставочных глаголов с аспектуальным компонентом и английских фразовых глаголов также рассмотрены в этой статье. Чтобы перевести аспектуальный приставочный глагол переводчик должен учитывать особенности национального менталитета, а также базовые знания языковых систем и контекст. Автором разработан алгоритм перевода украинских аспектуальных приставочных глаголов английскими фразовыми глаголами.

Ключевые слова: префиксальный глагол, фразовый глагол, дистрибуция, перевод, трансформация, структурное расщепление, семантический, когнитивный.

Problem statement and its relationship with important scientific and practical tasks. The prefixed verbs of Ukrainian with the aspectual meaning present a certain challenge for the translator in the process of rendering them into English. First, the systemic changes must be undertaken; second, verb structural transformation should be taken into account; third, distributional changes have to be considered; fourth, semantic and cognitive variations are to be paid attention to [23] – these and a few more points will be in focus of a further research.

The Ukrainian prefixed verbs are derived by means of prefixation from verbs. The choice of the prefix depends upon the lexical meaning of the verb. Derivation evolves prefixes of the native origin [7, 228–284], namely, у-, уві- (встояти, увійти, удавати); ви- (винести, викрутити); від-, од- (відламати, відзвучати, одрубати); до-, ді- (долетіти, дійти); за- (засумувати, записати, засіяти); з-, зі-, із-,

зо-, с- (змести, зіскочити, сфотографувати, схилити); на- (наловити, накреслити); над- (надбудувати, надколоти); о- (об-, обі-) (описати, обкопати, обікрасти); пере- (перекреслити, перепитати); під- (підфарбовувати, підкинути, підійти); перед- (передбачати, передчути); по- (покликати, посіяти); при- (притрусити, приклеїти, прибігти); роз-, розі- (розказати, розрубати, розібратися). The most productive verb-forming prefixes in Ukrainian are: в-/у- (вбігти/убігти, внести/унести); ви- (вибігти/вибігати, вискочити); від-/од- (відбити/відбивати, оддати/оддавати); до- (довести/доводити); за- (завести/заводити, зайти); з-/с-, зі- (злетіти, з'їхати, сплести, зіпхнути); на- (набрати, нанести). To express lexical aspective opposition, for example durative vs. perfective, some suffixes are added to prefixal verbs, eg: ува-/юва-: прочитати - прочит-ува-ти; загоїти - загоюва-ти; -в-/ува: перевиховати - перевихов-ува-ти etc. [5, 232–3f.; 1, 34–39].

The English grammatical aspect of the verb is based on the common and continuous opposition, e.g.: *read – be reading*. In the history of English there used to be three prefixes to express verb perfective aspect: *ge-*, *be-*, *for-*, for instance, *behead* 'to cut off someone's head, especially as a punishment', *beware* 'used to warn someone to be very careful about something or someone', *forgive* 'to stop blaming or being angry with someone for something that person has done, or not punish them for something', *forswear* 'to make a serious decision to stop doing something', *forbear* 'to prevent yourself from saying or doing something, especially in a way that shows control, good judgment, or kindness to others'. The prefix *ge-* was the marker of the Past Participle form that fell into disuse due to phono-morphological changes [7, 146].

Analysis of the latest researchers and publications. According to Logan Pearsall Smith, the term "phrasal verb" was introduced by Henry Bradley, senior editor of the Oxford English Dictionary and refers to verb-particle constructions showing a strong semantic unity between their parts [5]. In present-day English, a phrasal verb is the one that takes a complementary particle, i.e. an adverb, resembling a preposition necessary to complete a sentence and operates more like a phrase than a word [29]. Geert Booij points out that phrasal verbs are used to express mainly verb morphological properties [12, 21]. In the *Oxford Companion to the English Language*, Tom McArthur notes that these verbs are also referred to by many other names such as verb phrase, discontinuous verb, compound verb, verb-adverb combination, verb-particle construction (VPC), two-part word/verb and three-part word/verb (AmE) [19]. In the *Cambridge Encyclopedia of the English Language*, David Crystal defines this linguistic phenomenon a "multi-word verb" that is best described as a lexeme, a unit of meaning that may be greater than a single word [15]. The Old English particles were analysed as separable prefixes where it may seem more appropriate to analyse them as prepositions, postpositions, postposed particles, separable or inseparable prefixes, prepositional adverbs or adverbs [27, 75]. There is no clear-cut classification of phrasal verbs yet, though three semantic groups are suggested to classify in English:

1. **Literal** (the verb retains its basic concrete meaning while the short adverb or preposition maintains a literal meaning): *walk out, fall down*. There are hundreds of phrasal verbs in English, some of them have a literal meaning, which can be guessed from the words themselves. Some phrasal verbs have a non-literal meaning, which means it is much more difficult to guess the meaning, unless the context is very clear [16, 304–307].

2. **Semi-idiomatic** (the verb retains its concrete meaning, while the short adverb or preposition adds a nuance that would not be discernible from its basic meaning): *pay out, drive up, drive off* [16, 308–309].

3. **Idiomatic** (when no part of the meaning of the combination is predictable from the meanings of the verb and the short adverb or the preposition): *do away with* 'kill', *live up to* 'meet someone's expectations' [16, 309–310; 9, 207–238].

In our view, phrasal verbs occur most frequently in spoken English as they are usually informal in style; in

formal style the phrasal verb is replaced with the more formal form. Each phrasal verb has its own grammar and word order. According to phrasal verb distribution in a sentence, we differentiate between their four types:

(1) **intransitive** – the verb does not take an object and the particle cannot be separated from the verb; (2) **transitive** – the verb does have an object, and the particle can be separated from the verb; (3) in **transitive and intransitive** verbs [see the category of aspect: 22, 49] the particle is inseparable; (4) **phrasal verbs with two particles**, which are also inseparable.

It is common knowledge that in order to provide an adequate translation, the translator must be able to reveal some common component in the units under study of both the source language and target language texts. The transformation of Ukrainian prefixed verbs into English phrasal verbs is of great interest because it concerns structural, grammatical, syntactic and semantic peculiarities of both languages (L1 and L2) that make their accurate translation difficult.

Presentation of the mail research material.

A phrasal verb is a type of compound verb made up of (1) a verb (usually one of action or movement), and (2) a prepositional adverb – also known as an adverbial particle. Phrasal verbs are sometimes called two-part verbs (e.g. take off and leave out) or three-part verbs (e.g. look up to and look down on). The studies of phrasal verbs as complexes provoke new ideas and theories in the field of the verb grammatical transitivity, morphology, semantics, distribution, metaphoric character and idiomatic nature.

At present there is a glossary of 3,465 current English phrasal verbs (also called multi-word verbs), many of them (such as tear off, run out [of], and pull through) with multiple meanings. Indeed, Angela Downing points out phrasal verbs are "one of the most distinctive features of present-day informal English, both in their abundance and in their productivity" [16, 310; see also: 11; 20]. In theory, phrasal verbs are generally considered idiomatic combinations of a verb and an adverbial particle. The exact status of the latter is still under debate, scholars divided on whether it is an adverb, prepositional adverb, postpositional prefix, special part of speech, etc. However, here we are interested only in the features of adverbial particles.

In general, the main function of phrasal verbs is conceptual categorization of reality in the speaker's mind. They denote not only actions or states as "ordinary" verbs, but also specify their spatial, temporal or other characteristics [6, 263–296; 10, 465–469]. This ability to describe actions or states more precisely, vividly and emotionally is determined by the adverbial components of phrasal verbs. By combining with these elements, verbs of broader meaning are subjected to a regular and systematic multiplication of their semantic functions. While the English verb has no consistent structural representation of aspect, adverbial particles either impart an additional aspectual meaning to the base verb (e.g. the durative verb *sit* merges with the particle *down* into the terminative phrasal verb *sit down*) or introduce a lexical modification to its fundamental semantics. In most cases, adverbial elements denote general spatial direction of the action or express its qualitative or quan-

titative characteristics, like beginning (*set out*), duration (*bum along*), completion (*think out*), intensity (*hurry up*), and so on.

Obviously, semantic peculiarities of Ukrainian prefixed verbs must influence the process of their translation into the English language, which has a highly developed system of phrasal verbs. In addition to their function that is analogous to that of English phrasal verbs, Ukrainian verbal prefixes resemble English adverbial particles in their semantic functions, indicating various qualities of actions and states.

Like adverbial particles in English, Ukrainian prefixes are semantically strong: for instance, the Ukrainian prefix *no* can be a “formal marker of various lexical-grammatical categories of action types” [7, 268] as well as a marker of the temporal limits of dynamic feature development. Also, a Ukrainian transitive prefixed verb “*позбутися*”, where the prefix “*no-*” denoting a past perfective one-act action limited in time is transferred with the help of a transitive phrasal verb *cast off* “get rid of” or something, where the past action is expressed by the past form and the particle refers to a one-act action. Thus, in translation from Ukrainian into English, the meaning of the Ukrainian prefix is mostly conveyed by the adverbial constituent of the phrasal verb. The given transformation illustrates the divergence or splitting of the Ukrainian derivative verb structure into the English phrasal verb structure grammar, but the transformation concerns the verb semantics as well. When dealing with translation of Ukrainian prefixed verbs into English phrasal verbs, one should always keep in mind their great polysemy that sometimes borders on homonymy. Compare *cast off* as a transitive verb: (1) *loose* “cast off a hunting dog”; (2) *unfasten* “cast off a boat”; (3) “to remove (a stitch) from a knitting needle in such a way as to prevent unraveling” and *cast off* as an intransitive verb: (1) “to unfasten or untie a boat or a line”; (2) “to turn one's partner in a square dance and pass around the outside of the set and back”; (3) “to finish a knitted fabric by casting off all stitches”.

No doubt, that the glossary of Ukrainian prefixed verbs under study and corresponding English phrasal verbs will demand an uphill exertion and is unlikely to be crowned with success. The fact of polysemy of the Ukrainian prefixed verb and the English phrasal verb makes the translator's work perplexing (to undertake semantic, structural and grammatical transformations) but challenging.

We support the view of J. C. Catford on translation as an operation performed on languages: a process of substituting a text in one language for a text in another. Accordingly, any theory of translation must draw upon a theory of language – a general linguistic theory [13, 1] – we started with the theory of the verb.

Various types of phrasal and prepositional verbs (e.g. *make up*, *look after*, *put up with*) are a characteristic and rather frequent feature of Modern English.

Here translations of Ukrainian prefixed verbs with the help of English phrasal verbs are analysed in order to examine whether similar structures in both languages are a help or a hindrance to translation (false vs. true friends). Translators' strategies found comprise translations by (1) separable verbs, (2) inseparable verbs,

(3) simplex verbs, (4) paraphrases or (5) complete omission. Translation by separable and inseparable is by far the most common approach, often also using the most literal translation variant for verb and/or particle/prefix.

To reveal common and specific features in rendering prefixed verbs as well as their structural, semantic, syntactical and cognitive characteristics in the Ukrainian source text [3] and the English target text [18], three levels of analysis are applied to the study in question in this paper: word, phrase, sentence and text/discourse (in case of necessity).

1. Придумати → come up with:

1 (a) придумувати / придумати (придумала): (1) гадати, міркувати, додумуватись до чого-небудь, (2) створювати або винаходити що-небудь таке, чого раніше не існувало, (3) добирати потрібну фразу, слово і т. ін., (4) вигадувати, знаходити для кого-небудь заняття, роботу, призначати комусь покарання і т. ін., (5) вигадувати що-небудь неіснуюче, фантастичне, (6) створювати що-небудь в уяві, (7) тільки док. зробити або сказати що-небудь несподіване.

1 (b) come up with something, transitive, “to think of something such as an idea or a plan”. It reveals three components in its semantic structure: (1) come up with something: to think of something such as an idea or a plan; (2) come up with something: to produce or provide something that people want; (3) to produce especially in dealing with a problem or challenge.

1.1. Придумала щось інше.

1.2. I came up with another plan. (p. 132).

Here, the translator employed the transitive phrasal verb *to come up with* “to think of an idea, answer, etc.” – an idiomatized phrasal verb [8; 26; 25] to underline the perfective meaning of the action. The Ukrainian speaker would use the verb *to think* “to form or have in mind”, see its components: (1) to have as an intention; (2) to have as an opinion; (3) an act of thinking. It would sound as an interlinear translation for the English speaker.

More often than not the meaning of phrasal verbs cannot be deduced by summing up the meanings of its elements. That is why in translation we look for an entire undivided word rather than a verb with a synonymous prefix. The semantic criterion is often used to distinguish between phrasal and prepositional verbs and define the former as idiomatic: the meaning is never a simple combination of the meanings of its parts. The term ‘prepositional verb’ is reserved for verbs of literal meaning (*look at*, *listen to*, *depend on*) as distinct from other verb-plus-preposition combination of less literal meaning (*to come across smth*, *get along with*), which are classified as phrasal verbs. It follows that at the semantic level the distinction between the two is like a spectrum stretching from units of literal (usually directional) meaning to idiomatic ones whose meaning is metaphoric.

2. Опертися → stave off:

2 (a). опертися: чинити опір, протидіяти кому-, чому-небудь; боротися з кимось, чимось.

2 (b) stave off “to stop something from happening.”

2 (c). позбутися/ позбутися (позбутися), недок., (1) втрачати кого-, що-небудь, (2) убити (листя,

плоди і т. ін.), (3) відмовлятися, відступатися від чого-небудь (думок, намірів і т. ін.), (4) збуватися кого-, чого-небудь небажаного.

2 (d) cast off, transitive "to get rid of someone or something".

2.1. *Я розпадаюся тоді в чуття і не можу опертися настроєві сумному, мов креповий флер, якого позбутися мені не так легко.*

2.2. *I dissolve then into a flood of emotions, and am unable to stave off a somber mood that, like a black mourning veil, is not at all easy for me to cast off.* (p. 128)

3. Зрікатися → give up:

3 (a) зрікатися: (1) відмовлятися від чого-небудь, свідомо позбавляти себе чогось, (2) відмовлятися від своїх прав на що-небудь, (3) поривати родинні чи інші зв'язки з ким-небудь, оголосивши близького чужим, (4) переставати визнавати кого-, що-небудь, (5) відмовлятися робити що-небудь, (6) заперечувати що-небудь. У Словнику української мови дієслова з префіксом з- представлені як кореляти доданого виду дієслів.

3 (b) give up, transitive "to give up doing something."

3.1. *Я не можу зрікатися всього так, як ти!*

3.2. *I can't give up everything like you can," she said irritably to me one time...* (p.129)

4. Замучувати → drive (someone) to:

4 (a) замучувати: (1) катуванням, тортурами доводити кого-небудь до смерті, загибелі, (2) катуючи, доводити кого-небудь до смерті, загибелі, (3) знесилювати, доводити до виснаження, примушувати страждати когось, (4) хтось не може (не зможе) позбутися докорів власного сумління, гірко кається (буде каятись).

4 (b) drive someone to "to annoy someone so much that they become angry or upset"

4.1. *Ти замучуєш мене своєю вічною опозицією!*

4.2. *Your perpetual opposition is driving me to distraction.* (p.133)

5. Догоджати → give in:

5 (a) догоджати (догоджуючи): робити що-небудь приємне, бажане, потрібне, щоб задовольнити кого-небудь або викликати чию-небудь прихильність.

5 (b) give in, intransitive "to stop competing or arguing and accept that you cannot win".

5.1. *Товариство, в яке входила, і товаришки, що її любили, розпестили її, догоджуючи їй у найменшій дрібниці, боготворячи її задля краси й таланту та задля її оригінальних помислів.*

5.2. *The circle in which she moved and her admiring girlfriends spoiled her, giving in to her every whim...* (p. 134)

6. Спротивитися → stand up:

6 (a) спротивитися: (1) стати противним, осоружним; остогидіти, (2) не погодитися з ким-, чим-небудь; заперечувати проти когось, чогось; вчинити опір комусь.

6 (b) stand up to someone, transitive "to not allow yourself to be treated badly."

6.1. *Перший раз у житті спротивитися цілком поважно, а тут я не могла.*

6.2. *For the first time in my life I seriously wanted to stand up to her ...* (p.137)

7. Промовляти *** speak to:

7 (a) промовляти / промовити (промовляє): (1) рідко неперех., говорити, проказувати що-небудь у голос, часом звертаючись до когось; усно висловлювати думки, (2) адресувати кому-, чому-небудь свої слова, звертатися до когось, чогось із якимись словами, (3) тільки недок., взагалі говорити, (4) тільки недок. розповідати про що-небудь, (5) перен., викликати які-небудь думки, почуття, (6) тільки недок., перен., бути доказом, свідченням чого-небудь, указувати на щось, (7) перен., звучати, викликаючи певні емоції, (8) виражати якісь почуття, думки і т. ін., (9) підказувати, провіщати що-небудь, (10) перех. і без додатка, виголошувати промову, тост і т. ін.; звертатися до кого-небудь з промовою.

7 (b) speak to "if something such as a poem, painting, or piece of music speaks to you, you like it because it expresses a particular meaning, quality, or feeling to you."

7.1. *Тут красно; промовляє до душі...*

7.2. *It's beautiful here. It speaks to one's soul* (p. 137)

8. Пізнавати → stand out:

8 (a) пізнавати (пізнати): (1) осягати розумом явища об'єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь, (2) краще узнавати кого-, що-небудь, (3) зазнавати на собі чого-небудь, переживати щось, (4) виявляти, бачити, впізнавати в кому-, чому-небудь кого-небудь знайомого або щось знайоме, (5) розпізнавати кого-, що-небудь за якимись ознаками, прикметами.

8 (b) stands out, intransitive, "to be easy to see or notice because of being different."

8.1. *Її зараз можна пізнати. Вона держиться просто... гарна і має сумні очі.*

8.2. *She stands out – you can't miss her.* (p.138). The translator interpreted the context of the sentence and used the phrasal verb.

9. Зробити (рекламу) → put in (good word for):

9 (a) зробити: (1) виготовити який-небудь предмет, якусь річ і т. ін., (2) приготувати їжу, виготовити напій, (3) виконати якусь роботу, дію; виявити якусь діяльність; здійснити що-небудь, (4) у сполуч. з деякими іменниками означає виконання, здійснення того, що виражають ці іменники, (5) у сполуч. з іменниками на означення рухів (людини) вказує на здійснення цих рухів, виражених іменниками, (6) у сполуч. зі словами на означення міри, кількості вказує на обсяг виконаної роботи, дії, (7) досягти, домогтися чого-небудь.

9 (b) put in (good word for), transitive "to spend a particular amount of time doing something, or to make a particular amount of effort in order to do something."

9.1. *Потверди се, що я сказала, та зроби мені рекламу.*

9.2. *Confirm what I've said and put in a good word for me.* (p.146).

9.3. *(Я дармо підозрювала його тоді в якихось симпатіях до німочки) він для одного свого товариша виробляв рекламу.*

9.4. *... he had simply been putting in a good word for a friend.* (p.165). Again the translator, to avoid misunderstanding of the surface meaning of the phrases

“зроби мені рекламу” or “виробляв рекламу”, introduces her interpretation of the context which reveals their true meaning.

10. **Найтися** → **turn out**:

10 (a) знаходитися (найшовся, найшлася): (1) бувати виявленим у результаті розшуків; відшукуватися (про кого- або що-небудь загублене, втрачене, зникле), (2) бути в наявності; виявлятися, (3) траплятися, з'являтися, (4) знайшовся (знайшлася, знайшлися) хто — уживається при висловленні ірон. чи зневажл. ставлення до кого-небудь, (5) бути, перебувати, міститися де-небудь, (6) перебувати в якому-небудь стані чи положенні, (7) зміркувати, додуматися сказати, зробити що-небудь, вийти, не розгубившись, із скрутного становища.

10 (b) turn out, intransitive, “to develop in a particular way.

10.1. *Який мені Лафатер найшовся!*

10.2. *What a Lafater you turned out to be!* (p.150)

11. **Розсміятися** *** burst out:

11 (a) розсміятися (розсміялася), докон.: почати сміятися; засміятися.

11(b) burst out laughing, transitive “to suddenly start laughing or crying”

11.1. *Я розсміялася.*

11.2. *I burst out laughing.* (p.150)

12. **Обізватися** → **speak up**:

12 (a) обізватися (обізувалася): (1) до кого, рідко кому, на що (без додатка); відповідати на звертання, поклик і т. ін.; відзиватися, відгукуватися, (2) звертатися до кого-небудь з розмовою, запитанням і т. ін., (3) промовляти що-небудь або прохоплюватися словом, вигуком і т. ін., (4) писати у відповідь кому-небудь листа, (5) подавати про себе звістку, (6) обізватися (обізуватися) словом — вступати в розмову з ким-небудь або промовляти до когось щось (7) подавати певні звуки (звичайно про тварин), (8) ставати чутним; лупати, розлягатися (про голос, мелодію і т. ін.), (9) нагадувати про себе, виявляти себе чим-небудь, (10) даватися взнаки, виявлятися (про вдачу, риси характеру і т. ін.), (11) даватися ознаки, виявлятися (про вдачу, риси характеру і т. ін.), (12) виявляти співчуття, бажання допомогти, сприяти кому-небудь, (12) називати себе; називатися.

12 (b) speak up, intransitive “to talk louder” (syn. call out “to shout something” especially when you are trying to get someone’s attention).

12.1. *По якійсь хвилі, під час якої малювала пильно, обізувалася знов:*

12.2. *After some time, during which she painted most diligently, she spoke up again* (p.150)

13. **Надійти** → **drop in**:

13 (a) надійти (надійшов ненадійно): (1) ідучи, прибувати кудись або наближатися до кого-, чого-небудь, часто трохи пізніше, ніж інші; підходити, приходити, (2) пливучи, ідучи, наближатися, прибувати, (2) прибувати куди-небудь з певним завданням, (3) наступати, наставати, наближатися в часі (про пори року, частини дня і т. ін.), (4) починатися, наставати (про суспільні явища), (5) приходити на місце призначення, доставлятися куди-небудь (про щось відправлене, послане і т. ін.), (6) поширюватися, досягати чого-небудь,

доходити до кого-небудь (про чутки, відомості і т. ін.), (7) оволодівати кимось, охоплювати кого-небудь (про настрої, почуття, стан і т. ін.), (8) виникати, з'являтися (про думки, спогади і т. ін.).

13 (b) drop in, intransitive/transitive, “to make a short visit somewhere.”

13.1. *Однак коли саме тоді надійшов хто ненадійно, вона ховалася в себе і, сідаючи десь у міні, сиділа там мовчки цілий час.*

13.2. *However, if someone dropped in unexpectedly at such a time, she would hide herself away in her room.* (p.154)

14. **Довідуватися** → **find out**:

14 (a) довідатися / довідуватися (довідаюся): (1) одержувати відомості про кого-, що-небудь; дізнаватися, (2) дізнаватися про щось таємне, що приховується від інших; вивідувати, (3) заходити куди-небудь з метою дізнатися про кого-, що-небудь, провідати когось, (4) зазнавати на власному досвіді; пізнавати.

14 (b) find out, intransitive/transitive “to discover a fact or piece of information.”

14.1. *За тим криється щось, і я довідаюся ще про се.*

14.2. *There’s something concealed behind all this, and I’m determined to find out what it is.* (p.151)

15. **Уривати** → **break off**:

15 (a) уривати /вривати (урвала): (1) тягнути, смикаючи, відокремлювати частину від цілого; відривати, (2) надломивши, відокремлювати від стебла, кореня і т. ін., (3) переривати, розривати що-небудь навпіл, на частини, (4) різко припиняти що-небудь (дію, процес і т. ін.), (5) зупинятися раптово, несподівано (звичайно в розмові, бесіді і т. ін.), (6) з труднощами знаходити, виділяти для якої-небудь мети (час), (7) діставати, захоплювати, одержувати що-небудь нечесним шляхом, діючи хитрістю, силою і т. ін., (8) зменшувати, (9) надривати, пошкоджувати, (10) тільки док., розм., ударити, хльоснути, (11) бігти, утікати.

15 (a) broke off, intransitive/transitive “to stop doing something.”

15.1. *Весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгаючий божевільне чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвилимовим сміхом. Грала більш як півгодини, відтак урвала саме посередині гамми, що летіла в вищі звуки, акордом несамовитого смутку. Звідси бігла з плачем наново до басів.*

15.2. *She played for more than half an hour, then she broke off with the chord of frenzied grief in the middle of the soaring run. The sun had turned the snow rosy with its golden rays, and the weather was bright and sunny, as if it had cleared up on purpose for that holy day when someone returns to the bosom the bosom of nature.* (pp.163–164).

It is difficult to see any system in the given transformations, besides, multi-word verbs are often polysemous [see: 24], i.e. they have a number of different meanings and that also adds to their complexity. Their syntax is also governed by complex and unpredictable rules. Due to these difficulties, speakers often have the feeling that phrasal verbs are an arbitrary combination

of a verb and a particle since there don't appear to be any obvious rules [17, 110–145]. Traditional grammarians generally assume that phrasal verbs are an arbitrary combination of a verb and one or more particles and they mainly investigate their syntactic properties. As for the meaning of phrasal verbs, their spatial and aspectual semantics are in the focus of study. However, linguistic structures are motivated by cognitive processes like metaphorisation. In cognitive terms, conceptual metaphors always combine two domains: a concrete, well bounded 'source domain' and an abstract, 'target domain'. The mechanism through which this happens is mapping, i.e. the source domain is mapped onto the target domain. Phrasal verbs go easily from the concrete to the abstract, and metaphors serve as a link between them. Understanding the meaning of the verb is important but not always sufficient. Mostly, the major problem with phrasal verbs is gaining insight into the meanings of their particles and understanding why one particle is used and another is not [14, 361–373; see also: 2]. When the verb part of a phrasal verb is used in a metaphorical way, the particle may also be used metaphorically. In

fact there is often a clear connection between the literal meanings of the particle and its metaphorical extension.

Conclusions and perspectives. There is an algorithm of rendering the prefixed verb from Ukrainian into English which distinguishes three-level pre-translation analysis: *word (verb)* – the structure and meaning of its constituents (prefix morpheme + root morpheme); *phrasal verb* (verb + particle) – the distribution and its total meaning; *sentence* – meaning of the constituents and its total meaning, parts of a sentence arrangement; *text/discourse* – the total meaning and functional style (register).

The objective translation depends upon the translator's knowledge of the L1 and L2 structures; conceptual mapping of language means, for instance, the conceptual system of 'perfection' may include prefixed verbs or phrasal verbs, semantic mapping, semantic domains; sentence structure and text/discourse pragmatics. To reveal typological tendencies in rendering Ukrainian prefixed verbs into English phrasal verbs, one should diversify discourse registers and initiate the corpus analysis.

REFERENCE

1. Дворецька І. В. Особливості перекладу фразових дієслів українською мовою / І. В. Дворецька // Advanced Education. [Київ: КРІ]. – 2014. – Vol. 2. – Pp. 34–39.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 576 с.
3. Кобилянська Ольга. Valse Mélancolique / Ольга Кобилянська // Твори в п'яти томах. Том 2. – Київ: Держвид-во худож. літ., 1962. – С. 362–400.
4. Кортни Р. Английские фразовые глаголы / Р. Кортни. – М.: Рус. Яз., 2001. – 767 с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія української та англійської мов / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 464 с.
6. Маляр Т. Н. Пространственные концепты в семантике английских предложно-наречных слов и сочетаний in front (of), ahead (of), behind, beyond / Т. Н. Маляр // Исследования по семантике предлогов. – М.: МГЛУ, 2000. – С. 263–296.
7. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір / В. М. Русанівський // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 228–284.
8. Смит Л. П. Фразеология английского языка / Л. П. Смит / Пер. с англ. – М.: Дрофа, 1998. – 158с.
9. Akimoto Minoji. Collocations and Idioms in Late Modern English / Minoji // Laurel J. Brinton and Minoji Akimoto (eds.). Collocational and Idiomatic Aspects of Composite Predicates in the History of English. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1999. – Pp.207–238.
10. Bennett K. et al. Semantic Representation of English Phrasal Verb // Krista Bennett, Christian Hempelmann, Katrina E. Triezenberg // (M. A.Klopotek et al.(eds.).Intelligent Information Processing and Web Mining. – Volume 25. – Berlin. Heidelberg: Springer Verlag, 2004. – pp. 465–469.
11. Bolinger Dwight. The Phrasal Verb in English / Dwight Bolinger. – Cambridge: HUP, 1971. – 167p.
12. Booij Geert. Construction Morphology / Geert Booij. – Oxford: OUP, 2010. – 320 p.
13. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics / J. C. Catford. – Oxford: Oxford University Press, 1978 [1965]. – 110 p.
14. Claridge Claudia. Translating Phrasal Verbs / Claudia Claridge // Teaching and Learning by Doing Corpus Analysis. – Rodopi. – 2002. – Vol.42. – Pp. 361–373.
15. Crystal David. Cambridge Encyclopedia of the English Language. David Crystal. – Cambridge/ New York: Cambridge University Press, 1995. – 499 p.
16. Downing Angela. English Grammar: A University Course / Angela Downing. – London and New York: Routledge, 2014. – 550 p.
17. Gries Stefan T. Particle Movement: A Cognitive and Functional Approach / Stefan T. Gries // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol.10. – Issue 2. – Pp.110–145.
18. Kobylanska Olha. Valse Melancolique / Olha Kobylanska // Translated by Roma Franko. Edited by Sonia Morris. – Saskatoon, SK: Language Lantern Publications, 1999. – Pp.128–170.
19. McArthur Thomas Burns. Oxford Companion to the English Language/ Thomas Burns McArthur. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 1184 p.
20. McCarthy Michael, O'Dell Felicity. English Phrasal Verbs in Use / Michael McCarthy, Felicity O'Dell. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 208p.

21. McIntyre A. Preverbs, Argument I Linking and Verb Semantics: German Prefixes and Particles / A. McIntyre // G. Booij and J. van Marle (Eds.). *Yearbook of Morphology 2003*. – Dordrecht: Kluwer, 2003. – Pp.119–144.
22. Mykhaylenko Valery V. *A Glossary of Linguistics and Translation Studies: English-Ukrainian* / Valery V. Mykhaylenko. – Ivano-Frankivsk: King Danylo Galtsky University of Law, 2015. – 528 p.
23. Olteanu Andreea-Rosalia. *A Holistic Approach to Phrasal Verbs* / Andreea-Rosalia Olteanu. – Cluj: Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2012. – 108 p.
24. Povey J. *Phrasal Verbs and How to Use Them* / J. Povey. – M. BIII, 1990. – 176 p.
25. Quirk Randolph et al. *A Comprehensive Grammar of the English Language* / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. – London: Longman, 2000. – 1792 p.
26. Smith Logan Pearsall. *Words and Idioms: Studies in the English Language* / Logan Pearsall Smith. – Houghton Mifflin, 1925. – 299 p.
27. Thim Stephen. *Phrasal Verbs: The English Verb-Particle Construction and its History. The English Verb-Particle Construction* / Stephen Thim. – Berlin. Boston: Walter de Gruyter, 2012. – 316p.
28. Ullmann S. *Semantic Universals (Universals of Language)* / S. Ullmann // J. Greenberg (ed.) *Universal of Language*. – Cambridge, MA, 1963. – Pp. 217–262.
29. Yatskovich Igor. *Some Ways of Translating English Phrasal Verbs into Russian* / Igor Yatskovich // *TRANSLATION Journal*. – 1998. – Vol.3. – Issue 3.

УДК 81'366=512,161

МОРФОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ АТРИБУТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

Михайлова Є. В.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті досліджено морфологічні категорії атрибутивних дієприкметників сучасної турецької мови. Особливу увагу приділено дієприкметникам активного та пасивного станів, а також взаємопов'язаним граматичним категоріям атрибутивного стану та присвійності.

Ключові слова: прикметник, дієприкметник активного стану, дієприкметник пасивного стану, граматична категорія, грамема, лексико-граматичний клас прикметників.

Michailova E. V. Morphological categories of attributive participles in the modern Turkish language. The article deals with the morphological categories of attributive participles in the modern Turkish language. Particular attention is paid to the participles active voice and passive voice, as well interrelated grammatical categories of attributive and possessive voices are viewed.

Ключевые слова: прилагательное, причастие активного залога, причастие пассивного залога, грамматическая категория, граммема, лексико-грамматический класс прилагательных.

Mykhailova E. V. Morphological categories of attributive participles in the modern Turkish language. The article deals with the morphological categories of attributive participles in the modern Turkish language. Particular attention is paid to the participles active voice and passive voice, as well interrelated grammatical categories of attributive and possessive voices are viewed.

Key words: adjective, active voice participle, passive voice participle, grammatical category, grammeme, lexical and grammatical class of adjectives.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Неоднозначно трактується в лінгвістиці (і в турецькому мовознавстві зокрема) статус дієприкметників, що позначають ознаки предметів за дією й синтезують дієслівні та прикметникові граматичні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У тюркології дієприкметники розглядаються як віддієслівні форми прикметників (М. К. Дмитрієв, Т. Бангуоглу) або як неособові атрибутивні форми дієслова (Ш. С. Айлярів, Т. Н. Генджан, З. Коркмаз, П. І. Кузнецов, А. Рахімова, Ю. В. Щека, М. Хенгірмен), проте всі тюркологи беззаперечно характеризують дієприкметники, як слова, що відповідають на питання (nasıl? hangi?) і синтезують ознаки прикметника та дієслова.

Актуальність дослідження визначається необхідністю теоретичного переосмислення статусу дієприкметника в граматичній системі турецької мови, зокрема атрибутивних дієприкметників з урахуванням морфологічних категорій.

Мета статті – описати морфологічні категорії атрибутивних дієприкметників активного та пасивного станів, а також взаємопов'язані граматичні категорії атрибутивного стану та присвійності.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати граматичну категорію атрибутивного стану; 2) проаналізувати граматичну категорію присвійності; 3) визначити функціональні

особливості граем активного й пасивного станів дієприкметника.

В атрибутивній функції дієприкметники сучасної турецької мови виступають у двох морфологічних формах – дієприкметники активного стану та пасивного стану. Системне узагальнення цих форм утворює дві взаємопов'язані граматичні категорії – атрибутивного стану та присвійності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Граматична категорія атрибутивного стану дієприкметника. Граматична категорія атрибутивного стану дієприкметника характеризується семантичною доміантою: вираження суб'єктно-об'єктних відношень між дієприкметником та означуваним іменником. Суб'єктно-об'єктні атрибутивні відношення формуються в результаті трансформації предикативних відношень дії-присудка до граматичних актантів (підмета та додатка) у простому реченні в атрибутивні відношення дієприкметника до означуваного іменника в поліпредикативному простому реченні. Категорія атрибутивного стану дієприкметника за своєю семантикою є функціонально-синтаксичною й узагальнює дві функціональні грамеми: активного й пасивного стану [1, 305].

Грамема активного стану виражає суб'єктні відношення дієприкметника до означуваного іменника, що відображають атрибутивну трансформацію предикативних відношень дії-присудка до підмета в простому реченні. Дієприкметники активного стану виражають суб'єктні атрибутивні відношення в результаті таких атрибутивних трансформацій [3, 510]:

активного простого речення в активну дієприкметникову структуру: “*Öğrenci ödevi yazıyor / Студент пише завдання.* / – $C_{(r=1)} \leftrightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \rightarrow D \supseteq C_{(r=1)} - \text{Ödevi yazan öğrenci} / \text{Студент, пишущий (який пише) завдання}$ ”;

пасивного простого речення в активну дієприкметникову структуру:

1) “*Ödev yazılıyor / Завдання пишеться.* / – $C_{(r=1)} \leftrightarrow D \rightarrow D \supseteq C_{(r=1)} - \text{Yazılan ödev} / \text{Завдання, яке пишеться}$ ”;

2) “*Ödev öğrenci tarafından yazılıyor / Завдання пишеться студентом.* / – $C_{(r=1)} \leftrightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \rightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \supseteq C_{(r=1)} - \text{Öğrenci tarafından yazılan ödev} / \text{Завдання, яке пишеться студентом}$ ”.

Грамама пасивного стану виражає об’єктні відношення дієприкметника до означуваного іменника, що відображають атрибутивну трансформацію предикативних відношень дії-присудка у додаток в простому реченні. Дієприкметники пасивного стану виражають об’єктні атрибутивні відношення в результаті таких атрибутивних трансформацій [3, 515]: активного простого речення в пасивну дієприкметникову структуру:

1) “*Öğrenci ödev yazdı / Студент писав завдання.* / – $C_{(r=1)} \leftrightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \rightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \supseteq O_{(r=1)} - \text{Öğrencinin yazdığı ödev} / \text{Завдання, написане студентом}$ ”;

2) “*Ben ödevi yazdım / Я писав завдання.* / – $C_{(r=1)} \leftrightarrow [O_{(r=1)} \leftarrow D] \rightarrow D \supseteq O_{(r=1)} - \text{Yazdığım ödev} / \text{Завдання написане мною}$ ”.

За способом вираження функціональних граем активного та пасивного стану категорія атрибутивного стану дієприкметника є морфологічно-словотвірною, оскільки в граматичній системі сучасної турецької мови активні та пасивні дієприкметники утворюються від основи інфінітива за допомогою спеціальних словотвірних афіксів, які маркують функціональну граему стану та лексикалізовану ознаку часу [4, 156].

Дієприкметники на -dik, -acak, -miş, -ar, -an, що пов’язані з означуванням іменником атрибутивно-предикативними суб’єктними відношеннями (за винятком обмеженої групи дієприкметників), виражають граматичне значення активного стану [5, 230]. Наприклад: “*Yarın yapılacak toplantı (граматичний суб’єкт = логічному об’єкту) saat 12’de başlayacak. / Збори, які будуть проводитись завтра, розпочнуться о 12 годині.; Kitap okuyan oğlan (граматичний суб’єкт = логічному суб’єкту) masanın başında oturdu. / Хлопець, який читає (читаючий) книгу, сидів за столом*”. Активні дієприкметники морфологічно оформлені афіксами -dik, -acak, -miş, -ar, -an і є незмінюваними.

Активні дієприкметники відображають регулярні трансформації в атрибутивні конструкції:

1) активних речень, присудок яких виражений перехідними й неперехідними дієсловами активного, взаємного та спонукального стану й перехідними дієсловами зворотного стану;

2) пасивних речень, присудок яких виражений перехідними дієсловами пасивного стану.

Серед дієприкметників з афіксами -dik, -acak, -miş, -ar, -an визначається дуже обмежена група слів,

які в дієприкметникових конструкціях можуть порушувати суб’єктні атрибутивно-предикативні відношення з означуванням словом і виражати в різних контекстах як суб’єктні, так і об’єктні відношення атрибутивного типу. Як зазначає Ю. В. Щека, «клас таких дієприкметникових конструкцій обмежується: 1) лексично, тобто визначеною групою стійких словосполучень, в яких виявляється давній спільний прамовний зв’язок тюркських мов; 2) наявністю додаткових умов, пов’язаних із порядком слів і категорією визначеності-невизначеності» [2, 401].

До стійких словосполучень фразеологічного типу належать: “*içecek su / питна вода / (вода, яку будуть пити), yiyecek bir şey / щось їстівне / (щось, яке будуть їсти), verecek cevap / відповідь, яку будуть давати, çikmaz sokak / вулиця, яку не проходять, tanidik adam / знайома людина / (людина, з якою познайомились), bidik kimse / хтось відомий / (хтось, кого знають)*” та ін. Іншою причиною об’єктних атрибутивних відношень активних дієприкметників є граматичні ознаки стану та перехідності / неперехідності дієслова трансформованого речення.

Якщо дієприкметник корелює в трансформації з неперехідним дієсловом або дієсловом пасивно-зворотного стану, то він може бути означенням до об’єкта: “*ateşi sönen soba / ніч, в якій погас вогонь ← Ateş sobada söndü (зворотний стан), / вогонь погас (досл. погасився) у печі; penceresi açılan oda / кімната, в якій відкривається вікно ← Pencere odada açılır (пасивно-зворотний стан), вікно відкривається в кімнаті; içinden su akmuş testi / глечик, з якого вилікла вода ← Su testinin içinden akmuş (неперехідне дієслово активного стану), вода вилікла із глечика*”.

Дієприкметники на -diğ-1, -asağ-1, що пов’язані з означуванням іменником атрибутивно-предикативними об’єктними відношеннями, виражають граматичне значення пасивного стану. В атрибутивних словосполученнях із дієприкметниками означуваний іменник виступає граматичним об’єктом, а дієприкметник морфологічно оформлюється формантами -diğ-1, -asağ-1, в яких афікс присвійності вказує на граматичне значення особи атрибутивно трансформованої дії та на потенційну наявність логічного суб’єкта – виконавця дії, який в автономних дієприкметниках не називається (*Okuduğ-um kitap (граматичний об’єкт = логічний об’єкт) hoşuma gitti. / Книга, прочитана мною, мені сподобалась*), а в розгорнутому атрибутивному члені речення лексично виражається іменником / займенником у родовому відмінку: “*Adalet Bakan-ın (логічний суб’єкт) yaptığ-ı toplantıya (граматичний об’єкт = логічний об’єкт) katıldım. / Я взяв участь у зборах, проведених міністром юстиції*”.

Пасивні дієприкметники морфологічно оформлені афіксами -dik, -acak та афіксами присвійності (-ım, -ın, -ı, -ımız, -ınız, -ları), які формують їхню словозмінну парадигму. Афікси приналежності дієприкметників на -diğ-1, -asağ-1, які маркують потенційну або виражену в реченні логічну суб’єктність, водночас виражають й атрибутивну граматичну об’єктність з означуванням іменником, який у конструкціях із формами на -diğ-1, -asağ-1 завжди виступає і логічним, і граматичним об’єктом [5, 234].

Таким чином, грамема пасивного стану завжди взаємопов'язана з грамемою присвійності, оскільки ці два граматичні значення кумулятивно виражаються одним граматичним формантом, який передає два типи атрибутивно-предикативних синтаксичних відношень дієприкметників:

1) відношення до суб'єкта трансформованої дії через зіставлення суб'єкта позначуваної ситуації з учасниками комунікативного акту;

2) відношення до означуваного об'єкта – іменника /займенника.

2. Граматична категорія присвійності дієприкметника. Об'єктні атрибутивні відношення дієприкметника є постійними й репрезентуються грамемою пасивного атрибутивного стану. Суб'єктні присвійні відношення – варіативні й зумовлюють утворення трьох присвійних граем граматичної категорії присвійності, що в поєднанні з грамемами числа утворюють шість присвійних форм дієприкметників, в яких словозмінний афікс приналежності вказує на одну особу або групу осіб:

1) грамема першої особи однини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки суб'єкту-мовцю й виражається афіксами *-im, -im, -um, -üm* (*yapacağı-ım* / той, що буде зроблений мною);

2) грамема першої особи множини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки групі осіб, до якої належить суб'єкт-мовець, і виражається афіксами: *-ımız / -ımız / -umuz / -ümüz* (*yapacağı-ımız* / той, що буде зроблений нами);

3) грамема другої особи однини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки суб'єкту-адресату й виражається афіксом *-in, -in, -un, -ün* (*yapacağı-in* / той, що буде зроблений тобою);

4) грамема другої особи множини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки групі осіб, до якої належить суб'єкт-адресат, і виражається афіксами: *-ınız / -ınız / -unuz / -ünüz* (*yapacağı-ınız* / той, що буде зроблений вами);

5) грамема третьої особи однини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки суб'єкту, який не є учасником комунікативного акту, і виражається афіксами: *-ı / -ı / -u / -ü* (*yapacağı-ı* / той, що буде зроблений ним);

6) грамема третьої особи множини вказує на приналежність дієприкметникової ознаки суб'єкту – групі осіб, які не є учасниками комунікативного акту, і виражається афіксами: *-ları-ı, -leri-i* (*yapacakları* / той, що буде зроблений ними).

Таким чином, категорія присвійності пасивних дієприкметників за способом вираження є морфологічною словозмінною категорією, яка утворює атрибутивну парадигму пасивних дієприкметників.

Пасивні дієприкметники відображають регулярні трансформації в атрибутивні конструкції активних речень, присудок яких виражений перехідними дієсловами активного та спонукального стану.

Також пасивні дієприкметники можуть відображати нерегулярні трансформації простих активних та пасивних речень, у результаті яких означуваним іменником дієприкметникової конструкції стає не об'єкт дії, а іменник, який вказує на час або місце дії. Наприклад:

1) атрибутивна трансформація активного речення з присудком, вираженим неперехідним дієсловом: *"Fabrikada çalıştık. / Ми працювали на заводі. → Çalıştığımız fabrika. / Завод, на якому ми працювали";*

2) атрибутивна трансформація активного речення з присудком, вираженим перехідним / неперехідним дієсловом взаємного стану: *"Bahçede öpüştünüz. / Ви цілувалися в саду. → Öpüştüğünüz bahçe. / Сад, в якому ви цілувалися";*

3) атрибутивна трансформація активного речення з присудком, вираженим перехідним дієсловом зворотного стану: *"Orhan hamamda yıkanacak. / Орхан буде митися в бані. → Orhan'ın yıkanacağı hamam. / Баня, в якій буде митися Орхан";*

4) атрибутивна трансформація пасивного (безособового) речення з присудком, вираженим неперехідним дієсловом пасивного стану: *"Ahmed hastahaneye getirildi. / Ахмеда привезли (досл. Ахмед був привезений) в лікарню. → Ahmed'in getirildiği hastahane. / Лікарня, в яку привезли (досл. було привезено) Ахмеда".*

Активні дієприкметники, які відображають трансформацію пасивних речень (*öğrenci tarafından yazılmış mektub* / лист, який написався учнем; *onların tarafından yapılacak hatalar* / помилки, які будуть робитися ними), та пасивні дієприкметники, які відображають трансформацію активних речень (*öğrencinin yazdığı mektub* / лист, написаний учнем; *yapacakları hatalar* / помилки, які будуть зроблені ними), є лексичними синонімами. Такі лексично синонімічні дієприкметники функціонально відрізняються грамемами атрибутивного стану, що зумовлює, на нашу думку, різну комунікативну акцентуацію смислових відтінків висловлювання в актуальному членуванні речення на тему – рему.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у сучасній турецькій мові дієприкметник виражає атрибутивно-предикативні синтаксичні відношення в процесі утворення простого поліпредикативного речення. Дієприкметники здійснюють вторинну атрибутивну предикацію, але не утворюють підрядного речення, оскільки в функції означення насамперед актуалізуються атрибутивні відношення з означуваним словом, а вже потім – трансформовані, граматичні за своєю природою суб'єктно-об'єктні відношення з цим словом як граматичним актантом трансформованого простого речення. У вторинній атрибутивній предикації дієприкметник виконує функцію співвіднесення дієприкметникової ознаки з часовою площиною головної дії (присудком) у реченні та атрибутивну функцію стосовно означуваного актанта простого речення, в якій виражає особливі суб'єктно-об'єктні атрибутивні відношення, що системно виявляються в функціонально-граматичній категорії атрибутивного стану. Ця категорія визначає категорійну самостійність дієприкметників і протиставляє їх дієсловам як окремий семантико-граматичний клас слів, що називають статичну (активну й пасивну) атрибутивну ознаку предмета за дією, а не активну / пасивну дію як динамічну предикативну ознаку предмета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ходжаев Т. Х. О дифференциальных признаках прилагательных в тюркских языках / Т. Х. Ходжаев, Р. К. Кунгу-плов // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. – 1968. – С. 301–306.
2. Щека Ю. В. Практическая грамматика турецкого языка / Ю. В. Щека. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 606 с.
3. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri / T. Banguoğlu. – Ankara : TDK Yay., 2007. – 628 s.
4. Bozkurt F. Türkçe Çağdaş Dilbilgisi / F. Bozkurt. – İstanbul : İnhilap Hitaberi, 1994. – 171 s.
5. Çotuksöken Y. Türkçede Ekler ve Kökler, Gövdeler / Y. Çotuksöken. – İstanbul : Cem Yayınevi, 1991 – 248 s.

УДК 811.111: 801.8: 82.09: 81'322.5

КОММУНИКАТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ НЕПОНИМАНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Олейник Г. О.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье рассмотрен феномен непонимания в англоязычном художественном дискурсе, предложена иллюстрированная классификация средств выражения непонимания, определены закономерности реализации данного речевого акта.

Ключевые слова: непонимание, речевой акт, художественный дискурс.

Олійник Г. О. Комунікативна реалізація нерозуміння в англomовному художньому дискурсі. У статті розглянуто феномен нерозуміння в англomовному художньому дискурсі, запропоновано ілюстровану класифікацію засобів вираження нерозуміння, визначено закономірності реалізації цього мовленнєвого акту.

Ключові слова: нерозуміння, мовленнєвий акт, художній дискурс.

Oliinyk G. O. Communicative realization of misunderstanding in English literary discourse. The article focuses on the phenomenon of misunderstanding in English literary discourse, it also suggests an illustrated classification of communicative means of expressing misunderstanding and determines the common ways of realization of this speech act.

Key words: misunderstanding, speech act, literary discourse.

Постановка проблемы в целом и ее связь с важными научными или практическими заданиями. Усиление научного интереса к непониманию обусловлено бурным ростом системы знаний, укреплением антропоцентрической парадигмы, в центре изучения которой стоят мышление, культура, сам говорящий как личность.

Поскольку изучение феномена непонимания на материале реальной коммуникации не представляется возможным, в данной статье предпринята попытка исследования непонимания персонажем собеседника в диалогическом художественном общении.

Художественный дискурс является одним из наиболее ярких примеров отражения необъективной реальности в объективных формах. В глобальном масштабе он имманентно является изображением созданной в воображении автора, то есть виртуальной, реальности [2, 41]. Диалогическая речь в художественной прозе и драме является аналогом устной разговорной речи и в значительной степени подчиняется законам построения и функционирования последней. Достоверность звучащей речи в художественном произведении достигается за счет воспроизведения основных характеристик устной речи: эмоциональности, спонтанности, ситуативности, контактности и т. д. Поэтому и лексический состав, и синтаксическая организация художественного диалога существенно отличаются от авторского повествования [3, 150].

Хотя в последние десятилетия проблеме взаимосвязи текста и смысла, критериям адекватного понимания, языковой компетентности уделяется внимание как в лингвистике (М. Бирвиш, Ф. Растье,

А. Г. Медведева, В. И. Карасик, О. А. Леонтович, С. Н. Плотникова, Г. Г. Почепцов и др.), так и в философии (Ф. Шлейермахер, В. Виндельбандт, Г. Риккерт, В. Дильтей, М. Вебер и др.) и психологии (А. Р. Лурия, А. А. Леонтьев), собственно феномен непонимания как когнитивный процесс все же недостаточно исследован.

Цель работы – изучение коммуникативных способов проявления непонимания в художественном диалогическом дискурсе. Ее **актуальность** обусловлена недостаточной изученностью непонимания как когнитивного феномена в диалогическом общении. Среди **задач** выделяем следующие: определение непонимания как когнитивного феномена, классификацию видов непонимания в диалоге и обозначение возможных способов коммуникативной реализации непонимания в художественном диалоге.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемой понимания и непонимания занимались такие лингвисты, как В. И. Карасик, В. В. Красных, О. А. Леонтович, А. Г. Медведева, С. М. Почепинская, А. В. Турчик и др. Тем не менее, такие аспекты непонимания, как причины и барьеры непонимания, виды его коммуникативного проявления, до сих пор остаются практически вне поля зрения лингвистики.

Изложение основного материала исследования. В данной работе под **непониманием** подразумевается неуспешный когнитивный процесс постижения смысла, неточная или неправильная расшифровка сообщения.

В художественном дискурсе непонимание сказанного собеседником может коммуникативно не проявиться, т. е. остаться невысказанным. В таком случае читатель узнает о непонимании персонажем собеседника из его внутренней речи либо из авторского комментария:

“After the meeting, people trickle out of the room, still talking, and I go round the table, picking up coffee cups. “It was very good to meet you, Mr Harper”, I can hear Connor saying eagerly. “If you’d like a transcript of my presentation ...” “You know, I don’t think that will be necessary”, Jack says in that dry, quizzical voice. “I think I more or less got the gist”. **Oh God. Doesn’t Connor realize he’s trying too hard?**” (1)

В представленном примере во внутренней речи главной героини присутствует комментарий о непонимании собеседником неуместного, навязчивого поведения. Лексические (*saying eagerly; dry, quizzical voice; oh God*) и стилистические маркеры (риторический вопрос “*Doesn’t he realise...?*”) во внутренней речи героини указывают на то, что непонимание в данном случае вызывает ее раздражение.

Следующий пример иллюстрирует ситуацию, в которой главная героиня осознаёт своё собственное непонимание. На важной для ее карьеры конференции она почти всю информацию пропустила «мимо ушей», а обратив, наконец, внимание на речь выступающего, начала догадываться, что он собирается сорвать сделку. Её внутренняя речь эксплицирует собственное непонимание и тревогу:

“We appreciate the functional and synergetic partnership that Panther and Glen Oil have enjoyed in the past”, Doug Hamilton is saying. “But you’ll agree that clearly we’re going in different directions”. **Different directions? Is that what he’s been talking about all this time? My stomach gives an anxious lurch. He can’t be – Is he trying to pull out of the deal?**” (1)

С другой стороны, прямо выраженное непонимание не всегда является сигналом того, что непонимание действительно имело место в данной коммуникативной ситуации. Коммуникант может «делать вид», что он не понимает собеседника, т. е. на самом деле возможно **мнимое непонимание**.

Мнимое непонимание используется говорящим, когда он хочет оттянуть момент ответа на вопрос или уйти от него.

“**What’s the matter?**” Bilbo called. “**What have you lost?**”

“It mustn’t ask us”, shrieked Gollum. “Not its business, no, gollum! It’s losst, gollum, gollum, gollum”. (2, 77) В этом случае Бильбо спрашивает, что произошло и почему Голлум кричит о помощи, якобы не понимая причин такого поведения.

Кроме того, мнимым непониманием, по-видимому, следует считать **непонимание-издевку**. В следующем примере глава компании, Джек, останавливает монолог одного из работников с просьбой упростить речь. Чтобы добиться желаемого результата, ему приходится несколько раз останавливать говорящего. Данная ситуация иллюстрирует ситуативное непонимание со стороны говорящего: неверную расстановку приоритетов в собственной работе. Непонимание реализуется переспросом и уточнением слушающего:

“Excuse me”, says Jack Harper, lifting a hand. It’s the first time he’s spoken, and everyone turns to look. There’s a prickle of anticipation in the air, and Artemis glows smugly. “Yes, Mr. Harper?” she says. “**I have**

no idea what you’re talking about”, he says. The whole room reverberates in shock, and I give a snort of laughter without quite meaning to. “As you know, I’ve been out of the business arena for a while”. He smiles. “**Could you please translate what you just said into standard English?**” “Oh”, says Artemis, looking discomfited. “Well, I was simply saying, that from a strategic point of view, notwithstanding our corporate vision ...” she tails off at his expression. “**Try again, he says kindly. “Without using the word strategic”.** “Oh”, says Artemis again, and rubs her nose. “Well, I was just saying that ... we should ... concentrate on ... on what we do well”. “Ah!” Jack Harper’s eyes gleam. “**Now I understand. Please, carry on**”. (1)

Если непонимание осознается слушающим, он может выразить его в определенной коммуникативной форме: в виде прямого признания собственного непонимания, с помощью переспроса, уточнения; может выразить удивление, раздражение.

Непонимание может быть выражено эксплицитно в прямой речи персонажа. В этом случае следует считать, что непонимание эксплицируется перформативным речевым актом непонимания. Для этого используется отрицательная форма глагола *understand*. Следующий пример иллюстрирует прямое выражение непонимания, реализованное фразой “*I don’t understand*”. Один персонаж вручает очень ценную карту другому персонажу, подчеркивая своё благородство, ведь он имел возможность оставить её себе. Персонаж по имени Торин выражает непонимание, ведь он впервые сталкивается с этим артефактом, а также с фамильной историей, связанной с этой картой:

“Your father could not remember his own name when he gave me the paper, and he never told me yours; so on the whole I think I ought to be praised and thanked. Here it is”, said he handing the map to Thorin.

“**I don’t understand**”, said Thorin, and Bilbo felt he would have liked to say the same. The explanation did not seem to explain.

“Your grandfather”, said the wizard slowly and grimly, “gave the map to his son for safety before he went to the mines of Moria. Your father went away to try his luck with the map after your grandfather was killed; and lots of adventures of a most unpleasant sort he had, but he never got near the Mountain. How he got there I don’t know, but I found him a prisoner in the dungeons of the Necromancer” (2, 25).

В художественном дискурсе примеры эксплицитного выражения непонимания довольно редки, в большинстве случаев непонимание выражается косвенно, посредством других речевых актов (далее – РА). Выражение непонимания посредством косвенных речевых актов, таких, как удивление, недоверие, уточнение, раздражение и др., количественно преобладают в нашем фактическом материале и имеют более широкий спектр средств выражения непонимания (лексические, синтаксические, стилистические и интонационные средства).

Наиболее распространенная форма косвенного выражения непонимания – **РА уточнения**. Он может быть реализован в виде вопроса с конструкцией “*mean*”, за которым следует ряд предполагаемых вариантов того, что имел в виду адресант:

"Who are these miserable persons?" said the Great Goblin.

"Dwarves, and this!" said one of the drivers, pulling at Bilbo's chain so that he fell forward onto his knees. "We found them sheltering in our front porch."

"**What do you mean by it?**" said the Great Goblin turning to Thorin. "Up to no good, I'll warrant! Spying on the private business of my people, I guess! Thieves, I shouldn't be surprised to learn! Murderers and friends of Elves, not unlikely! Come! What have you got to say?" (2, 60).

В данном примере один из героев не понимает значения слова "sheltering" и трактует его крайне враждебно, предполагая всевозможные негативные последствия.

Уточнение также может выражаться в виде одного или нескольких вопросов, которые в следующем примере заданы в ироничной манере:

"As soon as we were asleep", went on Gandalf, "a crack at the back of the cave opened; goblins came out and grabbed the hobbit and the dwarves and our troop of ponies"

"**Troop of ponies? What were you – a travelling circus? Or were you carrying lots of goods? Or do you always call six a troop?**" (2, 114).

В данной ситуации Гендальф рассказывает другому персонажу о том, что приключилось с ним и его друзьями. Впервые за весь разговор он упомянул о своих пони, что вызвало непонимание у персонажа, который предположительно должен предоставить путникам ночлег и поэтому должен знать точное их количество.

Уточнение также может быть выражено как **переспрос** только что услышанного. В следующем примере адресат начинал говорить одно слово (a burglar), запнулся, и завершил свою реплику словом "hobbit". Адресант не имел представления о ходе мысли адресата и воспринял получившееся выражение как отдельное слово, до сих пор ему не известное. Это повлекло за собой уточнение – всё ли он правильно расслышал:

"What are yer?"

"Bilbo Baggins, a bur – a hobbit," said poor Bilbo, shaking all over.

"**A burrahobbit?**" said they a bit startled. Trolls are slow in the uptake, and mighty suspicious about anything new to them (2, 34).

Уточнение может быть реализовано в форме **запроса** информации при помощи *What-*, *Who-* и *Why-* questions или их сокращенных вариантов. Мир, описанный в романе Р. Р. Толкиена, полон различных вымышленных народов, таким образом, самый распространенный вопрос – "who are you/they?":

"The captain of the guard came forward. **And who are these?**" he asked, pointing to Fili and Kili and Bilbo.

"The sons of my father's daughter", answered Thorin, "Fili and Kili of the race of Durin, and Mr. Baggins who has travelled with us out of the West" (2, 180).

Этот пример примечателен тем, что непонимание (которое, как правило, формулируется как реагирующий речевой акт) в данной ситуации является ини-

цирующим: появление нового героя начинается с реплики непонимания.

"A tall man stood forward, dark of hair and grim of face, and he cried: "Hail, Thorin! Why do you fence yourself like a robber in his hold? We are not yet foes, and we rejoice that you are alive beyond the hope. We came expecting to find none living here; yet now that we are met there is matter for a parley and a council."

"Who are you, and of what would you parley?"

"I am Bard, and by my hand was the dragon slain and your treasure delivered" (2, 241).

Данный пример иллюстрирует первую встречу персонажей. Первый, будучи заочно знаком с Торинном, представляется и предлагает переговоры, избегая враждебности. Торин же впервые видит его и уточняющим вопросом требует больше информации.

Непонимание в уточняющем вопросе может быть эмоционально окрашенным, оно может выражать замешательство, страх, о чем свидетельствует комментарий автора:

"Suddenly he was aware of a man climbing up and coming towards him. "Hullo there!" he called with a shaky voice. "Hullo there! What news?"

"**What voice is it that speaks among the stones?**" said the man halting and peering about him not far from where Bilbo sat. Then Bilbo remembered his ring! "Well I'm blessed!" said he. "This invisibility has its drawbacks after all. Otherwise I suppose I might have spent a warm and comfortable night in bed!" (2, 261).

В данном примере Бильбо, услышав шаги, хочет узнать, кто идет. В ответ на его вопрос раздается реплика – уточнение персонажа, находящегося в недоумении от того, откуда доносится звук, поскольку не видит его источник, ведь на пальце Бильбо кольцо, превращающее в невидимку любого, кто его наденет.

Уточнение также имеет место в альтернативных вопросах. Следующий пример иллюстрирует ситуацию, в которой один из персонажей пытается подбодрить своего компаньона уточнением, которое обусловлено непониманием того, почему его друг не использует любой подвернувшийся шанс для спасения:

"**Are you still in prison, or are you free? If you want food and if you want to go on with this silly adventure – it's yours after all and not mine – you had better slap your arms and rub your legs and try and help me get the others out while there is a chance!**" (2, 178–179)

Также одним из способов косвенного выражения непонимания является речевой акт **удивления**, который сопровождается характеризующим эмоцию комментарием автора:

"My dear fellow", said he, "whenever are you going to come? What about an early start? – and here you are having breakfast, or whatever you call it, at half past ten! They left you the message, because they could not wait."

"**What message?**" said poor Mr. Baggins all in a fluster:

"Great Elephants!" said Gandalf, "you are not at all yourself this morning-you have never dusted the mantel-piece!" (2, 27–28).

Маг Гендальф призывает Бильбо поспешить, чтобы догнать остальную компанию путников. Уходя, они оставили письмо для Бильбо, на которое он до сих пор не обратил внимания, и о котором говорит Гендальф. Благодаря комментарию автора, мы понимаем, что Бильбо был в смятении, услышав об этом письме, что придает эмоциональную окраску его спокойному (на первый взгляд) выражению непонимания.

Инверсия в предложении также может свидетельствовать о речевом акте удивления. В следующем примере главный герой Бильбо проявляет щедрость, предлагая роскошный подарок королю в ответ на его гостеприимность. Королю непонятно, чем он заслужил такое подношение:

"I beg of you", said Bilbo stammering and standing on one foot, "to accept this gift!" and he brought out a necklace of silver and pearls that Dain had given him at their parting.

"In what way have I earned such a gift, O hobbit?" said the king.

"Well, er, I thought, don't you know", said Bilbo rather confused, "that, er, some little return should be made for your, er, hospitality. I mean even a burglar has his feelings. I have drunk much of your wine and eaten much of your bread". (2, 267).

Посредством восклицания также может быть выражен РА удивления:

"At that very moment Balin, who was a little way ahead, called out: "What was that? I thought I saw a twinkle of light in the forest" (2, 139).

Данный пример иллюстрирует непонимание со стороны героя по имени Балин, который с удивлением отмечает неожиданную вспышку света в лесу, что трактуется как присутствие недоброжелателей.

Эмоциональный накал, связанный с непониманием, может выражаться в **РА раздражения**. Комментарий автора ярко демонстрирует негативную окраску реплики такими глаголами, как "to cry", "to shout", "to yell", а фраза "a pang of fear and loss" указывает на эмоциональный фон эпизода – страх и ощущение потери:

"A pang of fear and loss, like an echo of Gollum's misery, smote Bilbo, and forgetting even to draw his sword he struck his hands into his pockets. And there was the ring still, in his left pocket, and it slipped on his finger. The goblins stopped short. They could not see a sign of him. He had vanished. They yelled twice as loud as before, but not so delightedly.

"Where is it?" they cried.

"Go back up the passage!" some shouted.

"This way!" some yelled. "That way!" others yelled" (2, 83).

Раздражение также может выражаться непосредственно в репликах героев, например, в повторе синтаксической конструкции:

"Great Elephants!" said Gandalf, you are not at all yourself this morning – you have never dusted the mantelpiece!"

"What's that got to do with it? I have had enough to do with washing up for fourteen!"

"If you had dusted the mantelpiece, you would have found this just under the clock," said Gandalf, handing

Bilbo a note (written, of course, on his own notepaper)" (2, 27–28).

В представленном примере Гендальф поражен тем, что крайне чистоплотный хоббит Бильбо до сих пор не протер пыль с камина. Бильбо, будучи уже раздраженным тем, что накануне разговора у него было 14 непрошенных гостей, не понимает, почему ему нужно заняться именно камином, принимая во внимание масштаб уборки всего дома. Далее лексические маркеры негативных эмоций свидетельствуют о РА раздражения:

"Faintly the dwarves heard his small cries, though the only word they could catch was "help!"

"Now what on earth or under it has happened?" said Thorin. "Certainly not the dragon, or he would not go on squeaking" (2, 218).

На крики о помощи Торин реагирует мгновенно, позволяя себе выразить непонимание того, что же могло произойти с Бильбо на этот раз.

Накал раздражения может быть выражен сочетанием лексических и синтаксических маркеров с комментарием автора:

"But what brought you into the forest at all?" asked the king angrily.

At that Thorin shut his mouth and would not say another word." (2, 155) Король со злостью задал вопрос, не понимая цель визита целой компании путников, что заставило героя по имени Торин замолчать, боясь сказать лишнее.

Речевой акт упрека как косвенное средство выражения непонимания характеризуется более конкретным, чем в предыдущих РА, требованием объяснить непонятое действие:

"Dain, I may tell you, is now less than two days' march off, and has at least five hundred grim dwarves with him – a good many of them have had experience in the dreadful dwarf and goblin wars, of which you have no doubt heard. When they arrive there may be serious trouble."

"Why do you tell us this? Are you betraying your friends, or are you threatening us?" asked Bard grimly.

"My dear Bard!" squeaked Bilbo. "Don't be so hasty! I never met such suspicious folk! I am merely trying to avoid trouble for all concerned" (2, 248).

В данном примере один персонаж упрекает Бильбо в нечестности, не понимая, на чьей стороне он находится и кого из них он предаёт, так как здесь Бильбо раскрывает секреты тех, с кем он прошел весь путь.

Еще одним речевым актом, косвенно выражающим непонимание, является **РА сомнения**. Предлагаемый пример иллюстрирует ситуацию, в которой главный герой Бильбо сгущает краски, предполагая следующие действия дракона, на что Торин отвечает риторическими вопросами, полными сомнения в том, что предполагает Бильбо. Торин не понимает, насколько коварным и непредсказуемым может быть дракон:

"I am sure we are very unsafe here," he said, "and I don't see the point of sitting here. Smaug knows now how I came down to his hall, and you can trust him to guess where the other end of the tunnel is. He will break all the side of the Mountain to bits, if necessary, to stop

up our entrance, and if we are smashed with it the better he will like it."

"You are very gloomy, Mr. Baggins!" said Thorin. "Why has not Smaug blocked the lower end, then, if he is so eager to keep us out? He has not, or we should have heard him."

"I don't know, I don't know – because at first he wanted to try and lure me in again, I suppose, and now perhaps because he is waiting till after tonight's hunt, or because he does not want to damage his bedroom if he can help it – but I wish you would not argue" (2, 211).

Речевой акт угрозы как косвенное выражение непонимания проиллюстрирован в словах автора:

"We are sent from Dain, son of Nain," they said when questioned. "We are hastening to our kinsmen in the Mountain, since we learn that the kingdom of old is renewed. **But who are you that sit in the plain as foes before defended walls?**" This, of course, in the polite and rather old-fashioned language of such occasions, meant simply: "You have no business here. We are going on, so make way or we shall fight you!" (2, 253–254).

Безобидная на первый взгляд реплика в трактовке автора приобретает угрожающий оттенок. Представившись, герои уточняют, кто именно стоит перед ними. Комментарий автора показывает, что на самом деле эта уточняющая реплика в подобных кругах общества означает требование уйти, или не миновать войны.

И наконец, исследование фактического материала показывает, что может иметь место **мнимое понимание** – говорящий делает вид, что ему все ясно, для того, чтобы избежать конфликта или скрыть собственную «непонятливость», которой он

стыдится. Данный вид непонимания, скрытый под пониманием, также имеет место в случае страха быть неверно понятым, боязни потери уважения в глазах коммуникантов и др.

Примером мнимого понимания может быть ситуация, когда адресант согласился со сказанным во избежание дальнейшего развития конфликта. В приведенном примере главная героиня Эмма согласилась с услышанным, но во внутренней речи прослеживается явное нежелание понимать и принимать это:

"I know I was terrible company this evening", he says eventually. "And I am sorry. I'm also sorry I can't tell you anything about it. But my life is... complicated. And some bits of it are very delicate. Do you understand?" **No, I want to say. No, I don't understand**, when I've told you every single thing about me. "I suppose", I say, with a tiny shrug" (1).

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Таким образом, исследование феномена непонимания в коммуникативном пространстве говорящих и слушающих персонажей художественного текста показывает, что в том случае, если непонимание выводится во внешнюю речь, оно не всегда эксплицируется прямо, т. е. с помощью отрицательной формы глагола *understand*. Активно используются косвенные речевые акты: удивление, недоверие, уточнение, сомнение, угроза, раздражение, упрек. Возможно также мнимое непонимание, скрывающее нежелание коммуниканта продолжать разговор. Перспективой данного исследования является изучение причин непонимания и барьеров, препятствующих пониманию в общении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова Е. К. Когнитивно-прагматические аспекты непонимания текста : диссертация ... канд. филол. наук / Е. К. Абрамова. – Оренбург, 2009. – 258 с.
2. Бондаренко Е. В. Дискурс как объект когнитивной лингвистики // Записки з романо-германської філології / [ред. І. М. Колегаєва] // Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова: ф-т романо-германської філології. – Вип. 1 (30). – Одеса, 2013. – С. 41.
3. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.»]. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Лурия А. Р. Речь и мышление : Материалы к курсу лекций по общей психологии / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – Вып. IV.
5. Медведева А. Г. Лингвистические средства выражения непонимания в речевом взаимодействии говорящего и слушающего в английском языке / А. Г. Медведева. – Иркутск, 2003. – 147с.

ИЛЛЮСТРАТИВНЫЙ МАТЕРИАЛ

1. Kinsella, Sophie. Can You Keep a Secret? – Black Swan; First Thus edition. – London, 2003. – 368 p.
2. Tolkien J.R.R. The Hobbit. – Harper Collins Publishers. – London, 2011. – 306 p.

ВПЛИВ БІЛІНГВІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПЕРЕКЛАДУ

Осадча О. В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті увагу зосереджено на питаннях білінгвізму та його ролі у формуванні навичок перекладу. Проаналізовано фактори, що впливають на цей процес. Показано, що білінгвізм поліщує когнітивні функції мозку. Розкрито зміст і характеристики різних типів білінгвізму. З'ясовано труднощі перекладу, зумовлені інтерференцією.

Ключові слова: білінгвізм, зіставний аналіз, інтерференція, когнітивні функції, навички перекладу.

Осадчая Е. В. Влияние билингвизма на формирование навыков перевода. В статье рассматриваются вопросы билингвизма и его роль в формировании навыков перевода. Показано, что билингвизм улучшает когнитивные функции мозга. Раскрыто содержание и характеристики разных типов билингвизма. Определены трудности перевода, обусловленные интерференцией.

Ключевые слова: билингвизм, сопоставительный анализ, интерференция, когнитивные функции, навыки перевода.

Osadcha O. V. Influence of bilingualism on the formation of translation skills. The article focuses on the problem of bilingualism and its influence on the formation of translation skills. It was shown, that bilingualism contributes to improving cognitive functions of the brain. The content of various kinds of bilingualism has been revealed and different types of it have been characterized. The difficulties connected with interference have been analyzed.

Key words: bilingualism, comparative analysis, interference, cognitive functions, translation skills.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Люди перебувають у мовному оточенні все своє життя, до того ж їхнє лінгвістичне навколишнє середовище включає не одну, а дві та більше мови. Фактично, більшість населення планети – білінгвальне й навіть багатолінгвальне. Згідно з дослідженнями Єврокомісії (2006), 56% респондентів відповіли, що вони володіють більше ніж однією мовою. У багатьох країнах цей відсоток навіть вищий: у Люксембурзі – 99%, у Латвії – 95%. Безперечно, до таких країн належить й Україна [15]. Білінгвізм вивчають у царині комунікативної лінгвістики, лінгводидактики, міжкультурної комунікації, порівняльного мовознавства та перекладознавства. Останнім часом з'явилося багато питань, які потребують більш детального вивчення й аналізу. Серед них – і проблема взаємозв'язку білінгвізму та особливостей формування перекладацьких навичок у процесі оволодіння іноземною мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема білінгвізму завжди привертала увагу науковців і дослідників. Ще з кінця XIX сторіччя білінгвізм вивчали за допомогою порівняльно-історичного методу (Ф. де Соссюр, А. А. Потебня, Ж. Піаже), що виражено в лінгвістично-методологічних основах білінгвізму. Лінгвістичні проблеми білінгвізму були також досліджені в роботах І. К. Білодіда, Ю. О. Жлуктенка, Г. П. Іжакевича. Письменницьку двомовність розглядали П. О. Куліш, О. О. Потебня, І. Я. Франко. Ученими були розглянуті різні аспекти білінгвізму. Питаннями діалогу культур займалися

Т. О. Атрошенко, Т. В. Колбіна, Г. О. Ніколаєва. Проблемі двомовності присвячені праці А. А. Залевської [5]. В умовах білінгвізму все більшої актуальності набуває порівняння двох мовних систем, зокрема, у світлі порівняльної типології (І. В. Корунець [6], М. П. Кочерган [7]). Так, С. Я. Веремієнко проаналізовано поняття білінгвізму та особливості його застосування в процесі навчання [4]. У праці Є. К. Чернічкіної було розглянуте явище штучного білінгвізму як засвоєння другого міжкультурного коду [12]. Є. В. Веневцева зосередила увагу на вихованні білінгвальної культури спілкування студентів вищих педагогічних навчальних закладів [3]. Двомовність художника як наукову проблему студіювала О. Б. Тетеріна [11]. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень згаданої проблеми, питання формування навичок перекладу в умовах білінгвізму все ще актуальні, що зумовлено суперечностями між потребою в сучасних фахівцях, здатних здійснювати якісний переклад, і недостатністю білінгвальних концепцій і науково-методичного забезпечення підготовки фахівців із цього фаху.

Мета статті – виявити вплив білінгвізму на формування навичок перекладу. Для цього необхідно вирішити **завдання статті**: обґрунтувати теоретичні засади розуміння проблеми, встановити зв'язок між білінгвізмом і когнітивними функціями мозку, простежити взаємозв'язок явища інтерференції і труднощів, які виникають під час перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі володіння двома мовами є необхідною вимогою часу. Останніми роками доведено, що білінгвізм не тільки дає змогу спілкуватися з великою кількістю людей, а й сприяє розвитку когнітивних умінь і навичок, які не стосуються вивчення мов.

Погляди на сутність білінгвізму змінювалися протягом ХХ сторіччя. Дослідники вважали, що друга мова є інтерференцією, яка затримує розумовий розвиток дитини. Але насправді було доведено, що мозок білінгва працює активніше, тому що він намагається вирішити внутрішній конфлікт, зміцнюючи при цьому «когнітивні м'язи». Білінгви, порівняно з монолінгвами, швидше та ефективніше вирішують когнітивні завдання, бо білінгвальний досвід дає їм змогу поліпшувати виконавчу функцію мозку, тобто командну систему, що спрямовує процеси, пов'язані з увагою, які використовуються для планування, вирішення завдань, ігнорування факторів, що відволікають, і переключення з однієї інформації на іншу [14]. Обидві мовленнєві системи білінгвів завжди активні та конкуруючі, тому людина використовує ці контрольні механізми, коли вона розмовляє чи слухає. Така постійна практика зміцнює контрольні механізми і змінює роботу відповідних ділянок мозку [16]. Білінгвізм впливає на структуру мозку. Високий рівень володіння другою мовою, як і процес оволодіння нею, пов'язаний із підвищенням сірої речовини в лівій півкулі [16]. Із цього ми можемо припустити, що ситуація білінгвізму є досить ефективною в навчанні іноземної мови й, зокрема, формуванні перекладацьких навичок.

Існує багато підходів до визначення поняття «білінгвізм». Л. В. Щерба розуміє під білінгвізмом здатність тих чи інших груп населення розмовляти двома мовами [13]. Іншими словами, належність до двох угруповань, так як у родині користувалися однією мовою, а в суспільних колах – іншою. П. П. Нелюбін уважає, що білінгвізм передбачає однакове володіння двома мовами [8], А. Д. Швейцер уточнює, що за першу мову приймається рідна, а за другу – нерідна мова, але така, що використовується всією спільнотою. У. Вайнрах називає білінгвізмом практику поперемінного користування однією особою двома мовами [2].

Відомі також декілька класифікацій білінгвізму. За ступенем володіння двома мовами розрізняють координований і субординований (змішаний) білінгвізм. При координованому білінгвізмі створюються дві паралельні системи. У випадку субординованого білінгвізму одному плану змісту відповідають два плани вираження (переклад різними мовами). Деякі науковці [12] розрізняють поняття істотного (побутового) і штучного (навчального) білінгвізму. Перший виникає в дитинстві внаслідок знаходження в мовному середовищі. Другий, штучний, білінгвізм – унаслідок вивчення іноземної мови з метою її подальшого використання в самореалізації. Він формується поза мовним середовищем на основі навчальних ситуацій та в умовах недостатньої мовленнєвої практики. Але тут має місце цілеспрямоване навчання з використанням спеціальних методів, які поєднують аналіз, синтез, порівняння, переключення з однієї мови на іншу та переклад. Отже, штучний білінгвізм характеризується такими рисами: 1) асиметрична комунікативна компетенція стосовно двох мов; 2) керований характер; 3) особлива комунікативна траєкторія.

Під час користування двома мовами ці мови знаходяться в контакті, внаслідок чого в мовленні людини білінгва можна знайти приклади змішування норм кожної із цих мов, тобто це вияви інтерференції двох мов у мовленні індивіда. «Інтерференція – це взаємодія мовних систем за умов двомовності, яка виникає в процесі мовних контактів або як наслідок засвоєння нерідної мови» [10, 225].

Переклад теж варто розглядати як мовленнєвий контакт. Перекладач є білінгвом, бо він використовує дві мови, і явища інтерференції можуть виявлятися через помилки або не зовсім точний переклад, хоча перекладач намагається уникнути будь-яких відхилень від норми та інтерференції. У цьому випадку виникає питання: наскільки дві структури, які знаходяться в контакті, можуть залишатися незмінними і як вони впливають одна на одну? Це випадок професійного білінгвізму (перекладач), який відрізняється від звичайного білінгвізму, що притаманний окремому народові.

Лінгвістичну основу навчання другої мови становить порівняльний метод (зіставний, синхронно-порівняльний), за якого звертається увага на спільні та відмінні риси обох мов. Виділяють також односторонній і двосторонній (багатосторонній) зіставний аналіз. М. П. Кочерган надає перевагу двосторонньому підходу, але зазначає, що «цінність його в тому, що він дає змогу виявити всі мовні засоби вираження чогось, а недоліки в тому, що він спирається на метамову, якої поки що немає» [7, 80]. Порівняння мов сприяє активному і творчому мисленню студентів, формує навички вживання ізоморфів та алломорфів у граматичних конструкціях, допомагає долати міжмовну інтерференцію під час перекладу.

Сучасні мовознавчі студії зосереджені на порівнянні особливостей обох мов в умовах білінгвізму. Під час відтворення структури однієї мови іншою завжди наявні перекладацькі елементи. Для адекватного перекладу перекладач повинен не тільки знати й розуміти мови загалом, а й мати досконале розуміння їх систем. Важливе завдання перекладача – встановити функціональні та семантичні еквіваленти, що досягається через розуміння спільних і відмінних рис обох мов. Перекладач шукає відповідники, паралельні форми та робить граматичні трансформації. Так, під час перекладу речення англійською мовою певні труднощі викликає порядок слів, тут інтерференція іншої мови відчувається суттєво. До інших граматичних труднощів належать багатозначність морфем, синтаксичні функції іменника в різних мовах, використання генітива, критерії сполучуваності прикметників та іменників, труднощі в розбіжностях між категоріями дієслова, більш широке вживання пасивного стану в англійській мові, різноманітні синтаксичні звороти.

Розбіжності та спільні риси існують і в морфології. Так, можна зазначити, що в українській мові іменник має 3 категорії (категорії відмінка, числа й роду), а в англійській – 2 категорії (числа та означеності/неозначеності). Для дієслова в українській мові наявні 7 категорій (виду, часу, стану, способу, особи, числа й роду). У системі англійського дієс-

лова наявні також 7 категорій, але вони дещо відрізняються (часу, способу, стану, часової віднесеності, особи та числа). Аналізуючи передачу відношень між словами, можна сказати, що прийменник в англійській мові має лексичне та граматичне значення через відсутність відмінкових закінчень.

Фонологічна система також має свої відмінні та спільні риси. Так, для фонемного складу української мови характерними є спосіб творення, лабіалізація, відкритість/закритість. Для акустичного аспекту характерні категорії компактність/дифузність, бемольність/небемольність і дієзність/недієзність [9]. Для фонологічної системи англійської мови притаманні стабільність вимовляння (монофтонги, дифтонги, дифтонгоїди), довгота й короткість, огубленість, відкритість/закритість. В обох мовах є певні голосні та приголосні, які не мають аналогів.

Урахування спільних рис і розбіжностей лексики двох мов є важливою умовою формування мовленнєвої компетентії. Л. С. Бархударов запропонував типологію схожості лексичних одиниць: повні відповідники, часткові відповідники та відсутність лексичних еквівалентів [1, 74]. До повних відповідників нале-

жать власні назви, інтернаціоналізми, мовні кліше. Вони досить легко засвоюються. Часткові лексичні відповідники містять такі лексичні одиниці, що частково збігаються, але відрізняються в сполучуваності, напісанні й морфологічній структурі.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про існування зв'язку між білінгвізмом і процесом формування навичок перекладу. Установлено, що користування двома мовами поліпшує увагу, яку використовують для планування, вирішення завдань, ігнорування факторів, що відволікають, і переключення з одного типу інформації на інший, є важливим фактором у засвоєнні іноземної мови. Розкрито зміст і характеристики різних типів білінгвізму та пов'язаної з ним інтерференції. Порівняльний метод виділений як лінгвістична основа для вивчення іноземної мови. Подальші дослідження будуть спрямовані на створення й пошук шляхів використання можливостей білінгвізму та розробку способів подолання мовної інтерференції в процесі оволодіння іноземною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1976. – 240 с.
2. Вайнрах У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрах. – К. : Вища школа, 1979. – 263 с.
3. Веневцева С.В. Основні складові поняття білінгвальна культура спілкування / С. В. Веневцева // Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки» : зб. наук. праць. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. – Вип. 14. – С. 22–27.
4. Веремієнко С. Я. Поняття білінгвізму, його різновиди та застосування в процесі навчання / С. Я. Веремієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.ua.
5. Залевская А. А. Проблематика двуязычия в зарубежных публикациях / А. А. Залевская // Вопросы психолингвистики. – 2008. – № 7. – С. 114–118.
6. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 256 с.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 324 с.
8. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М. : Флинта : наука, 2003. – 320 с.
9. Ринда І. В. Порівняльна характеристика систем вокалізу української та англійської мови / І. В. Ринда, А. М. Боднар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com.
10. Українська мова: енциклопедія / гол. ред. В. М. Русанівський. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 519 с.
11. Тетеріна О. Б. Двомовність художника як наукова проблема / О.Б. Тетеріна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.phylology.knu.ua.
12. Черничкина Е. К. К вопросу искусственного билингвизма / Е. К. Черничкина // Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал. – 2006. – Т. 1. – № 5. – С. 60–67.
13. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974.
14. Bialystok E., Craik F. Lifelong bilingualism / E. Bialystok // Journal of Neuroscience. – 2011. – № 31(46). – 16808–16813 p.
15. European Commission. Special Eurobarometer. Europeans and their languages [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion.
16. Marian V., Spivey M. Bilingual and monolingual processing of competing lexical items / V. Marian // Applied Psycholinguistics. – 2003. – № 24 (2). – P. 173–193.

УДК 811.161.1'373.46

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК СРЕДСТВО ВЕРБАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Острецова И. В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Поддубная Л. Н.

Национальная металлургическая академия Украины

Статья посвящена изучению фразеологизмов современного английского языка, которые передают психическое состояние человека, описывают такие категории внутреннего мира человека, как ум, моральные, волевые качества, чувства и темперамент. Представлены основные принципы процесса категоризации лексических единиц, а также их использования в языковых системах.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологическая номинация, структурно-семантическое поле, эмоциональная лексика.

Острецова І. В., Піддубна Л. Н. Фразеологічні одиниці як засіб вербалізації емоційного стану людини (на матеріалі англійської мови). Статтю присвячено вивченню фразеологізмів сучасної англійської мови, які вживаються для позначення психічної характеристики людини, описують такі категорії внутрішнього світу людини, як розум, моральні та волеві якості, почуття та темперамент. Показано основні принципи процесу категоризації лексичних одиниць та їхнє використання в мовних системах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологічна номінація, структурно-семантичне поле, емоційна лексика.

Ostretsova I. V., Poddubna L. M. Phraseological unit as a way of verbalizing emotional state (based on English). The article is focused on the problem of phraseological nomination and the analysis of phraseological units which denote a person and his/her internal psychical state. The investigation deals with the phraseological units that denote categories of a person's inner world. Different points of view on such problems as definition and classification of phraseological units are examined. The basic principles of the process of lexical units categorization and their use in the language system have been shown.

Key words: phraseological unit, phraseological nomination, phrase-semantic field, emotive words.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими заданиями. Интенсивные исследования в области фразеологии определяются возросшим интересом к сфере внутренней психической деятельности человека вообще и к изучению устойчивых образований как наиболее эффективного средства номинации концептуальных рядов эмоционально-волевого состояния человека в частности. **Актуальность** исследования определяется пристальным вниманием современной лингвистической науки, направленным на изучение проблем, связанных с рассмотрением языковой деятельности человека в широком социальном контексте, когда коммуникативный процесс является синтезом собственно лингвистических и экстралингвистических факторов. В связи с этим достойна внимания проблема фразеологической номинации и анализа языковых средств выражения понятийных категорий.

Анализ последних исследований и публикаций. Фразеологическая номинация внутреннего (психического) состояния человека значительно обогащает лексический состав языка средствами

эмотивно-образного отражения соответствующих внеязыковых реалий, обеспечивая вариативность таких фразеологических единиц (далее – ФЕ). Под номинацией понимается процесс и результат наименования, при котором языковые элементы соотносятся с обозначаемыми ими объектами [4, 314]. Исследованию устойчивых образований вообще и фразеологизмов в частности посвящено большое количество работ отечественных и зарубежных лингвистов. Значительный интерес для нашего исследования представляют работы Н. Н. Амосовой, З. Н. Анисимовой, И. Е. Аничковой, Г. И. Арбековой, И. В. Арнольд, Е. Ф. Арсентьевой, Ш. Балли, В. В. Виноградова, В. Г. Гака.

В современной лингвистической науке фразеологические единицы характеризуются как языковая универсалия и являются всесторонне изученным языковым явлением. Однако, несмотря на достаточную разработанность основных понятий английской, украинской и русской фразеологии, существуют многочисленные, часто противоречивые подходы к исследованию проблем структурно-семантической спецификации, способов классификации, а также возможностей перевода ФЕ. Следует отметить, что интерес исследователей к проблемам фразеологии и фразеологической номинации эмо-

© Острецова И. В., Поддубная Л. Н. Фразеологические единицы как средство вербаллизации эмоционального состояния человека (на материале английского языка)

ционально-психологической составляющей жизни человека не ослабевает.

Цель исследования определяется попыткой дифференциации ФЕ по принципу семантической принадлежности. Корпус исследования составляют фразеологизмы, функционирующие в современном английском языке и являющиеся способами репрезентации концепта «психоэмоциональная сфера деятельности человека». Выбор объекта изучения обусловлен рядом факторов:

- постоянной социально-психологической значимостью объекта номинации;
- частотностью употребления и коммуникативной ценностью этих номинативных средств;
- недостаточной разработанностью разделов психологической науки, исследующих проблемы внутреннего состояния человека. До сих пор продолжают оставаться дискуссионными такие фундаментальные вопросы, как место характера в психологической структуре личности, структура внутреннего мира человека.

Н. М. Куричалова предприняла попытку смоделировать схему психических категорий и определить соответствующее фразеосемантическое поле, обозначающее различные свойства психической жизни человека [8, 11]. Взяв за основу эту модель, мы поставили перед собой **задание** исследовать глагольные фразеологические единицы, функционирующие в современном английском языке и обозначающие различные психические состояния человека.

Изложение основного материала исследования. Фразеологические единицы хранят и транслируют из поколения в поколение знания о выработанной в обществе системе обычаев, традиций, законов и обыденных представлений о мире. Все это позволяет ученым говорить о фразеологических единицах как о «средствах вербализации тех или иных концептов» [5, 98]. По мнению В. И. Шаховского, эмоции как формы переживания человеком определенного ценностного отношения к явлениям действительности, обозначаемые в семантике фразеологического знака, несут информацию о состоянии внутреннего Я говорящего субъекта, его сознания, психики [11, 121].

Во фразеобразовании огромную роль играет человеческий фактор, так как подавляющее большинство фразеологизмов связано с человеком, с разнообразными сферами его деятельности. Человек стремится наделить человеческими чертами объекты внешнего мира, в том числе и неодушевленные. Еще Ш. Балли утверждал: «Извечное несовершенство человеческого разума проявляется также и в том, что человек всегда стремится одухотворить все, что его окружает. Он не может представить себе, что природа мертва и бездушна; его воображение постоянно наделяет жизнью неодушевленные предметы, но это еще не все: человек постоянно приписывает всем предметам внешнего мира черты и стремления, свойственные его личности» [2, 221].

Человек – это биологическое существо, отличительной чертой которого является способность мыслить, то есть познавать как природу внешнего мира, так и свою собственную сущность. Когнитивная

деятельность человека реализуется в его коммуникативных возможностях.

Являясь средством выражения понятийно-образной базы, формирующейся в процессе познавательной деятельности человека, язык становится также орудием передачи эмоций, представляющих собой специфическую форму человеческого отношения к миру. Согласно Г. Х. Шингарову, «под эмоциями часто понимают два рода явлений; с одной стороны, это физиологические реакции, а с другой – те внутренние состояния человеческой психики, которые обычно называют переживаниями» [13, 73]. Двойственная сущность эмоций нашла своё отражение также и на уровне ФЕ, описывающих психическое состояние человека. В процессе коммуникативной деятельности человека мысли и эмоции сливаются. Вне зависимости от культурных различий каждая языковая личность переживает одни и те же базовые эмоции, и это объединяет представителей разных культур.

В ходе истории общественного и трудового развития люди научились выделять повторяющиеся понятия и находить для них соответствующие наименования. В обществе человек способен познавать не только предметный мир, но и соотносить свои состояния и желания с внешними обстоятельствами жизни. Поэтому социальная функция личности является главным показателем в описании ее характера [7, 123].

Психоэмоциональному состоянию человека как одной из своеобразных форм отражения объективного мира принадлежит исключительно важная роль в жизни человека, в оценочной мотивации и регуляции его поведения и психической деятельности. Этот факт обуславливает особую активность процессов языковой номинации в области внутренней эмоциональной жизни человека. Фразеологическая номинация вносит свои коррективы в языковое деление данной сферы внеязыковой действительности.

Личность как категория общественно-историческая может быть представлена совокупностью сознательных индивидуальностей, своеобразно проявляющих интеллектуальные способности, эмоционально-волевую деятельность и темперамент. Характер человека складывается из четырех природных психофизиологических сфер, формирующихся на протяжении жизни человека под влиянием социально-культурных факторов и исторического опыта.

Систематизация основных свойств объекта номинации детерминирует выделение соответствующих им семантических категорий и признаков, действующих в исследуемом фразеосемантическом поле (далее – ФСП).

1. Семантическая категория «ведущий компонент психического состояния», реализующаяся в семмах:

- а) эмоциональный компонент (*Emotional component*);
- б) познавательный компонент (*Mental component*);
- в) волевой компонент (*Will component*).

Исходя из выделенных сем, исследуемые нами единицы ФСП могут быть сгруппированы в классы ФЕ, обозначающие состояния эмоциональной, познавательной и волевой сферы человека.

2. Семантическая категория «знаковый признак состояния» (*Value*), образованная семами оценки: положительной, отрицательной, нейтральной. По этому признаку выделяются соответствующие ряды единиц, выражающих положительные, отрицательные и чувственно-нейтральные состояния.

3. Семантическая категория «мера интенсивности» (*Intensity*), реализующаяся в семех: «высокая степень интенсивности», «отсутствие информации о степени интенсивности».

В статье рассматриваются средства и продуктивность реализации семантической категории «ведущий компонент психического состояния», а также осуществляется анализ количественного соотношения исследуемых ФЕ.

Материалом для анализа послужили 234 ФЕ современного английского языка, взятые методом сплошной выборки из англо-русского фразеологического словаря А. В. Кунина [1].

Согласно результатам проведенного анализа ФЕ, семантическую категорию психического состояния, реализующуюся в семе «эмоциональный компонент», представляют 112 исследуемых ФЕ, что составило 47% от общего количества исследуемых единиц: «*cut up rough* – рассердиться», «*get on one's nerves* – действовать на нервы», «*take offence at smth* – быть обиженным», «*lose one's head* – разволноваться», «*have one's head in one's boots* – струсить», «*be at a loss* – быть в недоумении», «*keep one's temper* – сдерживать себя».

Класс ФЕ, обозначающих состояние познавательной сферы человека, представлен 74 ФЕ, что составляет 32%. При этом класс подразделяется на 6 фразеосемантических групп, обозначающих:

1) **ум, мудрость** (14 ФЕ):

«*nobody's fool* – человек неглупый», «*a word to the wise* – умный, понимает с полуслова», «*to clever by half* – слишком уж умен», «*have one's head screwed* – быть умным, с головой на плечах», «*have an old head on young shoulders* – быть умным не по летам»;

2) **проницательность** (8 ФЕ):

«*as sharp as a needle* – проницательный», «*see through stone walls* – видеть на три аршина под землей», «*read between the lines* – читать между строк», «*read smb's mind* – читать чужие мысли»;

3) **сообразительность, смеяленность** (11 ФЕ):

«*have a head on one's shoulders* – иметь голову на плечах», «*have a quick wit* – быть сообразительным», «*have good brains* – хорошо соображать», «*have guts in one's brains* – иметь голову на плечах», «*be quick on the uptake* – быстро соображать»;

4) **память** (6 ФЕ):

«*bear in mind* – запоминать что-то», «*bring to mind* – вспоминать, припоминать», «*cross one's mind* – прийти в голову, оценить»;

5) **тупоумие** (24 ФЕ):

«*not all there* – не в своем уме», «*have a head like a sieve* – иметь дырявую голову», «*be slow in the uptake* – медленно соображать», «*have no head for smth* – плохо усваиваться»;

6) **умственная деятельность** (11 ФЕ):

«*turn smth over in one's mind* – обдумывать что-либо», «*take it into one's head* – брать себе в голову»;

«*enter one's head* – приходит в голову», «*rack one's brains* – ломать голову над чем-то».

Класс фразеологических единиц, обозначающих состояние волевой сферы человека, составляет 51 ФЕ (21%):

«*a frame of mind* – расположение духа», «*in bad temper* – потерявший самообладание», «*in cold blood* – хладнокровно, спокойно», «*take oneself in hand* – взять себя в руки», «*keep one's shirt on* – сохранять спокойствие», «*keep one's head* – не горячиться», «*to be someone by the short hairs* – быть у кого-либо под башмаком», «*to hold oneself in check* – держать себя в руках».

В пределах этого класса выделено два микрополя единиц.

1. ФЕ, обозначающие психическое состояние, характеризующееся потерей волевого контроля. Сравним:

«*lose one's hair* – потерять самообладание», «*be beside oneself* – быть вне себя от чего-либо», «*lose one's head* – потерять голову», «*lose one's nerve* – потерять самообладание, мужество», «*lose heart* – падать духом», «*go off the deep end* – действовать сгоряча», «*fret and fume* – рвать и метать», «*be hot under the collar* – выходить из себя», «*be up in the air* – потерять самообладание», «*see red* – прийти в ярость», «*get off one's bike* – рассердиться», «*get up on one's hind legs* – разозлиться».

2. ФЕ, обозначающие психическое состояние, характеризующееся преобладанием волевого компонента психики человека. Сравним:

«*not to turn a hair* – не терять спокойствия», «*put a good face on* – не унывать», «*put a brave face on it* – собраться с духом», «*presence of mind* – присутствие духа», «*with a light heart* – с легким сердцем», «*keep one's shirt on* – сохранять спокойствие», «*keep one's head* – сохранять спокойствие», «*to hold oneself in check* – держать к.-л. в руках».

Таблица 1

Наименование	Кол-во	%
ФЕ, обозначающие состояние эмоциональной сферы человека	112	47
ФЕ, обозначающие состояние познавательной сферы человека	74	32
ФЕ, обозначающие состояние волевой сферы человека	51	21

В процессе наблюдения было установлено, что наиболее частотными в рамках выполненной нами выборки являются ФЕ, объективирующие эмоциональное состояние человека. Объяснение полученного результата мы видим в структурно-семантической уникальности ФЕ как языкового явления, которое, являясь устойчивым, воспроизводимым экспрессивным сочетанием лексем, обладающих целостным значением, представляет собой важное средство номинации именно эмоционального состояния, без чего не может обойтись ни один человек. На втором месте по количеству представленных ФЕ располагаются номинанты, репрезентирующие познавательную сферу деятельности человека. Присутствие в

данном классе достаточно большого количества фразеосемантических групп говорит о сложности и многогранности ментальных процессов человека, а также о наличии в английском языке обширных возможностей для объективации этих процессов с помощью ФЕ. На третьем месте по количеству представленных фразеологизмов находятся единицы, описывающие сферу волевой деятельности человека. В дальнейшем нам представляется целесообразным отнести данные ФЕ к классу «эмоциональная деятельность».

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Фразеологическая

номинация исследуемого типа ФЕ значительно обогащает лексический состав языка средствами эмотивно-образного способа отражения соответствующих внеязыковых реалий, обеспечивая вариативность таких ФЕ. Номинация внутреннего (психического) состояния человека с помощью устойчивых сочетаний является одной из наиболее актуальных проблем современной лингвистики, поэтому изучение способов вербализации эмоционально-волевой деятельности человека в английском языке посредством ФЕ может стать предметом дальнейших исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.]/И. В. Арнольд. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – 304 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Галиуллина К. Р. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, ориентированных на человека, в русском и английском языках / К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань, 2003. – Т. 2. – С.121–123.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования/ В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. Добрыднева Е. А. Фразеологические средства и способы вербализации эмоциональных концептов в языке и речи / Е. А. Добрыднева // Проблемы вербализации концептов. – Волгоград, 2003. – Ч. 1. – С. 97–100.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 336 с.
7. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка: [учеб. пособ.] / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1972. – 287 с.
8. Курикалова Н. М. Фразеологическая номинация явлений внутренней жизни человека : автореф. дис. ...канд. филол. наук. / Н. М. Курикалова. – К., 1985. – 20 с.
9. Латина О. Б. Идиомы и экспрессивная функция языка / О. Б. Латина // Человеческий фактор в языке. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 136–156.
10. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. / А. И Смирницкий. – М. : Рус. яз., 1998. – 260 с.
11. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.
12. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис... канд. філол. наук. / Н. В. Щербакова. – Х., 2002. – 18 с.
13. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности / Г. Х. Шингаров. – М. : Наука, 1971. – 224с.

УДК 811.133.1'04'373.21(043.5)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІДАПЕЛЯТИВНИХ ТОПОНІМІВ

Пежинська О. М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Статтю присвячено французьким топонімам, утвореним від апелятивів гідрографічного походження. Показано, що гідронімія Франції багата на віддієслівні назви річок. Доведено, що гідронімії синекдохи представлені назвами рік, тоді як топонімічна метонімія – назвами населених пунктів, утворених від гідрографічних апелятивів.

Ключові слова: топонім, семантика, етимологія, гідрографічний термін, синекдоха, метонімія.

Пежинская О. М. Особенности формирования и функционирования французских отапелятивных топонимов. Статья посвящена французским топонимам, образованным от апелятивов гидрографического происхождения. Показано, что гидронимия Франции богата отглагольными названиями рек. Доказано, что гидронимические синекдохи представлены названиями рек, тогда как топонимическая метонимия – названиями населенных пунктов, образованных от гидрографических апелятивов.

Ключевые слова: топоним, семантика, этимология, гидрографический термин, синекдоха, метонимия.

Pezhynska O. M. Peculiarities of formation and functioning of French toponyms deriving from the appellatives. The article is focused on French toponyms derived from the appellatives of the hydrographical origin. It is emphasized that hydronymy of France is rich in the verbal names of the rivers. It is also proved that hydronymical synecdoches are presented by the names of the rivers, while the toponymic metonymy is presented by the names of localities formed by hydrographical common nouns.

Key words: toponym, semantics, etymology, hydrographical term, synecdoche, metonymy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливість географічного положення об'єкта зумовлює виникнення певної системи лексико-семантичних ознак на позначення географічних понять, що дає підстави для формування такої лексико-семантичної підгрупи, як відгідронімії топоніми.

Територія Франції розташована на гірських схилах, які мають доволі розгалужену водну сітку. Гори перетинаються здебільшого невеликими річками, потоками. У лісах та на полях є джерела й криниці з питною водою. Назви цих важливих для існування людей об'єктів відповідно переходили у власні. Серед географічних твірних лексем важливе місце посідають численні гідрографічні терміни, які становлять архаїчний шар онімної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз мовознавчих праць та лексикографічних джерел дає підстави стверджувати, що топоніми викликають глибокий інтерес у мовознавців. Особливу увагу зосереджено на етимології топонімів (Е. Негр, А. Доза, А. Льоньон, Ш. Ростен, Ж. Кост) та лексико-семантичних особливостях їхнього творення (Е. Віаль, А. Льоньон, Ж. Кост, О. М. Черняхівська, О. В. Суперанська, Є. М. Мурзаєв). Визначенню сутності пропріальних та апелятивних лексем та їх розмежуванню присвячена праця О. М. Скляренко.

Актуальність статті зумовлена необхідністю поглибленого дослідження лексико-семантичних

характеристик французьких топонімів, похідних від гідрографічних апелятивів, та особливостей їхнього функціонування в сучасній французькій мові. Основну увагу приділено варіативності етимологічних основ, які є мотиваторами топонімних найменувань.

Мета статті – дослідити особливості формування та функціонування французьких відапелятивних топонімів.

Завдання статті – здійснити етимологічний та лексико-семантичний аналіз твірної бази топонімів, утворених від апелятивів гідрографічного походження, виявити їх основні словотвірні типи.

Матеріалом дослідження слугували топоніми французької мови, виокремлені шляхом суцільної вибірки з етимологічного словника власних назв (D. Albert et Ch. Rostaing "Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France").

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашої роботи важливо відзначити такий принцип пропріальної номінації, як *гідронімна синекдоха*. Найважливішим субшаром є *потамонімна синекдоха* – власні географічні назви утворюються шляхом онімізації апелятивних позначень саме річок (*потамоніми* – власні назви будь-яких річок) [1, 113]. Локальна унікальність річки сприяє топонімізації її апелятивного позначення, використанню загальної назви «ріка», «вода» як власного географічного найменування. Первинна номінація топонімів відбувалася спонтанно, стихійно. Оскільки в давнину люди освоювали порівняно невелику територію, на якій здебільшого протікала одна ріка, височіла одна гора, були поодинокими й інші географічні об'єкти, всі позначення таких об'єктів

були одночасно і їхніми іменами. У VII ст. до н. е. значну частину Західної Європи заселяли кельтські племена, від їхніх мов залишилася значна кількість гідронімів. Назва ріки *Rhin* сягає галльської основи *renos, rhenus* – вода, що тече, ріка. Галл. *dūbron* із семою “eau cougante” (проточна вода) функціонує в топонімах *Douvres (Dolvres, Dopra, Dovero), Desvres, Dèvre, Devrouze* (суф. -osa).

Окрему групу *синецдох-потамонімів* становлять назви, похідні від дієслівних основ. На ранніх етапах розвитку мови, коли не було чіткої диференціації між субстантивами й дієсловами, поняття «вода» часто не відділялося від поняття «текти». Така закономірність простежується на прикладах потамонімних *синецдох*. Гідронімія Франції багата на відвербальні назви річок. Назва річки *Baigne* утворилася як субстантив від дієслова *baigner* – омивати, мочити [4, 26]. Струмки, водотоки з назвою *Dard* походять від дієслова *darder* зі значенням «бризкати, хлюпати» [4, 39]. Потамонім *Ecole* виник як вербальний субстантив від дієслова *écouler* – витікати (7, 43). Гірський потік *Fouillet* отримав назву від дієслова *fouiller* – рити, копати (7, 47).

Ще одним різновидом потамонімних *синецдох* є назви річок, утворені шляхом онімізації безпосередньо звуків, що утворюються під час протікання великої маси води. На думку А. Доза, назва ріки *Clapet* (з тим же коренем, що й дієслово *clapper*) нагадує шум бурхливого потоку. У назвах річок *Flan, Flancon, Flavie, Flazy, Fleurs, Flon, Falon, Félon, Fluent, Flume, Flumen, Flumet* А. Доза вбачає ономастичний корінь, який міститься в латинському слові *fluere* – текти, точитися. Можливо, назви потоків *Giffre, Giffou* походять від звуконаслідувального кореня, яким передавався шум швидких водотоків [4].

У гідронімії Франції зафіксовано кілька назв річок *Don*, які мають різне походження. Омонімний гідронім *Don* – це скорочення від гідронімів *Udon, Odon (Oldon), Oudon*. Ще один потамонім *Don* – варіант гідроніма *Dom* (одна з трьох назв *Dom, які є штучним скороченням топонімів Domfront, Dompierre, Donneliers*) (8, 40–91).

Цікавою є етимологія потамоніма *Elbe*. На думку А. Доза, у докельтський період цей гідронім мав форму *Albis* – вчений ставить його в один ряд із потамонімами *Albe, Albane, Albanette, Albarine*. В епоху середньовіччя ця назва зазнала паронімічного впливу латинського слова *albus* – «білий», з яким генетично не має нічого спільного [4, 18–23]. А. Доза зближує цю назву з долатинським *al-b-*, можливо, варіантом від *al-p* – гора (8, 104).

Ще одним важливим принципом пропріальної номінації є *топонімна метонімія* – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта позначення на інший на підставі їхньої певної суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру) при відображенні в свідомості мовця [3, 365]. Ономастична метонімія, як і ономастична *синецдох* (підтип метонімії), притаманні французькому ономастикону. Референтом топонімного метоніма може бути будь-який геогра-

фічний об'єкт [2, 130]. Типовими прикладами топонімічної метонімії є назви населених пунктів: *Fons (Ardèche, Gard, Lot), Lafond, Lafont* (аглютинація артикля) (7, 294), які утворились від лат. гідроапелятива *fons, fontaine* – джерело. Фіксуються численні випадки онімізації лексем зі значенням «джерело». Від деривата *fontana* утворилася низка топонімів: *Fontains, Fontan, Fontans*, відбулась аглютинація артикля в назві *Lahontan (Lafontac XIII)*. До складних (*Fontenermont*) та складених назв (*Fontaine-au-Bois*) входить також гідрографічний термін *fontana*, який є одним із найпродуктивніших у французькій топонімії – ми нарахували 130 назв, серед яких 30 простих та 100 складених. Діалектні французькі терміни, які мають значення «джерело, багате на воду», «постійно діюче джерело», лежать в основі топонімів *La Douix, La Doix, La Doux, Doye, La Doye, La Douzette*, лат. *dux* – старофр. *doiz* “source, ravin” (джерело, яр) (7, 253).

Латинський гідротермін *rivus* (струмок) лежить в основі декількох топонімів: *Ruy, Ris, Rupt, Rieux* (7, 567). Апелятив *rivière* (річка) походить від лат. *riparia*, у класичній латині має значення «берег річки», «узбережжя», «територія біля річки», а в народному мовленні його зміст пов'язується зі значенням «ріка», «водотік». Цей апелятив обумовив появу назв на зразок *Rivière (Yonne), La Rivière, Larrivière, Larrivoire* (аглютинація артикля) (*Jura*), *Riverie* (7, 558).

Лат. *ripa* (берег) функціонує в топонімах *Ribes, Rivas* (+ суф. -ate або -atus); з прийменником *subtus* – “sous” (під) – у власних назвах *Sourribes* та з прикметником *alta* – “haute” (високий) у назвах *Ribaute* та *Rivesaltes (Ribesaltas 1103)*. Французький гідротермін *goutte* (крапля, крапелька) входить у метонімії назви невеликих поселень: *La Goutte, La Goutelle, Les Goutelles, Le Goutal* [5, 327].

В ойконімії Франції разом із загальноновживаним терміном *lac* (озеро) використовуються й діалектні терміни *lai, lau*: *Lac, Lais, Le Lais, Le Lau* (9, 100). Семантика «*ставок*» є однією з найпоширеніших: *Etang, L'Etang, L'Etanche, Estaing, Estang, Etain, Les Etangs* (мікротопоніми трапляються по всій території Франції). Апелятив *stagnum* – “étang” (ставок) пояснює топоніми *Estaing, Estancarbon* у сполученні з антропонімом, тобто *l'étang de Carbon, L'Etanche (Vosges)* (7, 273, 275).

У французькій ойконімії апелятив *vivier* (садок із живою рибою, від лат. *vivarium*) представлений багатьма назвами: *Vivario (Vivarium 1032), Vihiers (Vivarium 889), Vivès, Vivey, Viviers, Le Viviers, Viviès, Viviez, Viviers* (7, 728–729). У деяких діалектах замість апелятива *vivier* вживається місцевий термін *pesquier* із тим же значенням: *Les Pesquiès, Pesqués* [5]. Термін *puits* від лат. *puteus* (колодязь) теж дав метонімії найменування поселенням: *Puits, Lepuix* (аглютинація артикля), *Le Puid* (7, 549).

Галл. *comboros* (confluent – злиття річок) – *Combre, Combres, Combray, Combret, Escombres* (зі стародавнім прийменником *ès*). Галльська лексема *condade* із семою “confluent” (злиття річок) є складовою багатьох онімів: *Candé*; на півдні та в центральній частині – *Condat, Condate* (стародавня

назва міста *Rennes*), *Condal*, *Conat*; на півночі та в Нормандії – *Condé*, *Candes*, *Condes*, *Conte*, *Contz* та *Kontz*, *Cosne*, а також демінутивні назви *Condeau* та *Condel* (10, 48).

Галл. *glanna* (rive – берег) – *Glaignes*, *Glennes*; галл. *Gronna* (lieu marécageux – болотиста місцевість) *Gournay* (*Grunay* 1212, *Gornay* 1419); *lindo* (étang – ставок) – *Lempdes* (*lindo* + долат. суф. *-anum*).

Топоніми широко представлені в основі галл. *vobero-*, *vabera-*, *ruisseau* (струмок) у назвах *Vabre*, *Vabres*; вокалізований звук *b* у назвах *Vaour*, *Lavaur*, *Vaure*; *Vaivre*, на сході назва *Vavre* набула значення "bois, ruisseau, terre humide", *Vouvray*, кінцеве *-ay* [ε] < лат. суф. *-etum*; у назвах *Vorey*, *Veurey*, *Vourey* кінцеве *-ey* < долат. *-edium*; демінутив *Lavaurette*.

Галльське *ritum* (gué – брід) теж відображає цей тип номінації, наприклад, *Bédarrides* (галл. *petor-ritum*, *les quatre gués*), *Niort* (галл. *novio*, *pouveau+ritum*), *Limoges* (*Augustorikum*: ім'я імператора *Auguste+ritum*), *Jort* (*Divorikum*).

У галло-римський період функцію мотиваторів топонімів виконували латинські терміни. Села розташовувалися в долинах, в основному поблизу річок і джерел, звідси власна назва *Entrammes* з семантикою "entre les rivières" (поміж річками), утворена на основі лат. *inter amnes*, *entre les fleuves*; *Entraunes* < галл. *abonas*, синонім лат. *amnes*.

У північних районах Франції апелятив *aqua* – *ewe* – *eau* є складовою назви *Morteau* (*Mortua Aqua*) (Doubs 1105 р.) тобто *morte-eau*, романською *aqua* трактується як *aigo*, похідні від них назви *Aiguebelle* (*Aquabella* 1070), *Aiguesmortes*, *Aigueperse* (10, 108).

Латинський термін *aquae* (les eaux) вказує на температурні ознаки води, тому асоціюється з термальними водами. Його аблятивна (*Ablatif*) місцева форма множини *aquis* (aux eaux) номінує ласну назву *Aix*.

На базі лат. *canalilia* – *canalis*, *canal* (канал) утворені назви *Chanaleilles*, *Chénérailles*, *Chenereilles* (*c*→*ch*); *Lacanaul* (аглотинація артикля).

Гідрографічний лат. термін *confluentes* вживається зі значенням "confluent" (злиття річок). У назвах його кореневе «e» зазнає фонетичної варіації, наприклад, *Conflans*, *Confolens* *Coublanc* (альтернація *Confluens* 1105р., *Covlant* 1172р.), (*Coblant* XIV).

Лат. *flumen* – старофр. *flum*, *rivière* (річка) утвердилось у назві *Flumet* (демінутив) та *Flin* (10, 109).

Лат. *mare*, *mer*, згодом *lac* почало вживатися в складеному топонімі *Gérardmer* на позначення водного об'єкта – озера, в сполученні з германським антропонімом *Gerwald* – *Gérard*. Проте можна при-

пустити, що там колись розташовувався цей об'єкт або назву отримала прилегла до нього територія.

Топоніми *Palud*, *La Palud*, *La Pallu*, виникнення яких спричинене вологістю ґрунтового покриву, походять від лат. *palus*, *paludis* зі значенням "marais" (болото). Його демінутив *paludellum* пояснює декілька власних назв: *Paluel*, *Palluau*, *Palleau* (*Paludem* 909) (10, 111).

Лат. *salsus*, *-a*, *salé* означає *source salée* та формує назви *Salces*, *La Saulce*, *Sausses*, складений топонім *Saulxures* із суф. *-ura* (7, 638).

Лат. *summus* із семою "le plus élevé" (найвища точка, мається на увазі течія, джерело) у топонімі найчастіше вживається з основою *Som-* та назвою річки, особливо у регіоні Шампань: *Sommaisne*, тобто біля річки *Aisne*, *Semide* (*Cemide* 1325) поблизу річки *Aide* (7, 660).

Лат. *maritima*, (*villa*) – *village au bord de la mer* (на березі моря) пояснює назву *Marennnes*.

Герм. *bach* (*cours d'eau*, *ruisseau* – течія, струмок) є складовою власної назви *Forbach* (герм. *fohra*, *épicéa+bach*), *Merlebach* (герм. апелятив *Merila+bach*), *Wambez* (*wan*, *vide+bach*) та *born* – *bron* (метатеза) (*source*, джерело): *Brognard* (із суф. *-ard*), *Brognon* (із суф. *-one*).

Герм. *Bah* – *ruisseau* (струмок) задіяний у складних топонімах (часто перший елемент назви є семантично незрозумілим) *Orbais* (герм. *uro*, *urus*), *Orbey*, *Urbès* (7, 509).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У роботі виявлено 86 назв відгідрографічного походження, які є топонімами переважно галльського та латинського походження. Температурні ознаки води й інші її фізичні властивості відображалися в онімах нечасто (апелятиви *aquae*, (les eaux), *salsa*, (salée).

Гідронімія Франції багата на відвербальні назви річок – *Baigne*, *Dard*. Гідрографічний термін *fontana* є одним із найпродуктивніших у французькій топонімії (130 назв). Утворені від нього топоніми мають переважно галльське та латинське походження. Гідроніміями синекдохами є назви рік, тоді як топонімічна метонімія представлена у назвах населених пунктів, утворених від гідрографічних апелятивів.

На етапі свого становлення твірна основа кожного топоніма мотивувалася певною індивідуальною семантикою, онімною або апелятивною. Апелятивні твірні слова топонімів виконують не лише номінативну, а й оцінну функцію. Всебічний аналіз зібраних топонімів дає змогу виявити важливі факти і явища онімної номінації, її лексико-семантичну основу, що важливо для подальших досліджень лексики французької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
2. Скляренко О. М. Типологічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. Кн. перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору / О. М. Скляренко, О. О. Скляренко. – Одеса : Астропринт, 2012. – 413 с.
3. Тараненко О. О. Метонімія / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. – 3-є вид. зі змін. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 355–358.
4. Dauzat A. La Toponymie française / A. Dauzat. – Paris : Payot, 1971. – 335 p.
5. Nègre E. Toponymie générale de la France. Vol. 1 : Formations préceltiques, celtiques, romanes / E. Nègre. – Genève : Librairie Droz, 1990. – 704 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=rsNpi7IVulEC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

6. Nègre E. Toponymie générale de la France. Vol. 2 : Formations non-romanes / E. Nègre. – Genève : Librairie Droz, 1991. – 671 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=jbpVLN1tRNoC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France / A. Dauzat, Ch. Rostaing. – Paris : Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. – 738 p.
2. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France / A. Dauzat, G. Deslandes, Ch. Rostaing. – Paris : Editions Klincksieck, 1978. – 234 p.
3. Nègre E. Les Noms de lieux en France / E. Nègre. – Paris : Librairie Armand Colin, 1963. – 126 p.
4. Vial É. Les Noms de villes et de villages / É. Vial. – Paris : Belin, 1983 – 319 p.

УДК 811.111'42

ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ ВВІЧЛИВОСТІ ТА НЕВВІЧЛИВОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

Петренко О. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті доведено єдність понять ввічливості та неввічливості як дуального феномена, який реалізується в процесі спілкування за допомогою певного набору стратегій. Проаналізовано фактори, що впливають на ступінь реалізації (не)ввічливості. Простежено їхній взаємозв'язок із соціальними нормами. Обґрунтовано кореляцію (не)ввічливості з еколінгвістикою.

Ключові слова: ввічливість, еколінгвістика, неввічливість, обличчя, соціальні норми.

Петренко Е. Н. Диалектическое единство вежливости и невежливости сквозь призму эколлингвистики. В статье доказано единство понятий вежливости и невежливости как дуального феномена, который реализуется в процессе общения при помощи набора стратегий. Проанализированы факторы, влияющие на степень реализации (не)вежливости. Прослежена их взаимосвязь с социальными нормами. Обоснована корреляция (не)вежливости с эколлингвистикой.

Ключевые слова: вежливость, эколлингвистика, невежливость, лицо, социальные нормы.

Petrenko O. M. Dialectical unity of politeness and impoliteness from the perspective of ecolinguistics. The article postulates the unity of politeness and impoliteness as a dual phenomenon actualized in the process of communication with the help of a range of strategies. Factors influencing the degree of (im)politeness actualization have been analyzed. Their association with social norms has been traced. Correlation of (im)politeness with ecolinguistics has been proved.

Key words: politeness, ecolinguistics, impoliteness, face, social norms.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження (не)ввічливості були інспіровані необхідністю пояснення великої кількості феноменів, які містить природна мова, з погляду прагматики. Оскільки мова використовується не лише для передачі інформації, але й створює й підтримує баланс у суспільстві, а також формує взаємовідносини між людьми, міжособистісний аспект використання мови давно відіграє важливу роль у лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ввічливості – неввічливості проводилися у 1970–1980-х рр. у роботах Р. Лакоффа, П. Браун, С. Левінсона та Дж. Ліча. Грунтуючись на принципі кооперації П. Грайса, вчені здійснювали спроби встановити загальні правила використання мови, які могли б урешті-решт пояснити наявні комунікативні варіювання. Ввічливість розумілась як технічний концепт, що пояснює мотивацію індивіда використовувати різноманітні вирази на адресу різних співрозмовників у певних ситуаціях. Р. Лакофф [16, 298] запропонувала «правила ввічливості», що обумовлюють використання мови. П. Браун та С. Левінсон [8] визначили фактори влади, соціальної дистанції та ступінь імпозиції в рамках культурного контексту, що разом впливають на вагомість певного мовленнєвого акту, який становить загрозу «обличчю» (*face-threatening act*). Обираючи відповідну стратегію, мовці мають зважати на бажання адресата зберегти

дистанцію (негативне «обличчя») або долучитися до взаємодії (позитивне «обличчя»), або ж на те й інше одночасно.

Актуальність статті обумовлюється необхідністю розробки комплексного підходу до вивчення комунікативної категорії (не)ввічливості, а також кореляцією зазначеної категорії з новим лінгвістичним напрямом – еколінгвістикою.

Метою статті є обґрунтування дуальності феномена ввічливості/неввічливості.

Завдання статті – здійснити аналіз факторів, що впливають на ступінь реалізації (не)ввічливості, а також простежити взаємозв'язок між об'єктом дослідження та «екологією мови».

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні десятиліття згадані вище напрацювання піддавалися значним сумнівам. Перехід до дискурсивної перспективи міжособистісного виміру комунікації призвів до розуміння того, що ввічливість породжується взаємодією в певному контексті. Наразі вчені все частіше фокусують увагу на проблемах виникнення норм відповідності, керуючись якими співрозмовники роблять висновки щодо ввічливості та досліджують зв'язок між цими нормами й тим, як вони впливають на відносини. До того ж розширилися межі дослідження, до спектру вивчення увійшло й поняття неввічливості. Цікавим є той факт, що початкові дослідження неввічливості [9; 13; 15] здійснювались у рамках концепції П. Браун та С. Левінсона шляхом віддзеркалення стратегій ввічливості. Сучасні комунікативні студії спираються на ті ж самі теоретичні й методологічні постулати, окреслені в дослідженнях ввічливості [7; 10; 14].

У контексті нашої наукової розвідки ми пропонуємо розглядати ввічливість та неввічливість як дуальний феномен, який реалізується в процесі спілкування за допомогою набору стратегій, покликаних організувати або реорганізувати комунікативний процес в цілому та міжособистісні зв'язки й психологічні стани мовців зокрема. Основоположний діалектичний принцип єдності та боротьби протилежностей як запоруки розвитку підтверджує нерозривність ввічливості та неввічливості й зумовлює неможливість аналізу одного поняття, не розглядаючи інше.

Отже, під ввічливістю ми розуміємо культурно та історично опосередкований дискурсивний принцип, суб'єктивну та оцінну категорію, що обумовлюється прийнятими в суспільстві цінностями й нормами комунікативної поведінки. Дискурсивний / комунікативний принцип ґрунтується на відповідному концепті, що має дуальну сутність ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ та реалізується в комунікації через стратегії, спрямовані на регуляцію системи комунікації в цілому (її оптимізацію), міжособистісних відносин та психологічних станів комунікантів шляхом гармонізації та формалізації (конвенціоналізації) комунікативного процесу.

Неввічливість постає як система стратегій, спрямованих на дерегуляцію інтеракції, дестабілізацію міжособистісних стосунків та психологічних станів суб'єктів комунікації, а також комунікації в цілому через порушення культурно та історично обумовлених норм і конвенцій, що існують в суспільстві та підтримуються всіма його членами.

На ступінь реалізації ввічливості / неввічливості впливає декілька факторів: владні відносини, ситуаційний контекст, соціальний контекст, лінгвокультурний контекст, психо-емотивні стани комунікантів на початок комунікації, фактор взаємності. Фактор взаємності є потужним чинником посилювання конструктивного / деструктивного ефекту в інтеракції. У ситуації ввічливої інтеракції взаємність викликає оптимізацію комунікативного процесу та спонукає суб'єктів до більшої ввічливості, нейтралізує емотивний компонент спілкування та формалі-

зує процес комунікації. І навпаки, в ситуації неввічливої інтеракції взаємність слугує аgravатором (*aggravator*) конфлікту, підсилює конфліктогенність ситуації через появу більш емоційного компонента комунікації, негативно забарвленого психомотивного стану суб'єктів інтеракції та має / може мати негативні наслідки (образу, розрив відносин тощо). Слід зазначити, що ввічливість та неввічливість не завжди інтенціональні. Найчастіше ввічливість має автоматичний характер, сприймається як звичайний, навіть нейтральний, перебіг подій (напр., *small talk*) та привертає до себе увагу тільки в разі порушення такого перебігу, тобто коли стає неввічливістю. Неввічливість також не завжди інтенціональна, оскільки вона може виникати внаслідок комунікативної невдачі, коли адресант несвідомо, ненавмисно порушив певні контекстуальні очікування адресата та замість ввічливості згенерував неввічливість. Крім того, існують псевдоввічливі й псевдоневвічливі стратегії (*mock politeness and mock impoliteness*), принциповою відмінністю яких є антагонізм диктума і модуса. Тобто ввічливе за формою висловлювання адресанта не є ввічливим за інтенцією. І навпаки, грубий, різкий, саркастичний коментар у певному контексті може сприйматися як ввічливість та не завдавати шкоди адресатові, оскільки адресант має на меті підтримання дружніх стосунків з адресатом, а не їх розірвання.

Ключовим поняттям у дослідженні (не)ввічливості є обличчя, яке ми розуміємо як ментальну репрезентацію себе, позитивну соціальну оцінку, яку індивід конструює власноруч; вона ґрунтується на власних судженнях та / або судженнях й оцінках інших суб'єктів інтеракції, які індивід отримав у процесі певної взаємодії. Обличчя – це певне уявлення про себе в межах соціально схвалених норм та конвенцій. Обличчя має інтерактивну природу, оскільки воно «спільно конструюється суб'єктами впродовж соціальної інтеракції» [6, 202]. Згідно із соціальними нормами Хелен Спенсер-Оуті [19, 640] обличчя охоплює: 1) якісне обличчя (власне уявлення про особистісні компетенції, здібності, якості, зовнішність – ознаки, що безпосередньо вплива-

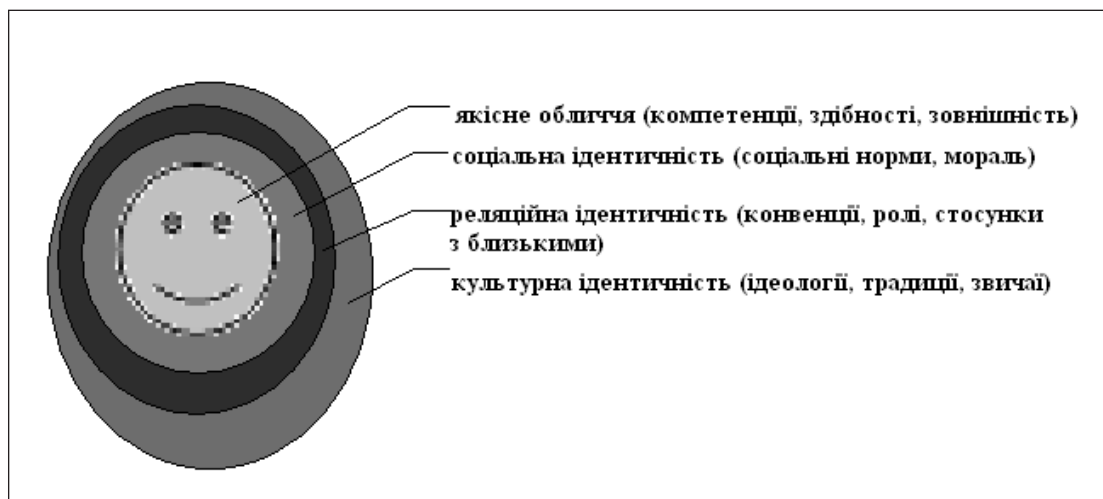

Рис. 1. Схематичне зображення концепції обличчя та його складових

ють на власну самоповагу) [*quality face*] [21, 540]; 2) соціальна ідентичність (власне уявлення про себе відповідно до соціальних норм, моралі, соціальних ролей та суспільної значущості) [*social identity face*], що безпосередньо пов'язана з груповими практиками (етнічною, релігійною, професійною) [20, 106]; 3) реляційна ідентичність (уявлення про ролі, стосунки з близькими, права та обов'язки в близьких стосунках; дистанція – зближення, рівність – нерівність) [*relational face*] [18, 15]. Вважаємо, що до такої концепції слід залучити четвертий компонент – культурну ідентичність, представлену національно-культурною ідеологією, традиціями, звичаями тощо. Оскільки уявлення про соціально приємні теми та соціально заборонені теми формуються на національно-культурному рівні, то долучаємо і їх до культурного рівня (див. рис. 1).

На схемі обличчя представлено як складний конструкт, що має декілька нашарувань, які варіюються залежно від їхньої емотивної важливості для особистості: найбільш важливі та уразливі розташовані в центрі, а найменш уразливі – на периферії. Атака на центральні компоненти здатна завдати найбільшу загрозу обличчю, атака на периферійні – найменшу.

Так, традиційна концепція ввічливості підкреслює раціональність і самозацікавленість та припускає, що ввічливість є раціональним вибором усіх членів суспільства. Неввічливість не заохочується, оскільки вважається, що комуніканти, залежно від певного контексту, намагаються діяти таким чином, щоб їхня комунікативна поведінка не сприймалася як неввічлива.

Отже, неввічливість вважається ірраціональністю, порушенням сподівань, уявлень про результат певних подій та сприймається негативно, оскільки викликає почуття невпевненості та небезпеки. Сподівання суб'єктів інтеракції невід'ємно пов'язані з почуттями та очікуваннями певної справедливості в соціальній організації і формуються відповідними соціальними та національно-культурними, авторитарними стандартами поведінки (соціальними нормами, соціальними конвенціями та культурними конвенціями).

Соціальні норми (соціальні конвенції) [5, 17] розуміємо як авторитарні стандарти дій, що підтримуються певною соціальною групою, вважаються обов'язковими для виконання всіма її членами та мають результатом позитивну або негативну оцінку поведінки (як відповідної або невідповідної таким стандартам).

Соціальні норми обумовлюють певну поведінку та / або дії в певному контексті й позитивно оцінюються (кваліфікуються як ввічливість), коли такі дії конгруентні зафіксованим конвенціям, або оцінюються негативно (кваліфікуються як неввічливість) у випадку інконгруентності таких дій до встановлених конвенцій [12, 220]. Конвенції як загальноприйняті принципи поведінки в певних обставинах пов'язані із раціональним вибором суспільства та необхідністю в соціальному конформізмі. Суб'єкти комунікації підкоряються встановленим соціальним правилам на підставі власних інтересів та / або заради уникнення санкцій, тому існує необхідність

у соціальних нормах. Крім того, ідеться не тільки про власний інтерес, але й про взаємний інтерес до підтримки обличчя один одного [8, 60], що слугує підґрунтям принципу ввічливості та кооперації, оскільки загроза обличчю може привести до зворотньої загрози. Таким чином, адресант теж зацікавлений у підтримці обличчя адресата, оскільки агресивні дії викликають вірогідні зворотні дії стосовно його власного обличчя. Регулярність поведінки створює певні соціальні очікування, що викликають у суб'єктів інтеракції почуття впевненості та соціального захисту [17; 11, 97].

Дж. Калпепер виокремлює такі базові соціальні норми, характерні для англосаксонської лінгвосоціальної спільноти, на підґрунті яких формуються певні соціальні очікування: 1) справедливість (*the equality social norm*); 2) взаємність (*the reciprocity social norm*); 3) соціальна відповідальність (*the social responsibility social norm*) [9, 37].

Таким чином, процес контекстуальної інтерпретації повідомлення як ввічливого або неввічливого має інференційну природу: кінцевий конструкт є характеристикою інтерпретатора (див. рис. 2). На характер інференцій суб'єктів інтеракції впливають соціальні та культурні норми й конвенції, що формують різні шари ідентичності особистості. Усі ці нашарування складають унікальну ергономіку обличчя як певного ментального конструкта, соціально-позитивного уявлення особистості про себе, свої здібності, зовнішність, професійну, релігійну, міжособистісну та культурну приналежність. На його базі особистість конструює певні очікування щодо власної поведінки та поведінки інших суб'єктів інтеракції й формує оцінку таких дій. Якщо дії адресанта відповідають ustalеним нормам та конвенціям адресата, то останнім такі дії кваліфікуються як конформізм. Вони гарантують певну передбачуваність у комунікації (а значить, стабільність та безпеку системи в цілому) і сприяють гармонізації міжособистісних стосунків та психоемотивних станів комунікантів. І навпаки, у випадку невідповідності такі дії оцінюються негативно – як неконформізм, девіація, оскільки вони не вписуються в межі ustalених норм, а отже, наслідки таких дій непередбачувані, вони викликають нестабільність системи, потенційну небезпеку, дисгармонію міжособистісних стосунків та деструктивно впливають на психоемотивні стани комунікантів.

На нижченаведеній схемі ввічливість / неввічливість – це дуальний конструкт у формі сполучених посудин, де індекс тиску визначається факторами обличчя, соціокультурних норм, очікувань, контекстів тощо. Діаметр посудини «ввічливість» більший, оскільки будь-яке суспільство тяжіє до стабільності, конформізму, гармонії, тобто до кооперації та ввічливості як базових інструментів досягнення соціальної стабільності. Відповідно діаметр посудини «неввічливість» набагато менший, оскільки він відображає нестабільність соціально-комунікативної системи та є фактором балансу. Розуміючи деструктивні комунікативні наслідки неввічливої поведінки, суспільство обов'язково тяжіє до ввічливості.

У комунікації можливі комунікативні невдачі. Випадковий акт загрози обличчю – це невдала ввіч-

ливність, тобто спроба використання певного ввічливого комунікативного акту, який завершився невдачею. Суб'єкт інтеракції може невдало оцінити ступінь ввічливості свого висловлювання в певній ситуації та образити іншого суб'єкта. При цьому спільність структурованого досвіду комунікантів (соціального, соціально-культурного), що активується мовною формою, забезпечує продукування адресантом висловлювань, зрозумілих для інтерпретатора, та сприяє запобіганню об'єктивації неввічливості.

Рис. 2. Дискурсивна організація ввічливості / неввічливості

На наш погляд, дослідження (не)ввічливості корелює з новим науковим напрямом у лінгвістиці, що останнім часом набуває все більшої популярності, – еколінгвістикою. Родоначальником поняття «екологія мови» вважають Е. Хаугена, який у 1970 р. пояснив, що екологію мови можна визначити як науку про взаємовідносини між мовою та її оточен-

ням, де під оточенням розуміється суспільство, яке використовує мову як один зі своїх кодів. Мова існує лише в свідомості мовців та функціонує у взаємовідносинах з іншими мовцями та з їхнім соціальним і природним оточенням. Екологія мови залежить від людей, які вивчають її, використовують та передають іншим людям [4, 66].

Найбільш точно визначення цієї науки було сформульовано Н. Н. Кислиціною. Еколінгвістикою прийнято називати один із сучасних наукових напрямів у галузі мовознавства, який сформувався на перетині соціального (співвідношення соціальних та мовних структур у процесі розвитку мислення на різних ступенях етногенезу), психологічного (проблеми мовленнєвої взаємодії) та філософського (прояв у мові найбільш загальних властивостей і закономірностей розвитку суспільства та пізнання) напрямів у лінгвістиці [2].

А. П. Сквородніков вважає, що еколінгвістика пов'язана з вивченням факторів, які негативно впливають на розвиток та використання мови, а також із пошуком шляхів і способів збагачення мови та вдосконалення практики мовного спілкування [3]. А. А. Бернацька з-поміж інших виділяє в екології мови інтралінгвальний аспект, який пов'язує її з культурою мови, стилістикою, риторикою, включає дослідження порушень правильності, ясності, логічності та інших комунікативних властивостей мови [1].

У соціокультурному вимірі еколінгвістики мовленнєва взаємодія покликана формувати соціальні відносини. Не останню роль у цьому процесі відіграє дотримання принципу (не)ввічливості з метою гармонізації чи дисгармонізації інтеракції та міжособистісних стосунків.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи вищесказане, необхідно підкреслити, що виникнення еколінгвістики зумовлене необхідністю вирішення проблем взаємодії між мовою, людиною та природою. Еколінгвістика охоплює надзвичайно різноманітні наукові праці. Подальші дослідження в цій царині можуть зосереджуватися на аналізі дуального феномена ввічливості / неввічливості з акцентом на соціокультурних та контекстних аспектах комунікації крізь призму еколінгвістики, яка розглядає соціальні проблеми мови з метою оптимізації спілкування. Такі ідеї видаються перспективними як для вирішення лінгвістичних питань загалом, так і для екологічної проблематики зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернацкая А. А. О трех аспектах экологии языка / А. А. Бернацкая – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russian.slavica.org/article433.html>.
2. Кислицына Н. Н. Эколингвистика – новое направление в языкознании / Н. Н. Кислицына [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture37/part1/zip/kislitsina.zip>.
3. Сквородников А. П. Экология современного русского языка и роль средств массовой информации в этом процессе / А. П. Сквородников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.sfu-kras.ru/node/307>.
4. Шапочкин Д. Р. Категория экзистенциальности как важная составляющая экологической системы языка / Д. Р. Шапочкин // Матер. междунар. науч.-практ. конф. (Тюмень, 11–13 ноября, 2010 год). – Тюмень, 2010. – С. 65–71.
5. Anderson E. Beyond homo economics: New developments in theories of social norms / E. Anderson // Philosophy and Public Affairs. – 2000. – Vol. 29 (2). – P. 170–200.
6. Arundale R.B. Relating / R.B. Arundale // Interpersonal Pragmatics. – Berlin : Mouton De Gruyter, – 2010. – P. 137–167.
7. Bousfield D. Impoliteness in Interaction / D. Bousfield. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. – 277 p.

8. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S.C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 357 p.
9. Culpeper J. Impoliteness: Using Language to Cause Offence / J. Culpeper. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 292 p.
10. Culpeper J. Reflections on impoliteness, relational work and power / J. Culpeper. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2008. – P. 17–44 p.
11. Fiske S. Social cognition / S. Fiske, E. Taylor. – Berkshire and New York : McGraw-Hill. – 1991.
12. Fraser B. Perspectives on politeness / B. Fraser // *Journal of Pragmatics*. – 1990. – № 14. – P. 219–236.
13. Kienpointner M. Varieties of rudeness. Functions of Language / M. Kienpointner. – 1997. – № 4. – P. 251–287.
14. Kleinke S. Interactive aspects of computer-mediated communication: "Disagreement" in an English-speaking and a German-speaking public news group / S. Kleinke // In S. Tanskanen, L. Helasvuo, M. Johannson, and M. Raitaniemi (eds.), *Discourses in Interaction*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. – P. 195–222.
15. Lachenicht L.G. Aggravating language: A study of abusive and insulting language / L.G. Lachenicht // *Papers in Linguistics: International Journal in Human Communication*. – 1980. – № 13 (4). – P. 607–687.
16. Lakoff R.T. The logic of politeness, or minding your p's and q's / R.T. Lakoff. – Chicago : Chicago Linguistics Society, 1973. – № 9. – P. 292–305.
17. Opp K.-D. The evolutionary emergence of norms / K.-D. Opp // *British Journal of Social Psychology*. – 1982. – № 21. – P. 139–149.
18. Spencer-Oatey H. Face, (im)politeness and rapport / Spencer-Oatey H. // *Culturally Speaking Second Edition; Culture, Communication and Politeness Theory*. – London, U.K. / New York, NY, U.S.A. : Continuum International Publishing Group, 2008. – P. 11–47.
19. Spencer-Oatey H. Identity, face and (im)politeness / H. Spencer-Oatey // *Journal of Pragmatics*. – 2007. – № 39(4). – P. 635–638.
20. Spencer-Oatey H. (Im)Politeness, face and perceptions of rapport: Unpackaging their bases and interrelationships / H. Spencer-Oatey // *Journal of Politeness Research*. – 2005. – № 1 (1). – P. 95–119.
21. Spencer-Oatey H. Managing rapport in talk: using rapport sensitive incidents to explore the motivational concerns underlying the management of relations / H. Spencer-Oatey // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – Vol. 34 (№ 5). – P. 529–545.

УДК 811.111'42

МЕТАФОРИЧНІ КОРЕЛЯЦІЇ КОНЦЕПТУ НІЧ У БРИТАНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ

Попельнух Д. А.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті проаналізовано концептуальну метафору концепту НІЧ у сучасному поетичному дискурсі Великої Британії. Розглянуті вербальні форми реалізації метафоричних трансформацій – розширення, зіштовхування, спеціалізація та комбінування.

Ключові слова: концептуальна метафора, концепт, когнітивні трансформації метафори, поетичний дискурс.

Попельнух Д. А. Метафорические корреляции концепта НОЧЬ в поэтическом дискурсе Великобритании ХХ-ХХІ столетия. В статье рассматривается концептуальная метафора концепта НОЧЬ в современном поэтическом дискурсе Великобритании. Охарактеризованы вербальные формы реализации метафорических трансформаций – расширение, столкновение, специализация и комбинирование.

Ключевые слова: концептуальная метафора, концепт, когнитивные трансформации метафоры, поэтический дискурс.

Popelnukh D. A. Metaphorical correlations of the concept NIGHT in the poetic discourse of Great Britain in the XX-XXI century. The article focuses on the conceptual metaphor of the concept NIGHT in the modern poetic discourse of Great Britain. Verbal implementation of the transformations of the cognitive metaphor under analysis, such as extending, questioning, specialization and combining have been featured.

Key words: conceptual metaphor, concept, transformation of cognitive metaphor, poetic discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З часів Арістотеля до наших днів метафора залишається об'єктом наукового дослідження. У межах сучасної лінгвістики метафора активно вивчається як лінгвокогнітивне явище [1; 18;10; 6; 14; 12; 16; 24;15; 20; 19], яке пояснює зв'язок абстрактних і конкретних реалій дійсності через співставлення їхніх властивостей. Особливе місце в цьому зв'язку посідає метафора часу в плані визначення корелятивів (чи областей співставлення) концепту ЧАС [18; 23; 3]. Не є виключенням і гіпонім концепту ЧАС – концепт НІЧ. Проте виявлення корелятивів концептуальної метафори концепту НІЧ поки ще залишається малодослідженим напрямком наукових розвідок.

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, чільною роллю мови й мислення людини в пізнанні оточуючого світу, невід'ємною характеристикою якого є часові відношення, а з іншого – метафоричністю мислення творчої особистості, яка створює поетичну картину світу.

Метою статті є визначення метафоричних корелятивів концепту НІЧ, втілених у поетичному дискурсі Великої Британії ХХ-ХХІ ст. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань:**

1) виявити вербальні форми реалізації метафоричних трансформацій у британській поезії ХХ-ХХІ ст.;

2) дослідити метафоричні кореляти концепту НІЧ;

3) виявити метафоричні трансформації означених корелятивів.

Об'єктом дослідження є вербальні засоби реалізації метафоричних трансформацій концепту НІЧ у британському поетичному дискурсі відповідного періоду. Предмет дослідження – метафоричні трансформації концепту НІЧ, вербалізованого в британському поетичному дискурсі. Матеріалом є тексти сучасних ліричних та рок-творів Великої Британії ХХ-ХХІ ст.: груп «The Beatles», «The Kinks», «Queen» та виконавців Д. Боуї, Е. Джона, Р. Палмера, Б'йорк та Стінга.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен часу є одним із фундаментальних понять мислення, яке відображає уявлення людини про навколишній світ. У сучасній філологічній науці концепт ЧАС інтерпретується в поняттях граматичного та художнього часу [4; 13], а також у категорії темпоральності [11].

У межах когнітивного напрямку в лінгвістиці розглядається проблема мовленнєвої концептуалізації часу. Доволі важко переоцінити роль часу в формуванні та функціонуванні мови. Час має певний вплив на мову. Цей вплив може бути необмеженим та стосуватися схеми вираження, комунікативної організації висловлювання та мовленнєвих одиниць [9, 12–13]. Зовнішній вплив часу на мову визначається в лінійності, а внутрішні механізми впливу часу на мову є більш різноманітними. Мова характеризує дійсність, яка існує в часі, подібно мовленню. Мовлення має багатий арсенал як лексичних, так і граматичних засобів для визначення темпоральних аспектів дійсності [9, 10–11].

Пізнання часу, його сприйняття людиною певним чином кодується за допомогою мови, тому «дослі-

© Попельнух Д. А. Метафоричні кореляції концепту ніч у британському поетичному дискурсі ХХ-ХХІ століття

дження мовленнєвих темпоральних структур дозволяє об'єктивувати ментальні форми та дослідити концептуалізацію світу за допомогою людської свідомості та психіки» [8, 4–7].

На відміну від простору, час є абстракцією для суб'єкта (пізнавального суб'єкта). У цьому випадку в засвоєнні темпоральних характеристик дійсності є цілком природним процес уподібнення відомому, чуттєвому, перенесення особливостей останнього на час [9; 18; 24; 22]. Сприйняття людиною часу зазвичай відбувається в межах співвіднесення його характеристик із рисами конкретних об'єктів, що й створює підґрунтя концептуальної темпоральної метафори.

Представники когнітивної науки вважають, що метафоризація постає як взаємодія двох структур знань – царини джерела (більш конкретного знання) та царини цілі (менш конкретного, знайомого) [22, 12–14]. У нашому випадку цариню цілі є концепт НІЧ, тоді як цариню-джерелом є більш конкретні концепти, з якими він співставляється [7, 259–261].

Метафора органічно пов'язана з поетичним баченням світу [1, 5–32]. Непослідовність метафори, її невідповідність реальним процесам дійсності й природі логіки пояснює ставлення до неї як до елемента поезії. Для позначення предмета метафори є довольною й не може з повною визначеністю вказувати на предмет мовлення, для предиката вона має занадто розпливчасту семантику. Таким чином, «природне місце» метафори – саме поетична мова. Її мета – сформувати образ [1, 5–32].

Особливістю дискурсивної реалізації поетичного світосприйняття є трансформація конвенційних метафор в індивідуально-авторські [5; 2; 21]. Формування концептуальної іпостасі образу здійснюється через зміну царини-джерела та царини-цілі на основі різних видів поетичного осмислення за допомогою лінгвокогнітивних трансформацій розширення чи узагальнення, перспективізації, компресії, зіштовхування, комбінації та інтертекстуалізації [22; 16; 24; 17].

Розглянемо трансформації, які є найбільш репрезентативними в означеній вибірці.

Розширення визначається як трансформація конвенційної концептуальної метафори, яка вербалізується за допомогою нових мовленнєвих засобів, когнітивно вмотивованих новим концептуальним елементом царини-джерела. У прикладі 1 до царини джерела «НІЧ є ПРЕДМЕТ» додається новий концепт – МЕРЕЖА.

1. "Whoaaaaaa, the hot summer night fell like a net I've got to find my baby yet I need you to soothe my head turn my blue heart to red" (6, 5).

Під *спеціалізацією* розуміється деталізація елемента царини-джерела неконвенційним чином.

2. "He didn't know the night would end up in frustration. He'd end up blowing all his wages for the week all for a cuddle and a peck on the cheek" (5, 8–9).

У прикладі 2 конвенційна метафора НІЧ є РУХ (від ЧАС є РУХ) трансформується у НІЧ є РУХ до КІНЦЕВОГО ПУНКТУ. У цьому випадку кінцевий пункт розуміємо як розчарування.

У прикладах 3–8 конвенційна метафора НІЧ є ЖИВА ІСТОТА спеціалізується так.

ОДИНОКА:

3. "Whisper words of wisdom, let it be and when the night is cloudy and lonely; there is still a light that shines on me; shine on until tomorrow, let it be I wake up to the sound of music, Mother Mary comes to me" (2, 1).

ДИКА:

4. "And it's a wild Friday night and I'm all on my own I knocked on every door in town there ain't one little girl that's home" (4, 9).

НЕСАМОВИТА (ЖАХЛИВА):

5. "I keep forgetting you don't love me no more I keep forgetting you don't want me no more I keep forgetting but those heartbreaking nights and those heartbreaking things" (3, 1).

МЛЯВА:

6. "There's full moons, cold lifeless nights and tumbled stars spell out your name" (4, 8).

ЖОРСТОКА:

7. "Where's the pain in the violent night? I'm depressed by the grill I stay over many years" (3, 2–3).

РОЗМОВЛЯЄ:

8. "And I swear I heard the night talking cursing me for being a little more than hopeless" (4, 4–5).

Далі у прикладах 9–11 розглянемо трансформацію розширення конвенційної метафори НІЧ є ПРЕДМЕТ.

У прикладі 9 конвенційна метафора НІЧ є ПРЕДМЕТ розширена так, що постає з певною фізичною рисою – ХОЛОДНА.

9. "If the night turned cold and the stars looked down and you hug yourself on the cold; cold ground you wake the morning in a stranger's coat" (8, 3).

У прикладі 10 НІЧ вербалізується як ПРЕДМЕТ, який ПУЛЬСУЄ.

10. "Still this pulsing night a plague I call a heartbeat just be still with me I wouldn't believe what I've been thru You've been so long" (3, 4).

У прикладі 11 метафора НІЧ реалізується як ОБ'ЄКТ (ПРЕДМЕТ), що РУХАЄТЬСЯ.

11. "Here comes the night here come the memories lost in your arms down in the foreign fields" (4, 5).

Когнітивна трансформація *зіштовхування* має місце тоді, коли ставиться під сумнів доречність конвенціональної метафори, заперечуються її окремі аспекти. Ця трансформація продемонстрована у прикладі 12.

12. "Until we dream of life and life becomes a dream until the day is night and night becomes the day until the trees and seas just up and fly away" (6, 3). Тут концепт НІЧ описується у термінах дня.

Трансформацію *комбінування* називають найбільш сильним механізмом виходу за рамки повсякденної (узвальної) концептуальної системи [21, 43–44]. Для цієї трансформації є важливим той факт, що окремо взяті метафори є конвенційними, але тільки їхнє поєднання робить концептуальні переноси поетичними [21, 44–45]. Ця трансформація реалізується у прикладах 13–17, де метафора НІЧ вербалізована як ЖИВА ІСТОТА, а також як ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ.

13. "Black night is fallen, the sun has gone to bed, the inner scents are dreaming as you should sleepyhead" (1, 5–6).

14. "Another night finds me alone in my bed tonight" (8, 7).

У прикладі (14) НІЧ реалізується як ЖИВА ІСТОТА, яка РУХАЄТЬСЯ.

15. "When it will be right, I don't know. What it will be like, I don't know. We live in hope of deliverance from the night that surrounds us" (2, 1).

16. "Oh the night comes down and I get afraid of losing my way, oh the night comes down, oh and it's dark again" (7, 2).

17. "Night is descending as he wearily makes his way home through the traffic jams and neon lights of the great metropolis" (5, 3).

У прикладі 18 НІЧ вербалізується як ЖИВА ІСТОТА та СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ (заморожує до кісток).

18. "When the winter nights chill us to the soul will you feed the fire, spin the straw to gold when the money's gone" (4, 7).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Розгляд метафоричних кореляцій

концепту НІЧ у британській поезії ХХ-ХХІ ст. дозволяє зробити висновок, що метафора концепту НІЧ підлягає трансформаціям розширення, спеціалізації, зіштовхування та комбінування. У межах метафоричної трансформації розширення було виявлено домен НІЧ є МЕРЕЖА. У межах спеціалізації наявні такі трансформації: НІЧ є РУХ до КІНЦЕВОГО ПУНКТУ; НІЧ є ОДИНОКА / ДИКА / НЕСАМОВИТА / МЛЯВА / ЖОРСТОКА ЖИВА ІСТОТА, що РОЗМОВЛЯЄ; у межах конвенційної метафори НІЧ є ПРЕДМЕТ виявлені трансформації ХОЛОДНИЙ та ПУЛЬСУЄ. У межах метафоричної трансформації зіштовхування виявлено характеристизацію НІЧ є ДЕНЬ. У межах трансформації комбінування наявні сполучення конвенційних метафор: НІЧ є ЖИВА ІСТОТА та ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ; НІЧ є ЖИВА ІСТОТА та СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ (заморожує до кісток). Найбільш розповсюдженою за наявністю випадків є трансформація спеціалізації.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення метафоричних кореляцій концепту НІЧ в інших типах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Белехова Л. І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії) / Л. І. Белехова // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2015. – № 3. – С. 6–16.
3. Бондаренко Е. В. ВРЕМЯ как лингвокогнитивный феномен в англоязычной картине мира : [монография] / Е. В. Бондаренко. – Харьков: Харьков. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2009. – 377 с.
4. Бондарко А. В., Беляева Е. И. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Ленинград : Наука, 1990. – 263 с.
5. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – с. 18–22.
6. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур) В. Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения в структуре предложения. – М., 1969. – с. 77–87.
7. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254–259.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Логический анализ языка. Язык и время / Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко // Российская Академия наук Институт языкознания. – 1997. – М. : Индрик, 1997. – 352 с.
10. Маккормак С. Когнітивна теорія метафори. – М., 1990. – 100 с.
11. Тарасова Е. В. Время и темпоральность : [монография] / Е. В. Тарасова. – Харьков, 1992. – 195 с.
12. Телия В. Н. Метафора в языке и тексте / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
13. Тураева З. Я. Категория времени. Время художественное и время грамматическое / З. Я. Тураева. – М., 1979. – 219 с.
14. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.
15. Barnden J. A. Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery / J. A. Barnden // Cognitive Linguistics – 2010. – No. 21-1. – P. 1–34.
16. Fauconnier J. Rethinking Metaphor / J. Fauconnier, M. Turner // R. Gibbs (Ed) The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. – New York: Cambridge University Press, 2006. – P. 2–32.
17. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. By A. Barcelona. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 252–281.
18. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / Vyvyan Evans / Ed. John Benjamins, 2004. – 286 p.
19. Goatley A. The language of Metaphors / Andrew Goatley. – London; New York: Routledge, 1997. – 360 p.
20. Grady J. Blending and Metaphor / J. Grady, T. Oakley, S. Coulson. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://markturner.org/blendaphor.html>.
21. Kövesces Z. Metaphor. A Practical Introduction / Zoltan Kövesces. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 285 p.
22. Lakoff G. Metaphors we live by / George Lakoff and Mark Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

23. Radden G. Time is space / G. Radden // Human contact through language and linguistics / Birgit Smieja, Meike Tasch (eds.). – Frankfurt am Main; New York: P. Lang, 1997. – P. 147–166.

24. Turner M. Metaphor, metonymy, and binding/ Michael Turner, Jille Facounnier // Metaphor and Metonymy at the Crossroads / Ed. Antonio Barcelona. – Berlin: Gruyter, 2000. – p. 133–145.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Bjork. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.peoples.ru/art/music/alternative_general/bjork/music.shtml#.UM3T1KzKc7Y.

2. Beatles. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.native-english.ru/lyrics/the_beatles.

3. Bowie D. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lyrics-keeper.com/ru/david-bowie/>.

4. John E. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.native-english.ru/lyrics/elton_john.

5. Kinks. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lyrics-keeper.com/ru/the-kinks/>.

6. Palmer R. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ultimateclassicrock.com/robert-palmer-songs/>.

7. Queen. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myqueen.ru/lyrics/>.

8. Sting. List of songs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lyrics-keeper.com/ru/sting/>.

УДК 811.111(078.12)

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ ЖИТТЯ – СМЕРТЬ В АНГЛОМОВНИХ РОМАНАХ ПРО ВАМПІРІВ

Приходченко О. О.

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі англomовних романів про вампірів розглянуто засоби іконічної репрезентації антиномічних концептів ЖИТТЯ – СМЕРТЬ на синтаксичному рівні. Доведено ефективність використання синтаксичних засобів об'єктивації концептуальної опозиції. Встановлено, що основними засобами актуалізації досліджуваної антиномії на синтаксичному рівні є полісиндетон, асиндетон, антитеза, паралельні конструкції.

Ключові слова: синтаксичні засоби об'єктивації, полісиндетон, асиндетон, антитеза, паралельні конструкції.

Приходченко А. А. Синтаксические средства объективации концептуальной оппозиции ЖИЗНЬ – СМЕРТЬ в англоязычных романах о вампирах. В статье на материале англоязычных романов о вампирах рассматриваются способы иконической репрезентации антиномических концептов ЖИЗНЬ – СМЕРТЬ на синтаксическом уровне. Доказана эффективность использования синтаксических средств объективации концептуальной оппозиции. Установлено, что основными средствами актуализации исследуемой антиномии на синтаксическом уровне являются полисиндетон, асиндетон, антитеза и параллельные конструкции.

Ключевые слова: синтаксические способы объективации, полисиндетон, асиндетон, антитеза, параллельные конструкции.

Prihodchenko O. O. Syntactical means of objectivation of conceptual opposition LIFE – DEATH in the English gothic novels. The article is focused on iconic means of representation of the opposition LIFE – DEATH at the syntactical level. It is proved that the most effective means of representation are polysyndeton, asyndeton, antithesis and parallel constructions. With the help of these constructions the main peculiarities of the concepts under study are revealed.

Key words: syntactic means of objectivation, polysyndeton, asyndeton, antithesis, parallel constructions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в світлі когнітивного й культурологічного спрямування лінгвістики особливої актуальності набуває розробка питань, пов'язаних із функціонуванням мови в соціокультурному просторі. Концептуальні дослідження включають вивчення механізмів вербалізації культурного знання та засобів апеляції до концептосфери етносу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню структури, класифікації та методів дослідження концептів присвячені численні роботи таких науковців, як М. Ф. Алефіренко, Л. Барсалоу, С. Г. Воркачев, В. Еванс, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, М. В. Нікітін, А. М. Приходько, О. О. Селіванова, А. О. Худяков, та багато інших. Дослідники висловлюють думку, що концепт є важливим елементом картини світу, відображенням духовної культури людей, глибини й своєрідності розуміння ними навколишнього світу.

Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ співвідносяться з прадавніми поняттями, які присутні в усіх народів та в усіх культурах. Опозиція досліджуваних концептів виявляється досить цікавою, оскільки вони

не лише протиставлені один одному, а й певною мірою описують один одного [2, 341].

Антонімічні концепти, зокрема, ВІЙНА – МИР, ВІРА – НЕВІРА, НАРОД – ВЛАДА, ЖИТТЯ – СМЕРТЬ є предметом вивчення в україномовній [6], англomовній [5], російськомовній [1; 3] та німецькомовній [4] лінгвокультурах. Проте вербальна репрезентація антиномій залишається недостатньо опрацьованою.

Мета статті – дослідження особливостей об'єктивації опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ в англomовних романах про вампірів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання:**

– розглянути засоби іконічної репрезентації антиномічних концептів ЖИТТЯ – СМЕРТЬ на синтаксичному рівні;

– довести ефективність використання синтаксичних прийомів об'єктивації концептуальної опозиції; встановити, що основними прийомами актуалізації – і досліджуваної антиномії є полісиндетон, асиндетон, антитеза, паралельні конструкції.

Об'єктом наукової розвідки слугують засоби вербалізації антиномічних концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ.

Предмет дослідження становлять синтаксичні прийоми актуалізації опозитивних концептів ЖИТТЯ – СМЕРТЬ в англomовних романах про вампірів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

За результатами аналізу особливостей актуалізації антонімічних концептів «життя» і «смерть» в англомовних романах про вампірів було встановлено, що для їхньої вербалізації залучається багато різноманітних мовних засобів і прийомів (фонетичних, лексичних, синтаксичних). Вербалізація антонімії ЖИТТЯ – СМЕРТЬ на синтаксичному рівні стає можливою за допомогою таких прийомів, як полісиндетон, асиндетон, антитеза, паралельні конструкції. Вони спрямовані на акцентування певного концептуального змісту. Аранжування мовних структур здійснюється таким чином, аби вони відповідали ментальним, і результат виявляється в реалізації іконічних властивостей знаків.

Полісиндетон представлений багатокомпонентними координативними конструкціями, у складі яких елементи поєднуються як рівноправні за допомогою сполучників "and" та "or". У проаналізованих контекстах цим засобом виражено невідокремлювані поняття, які передбачають одне одного.

У процесі репрезентації концепту ЖИТТЯ / БУТТЯ невід'ємними виявляються активні дії, явища, що можуть сприйматися органами чуття. До них належать: життя і дихання, колір, світло, дія, звучання, життєрадісність, сила: "I lived and breathed" (7, 57), "Color and light and music and life..." (6, 237), "... in a little universe of shouting and laughing and quarreling men and women..." (7, 57), "And drove her forth to liberty and life" (13), "Descend with healing and with life" (13), "She is in gay spirits and full of life and cheerfulness" (9, 141), "... struggle for life and strength..." (9, 135).

Натомість концепт СМЕРТЬ / НЕБУТТЯ втілений у поєднанні з іншими атрибутами й актуалізований у координативних конструкціях, де поєднуються такі поняття, як смерть і біль, страждання, пролита кров, руїна, сморід, хаос: "All of them connected with death, and <...> pain, and trouble" (9, 244), "... death, and blood..." (9, 244), "I wished the world were not one black empty ruin of ashes and death" (8, 175), "... that indefinable morgue smell of chemicals, cleaning fluids ... and something else, the smell of death" (10, 81), "... say these monstrous things about death and chaos to her [mother]..." (7, 50).

Полісиндетон відтворює БУТТЯ і НЕБУТТЯ комплексно в багатогранності їхнього вияву. Так, БУТТЯ / ЖИТТЯ сповнене різними типами звучань (сміх, вигуки: "... in a little universe of shouting and laughing and quarreling men and women..." (7, 57), позитивними емоціями, радістю, щастям та любов'ю: "Color and light ... and joy and love..." (6, 237)). Експлікація того, що світ людини є різноманітним, досягається за допомогою залучення антонімічних одиниць до багатокомпонентних координативних конструкцій. Це дозволяє представити сферу БУТТЯ як єдність різних і навіть протилежних, але невід'ємних феноменів ("... quarrelling men and women" (7, 57).

Натомість СМЕРТЬ / НЕБУТТЯ виявляється одноманітним, безрадісним явищем, сповненим болем, лиха та меланхолії ("... and pain, and trouble..." (9, 244), "...I felt the pain of Rossi's

death and the frequent melancholy" (5, 310)). Сфера СМЕРТІ / НЕБУТТЯ об'єднує явища, які не можуть бути протиставлені одне одному (*death, vampire, blood; death, pain, trouble*). Тому вербалізація зазначених ознак НЕБУТТЯ здійснюється багатокомпонентними координативними конструкціями на зразок "All of them connected with death, and vampires, and blood, and pain, and trouble" (9, 244).

Координативні зв'язки також встановлюються між найменуваннями, які корелюють із членами досліджуваної концептуальної опозиції: *life, death; good, evil* ("... **life and death and good and evil** worked with each other" (6, 186), *courage, cowardice* ("...of **courage and cowardice, of blood and death, and of life**" (11, 4). БУТТЯ представлено за допомогою прикметників із позитивним значенням: новий (*new*), бадьорий, ясно окреслений (*crispy*), теплий і сонячний (*sunny*) – "Everything seemed **fresh and crisp and alive in the sunny afternoon, and life seemed very dear**" (4, 177). Словами із семами «спокійний» (*still*), «слабкий, невиразний» (*fathomless*), «холодний» (*cool*) і «темний» (*darkness*) актуалізовано НЕБУТТЯ: "... was **still and I was safe, and fear and sorrow melted into a cool and fathomless darkness**" (7, 79). Наведений приклад свідчить про те, що полісиндетон є ефективним засобом репрезентації різних елементів Всесвіту в їхній гармонійній єдності. На користь цього твердження свідчать й інші способи поєднання протилежних світів (ЖИТТЯ та СМЕРТІ) за допомогою конструкції "this is" – "But this is life and death" (9, 240).

За допомогою координативної конструкції здійснено також зіставлення смерті та життя із суміжними поняттями, зокрема: СМЕРТЬ та фатум, доля, яка супроводжує нас протягом життя і врешті-решт має закінчення: "... all to be grim and fixed as **death or fate...**" (9, 219); ЖИТТЯ й несумісні з ним атрибути смерті, зокрема, блідість, млявість та слабкість: "... filled with **life, no sign of pallor or weakness in her**" (8, 51).

Оскільки сфера СМЕРТІ / НЕБУТТЯ для людини невизначена, нечітка й незрозуміла, вона може осягатися через чуттєве сприйняття (*sound, look, taste, smell*) існуючих і вже відомих речей та їхніх ознак: "Revelation at the **sight or smell of death** ..." (7, 92).

Двоядерна структура, що містить поєднання ключових вербалізаторів концептів, ще більше підкреслює факт нерозривності двох частин цілого. Цілим є універсум, який об'єднує протилежні начала: чоловіки і жінки – "... in a little **universe of ... men and women.**" (7, 57); життя і смерть – "Your mercy sustains us in **life and in death...**" (12, 146); "This is no jest, but **life and death, perhaps more**" (9, 96).

Протиставлення ЖИТТЯ і СМЕРТІ вербалізоване не лише як інкорпорація антонімічних конструкцій, а й за допомогою паралелізму, формальної подібності конструкцій, що містять протиставлення: ЖИТТЯ – світло, колір ("... **color and light and life...**" (6, 237), а СМЕРТЬ – темрява ("... come out of **dark and out of death**" (11, 551); ЖИТТЯ – це зцілення ("... **healing and life...**" (13), а СМЕРТЬ – це руйнування, хаос ("...**death and chaos...**" (7, 50); ЖИТТЯ – це бадьорість, веселість ("... **life and cheerfulness...**" (9, 141), а

СМЕРТЬ – це гіркота, лють (“... *bitterness and death* ...” (13); ЖИТТЯ – це люди (“... *men and women* ...” (7, 57) а СМЕРТЬ – це мерці (“... *skeletons and moldering dead*...” (8, 125); ЖИТТЯ – гра, змагання (“... *the game bloomed to life*...” (12, 142), а СМЕРТЬ – війна (“... *war and death*...” (11, 175).

За допомогою координативної конструкції, утвореної поєднанням складників зі сполучником “or”, виражено альтернативи й протилежності: «смерть і божевілля, не існування» – “... *the veil of death descended, or the veil of madness*” (8, 32); «рух, невизначеність» – “*go back, or forward, or to the side*...” (11, 75).

Отже, структури зі сполучниками “and” та “or” виявилися ефективним засобом вербалізації концептуального протиставлення.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що ЖИТТЯ концептуалізоване як щось конкретне, чітке, визначене, а СМЕРТЬ – як така, що не існує і є невизначеною.

Під час аналізу матеріалу помітно, що сполучникові конструкції трапляються досить часто й переважають над безсполучниковими перерахуваннями. Проте асиндетон також відіграє важливу роль у репрезентації зазначених сфер, оскільки сприяє емоційній вербалізації та упорядкуванню мовної структури відповідно до встановленого концептуального зв'язку. Наприклад, ціле (ЖИТТЯ – існування / БУТТЯ) – частина (певний проміжок існування, історія, події в минулому) – частина (життя індивіда): “*If there is any good in life, in history, in my own past*...” (5, 302).

Відсутність сполучників (асиндетон) також демонструє єдність складників. Проте безсполучникові конструкції за допомогою перелічення об'єднують поняття, які, імовірно, є менш дистанційованими, ніж ті, які залучаються до сполучникових конструкцій.

У нижченаведеному контексті одиниці “*rivers*”, “*oceans*” – позначення природних феноменів, які вербально суміщаються без допомоги сполучників. Водночас вони об'єднуються із соціальними реаліями буття людини, тобто явищами культури, а не природи, тому віддалені від інших за допомогою сполучників. Окрім цього, природа й культура становлять єдиний всесвіт. Такі асоціації вербалізовані в координативній структурі, елементи якої поєднуються як за допомогою сполучника, так і без нього: “... *all the life of this world, its rivers and cities, its oceans, its everything*” (2, 103).

Отже, сполучниковим та безсполучниковим перерахуваннями досягається вербальне об'єднання концептуально наближених понять. Варіюванням конструкції (сполучникова vs безсполучникова) експліковано відсутність чи наявність дистанції між концептуалізованими явищами. Так, розгорнуті перерахування візуалізують тривалість і безперервність ЖИТТЯ, а також безкінечність НЕБУТТЯ і СМЕРТІ. З огляду на це, сполучникові та безсполучникові перерахування є іконічними засобами кодування таких ознак концептуальної опозиції, як «існування – руйнування» та «тривалість – швидкоплинність».

Для протиставлення понять, образів уживається антитеза. Вербалізація концептуального протиставлення ЖИТТЯ / БУТТЯ vs СМЕРТЬ / НЕБУТТЯ здійснюється за допомогою серії контрастів: «вільний вибір vs примушення» – “*Come willing and take life. Fight, and take death*” (11, 235), де лексема *willing* “done, made or given by choice” позначає бажання або щось зроблене за власним бажанням, у той час, як лексема *fight* “to use physical force to try to hurt someone” імплікує примусове виконання певної дії; ЖИТТЯ – «щось нове, позитивне», СМЕРТЬ – «повернення у минуле, відплата», де лексема *vengeance* “the act of taking revenge” позначає розплату за щось, скоєне у минулому, а лексема *new* “original and not seen before” виражає значення чогось нового, незвіданого: “... *and instead of finding death and vengeance there, I found a new life*” (2, 226).

Опосередковане протиставлення членів зазначеної опозиції виявляється через інші антитетичні явища, наприклад, «світло – темрява»: “*He was the light of us, and you've cast him into the dark*” (11, 17). Окрім того, паралелізм встановлюється між СМЕРТЮ як втратою та ЖИТТЯМ як знахідкою – “*They'd both lost loved ones... because life being cruel at times... they could find happiness, with each other*” (3, 138).

Можливе протиставлення за допомогою понять, суміжних з одним із членів опозиції:

– святкування (життя) – смерть: “*Tonight is a night for celebration, not for death*” (1, 162) – за допомогою абстрактного іменника *celebration* досягається зв'язок життя зі святом, яке перемагає смерть;

– народження або початок нового життя протиставлені смерті: “... *thy death will be thy birth*” (1, 4) і пов'язані з вірою в потойбічне існування, яке буде продовженням земного життя;

– смерть та виживання (життя), що вказує на жадливість смерті та жагу людей боротися з нею та перемагати: “*Twice this night I faced death, and I survived*” (11, 452).

Так само, як і перерахуванням, антитезою створюються не тільки протиставлення, а й інтеграція явищ: утворюються комплексні асоціативні лінії «кров як життєутворююча сила» (сфера ЖИТТЯ) та «пролита кров» (сфера СМЕРТІ) (“*Blood is life, and blood is death*” (11, 182).

Вираження протиставлення варіюється за рахунок альтернативної конструкції *either...or*: відсутність вибору – “... *nay of more than either life or death*” (9, 203), протиставлення двох станів – смерті та сну (який є наближеним до смерті за фізичними показниками) – “*He was either dead or asleep*” (9, 70).

За допомогою повтору окремих лексем при репрезентації сфери ЖИТТЯ / БУТТЯ досягається глибина сприйняття часу, його розтягненість: “*For the first time in his long, long life*...” (12, 157). Натомість для сфери СМЕРТІ / НЕБУТТЯ ефект циклічності дії досягається через повтор: “... *accepting again and again the invitation to death rather than extending it*” (8, 55), “... *more than a hundred years after his death and after the death of Sultan Mehmed, as well*” (5, 108).

Паралельні конструкції беруть участь у репрезентації динаміки буття, існування. Синтаксичний паралелізм властивий конструкціям, до яких залучаються позначення рухів, вібрації: "His eyelids fluttered, and his eyes regained their life again" (6, 31). У наведеному прикладі рухи тіла (*his eyelids fluttered*) є симптоматичним виявом життя (*his eyelids regained life...*). Схожість конструкцій досягається не лише повторенням структурної моделі (АКТАНТ + ДІЯ), а й тим, що між їхніми складниками встановлюється метонімічне відношення «частина – ціле», де частина – це прояв існування цілого: повіки й очі (*eyelids – eyes*), рух і відновлення (*flutter – regain*).

НЕБУТТЯ також відтворюється синтаксичним паралелізмом. До конструкції залучаються актанти, між якими так само встановлюється відношення сумісності «частина – ціле». Очевидно, що смерть важко досягнути через якісь її вияви, симптоми. Тому до паралельних конструкцій інтегровано позначення причини (втрата крові) та наслідку (смерть): "Blood would follow. Death would follow" (3, 31). Слід також зазначити ефективність епіфори в репрезентації смерті. За допомогою цього прийому створюється відчуття стагнації, відсутності динаміки.

Зауважимо, що в аналізованих готичних романах помітною є тенденція до репрезентації життя через його існування (вияви, симптоми), а смерті, небуття – через їхні стимули, причини. Наведемо окремий приклад, де у структурах з однорідними членами вживаються позначення цілого й частини – життя, що виявляється через дихання (*living and breathing*), зникнення, до якого призводить руйнування, гниття (*putrefy and rot away*: "... woman was going to stop living and breathing and start to putrefy and rot away..." (7, 52).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз підтвердив гіпотезу про те, що полісиндетон, асиндетон, антитеза та паралельні конструкції є ефективними іконічними репрезентаціями антиномічних концептів на синтаксичному рівні. Так, за допомогою полісиндетону ЖИТТЯ продемонстровано як активне, позитивне, реальне, а СМЕРТЬ – як безрадісна, невизначена. Антитеза дозволяє представити ЖИТТЯ світлим, радісним, протиставляючи йому зображення СМЕРТІ як темної й безрадісної. Паралелізм демонструє динамічність ЖИТТЯ та циклічність СМЕРТІ. Отже, стилістичні прийоми синтаксису об'єктивують СМЕРТЬ і ЖИТТЯ у їхній єдності й протиставленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вендина Т. И. Прекрасное и безобразное в русской традиционной культуре / Т. И. Вендина // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. – М.: Индрик, 2004. – С. 143–162.
2. Деева Н. В. Способы актуализации концепта СМЕРТЬ в древнерусских текстах / Н. В. Деева // Новое в когнитивной лингвистике: Материалы I международной научной конференции. – КемГУ. – 2006. – № 8. – С. 340–352.
3. Невинская М. Д. Концептуальная оппозиция «народ – власть» в политическом дискурсе : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / Невинская Мария Дмитриевна – Волгоград, 2006. – 21 с.
4. Пасечникова И. П. Концептуализация войны и мира в современном немецком языке: на материале периодической печати : дис. канд. філ. наук : 10.02.04 / Пасечникова Ирина Павловна – Тамбов, 2009. – 226 с.
5. Пономарева Е. Ю. Концептуальная оппозиция «жизнь–смерть» в поэтическом дискурсе (на материале алепоэзии Д. Томаса и В. Брюсова) : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Ю. Пономарева. – Тюмень, 2008. – 22 с.
6. Сахарова О. В. Бінарні опозиційні концепти в українській мовній свідомості / О. В. Сахарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55121/62-Sakharova.pdf?sequence=1>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Cast P. S. *Marked* / P.S. Cast, K. Cast. – New York : St. Martin's Griffin, 2007. – 306 p.
2. Clare C. *City of bones* / Cassandra Clare. – New York : Walker Books Ltd, 2015. – 528 p.
3. Frost J. *First drop of crimson* / Jeanine Frost. – New York : Avon, 2010. – 371 p.
4. King S. *Salem's Lot* / Stephen King. – New York : Anchor, 2011. – 464 p.
5. Kostova E. *The Historian* / Elizabeth Kostova. – New York : Time Warner Books, 2005. – 704 c.
6. Mead R. *Vampire Academy* / Richelle Mead. – New York : Penguin Books Ltd., 2007. – 259 c.
7. Rice A. *Prince Lestat* / Ann Rice. – СПб. : Sphere, 2015. – 584 p.
8. Rice A. *Interview with the Vampire* / Ann Rice. – СПб. : Sphere, 2012. – 320 p.
9. Stoker B. *Dracula* / Bram Stoker. – England: Penguin books. – 1994. – 449 p.
10. Reynolds D. B. *Jabril* / D.B. Reynolds. – Memphis : ImaJinn Books, 2013. – 268 p.
11. Roberts N. *Morrigan's Cross* / Nora Roberts. – New York: Jove, 2007. – 352 p.
12. Rollins J. *The Blood Gospel* / James Rollins. – New York : Harper, 2013. – 736 p.
13. Southey R. *Thalaba the Destroyer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/files/39804/39804-h/39804-h.htm>.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОЦІНКИ В НАДФРАЗОВІЙ ЄДНОСТІ

Приходько Г. І.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню проблеми репрезентації оцінки в надфразовій єдності. Визначено три семантичні типи надфразової єдності: дескриптивний, наративний та дескриптивно-наративний. В усіх типах теми об'єднуються навколо речення-центру, яке є оцінною ремою.

Ключові слова: надфразова єдність, оцінка, дескриптивний, наративний, дескриптивно-наративний, тема, оцінна рема.

Приходько А. И. Актуализация оценки в сверхфразовом единстве. Статья посвящена исследованию проблемы репрезентации оценки в сверхфразовом единстве. Определены три семантических типа сверхфразового единства: дескриптивный, нарративный и дескриптивно-нарративный. Во всех типах темы объединяются вокруг предложения-центра, которое является оценочной ремой.

Ключевые слова: сверхфразовое единство, оценка, дескриптивный, нарративный, дескриптивно-нарративный, тема, оценочная рема.

Przykhodko H. I. Actualization of evaluation in supra-phrasal unit. The article investigates the problem of representation in the evaluation of supra-phrasal units. It identified three semantic types of super-phrasal units: descriptive, narrative and descriptive-narrative. In all types of threads are united around a proposal center, which is evaluative rheme.

Key words: supra-phrasal unit, evaluation, descriptive, narrative, descriptive-narrative, evaluative rheme.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оцінність у всьому її різноманітті властива не лише словам і словосполученням, а й більшою мірою утворенням більш високого рівня. Синтаксичні утворення, що використовуються для вираження потенціалу оцінки, здебільшого належать до афективного чи емоційного синтаксису. Ми повністю поділяємо думку К. А. Долініна: «Синтаксичні конструкції, які виражають емоцію, байдужі до характеру цієї емоції; одні й ті ж конструкції використовуються для вираження і схвалення, і осуду, і гніву, і радості, і страху, і подиву тощо. Із цього постає, що синтаксичним конструкціям притаманне не емоційно-оцінне, а просто емоційне забарвлення, тому із цієї точки зору поверхнево-синтаксичні синоніми протиставляються один одному насамперед як емоційні/неемоційні» [4, 106].

Потреба мовців у висловленні оцінки зумовила також закріплену вжитком форму її вираження, що свідчить про повторюваність комунікативного завдання, а також про те, що синтаксична конструкція, використовувана часто для його здійснення, отримала статус типової форми комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення синтаксичних конструкцій неодмінно приводить дослідника в царину тексту, оскільки в ньому ще більшою мірою, ніж на лексичному рівні, доводиться виходити за межі окремо взятого речення [7, 4], оскільки без урахування зв'язків між реченнями та загальною ситуацією висловлювання опис оцінки не може бути достатньо повним.

Отже, метою статті є розгляд особливостей актуалізації оцінного потенціалу на рівні надфразової єдності (далі – НФЄ). Проблема НФЄ вже перейшла межі лінгвістичної стилістики, привернула до себе увагу представників інших галузей мовознавства та посіла належне місце в лінгвістиці тексту, яка швидко й успішно розвивається. Незважаючи на численність визначень НФЄ, можливо виділити її основні ознаки, що підкреслюються більшістю дослідників: наявність власної «мікротеми», структурна й смислова завершеність [2; 3; 5]. Смысл НФЄ створюється конвергенцією всіх діючих у ній зв'язків (формальних, граматичних, семантико-синтаксичних).

Варто зазначити, що надфразова єдність – проміжна ланка між лексичними та синтаксичними одиницями. Її можна розглядати по-різному: або окремо від лексичних і синтаксичних одиниць, не відносячи ні до перших, ні до других, або як особливу складову частину і лексичних, і синтаксичних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки ми розглядаємо оцінку як ставлення людини до об'єктів і явищ навколишнього світу, що може бути виражене мовними засобами експліцитно чи імпліцитно, вона логічно пов'язана із семантикою. Отже, варто досліджувати НФЄ як семантико-синтаксичну єдність особливого типу, проте здійснювати її аналіз переважно із семантичного аспекту.

У НФЄ, що використовується для актуалізації потенціалу оцінки, важливі значення мають предикативні елементи, які виконують основне смислове навантаження, завдяки чому й відбувається реалізація стратегій і тактик тексту. У межах НФЄ функцію предиката, або смислового центру, завжди бере на себе ціле речення, здатне «просвічувати» крізь усю

тканину НФЄ як стрижень усіх діючих між реченнями зв'язків.

Єдність теми – характерна риса семантичного аспекту тексту та його компонента – НФЄ, де зазвичай розвивається одна мікротема, що включає низку подій. Наприклад:

"A transient unexpected, gleam of feeling which was partly affection, but to a far greater extent pride, lit up Brodie's harsh features like a sudden quiver of light upon a bleak rock. Brodie's eyes grew sullen like that of a baited bull. He felt confused, trapped like a blundering animal before the trial raddled creature on the bed. Restless as a caged tiger, he placed up and down the lobby" (1, 420).

Перше речення дає лише поверхнєвє визначення емоційного стану Броуді, проте воно є пропозицією, що вводить тему, навколо якої впорядковується семантичний смисл тексту та яку можна визначити як концептуальне ядро, концентровану абстракцію всього текстового змісту.

Смисл усього НФЄ являє собою складну комбінацію смислів усіх речень, що його компонує. Предикати речень *to light up, to be partly, to grow sullen* виявляють динаміку змін у настрої суб'єкта. Предикати *to feel confused, to trap*, пропозиційні імена *quiver of light, bull, animal, caged tiger* установлюють причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

У НФЄ можна встановити два типи зв'язків між подіями: одночасності, що поєднують синхронні факти, та послідовності, що сполучають факти, які слідуєть один за одним. Цим типам зв'язків відповідають три семантичні типи НФЄ: дескриптивний, наративний і дескриптивно-наративний.

Розглянемо таку дескриптивну НФЄ:

"At the end of a week they had cleared out the old window frames, the doorway, the dilapidated shelves and counter; the whole worn wreckage of a bygone age. And now the denuded frontage leered at Brodie like a mask, its window spaces the sightless sockets of eyes and its empty doorway the gaping toothless mouth" (1, 264).

А. Кронін наводить опис будівництва нового магазину, майбутнього конкурента Броуді. Однак мета письменника полягає в тому, щоб адекватно передати негативні емоції головного персонажа – його ненависть до своїх процвітаючих суперників. Саме єдністю цих почуттів можна пояснити такі смислові паралелізми, як *its window spaces – the sightless sockets of eyes, its empty doorway – the gaping toothless mouth*, що свідчать про зсуви й зрушення в його баченні об'єктивного світу. У цьому висловлюванні для вираження оцінки використано сарказм.

В останньому реченні негативна оцінка посилюється емоційно-експресивною конотацією висловлювання, що досягається завдяки вживанню оцінних слів у контексті всього висловлювання, яке має негативну спрямованість. Розглянуте речення є висновком з усієї НФЄ. Попередні речення ніби згруповані навколо нього та готують читача до сприйняття сарказму, який міститься у фінальному реченні. Проте воно, вилучене й розглянуте поза межами НФЄ, містить лише негативно-оцінне значення, у складі ж НФЄ осмислюється як саркастичне.

Проаналізуємо ще один випадок реалізації оцінки в дескриптивній НФЄ:

"What I detest is napalm bombing. From 3 000 feet in safety". He made a hopeless gesture. "You see the forest catching fire. God knows what you would see from the ground. The poor devils are burnt alive, the flames go over them like water. They are wet through with fire". He said with anger against a whole world that don't understand" (2, 187).

У наведеному висловлюванні описуються жахливі наслідки бомбардувань в одному з районів В'єтнаму. Речення розташовані з урахуванням емоційного наростання та порівняння, які досягають найвищого напруження в останньому реченні. Це речення-висновок є фокусом усієї НФЄ. Воно об'єднує навколо себе інші речення, які розглядаються як теми. Гнів героя, спрямований проти жахів війни, стає зрозумілим із контексту всієї НФЄ, тобто з макроконтексту.

У наративній НФЄ перше речення семантично незалежне (автосемантичне), саме воно виступає сигналом початку НФЄ. Наступні речення семантично зв'язані з першим (синсемантичні). Вони роз'яснюють, розвивають та узагальнюють смисл останнього:

"I had moved too hurriedly and they heard me, because a silence grew outside. Silence like a plant put out tendrils: it seemed to grow under the door and spread its leaves in the room where I stood. It was a silence I didn't like, and I tore it apart by flinging the door open. Phuong stood in the passage end Pyle had his hands on her shoulders: from their attitude they might have parted from a kiss" (2, 166).

У наведеному висловлюванні до складу НФЄ входять декілька речень, які передають емоційний стан мовця (суб'єкта), а саме поступове наростання внутрішнього занепокоєння. У композиційній структурі цього НФЄ привертає увагу триразовий анафоричний повтор абстрактного предиката *silence*.

Ретроспективне розгортання персоніфікованого образу, представленого зазначеним іменником, сприяє створенню емоційної напруги. Наявність неозначеного артикля перед абстрактним іменником *silence* вносить певне пожвавлення у звичний образ та зв'язує його із чимось конкретним. Реалізація конкретики відбувається в порівняльній конструкції, що подається безпосередньо після метафори та утворює її післятекст.

Основою порівняльної конструкції стає конкретне ім'я *plant* – швидко зростаюча рослина, яка випускає пагони. В образному порівнянні абстрактне ім'я *silence* здобуває ознаки з галузі свого негімплікаціоналу за рахунок перепідпорядкування предикатів *to put out tendrils, to grow, to spread its leaves*. Вершиною наростання емоційної напруги є метафорична номінація, представлена предикатним знаком *to part from* в останньому реченні.

Аналогічно відбувається репрезентація оцінки в такій НФЄ:

"Good-buy. Thank you so much". "Good-buy, said Bertha". Miss Fulton hold her hand a moment longer. "Your lovely pear tree!" She murmured. And then she was gone, with Eddie following like the black cat following the grey cat" (3, 216).

Значеннєвим центром єдності є порівняння. Перше й друге речення пов'язані каузальними відношеннями (*hold her hand – murmured*). Третє речення відкривається сполучником *and*, який має поліфункціональний характер. З одного боку, він є формальним засобом зв'язку речень, а з іншого – посилює паузу, збільшує відстань між реченнями, тим самим визначаючи межу зміни динаміки смислів від нейтрального до негативного. Зорова пауза ще більше підкреслюється прислівником *then*, який розташовується безпосередньо після сполучника.

Поступова зміна швидкості руху смислів маніфестується семантикою дієслів, які реалізують бінарні семи неквапливості в першому й другому реченнях (*hold... a moment longer; murmured*) та квапливості в третьому (дієслово *go* в пасивній формі *was gone*). Семантична структура дієприкметника *following* у контексті речення також здобуває додаткову сему квапливості, швидкості дії. Образ кішки при цьому має негативне значення (бридке, потворне створіння). Він стає індикатором емоційно-негативної інформації, яка надає всьому змісту НФЄ нового смислу, оскільки інформація в НФЄ не замикається в межах одного речення, а іррадіює на весь смисловий фрагмент.

Аналіз зв'язку речень у НФЄ показує, що вони розташовуються з урахуванням ступеня наростання міри ознаки. Оцінка зосереджується в останньому реченні, що містить кульмінаційну частину, – у ядрі НФЄ, навколо якого розташовуються решта речень.

Розглянемо структуру НФЄ змішаного, дескриптивно-наративного типу:

“Even in the intervals of silence he was harassed by their presence, kept anticipating the onset of the staccato tattoo, and, when it recommended, a pulse within him throbbed dangerously in the same tapping rhythm.

When the rending of saws of wood came through the dividing wall he winced, as if the saw had rasped his own, bones, and the cold steely sound of the chisels upon stone he frowned, as if they carved upon his brow above and between his eyes a deep vertical furrow of hatred.

They were gutting the shop. The men worked quickly and, in the rush to complete their operation, worked also overtime” (1, 264).

Аналізована НФЄ тримається на єдиній загальній темі – передати внутрішній емоційний стан персонажа, його уражену «жорстоку гординю». Розпад НФЄ на три абзаци увиразнює емпатичну спрямованість, що створюється за рахунок уживання предикатів із негативною оцінкою (*harass, dangerously, hatred*), а також за допомогою слів, нейтральних із позиції оцінки (*pulse, staccato tattoo, frown, saw*), які

набувають негативного значення під впливом контексту всього висловлювання.

Аналогічним чином актуалізується оцінка в такому прикладі:

“But the wanting and the waiting were over now, and Willie had a haircut and a new hat and a new brief case with the copy of his speech in it and a lot of new friends, with drooping blue jowls and sharp pale noses, who slapped him on the back, and a campaign manager, Tom Duffy, who would introduce him to you and say with a tin-glittering heartiness, “Meet Willie Stark, the next Governor of this state”. And Willie would put out his hand to you with gravity of a bishop” (4, 249).

Семантичним ядром НФЄ, яке базується на фонових знаннях, є словосполучення *tin-glittering heartiness*, що актуалізує негативне ставлення автора до фарсу й облудності передвиборної кампанії. Експресивність єдності підкреслюється використанням адвербіального звороту з прийменником *with*, який містить стереотипне словосполучення *gravity of a bishop* та сприяє експлікації оцінки.

Той факт, що абзаци НФЄ виділяються самим автором, дає можливість лінгвістам говорити про те, що прагматична установка автора переважає над прагматичною установкою тексту [1, 203–207; 6, 90–103].

Аналіз актуального членування НФЄ свідчить, що мікротеми групуються навколо речення-центру, яке є оцінною ремою (R_0). Це можна зобразити в такий спосіб:

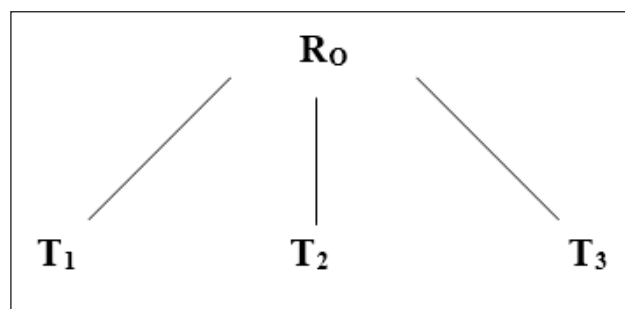

Рис. 1. Репрезентація оцінки в НФЄ

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз зв'язку речень у НФЄ показує, що вони розташовуються з урахуванням ступеня наростання міри ознаки. Оцінка зосереджується в останньому реченні, що містить кульмінаційну частину, – у ядрі НФЄ, навколо якого розташовуються решта речень. Перспективним є дослідження функціонування оцінної НФЄ в публіцистичному та інших типах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2000. – 160 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
4. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. – М. : Просвещение, 1987. – 303 с.
5. Ефремова Л. С. Сверхфразовое единство как семантико-синтаксическая единица текста / Л. С. Ефремова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2011. – № 3(8). – С. 105–107.
6. Сусов И. П. О двух путях исследования содержания текста / И. П. Сусов // Значение и смысл речевых образований. – Калинин : КГУ, 1979. – С. 90–103.

7. Kolegaeva I. M. Cross-Cultural Transformations of a Text in Linguistically Heterogeneous Communication / I. M. Kolegaeva // Newsletter. – 1996. – № 4. – P. 4.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Cronin A. Hatter's Castle / A. Cronin. – London : V. Gollancz, ltd., 1931. – 637 p.
2. Greene G. The Quiet American / G. Greene. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1959. – 227 p.
3. Mansfield K. Selected Stories / K. Mansfield. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1959. – 183 p.
4. Warren R. P. All the King's Men / R. P. Warren. – San Diego : Harcourt Brace Tovanovich, 1982. – 438 p.

УКРАЇНСЬКИЙ СУДОВИЙ ДИСКУРС: АСПЕКТИ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Присяна О. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено огляду наукових концепцій судового дискурсу як різновиду юридичного дискурсу та вияву інституційної діяльності учасників спілкування в ситуації судового засідання. Проаналізовано основні погляди сучасних лінгвістів на проблему визначення судового дискурсу, зокрема ґрунтовно представлено мовні аспекти комунікації в судовому засіданні. Виокремлено методологічні підходи до аналізу судового дискурсу, серед яких доведено пріоритетність лінгвопрагматичної методології дослідження спілкування учасників судового дискурсу. Узагальнено підходи до виокремлення сутнісних характеристик судового дискурсу та запропоновано власну типологію ознак судової комунікації.

Ключові слова: юридичний дискурс, судовий дискурс, мовленнєва взаємодія, мовленнєва поведінка, комунікативні ролі, мовні засоби.

Присяная А. В. Украинский судебный дискурс: аспекты лингвопрагматического исследования и сущностные характеристики. *Статья посвящена обзору научных концепций судебного дискурса как разновидности юридического дискурса и проявления институциональной деятельности участников общения в ситуации судебного заседания. Осуществлен анализ взглядов современных лингвистов на проблему определения судебного дискурса, в частности детально описаны языковые аспекты коммуникации в судебном заседании. Выделены методологические подходы к анализу судебного дискурса, среди которых доказана приоритетность лингвопрагматической методологии исследования общения участников судебного дискурса. Обобщены подходы к выделению сущностных характеристик судебного дискурса и предложена авторская типология признаков судебной коммуникации.*

Ключевые слова: юридический дискурс, судебный дискурс, речевое взаимодействие, речевое поведение, коммуникативные роли, языковые средства.

Prosyana A. V. Ukrainian judicial discourse: aspects of linguopragmatic research and essential characteristics. *This article is dedicated to an overview of the scientific concepts of court discourse as a type of legal discourse and eliciting of institutional actions of the participants to communicate in situations of hearing. A survey is done connected to modern linguists' basic points of view on the problem of determining the legal discourse, including thoroughly presented linguistic aspects of communication in court. Methodological approaches to the analysis of court discourse are distracted, among which a priority is given to linguopragmatic methodology of the research of communication between the participants of court discourse. The main theoretical works of Ukrainian and foreign linguists, who presented solutions to linguopragmatic problems of court discourse, are considered. Approaches to isolating the essential characteristics of court discourse are generalized and own typology of signs of court communications is offered.*

Key words: legal discourse, court discourse, speech interaction, speech behavior, communication roles, language tools.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження судового дискурсу (далі – СД) в українському мовознавстві належить до маловивчених питань, проте актуальність зазначеної проблематики не викликає сумнівів. СД як різновид юридичного дискурсу пов'язаний із законодавчою діяльністю та юриспруденцією, є чітко регламентованим як з боку юридичного, так і з боку мовного унормування, оскільки передбачає відповідний вербальний ритуал здійснення судових дій. Мовний аспект судового дискурсу охоплює як етикетні форми вербального характеру (початок і завершення судового засідання, мовні формули представ-

лення учасників СД, почерговість виступів тощо), так і лінгвопрагматичні складники (комунікативні стратегії й тактики, комунікативні ролі, особливі мовленнєві акти, вживання перформативів тощо). У центрі уваги лінгвістів постають окремі жанрові різновиди СД, їхні сутнісні особливості, мовні засоби вираження комунікативних інтенцій у СД, проте елементи комунікативної взаємодії, зокрема аспекти ролєвої поведінки та стратегічного планування СД, здебільшого залишаються поза увагою науковців. Лінгвопрагматика СД є пріоритетною науковою розвідкою в галузі юридичної лінгвістики, особливої уваги заслуговує вивчення особливостей мовленнєвої поведінки учасників судових засідань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні проблеми юридичного дискурсу було порушено в працях Н. В. Артикуци, С. В. Дорди,

Ю. А. Лободи, Ю. Ф. Прадіда, О. Ф. Прохоренко, Г. П. Проценко, Л. М. Шестопалової та ін. Дослідники переважно зосереджуються на питаннях юридичної термінології, різних аспектах мови законодавства, лінгвістичних питаннях юридичних експертиз та особливостях мовленнєвих жанрів юридичного дискурсу. СД у межах юридичного дискурсу ставав предметом аналізу в наукових розвідках С. В. Баранової, О. С. Лунєвої, Л. В. Пономарьової, Г. В. Савчук, О. Н. Тютюнової, Л. М. Шевирдяєвої та ін. Однак предметом висвітлення були окремі проблеми СД, тоді як комплексний аналіз у лінгвопрагматичному аспекті не представлений у працях українських учених.

Матеріалом для аналізу в нашій статті слугували записи виступів учасників СД, представлені в українських телепрограмах «Кримінальні справи», «Український сімейний суд» та «Судові справи» (2012–2016 рр.), що повною мірою відтворюють перебіг реальних судових засідань і демонструють особливості мовленнєвої поведінки всіх комунікантів СД. **Об'єктом** дослідження є український СД, поєднаний із телевізійним як формою репрезентації, а **предметом** дослідження – сутнісні характеристики та мовленнєва поведінка учасників українського СД.

Метою статті є виокремлення сутнісних характеристик СД у лінгвопрагматичному аспекті, що зумовило необхідність розв'язання таких **завдань**: визначення поняття СД, узагальнення основних концепцій мовної специфіки СД, виявлення сутнісних ознак і характеристик українського СД у лінгвопрагматичному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною проблемою вивчення СД є його визначення, оскільки в українському мовознавстві відсутнє однозначне трактування цього терміна. Російський лінгвіст Т. В. Дубровська визначає СД як вербально-знакову репрезентацію процесу комунікації в ході судового засідання, що розглядається в соціально-історичному та національно-культурному конкретному ситуативному контексті з урахуванням характеристик та намірів комунікантів [4, 13], що зумовлює пріоритетну увагу до екстралінгвальних чинників СД. Проте мовні особливості СД також чітко детерміновані завдяки врахуванню чинників ритуального характеру: позиціям прокурора, судді, адвоката, підсудного та свідків. З огляду на це, погоджуємося з думкою О. Л. Доценко, яка вважає, що СД чітко регламентований екстралінгвістичними чинниками: процесуальним законодавством, рівнем юридично-комунікаційної підготовки й функціями учасників, високим ступенем емоційної напруги, визначеної зацікавленістю учасників судових слухань результатами розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних справ тощо [3, 270]. Усі ці чинники безпосередньо впливають і на мовленнєву поведінку учасників СД.

Вищевикладене підтверджує доцільність віднесення СД до інституційного типу юридичного спілкування, тобто СД є різновидом юридичного дискурсу. С. В. Дорда вважає, що судовий дискурс є яскравим прикладом статусно орієнтованого спілкування, в якому ролі чітко розподілені, а за кожним

учасником закріплені функції, визначені нормами інституту правосуддя. У судовому дискурсі поняття норми є головним. Порядок проведення судового засідання закріплений певними нормами, так само, як і мовлення не тільки представників закону, але й інших учасників судового процесу. Інституційність – це певний рівень соціального контролю, який у судовому дискурсі реалізується дозволом або заборобою щось говорити [2, 121]. Через інституційність СД на перший план виходить аспект мовленнєвої взаємодії його учасників, тобто лінгвопрагматики СД.

Наведені ознаки в різних виявах фіксують лінгвісти. Н. В. Овчинникова називає такі характеристики СД, як акціональність (послідовність певних дій), вербальність (наявність окреслених вербальних формулювань), персональність (наявність учасників СД) та локативність (ритуально визначені елементи хронотопу СД) [7, 103]. Ю. А. Лобода, досліджуючи СД у перекладознавчому аспекті, наголошує на тому, що для СД характерні такі ознаки: застосування в мовленні маркерів соціальної дистанції; підвищена формальність текстів та промов; інтерактивність спілкування; стереотипність; офіційність; чітка регламентованість та висока інформаційна насиченість [5, 270]. Спираючись на основні концепції зарубіжних та українських лінгвістів, ми визначаємо сутнісні характеристики СД.

1. **Ритуальність** СД зумовлена нормативністю, закріпленістю та сталістю як мовленнєвих дій учасників взаємодії, так і мовних формул, використаних у СД. Ритуальність СД насамперед виражається в використанні етикетних висловлювань ініціального й завершального характеру. Так, розпочинає судове засідання суддя, про що й має оголосити, а продовжує прокурор, який окреслює проблематику судової справи, наприклад:

«Суддя: «Розпочинаємо судове слідство, прокурор, оголосить обвинувальний висновок». Прокурор: «Оголошується звинувачення: 08.04. 2008 р. приблизно о 21:00 год. Власов Д. П. прийшов у кафе до потерпілого Шолоха Р. Б., почав його бити, застосовуючи при цьому карате, внаслідок чого потерпілий отримав важкі тілесні ушкодження. Життя потерпілому випадково врятувала компанія перехожих., які викликали швидку та працівників міліції» («Кримінальні справи», 2014 р.).

Кожна з етикетних фраз має монологічний характер, репліки подаються почергово, прокурор і суддя повинні оголосити про початок засідання та окреслити характер звинувачення. Інші учасники судового засідання на цьому етапі виконують ролі адресатів, вони не мають права втручатися в розмову.

При цьому мовленнєва взаємодія не має характеру діалогу: кожний мовець висловлюється безвідносно до реплік іншого, зміст цих висловлень зумовлений ритуальністю СД. Зважаючи на це, створюється ефект квазидіалогу, коли кожний комунікант висловлює визначені репліки, що не є реакцією на репліки інших комунікантів, але все ж перебувають у певному семантичному зв'язку.

«Суддя: «Слухається справа по обвинуваченню Сухомлина Івана Олександровича у вчиненні злочину,

передбаченого ч. 1 ст. 122 Кримінального кодексу України, а саме: умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень. **Я прошу доповісти про явку учасників процесу». Секретар: «Ваша честь, до судової зали був доставлений під вартою підсудний, потерпілий та заявлені у справі свідки. Про поведінку в суді всі попереджені». Суддя: «Переходимо до встановлення особи підсудного» («Судові справи». Серія «Помста дружині», 2015 р.).**

У ритуальних висловленнях судді представлено безадресне звернення, співрозмовник мовця сам орієнтується в тому, коли він повинен брати участь у розмові. Через визначеність соціальних і комунікативних ролей учасників СД мовець не детермінує того, хто повинен або відповідати, або виконувати певні мовленнєві дії. Суддя в наведеному прикладі не звертається до секретаря, проте той виголошує свою репліку, визначену протоколом, звертаючись до судді ритуальною фразою «Ваша честь». Наступна репліка судді побудована у вигляді означено-особового речення, проте адресат (підсудний) реагує на неї як на звернене мовлення. Такий перебіг мовленнєвих ходів зумовлений ритуальним характером СД.

2. **Питально-відповідна форма** СД. Семантичне ядро мовленнєвої взаємодії в СД становить комплекс питань і відповідей, оскільки запитання сигналізують про зміну теми розмови, про активізацію ролі адресата, про зміну комунікативних ролей тощо. Л. В. Пономарьова визначає «питання-відповідь» як особливий жанр СД та вказує на поліфункціональність цього жанру: «Питання в промовах прокурора або адвоката можуть бути своєрідними віхами, що вказують на перехід від однієї думки до іншої, визначають зміст наступного викладу. Це засіб діалогізації монологу, коли мовець, висловлюючи питання, активізує слухачів, дає змогу і їм взяти участь в обговоренні справи, і таким чином обумовлює їхню реакцію, формує їхню думку» [8, 190]. У СД поширені як уточнювальні, так і з'ясувальні питання. Насамперед характер мовленнєвої взаємодії передбачає використання уточнювальних питань, тобто мовець висловлює припущення або твердження, а адресат повинен лише погодитися або заперечити його.

«Суддя: «Дякую вам. Підсудна, ви вислухали зміст обвинувачення?» Підсудна: «Так». Суддя: «Ви зрозуміли його?» Підсудна: «Так, але я б ніколи не вбила свого чоловіка, від якого в мене дитина» («Судові справи». Серія «Вбивство багатого шефа», 2014 р.).

Остання репліка адресата демонструє специфічну рису комплексів «питання-відповідь» у СД: адресат, відповідаючи на уточнювальне питання, не тільки дає ствердну відповідь, а й розширює, пояснює, коментує її, а разом із цим – свою позицію. Спостерігаємо тут інтерпретацію уточнювальних питань як з'ясувальних: коли адресату недостатньо однозначної стислої відповіді, він подає розгорнуту репліку. Саме такий тип спілкування характерний, на нашу думку, для питально-відповідних комплексів, наприклад:

«Захист: «Ви зверталися до суду про відшкодування вам моральної та матеріальної шкоди внаслідок цієї бійки?» Постраждалий: «Я довго хво-

рів і лежав у лікарні, я не звертався» («Кримінальні справи», 2014 р.).

На уточнювальне питання адвоката постраждалий дає заперечну відповідь, але розгорнутого характеру, додаючи пояснення ситуації, хоча відповідь передбачалася стисла та однозначна. Таке прагнення уточнити або прокоментувати відповідь характерне для комунікативної позиції адресата в СД.

3. **Полілогічність** СД зумовлена участю в мовленнєвій взаємодії різних учасників судового процесу, які виконують закріплені комунікативні ролі. О. Л. Доценко зазначає: «У ході судового засідання кілька (або багато) учасників виконують різноманітні комунікативні дії: виголошують інформативні, оцінно-впливові та імперативно-впливові монологи, ставлять запитання й відповідають на них тощо» [3, 270]. При цьому така взаємодія має не діалогічний характер, незважаючи на домінування питально-відповідних комплексів, а полілогічний, оскільки в одному мовленнєвому акті одночасно беруть участь декілька комунікантів.

«Прокурор: «До вас звертався Каркодим Петро, щоб придбати зброю, ви підтверджуєте це суду?» Свідок: «Так». Прокурор: «Чому саме до вас звертався?» Свідок: «Зброєю ми торгуємо, у нас є ліцензія, документи». Прокурор: «Він пояснював, навіщо йому потрібен пістолет?» Свідок: «Сказав, що для самооборони». Захист: «Петро Каркодим добре стріляв?» Свідок: «Нормально» («Кримінальні справи», 2016 р.).

У наведеному прикладі представлено низку питально-відповідних комплексів, але учасників мовленнєвої взаємодії троє: прокурор, адвокат і свідок. У розмову прокурора зі свідком, що має характер допиту, втручається адвокат, який ставить запитання, що стосуються предмета розмови. У такому разі спостерігаємо актуалізацію комунікативних позицій мовця та адресата, проте позиція мовця представлена різними особами. У мовленнєвій взаємодії можуть брати участь одночасно кілька учасників судового процесу, і це визначено специфікою СД.

«Суддя: «Підсудний, вам зрозуміле обвинувачення, ви визнаєте себе винним?» Підсудний: «Ні, я не визнаю себе винним. <...>». Прокурор: «Хочу зазначити, що в матеріалах справи вказується, що Каркодим не був судимий, не притягувався до криміналу, також із його роботи, де він працював таксистом, надали позитивну характеристику щодо нього». Захист: «У матеріалах справи є балістична експертиза, яка вказує, що пістолет ТТ, яким був озброєний Каркодим, є вогнепальною зброєю, він був заряджений, курок зведений, тому він був готовий до застосування...» («Кримінальні справи», 2016 р.).

У наведеному прикладі в мовленнєвій взаємодії беруть участь суддя, прокурор, адвокат і підсудний. При цьому запитання ставить лише суддя, відповідає підсудний, тоді як інші учасники – прокурор і адвокат – подають коментарі та уточнення до предмета розмови, висловлюючись почергово. Однак їхні репліки не утворюють з іншими питально-відповідних комплексів, тобто фіксуємо вияв полілогічної взаємодії з обміном репліками монологічного характеру.

4. **Офіційно-діловий стиль, поєднаний із розмовним**, у СД. Характерною рисою СД є використання різних стилів – офіційно-ділового та розмовно-побутового – залежно від того, хто виступає з репліками. Якщо мовцями є суддя, прокурор, адвокат і секретар, тобто представники судового процесу з боку влади, особи з юридичною освітою, то йдеться про офіційно-діловий стиль, зокрема його різновиди – юридичний та адміністративно-канцелярський, подані в усній формі.

«Секретар: *«Встати, суд іде!»* **Суддя:** *«Вітаю всіх, сідайте! Слухається справа за позовом Левченко Лідії Іванівни до Левченко Ганни Павлівни. Предмет позову – позбавлення батьківських прав. Прошу повідомити мене про явку учасників процесу».* **Секретар:** *«Ваша честь, до суду з'явилися: позивач, відповідач, свідки. Орган опіки та піклування провів інспекцію житлово-побутових умов проживання доньки та матері і дійшов висновку, що умови належні. Органи опіки не бачать підстав позбавляти батьківських прав».* **Суддя:** *«Перевіримо, хто з осіб з'явився до судової зали. Пані позивач, ваші анкетні дані»* («Український сімейний суд». Серія 95)

Мовні особливості офіційно-ділового стилю виражені на лексичному рівні (широке використання суспільно-політичної та адміністративно-канцелярської термінології, специфічна лексика, відсутність емоційно-експресивної лексики та виявів авторської індивідуальності, обмежена синонімія) та синтаксичному рівні (надання переваги безособовим і наказовим формам дієслів, безособовим, інфінітивним, неозначено-особовим та узагальнено-особовим реченням, складним синтаксичним конструкціям, дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотам [6, 258]). У наведеному прикладі фіксуємо такі ознаки офіційно-ділового стилю, як вживання юридичних термінів, чітку логічність і регламентованість мовлення, відсутність суб'єктивності викладу та образних засобів, тобто офіційно-діловий стиль здебільшого репрезентований мовними засобами лексичного рівня. Проте мовлення свідків та обвинуваченого переважно є зразком розмовно-побутового стилю.

«Суддя: *«Нагадую, ви несете кримінальну відповідальність за дачу неправдивих свідчень і відмову від дачі свідчень. Тож ви знайомі з Левченко?»* **Свідок:** *«Так. Дівчинка здібна, хороша. Могла б бути відмінницею. Чому? Тому що не виконує всі завдання, каже, що немає можливості дома, не приходять на додаткові уроки, каже, що мати не пускає».* **Представник позивача:** *«Що вам відомо про стосунки Лідії з її матір'ю?»* **Свідок:** *«Ліда приходять часто заплакана, не висипається. Коли її питаю, що сталося, вона говорить, що посварилася з мамою. Мати одного разу взагалі увірвалася до аудиторії, почала кричати на Ліді, щоб та повернулася додому»* («Український сімейний суд». Серія 95).

У наведеному прикладі фіксуємо стилізацію усного спонтанного мовлення: наявність лексичних повторів, активне використання підрядних сполучників, відсутність логічного зв'язку між висловлюваннями (між другим і третім у прикладі), лаконізм тощо. С. П. Бибикив зазначає, що в усіх жанрах усної спонтанної публічної мови синтаксичні параметри

усності – розмовності взаємодіють із лексичним, нейтралізуючи його конструктивне значення [1, 467]. Зважаючи на те, що телевізійне ток-шоу є виявом не спонтанного мовлення, а більшою мірою стилізованого (підготовленого), вияви розмовно-побутового стилю представлені не в тій формі, як це відбувається в реальних умовах судових засідань: учасники СД демонструють спонтанне мовлення, де розмовно-побутова стилістика переважає на рівні синтаксису, тоді як офіційно-діловий стиль – на рівні лексичних засобів.

5. **Оцінність мовлення** в СД утілюється в наявності експліцитного оцінювання та вираженого оцінного ставлення до співрозмовника. Насамперед це виявляється в використанні оцінної лексики, здебільшого негативної семантики, навіть у мовленні тих учасників СД, які повинні бути нейтральними.

«Суддя: *«Ви коли-небудь були свідком, коли чоловік принижував вашу доньку?»* **Свідок:** *«Я у них буваю рідко, в основному Каріна приїждить до мене. Якби ж вона мені розповідала про цю ситуацію, можливо, я б щось порадила. А коли ми зустрічалися, Міша видавав себе щасливим батьком сім'ї, тому й підозр не виникало ніяких»* («Український сімейний суд». Серія 105).

У наведеному прикладі негативна семантика наявна в репліці судді, а оцінна загалом (як негативна, так і позитивна) – у мовленні адресата. У випадках нейтрального ставлення офіційних комунікантів (судді, прокурора, адвоката), фіксуємо оцінну семантику в висловленнях свідків і потерпілих, наприклад:

«Суддя: *«Розкажи мені, будь ласка, про матір і вітчима».* **Свідок:** *«Вони відносяться до мене як до прислуги, нічого мені не дозволено, ні зустрічатися з друзями, ні зі своїм хлопцем»* («Український сімейний суд». Серія 100).

Тут не лише наявна оцінна лексика, а й подається низка заперечних конструкцій, що підсилюють негативну семантику, репрезентовану в репліці свідка. У СД наявність оцінних лексем вказує не лише на ставлення співрозмовника, а й на прогнозовану відповідь, коли йдеться про оцінність мовлення представників законодавчої влади. Якщо в висловленнях судді, прокурора та адвоката наявні оцінні лексеми, то вони зумовлюють відповідну аксіологічність реплік адресатів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. СД є різновидом юридичного дискурсу, що має інституційний характер, завдяки чому актуалізує лінгвопрагматичний аспект дослідження. Лінгвопрагматика СД передбачає вивчення особливостей мовленнєвої поведінки учасників судових засідань, специфіку реалізації комунікативних ролей та комунікативних стратегій і тактик, обраних учасниками СД. Характерними ознаками СД є ритуальність вербальних складників, діалогічний характер взаємодії (питально-відповідна форма інтеракції), полілогізм, поєднання офіційно-ділового стилю з розмовно-побутовим та оцінність мовлення. До перспектив подальшого дослідження СД у лінгвопрагматичному аспекті відносимо вивчення мовленнєвої поведінки учасників взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бибик. – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
2. Дорда С. В. Фактор адресата в англomовному судовому дискурсі / С. В. Дорда // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – Вип. 13 (248). – С. 119–126.
3. Доценко О. Л. Жанрова специфіка українського судового дискурсу / О. Л. Доценко // Мовні й концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч. 1. – К. : ВПЦ «Київський університет». – 2008. – С. 269–280.
4. Дубровская Т. В. Судебный дискурс : речевое поведение судьи (на материале русского и английского языков) / Т. В. Дубровская. – М. : Изд-во «Академия МНЭПУ», 2010. – 351 с.
5. Лобода Ю. А. Судовий дискурс у перекладознавчому аспекті / Ю. А. Лобода // Проблеми семантики, граматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. праць]. – 2013. – Вип. 23. – С. 267–273.
6. Мацько Л. І. Стилiстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Овчинникова Н. В. Лингвистические особенности судебного дискурса / Н. В. Овчинникова // Язык и текст в парадигмах науки и культуры. – 2005. – С. 100–105.
8. Пономарьова Л. В. Судова полеміка: мовленнєві прийоми, правила, помилки / Л. В. Пономарьова // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 187–191.

УДК 811

ВІДТВОРЕННЯ УЗУАЛЬНИХ КУЛЬТУРЕМ У ЯПОНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА

Резнікова Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті вперше проаналізовано специфіку перекладу на неспоріднену мову українських стійких висловлювань, зумовлених національно-культурними особливостями. Розглянуто питання можливості/неможливості збереження їхніх виражальних характеристик та комунікативного потенціалу. Особливу увагу приділено врахуванню розбіжностей соціокультурних традицій двох мовних спільнот на рівні узусу.

Ключові слова: культурно-мовна діяльність, фразеологізми з етномовним компонентом, паремії, мовний узус, рецептивне лінгвоетнічне середовище.

Резнікова Н. В. Воссоздание узувальных культурем в японских переводах произведений Т. Шевченко. В статье впервые анализируется специфика перевода на неродственный язык украинских устойчивых выражений, обусловленных национально-культурными особенностями. Рассмотрены вопросы возможности/невозможности сохранения их выразительных характеристик и коммуникативного потенциала. Особое внимание уделено учету несходства социокультурных традиций двух языковых сообществ на уровне узуса.

Ключевые слова: культурно-языковая деятельность, фразеологизмы с этноязыковым компонентом, паремии, языковой узус, рецептивная лингвоэтническая среда.

Rieznikova N. V. Rendering of usual cross-cultural units in Japanese translations of Taras Shevchenko's poetry. The paper focuses on the specificity of translation of Ukrainian fixed expressions with national and cultural characteristics into an unrelated language. The issues of possibility / impossibility of preserving their expressive features and communicative potential have been considered. Particular attention has been paid to the accounting of dissimilarities in social and cultural traditions between the two language communities in the speech usage level.

Key words: cultural and linguistic activity, idioms with ethno-linguistic component, paremiology units, language usage, receptive lingual-ethnic environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Розуміння культурно-національного компоненту не має обмежуватися лише культурами-реаліями й культурами асоціативного плану. Чужомовними культурними кодами також є розбіжності в соціокультурних традиціях двох народів, правилах їхньої мовленнєвої поведінки та етикету, моделях реагування на дійсність, що відзеркалюється в розбіжностях мови оригіналу (МО) і мови перекладу (МП) на рівні узусу. Керуючись висновком Т. Некряч і Ю. Чалої про те, що «культурно марковані знаки найчастіше представляють як предметні концепти, так і непередметні» [10, 30], виокремлюємо підклас культурем узувального плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відтворення культурем як семіотичних одиниць приділяли увагу вітчизняні й зарубіжні науковці, такі як М. Бондар, О. Лопушанська, І. Шуляков, Л. Дюран, Е. Оксаар, А. Бухонкіна, Д. Гудков, М. Яшина та інші. Проте в ситуаціях міжкультурних контактів для досконалого зрозуміння особливостей перекладу культурем чітко простежується потреба виокремлення вербалізованої експліцитної та імпліцитної поведінкової прототиповості мовно-культурної спільноти.

Доведено, що інтерпретація дійсності реалізується в способах номінації певної мови. Якщо розглянути культурно значущу інформацію, яку вони містять, не лише з позицій культурем-реалій (почасти безеквівалентної лексики) та культурем асоціативного плану (фонової лексики), а й урахувавши ситуативні моделі спілкування, то потрібно звернути увагу на характер стійких висловлювань, зумовлених національно-культурною специфікою. Особливе зацікавлення представляє цей аспект у зіставленні неспоріднених мов.

Мета статті – виявлення засобів збереження соціокультурної інформації під час перекладу на японську мову українських стійких словосполучень у складі поетичних текстів. Це певний внесок у дослідження шляхів відтворення прагматичних властивостей українських стійких словосполучень, що забезпечує досягнення адекватності перекладу.

Окреслена мета дослідження передбачає вирішення таких **завдань**: виявити основні типи контекстуальної актуалізації значення узувальних культурем у художньому тексті; проаналізувати роль етномовного компонента та визначити прийоми його відтворення; проаналізувати способи реалізації їхнього комунікативного потенціалу та виражальних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін узус (від лат. *usus* – користування, вживання, звичай) здебільшого тлумачать як загальноприйняте функціонування мовної одиниці [11, 234]; як «загаль-

ноприйняте носіями певної мови вживання слів, словоформ, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій тощо» [4, 315]; як «прийняте вживання об'єктивної одиниці, яке актуалізує як традиційні реалізації мовної системи, так і апробовані результати мовленнєвої діяльності» [7, 21]. Іншими словами, узус – це мовний звичай, мовне використання, практика вживання тих чи тих засобів спілкування. Крім того, узус «пов'язаний з тими концептами інокультурної спільноти, які утворюють у свідомості одержувача інформації мережу асоціацій, співвідносних зі стійкими асоціатами його культури» [16, 37–48; 39]. Досліджуючи комунікативну взаємодію індивідів, А. Нойберт наголошує на існуванні історично зумовлених моделей поведінки й соціальних функцій, і тому кожен перекладений текст, на його думку, має відображати певну версію соціального життя [19, 145]. Характеристики, притаманні окремим соціокультурним ситуаціям, будучи перенесеними на інший етнокультурний ґрунт, мають безпосередній зв'язок із взаємодією та скоординованістю картин світу, що їх аналізує перекладач. Як зазначає Ю. Караулов, «у свідомості людей, об'єднаних мовою та історією, існує певний набір культурних кліше, за якими закріплений відповідний зміст» [6, 196].

Таким чином, узус як феномен культурно-мовної діяльності відокремлює те, що є доречним у конкретній ситуації спілкування, від того, що є недоречним. У зв'язку з такими розбіжностями в узусах МО і МП варто, на наш погляд, виокремити культурами узуального плану (узуальні культури), які по-різному позначають одні й ті самі елементи в різних культурах, а отже, несуть інформацію про норми мовленнєвої поведінки мовних спільнот, яка опосередкована позамовним контекстом комунікації. А. Бухонкіна доводить, що «культурно значуща інформація в зіставлених поведінкових формах мовленнєвої комунікації характеризується градуальною асиметрією – повною і частковою розбіжностями між смислами поведінкових культурем» [3]. Лінгвокультурологічне бачення прямих і зворотних зв'язків поміж динамічними асоціаціями та соціокультурною реальністю допомагає з'ясувати особливості комунікації на рівні узусу. Зосереджуючи увагу на спостереженні не лише етнокультурного, а й змістового фону, тобто підтексту, помічаємо, що вищий (порівняно зі словом) комунікативний потенціал характерний для семантично цілісних стійких словосполук з оцінним значенням, тобто фразеологізмів. О. Чердніченко зазначає, що «у контексті комунікативного використання фразеологічних одиниць актуалізується смисл асоціативних реалій як позамовних пресупозицій» [18, 229]. Треба вирізняти широке тлумачення терміна «реалія», що, за поясненням Р. Зорівчак, є «не просто слова, а словесні комплекси термінологічного, фразеологічного чи побутового характеру» [5, 47]. До того ж «в аналізі концептосфери певної особистості, – на думку О. Бябк, – фразеологізми можуть розглядатися як культури» [1, 34]. Отже, розглянутий підклас культурем охоплює прислів'я, приказки, примовки (паремії), фразеологізми (ФО) з етномовним компонентом. Звернімо увагу, що національно специфічні «ФО переважно покривають ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з психічними процесами,

діяльністю людини, її індивідуально-психологічними особливостями» [8, 13], тобто мають антропологічний характер. Як відомо, категорія національного у сфері фразеології перебуває в діалектичній єдності з категорією інтернаціонального. Зіставлення фразеологічних аналогів різних мов дає можливість виявити специфічні риси, що виявляють їхню національно-культурну своєрідність, а саме: культурні конотації ключових слів і концептів, які містяться у фразеологізмах, особливості сегментації мовної картини світу, мовні й немовні стереотипи поведінки та особливості виявів національного менталітету.

Т. Шевченко як геніальна мовотворча особистість майстерно використовував фразеологізми, джерельною базою яких є самобутня усна розмова, немислима без фольклорного колориту. Це змушує перекладача, який володіє фоновими знаннями, адаптувати текст з урахуванням настанови на одержувача, зберігаючи в перекладі соціокультурний компонент, тобто провести адаптацію до узусу рецептивного лінгвоетнічного середовища. Тут потрібно, щоб переклад разом з експресивною адекватністю містив таку прагматичну адаптацію, яка б оптимально зберігала комунікативну настанову тексту оригіналу й водночас відповідала б нормам рецептивної культури. Виникає питання: чи відбивається в перекладі культурно маркована прагматична інформація, яку несе та чи інша фразеологічна одиниця? Простежимо це на таких прикладах:

Той тузами оббирає	あるいはまた 媒妁人のふと	Arui wa mata baishakujin no
Свата в його хаті	ころを カルタですつ	futokoro o Karuta de
(«Сон», пер. Т. Сібуя)	てんでんに させる奴	suttenten ni saseru yatsu

З урахуванням мовного узусу лексема *туз* передана *ситуативним відповідником* – запозиченням *カルタ* – «європейські карти». Та оскільки в ті карти, що побутують у нас, японці ніколи не грали (натомість у них є свої – сітанарабе), то не лише назви карткових фігур *туз* (короля, нижник), а й їхні комбінації у грі їм невідомі. Проте японці дуже азартні, і гра на гроші для них загальнозрозуміла. Аби наблизити функціональний зміст поняття *оббирає*, перекладач експлікує його лексемою *ふところをすってんでんに* – «залишає без гроша», що в свою чергу є колоквалізмом із побутової сфери і так само характеризує особистість персонажа. Варто сказати, що надмірність форми японських фразеологізмів стосовно їхнього предметно-понятійного плану в багатьох випадках викликана тенденцією до підвищення експресивності. Як вказує Ю. Міядзі, подібні вирази в цілому мають суб'єктивно-оцінний характер і тенденцію до ужитку в невимушеному, особливо у фамільярному мовленні [20, 258–265].

Інший приклад з поетичної ідіоматики:

І на порі Марія стала	そろそろ嫁入 りの年頃です	Soro soro yome iri no
(«Марія», пер. Е. Фудзії)		toshi goro desu

Перекладацьке перетворення відповідає критерію орієнтації на узус МП. Тут має місце відбиття у свідомості культурних стереотипів, які склалися в певній етнокультурній спільноті. Очевидно, що передача денотативних значень, представлених у вислові, привела б до нерозуміння ситуації японськими читачами. Тому перекладач вдається до прийому *контекстуально розтлумачення*, внаслідок чого виходить фраза «поступово досягла шлюбного віку», яка передає смислове поле фразеологізму, що виражає сутнісний момент соціальної реальності.

Звернімось до іншого прикладу:

Що несеш ти в Україну	つぎはぎだらけの袋につめて	Tsugihagidarake no fukuro ni tsumete
В латаній торбині?	おまえは何をウクライナに運びこと持つとゆうのか	O-mae wa nani o Ukuraina ni hakobikomou to iu no ka

Інваріант змісту можна означити так: «Що ти, Боже, нам посилаєш?» *Латана торбина* – метафора-символ бідності, злиденності. Т. Шевченко має на увазі злиденне життя, яке Бог посилає в Україну. Таким чином, колоритний народний ідіоматичний зворот утворився внаслідок метафоричного перенесення інваріантного змісту, до того ж утворився ще й емоційно насичений фразеологізм. У японському перекладі він дещо підсилений експресивним компонентом *つめて* – «наповнена зсередини (торбина)». Отже, обраний перекладачкою шлях *субституції* (контекстуальної заміни) забезпечує адекватне відтворення конотативно-культурної асоціативності усього фразеологізму. Маємо випадок встановлення точок дотику картин світу шляхом пошуку аналогічних концептуальних сутностей, які, ймовірно, є в розпорядженні читачів перекладу.

Неадекватне відтворення норм мовленнєвої поведінки створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і «може спричинити різноманітні комунікативні девіації» [2, 251], як-от:

Або дулю дати	たとえどん	Tatoe dona ni
Благоволять;	あに	chippoke de mo
хоч маленьку,	ちっぽけでも	kamawanai!
Хоч півдулі,	かまわない!	Ichijiku han bun
аби тільки	いちじく半分	kurai de mo!
Під самую	くらいでも!	Tada mo:
пику.	ただもう	o kobore ni
(«Сон», пер. Т. Сібуя)	おこぼれに	ari tsuke sae
	ありつけさえ	sureba yoi
	すればよい	

Не розпізнавши фольклорний вираз-вульгаризм, перекладач ухопився за нейтральне значення слова

дуля – «літній сорт груш із невеликими плодами» і підібрав відповідник, який має схожі денотативні семи *いちじく* – «інжир». У такий спосіб він позбавив текст концептуальної інформації, пов'язаної з ідеєю презирства, зневаги, і, як наслідок, перекрутив його прагматичний вплив.

Окрім проблеми розпізнання фразеологізму, перекладач наштовхується на національно-культурні розбіжності між схожими за змістом ФО у двох різних мовах. Вони можуть мати різне стилістичне забарвлення, різну образну основу, врешті різну емотивну функцію. У деяких випадках вживання ФО в першотексті ґрунтується на використанні можливостей національно-культурного колориту. Наведемо приклад функціонально адекватного перекладу того ж таки звороту:

Старий рудий бабу кличе,	あばたの古い	Abata no oita
А та йому дулі тиче	たコサックが嫁ごの名前を呼びますと	kosakku ga yomego no namae o
(«Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	女の答えはあかんべ	yobimasu to onna no kotae wa akanbe

Перекладач приймає рішення на користь *транспозиції на конотативному рівні* у зв'язку з необхідністю адаптувати вислів до нових лінгвоетнічних умов сприйняття з викликом в адресатів потрібної асоціації, зберігши його ідіоматичність. Зазначимо, що однією з особливостей розмовно-побутового мовлення японців є «конситуативність, тобто зв'язок спілкування з ситуацією і опора на позамовні фактори» [17, 50]. У цьому контексті виразом *あかんべ* – «показати язика», тобто узуальним відповідником на іншій словесно-образній основі, відтворена саме ідея відмови з негативним емоційним забарвленням, закладена в оригіналі, тобто за умови явного незбігу денотатив конотативні значення здебільшого суттєво збігаються*

Спинімося на іншому, не менш яскравому прикладі:

Уже й причащали,	すでに聖餐式	Sude ni
Й маслосвятіє служили	も終わ	hijirishishiki
(«Наймичка», пер. Т. Сібуя)	り・・・	mo owari...
	油式もおこな	Aburashiki mo
	われた	okonawareta

Зважаючи на різний досвід пізнання дійсності, у процесі нових міжкультурних відносин перекладач може ідентифікувати себе з чужим середовищем через порівняння з аналогічними явищами у власній культурі. Результат залежить від поєднання мовної компетенції перекладача з розумінням іншомовної історії й культури, а з ними й релігійного простору. Йдеться про головні християнські таїнства *причасття*, яке має на меті спасіння, внутрішнє переродження, єднання людини з Богом та *маслосвятіє*, яке через помазання тіла священною олією дає зцілення від тілесних та душевних недуг. Як бачимо, ситуа-

* В Японії існує точна копія жесту «дуля», але означає він непристойну пропозицію, тому в подібних випадках перекладу, напевно, не обійтись без підрядкового коментаря.

ція яка невідома носіям МП, відтворена тут за допомогою прийому *уподібнення*, перекладачеві вдалося відтворити головну ідею оповіді, підібравши найбільш експресивний узуальний еквівалент МП, а саме 聖飢式 – «святий обряд вигнання бід», що має для японців схоже смислове наповнення. Очищення слугує в Японії основою для всіх без винятку обрядів та ритуалів. Щодо 油式 – «обряд соборування елеєм» спостерігаємо транслювання цього поняття в японську національну культуру шляхом вторинної актуалізації його значення під впливом контексту.

Р. Зорівчак говорить про недоречність калькування реалій-фразеологізмів (у нашому випадку – узуальних культурем), «бо в них надто сильний фоновий лінгвокраїнознавчий елемент» [5, 131], і наводить приклад перекладених описовою перифразою шевченкових рядків: «Брати на панщину ходили, Поки лоби їм поголили!» Поданий приклад можна розглядати як такий, що містить реалію фразеологічного характеру. У японському перекладі Е. Фудзії так само, як і в англійському Дж. Віра, застосовано прийом *дескриптивної перифрази* з тих самих причин: незнання японським читачем звичаю голити передню частину голови всім рекрутам, що йшли до царського війська. До того ж подібний звичай існує як ритуал японської культури і асоціюється у японців з посвяченням у буддистські монахи бодзу. М. Новикова називає подібні явища «зіставленням традиції з традицією» [12, 109]. Тобто щодо одного й того самого елемента дійсності представники різних етносів мають різні знання й уявлення, які актуалізуються в їхній свідомості.

Брати на панщину ходили, Поки лоби їм поголили! («Якби ви знали, паничі», пер. Е. Фудзії)	兄弟はふえき に出たのちに 兵隊に撮ら れた	Kyo:dai wa fueki ni deta nochi ni heitai ni torareta
--	---------------------------------	---

У семантичному плані в цьому виразі здійснюється метонімічне перенесення значення з явища рекрутування взагалі на його частковий вияв (*лоби голити*) за суміжністю. У перекладі цей фразеологізм переданий шляхом деметонімізації – 兄弟は... 兵隊に撮られた – «братів... забрали у військо», тобто у японському варіанті Е. Фудзії маємо зразок метафрази. Проте інший перекладач Х. Тадзава застосував контекстуальне розглумачення, експлікувавши соціокультурну інформацію так: «поголили голови і забрали у солдати»:

Брати на панщину ходили, Поки лоби їм поголили! («Якби ви знали, паничі», пер. Х. Тадзава)	兄たちはもう 賦役にでかけ やがて彼らは 頭をそれる兵 隊にやられた	Chichi wa mo: fueki ni deka ke Yagate karera wa atama o soreru heitai ni yarareta
--	--	--

Звернімо увагу на народні приказки, прислів'я, ідіоми та інші різноманітні словосполучення фразового типу, які в обох мовах узвичаєні вже як мовний фонд, організований у процесі живого спілкування і, отже, здатний справляти регулятивний вплив. Переклад приказок і прислів'їв, як і переклад інших фразеологізмів, ґрунтується на наявності чи відсутності в аналізованій одиниці тих чи інших міжмовних відповідностей – інваріантів ситуацій. У зв'язку з цим перекладачі намагаються знайти схожі відповідники в японській мові, щоб зберегти виразність цих засобів, їхню прагматику. Як зазначає Г. Пермяков, «сигніфікативно (поняттєво) безеквівалентні паремії можуть мати приблизний у десигнативному (лексико-категоріальному) плані аналог у системі іншої мови, при цьому денотативний план таких одиниць виявляється різним» [13, 18]. Проте трапляються випадки, коли всі найближчі варіанти перекладу мають типово національний відбиток, адже, як доводить В. Пирогов, специфічна образність паремійних одиниць є результатом «тривалого паремійного моделювання дійсності <...> в досвіді архаїчного суспільства» [15, 145]. Їхній смисл вмотивований соціокультурними чинниками, зокрема, народно-поетичною творчістю. Невипадково Т. Шевченко творчо використовував народні фразеологізми-паремії: стилізував їх, модифікував. Наводимо приклад перекладу примовки, стилізованої поетом за фольклорним зразком:

Бодай же вас, цокотухи, Та злидні побили. («Катерина», пер. Т. Сібуя)	ああこのしゃ べり女たちめ 神様の罰を受 けるとよい	Aa kono shaberi onna tachi me kami sama no bachi o ukeru to yoi
--	-------------------------------------	---

У перекладі спостерігаємо образну кальку – розмовний емпатизований вираз 神様の罰を受けるとよい – «кара Господня на вас», стилістичні відтінки якого додають тексту характеру обурення, різкого осуду. Соціокультурний зміст поняття злидні побили представлений у перекладі таким чином, що в уяві адресата знаходить відгук одна й та сама ситуація дійсності. Тобто між планами змісту висловлювання на рівні ідентифікації ситуації збережена аналогічна комунікативна мета. Звертає на себе увагу й певна спільність створення експресивної народної фразеології в обох мовах: образи, які лежать в її основі, широко спираються на конкретно чуттєві уявлення, пов'язані з повсякденною життєдіяльністю людини.

Яскравий приклад приповідки з фольклорними компонентами роса, що символізує сльози і водночас скороминучість життєвих подій, та сонце, що уособлює світло й тепло, відтворено шляхом *покомпонентного калькування*:

Поки сонце зійде, То роса очі виїсть («Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	太場が昇らぬ うちは、 露が目にしみ るからな	Ooba ga noboranu uchi wa, Tsuuyu ga me ni shimiru kara na
--	----------------------------------	---

Тут є пряма відповідність між авторським і перекладеним текстами в комунікативному та інформативному плані, передано культурологічну складову. Враховуючи те, що «характерна риса японської поезії – виявляти символічний підтекст життєвої ситуації через образну експресію природи» [14, 75], можемо стверджувати, що переклад є досить результативним, оскільки виявлено те спільне, прототипічне, що виявляється в категоріях свідомості й спілкуванні обох етносів, а саме зображення паралельних явищ зі сфер життя природи й людини. Маємо справу з універсальними концептами, які вербалізуються певною ідіомою.

Народні фразеологізми Т. Шевченка часто, окрім прагматичного ефекту, мають ще й глибоко філософський і водночас соціальний характер. Кожен смислотворчий компонент наведеного нижче прикладу надзвичайно вагомий, очевидно, тому перекладач вдався до **калькивання**, сформувавши контекстуально коректний перекладний варіант:

Теплий кожух, тільки шкода, Не на мене шитий («Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	暖い毛皮外 蓑は 他人さまのた めに 終われたもの	Atataakai kegawa gaicho: wa tanin sama no tame ni owareta mono
--	---------------------------------------	---

Український штамп свідомості, що його репрезентує оригінал, прослідковуємо і в перекладі. У семантичному плані домінантний концепт кожух – атрибут статків, заможності – обережно й уміло перенесено в японський лінгвокультурний простір. Також бачимо обмін образами свідомості («віртуємами»), які асоціюються з конкретними словами. У тематичному плані збережено морально-етичний та культурний зміст (інваріант) цього влучного вислову, що містить натяк на недоречну пораду. Звернімо увагу на те, що однією з типових рис мовленнєвої поведінки японців є стриманість у висловленні прямих негативних оцінок, аби не завдати моральної шкоди співрозмовнику [21, 43]. Тому вони надають перевагу вираженню особистих бажань у фігуральній формі [22, 31]. Отже, можемо засвідчити органічне поєднання в перекладі семантики звороту з планом вираження, чим і досягається належна виразність.

Дослідивши вплив прагматичного значення узуальних культурем на сприйняття світу носіями різних мов і водночас представниками двох різних

культурних спільнот, виявляємо загальні риси цього впливу, а саме взаємодію значення культуремі й способу мислення мовців, що спирається на їхній національний менталітет. Визначення ступеня співвідношення денотативної і прагматичної інформації в структурі значення ФО допомагає вирішити проблему об'єктивного відображення екстралінгвістичної реальності в перекладі. Вимагає до себе особливої уваги відтворення етнокультурних образів і категорій міжособистісної комунікації, закладених у культуремах узуального плану. Через розбіжності в різнокультурних сценаріях поведінки можуть виникати непорозуміння в сприйнятті навичок і правил спілкування, а отже, й утруднення перекладу національно клішованих виразів, представлених фразеологічними одиницями. Водночас можна помітити спільні риси в становленні образно-мотиваційної основи таких ФО навіть у неспоріднених мовах, як-от українська та японська. Прагматичні розбіжності між такими ФО відносно й можуть нівелюватися в процесі перекладу, який має невичерпні можливості.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Вивчивши діапазон перекладацьких способів прагматичної адаптації, які використовують для передачі національної специфіки означених культурем, доходимо головного висновку, що розуміння цільовою аудиторією прихованих елементів твору полегшується через зв'язок його асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами перекладної культури. Тобто маємо підтвердження теорії концептуального перекладу А. Науменка, де перекладач має «передати не зміст, а задум, втіливши його в національну стилістику» [9, 75].

Поява у процесі міжмовної комунікації культурем узуального характеру пов'язана з невідповідностями в мовній свідомості різномовних комунікантів. Водночас алгоритми людського логічного мислення, що існують поза культурною специфікою, дають можливість перекладачеві вивести типологізований інваріант, який за значенням і функціями нагадує відповідний елемент іншої лінгвокультури. Уводиться в дію механізм заповнення лакуарності (повної чи часткової) в семантичній сфері культурної конотації.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у створенні українсько-японського культурологічного глосарію; відборі й дослідженні поведінкових культурем емоційно-оцінкового характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бябяк Е. И. Фразеологизм как лингвокультурема в концептосфере языковой личности / Е. И. Бябяк // Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць. Серія «Філологія. Соціальні комунікації» / редкол.: Г. В. Шумицька (гол.) та ін. – Ужгород : УжНУ, 2014 — Вип. 2(32). – С. 33–36.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Бухонкина А. С. Типология культурем и их асимметрий в языках разного типа / А. С. Бухонкина // Романогерманская филология. – Саратов : Изд-во СГУ, 2002. – С. 44–54.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. – 216 с.

6. Караулов Ю. Н. Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети // Языковое сознание и образ мира / Ю. Н. Караулов ; под ред. Н. В. Уфимцевой. – М. : РАН, 2000. – С. 191–207.
7. Колоїз Ж. В. Українська окаянальна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
8. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Назаренко ; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2001. – 18 с.
9. Науменко А. М. А чи дійсно «перекладачі – зрадники»? / А. М. Науменко // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)» : у 2 ч. – Випуск 104(1). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 482 с. – С. 70–76.
10. Некряч Т. С. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : [монографія] / Т. С. Некряч, Ю. П. Чала. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 194 с.
11. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
12. Новикова М. Дискусія завершена – дискусія триває / М. Новикова // Література і сучасність. – 1984. – № 17. – С. 101–111.
13. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – М., 2001. – 624 с.
14. Пирогов В. Л. Система ментальних стереотипів, відображена в японських прислів'ях і приказках / В. Л. Пирогов // Східний світ. – К., 2007. – № 3. – С. 72–79.
15. Пирогов В. Л. Принципи логіко-семіотичного моделювання у паремійних фондах різносистемних мов (японська, англійська, українська, російська) / В. Л. Пирогов // Східний світ. – К., 2008. – № 1. – С. 144–151.
16. Тимко Н. В. Культурний компонент лінгвоетнічного бар'єра / Н. В. Тимко // Ученые записки РОСИ. Серія «Лингвистика. Межкультурная коммуникация». – Курск : Изд-во РОСИ, 1999. – Вып. 2. – С. 37–48.
17. Тумаркин П. С. Лексика, фразеология, жест в японской разговорной речи / П. С. Тумаркин. – М. : Восток-запад, 2004. – 248 с.
18. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
19. Neubert A. Text and Translation. – Leipzig : Verlag Enzyklopaedie, 1985. – 168 p.
20. 宮地 裕。慣用句の意味と用法。 – 東京 : 明治書院、1982 – 315 ページ。
21. 佐々木倫子。日本語教育と話し合い // 日本語学、№ 4, 1993. – ページ 38-47.
22. 高見澤孟。ビジネス・コミュニケーションと日本語の問題—外国人とのコミュニケーションを考える // 日本語学、№ 11, 1994. – ページ 30-38.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко ; редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол.) та ін. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 607 с.
2. シェフチェンコ詩集。わたしが死んだら。渋谷定輔編者。(渋谷定輔、村井隆之、田沢八郎、小松勝助、樹下節訳者。 – 東京 : 国文社版、1964.
3. シェフチェンコ詩集。渋谷定輔、村井隆之編訳。 – 東京 : れんが書房新社、1988.
4. 藤井悦子。シェフチェンコの詩選。 – 東京 : 東京大学、1990.
5. 藤井悦子。シェフチェンコ・マリア。 – 東京 : 群像社、2009. – 77 ページ。

УДК 811.111'38:82

СТИЛЬ РОМАНУ ДЖО КЛЕЙНА «ОСНОВНІ КОЛЬОРИ»

Семен Г. Я.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено стиль роману «Основні кольори» Джо Клейна. Стилiстичною доміантою твору виступають графічні стилістичні засоби, зокрема графон. Роман характеризується використанням лексики, що об'єднується у певні тематичні групи, узуальним та оказіональним вживанням фразеологічних одиниць, розмовною та зниженою лексикою, вульгаризмами, американізмами. Стилiстичні засоби сприяють розкриттю основної ідеї твору та зображенню додаткових сюжетних ліній.

Ключові слова: стиль, графічні стилістичні засоби, графон, фразеологічні одиниці, парадокс.

Семен Г. Я. Стиль романа Джо Клейна «Основные цвета». В статье исследуется стиль романа «Основные цвета» Джо Клейна. Стилистической доминантой произведения выступают графические стилистические приемы, в особенности графон. Роман характеризуется использованием лексики, которая объединяется в определенные тематические группы, разговорной и сниженной лексикой, вульгаризмами, американизмами. Стилистические приемы способствуют раскрытию основной идеи произведения, изображению дополнительных сюжетных линий.

Ключевые слова: стиль, графические стилистические приемы, графон, фразеологические единицы, парадокс.

Semen H. Ya. The style of the novel "Primary colors" by Joe Klein. The article deals with the style of the novel "Primary colors" by Joe Klein. Stylistically dominating feature of the novel are graphical stylistic devices, graphon in particular. The novel is characteristic of the vocabulary that is combined in certain thematic groups, usual and occasional usage of phraseological units, colloquial and low-colloquial lexis, vulgarisms, americanisms. Stylistic devices help reveal the main idea of the literary work and depict secondary collisions of the plot.

Key words: style, graphical stylistic devices, graphon, phraseological units, paradox.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. 2016 рік – це рік президентських виборів у США. Двадцять років тому вийшов у світ роман, що надовго привернув до себе увагу політиків, журналістів, філологів. Роман «Основні кольори» ("Primary colors") було опубліковано у листопаді 1996 року в Нью-Йорку. Твір одразу ж сподобався читачам. Довгий час залишалося таємницею авторство роману (roman a clef), оскільки він вийшов у світ анонімно. Там, де зазвичай друкують ім'я автора, можна було прочитати: by Anonymous. У підзаголовку роману «Основні кольори» розміщується уточнювальна назва-пояснення: A novel of Politics – роман про політику. На обкладинці намальовано віслюка – a donkey – символ Демократичної партії США. Книга має присвяту: "For my spouse, living proof that flamboyance and discretion are not mutually exclusive". Наступна сторінка вміщує зауваження автора (Author's Note) про те, що жоден із персонажів не є реальним, описувані події ніколи не відбувалися, що це твір художньої літератури і до нього варто підходити з відповідними мірками. Але громадськість не повірила.

Роман складається з однієї частини, що включає дев'ять глав. Епіграфом твору виступає афоризм Макіавеллі про те, що люди загалом здебільшого довіряють своїм очам, а не рукам, більше прагнуть побачити все на власні очі, аніж відчутти на

дотик. Обраний автором афоризм можна інтерпретувати по-різному. Макіавеллі (Machiavelli) Ніколо де Бернардо (1469–1527) був італійським політиком та письменником. Його найбільш відомий твір «Монарх» (1513, виданий 1532) зображає правителя, що не зупиняється ні перед чим для досягнення мети. Із часом макіавелізм став синонімом політики, яка здійснюється підступними методами, не гребуючи нічим для досягнення влади. Зазвичай епіграф сконцентровує у стислій формі основну ідею твору, передує оповіді, настроює читача на певний лад, скеровує у потрібному напрямі сподівання та очікування читачів.

Розгадки авторства не містилося і в заключному слові подяки, вміщеному наприкінці твору. Вона прийшла пізніше, коли було зроблено низку досліджень щодо стилю роману. 20 березня 1998 року на екранах з'явився фільм з однойменною назвою і теж викликав жваві дискусії з приводу реальності описуваних подій. Режисер фільму Майк Ніколс зібрав відомих акторів, щоб втілити свій намір: Джона Траволту, Емму Томпсон, Кеті Бейтс, Ларі Хегмена. Фільм, як і книга, здобув високий рейтинг. Роман став бестселером, його порівнювали з написаним 1946 року твором американського письменника Р. П. Уоренна «Вся королівська рать» ("All Kinds' Men").

Припущення про авторство привело дослідників до висновку про те, що роман був написаний журналістом, автором семи книг Джо Клейном. Це було підтверджено статистичним аналізом тексту. Політичний оглядач Джо Клейн спершу заперечував

свою причетність до написання твору, але згодом визнав своє авторство. Вважається, що прототипом головного героя Джека Стентона може бути один із президентів США, а події нагадують те, що відбувалося під час виборчої компанії 1992 року. Джо Клейн написав продовження 2000 року під назвою «The Running Mate» про одного із персонажів роману «Основні кольори» Чарлі Мартіна, образ якого уособлює хіпі та ветерана війни у В'єтнамі. Він так само як і Генрі Бертон бере участь у виборчій компанії Стентона.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як преса, так і дослідники уважно вивчали роман. Про нього писали в таких провідних друкованих виданнях, як *New York Times*, *Book Review*, *Wall Street Journal*, *Washington Post*, *Time*, *The New Yorker*, *USA Today*, *Publishers Weekly* та ін. Остаточний висновок був позитивним – “quite a good piece of prose”, проводились паралелі між персонажами твору та реальними людьми, конкретно вказувались імена, виділялися ключові слова твору – аж 62 одиниці. З'явився також список реальних постатей американської політики періоду 90-х років ХХ ст. та персонажів книги разом з акторами, що грали відповідні ролі у фільмі.

Роман «Основні кольори» піднімає низку важливих проблем, проливає світло на зворотний бік виборчої компанії США, розкриває складність людських стосунків.

Метою статті є вивчення стильових особливостей роману та засобів зображення особистостей та подій.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: виділити стилістичну домінанту твору, основні стилістичні засоби, що використовуються автором у тексті роману, показати лексичні, фразеологічні, синтаксичні, стилістичні особливості твору за допомогою описового методу та методу контекстуального аналізу. У роботі використовувався також прийом арифметичних підрахунків.

Актуальність дослідження полягає у зверненні до проблем, від вирішення яких залежить можливість побудувати справедливе суспільство. Правдивий показ життєвих та політичних колізій національного читача на необхідність глибокого аналізу політичного життя країни, вибору найбільш відповідної кандидатури на найбільш важливий пост у державі. Стилiстичні можливості твору відіграють у зображенні злободенних питань важливу роль.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман «Основні кольори» є зразком *Ich-form*, оповіді від першої особи. Генрі Бертон, мати якого американка, а батько – афроамериканець, описує події, що трапились із ним. До основної сюжетної лінії – боротьба губернатора одного з південних штатів Джека Стентона у президентській передвиборчій компанії – додається низка інших сюжетних ліній: расові проблеми, міжнаціональні взаємовідносини, проблеми етики та моралі, виховання та освіти, роль преси у суспільстві. Щодо ключових слів, то серед них можна виділити ті, що відображають такі поняття, як *election*, *fight*, *love*, *media*, *color*. Вони

об'єднують лексику роману в окремі тематичні групи. Зупинимося коротко на особливостях кожного слова зокрема.

Election. У тексті вживаються слова та вирази, що позначають поняття, пов'язані з виборами: “*campaign*, *money-bagging stage of the campaign*, *hot special election for the Senate*, *the primary schedule*, *endorsement*, *stump speech – a speech at the election*”; діяльність учасників виборчої компанії: “*to have a hot candidate* (*hot* амер. розм. чудовий), *elections political street fair*, *black caucus business* (*caucus* амер. *передвиборчий мітинг прихильників партії – to win the activists*)”; дні, важливі для розвитку подій: “*Election Day*, *Super Tuesday – several important primaries all on the same day*, *the second Tuesday in March during the president election year*”; особистості та їх обов'язки: “*the probable Democratic nominee*, *deputy campaign manager*”. Лексика вживається без стилістичного навантаження “*write in / non write – in campaign*” або в контексті з певним стилістичним забарвленням “*a vanity campaign*, *a valedictory campaign*, *nerve center of the campaign*”.

Fight. Для позначення протистояння різних таборів вживаються фразові дієслова (“*kill off – знищити*, *take on – приймати виклик*, *боротися*”), вирази “*to give somebody a hard time*, *to cut somebody up* (*розкритикувати*); *to throw down the gauntlet* (*кинути виклик*), *to be about to launch into battle* (*збиратися кинутись до бою*)”.

Love. Почуття любові властиве ставленню Джека Стентона до виборів: “*I watch elections all the time*, *study 'em love 'em*” (1, 293). Джек Стентон повторює, що любить працювати для людей: “*...we love doing for the folks*” (1, 261). Ліббі Холден любить боротися за правду: “*I LOVE THIS GAME*” (1, 455). Мері-Пет Стентон (Момма), мати Джека, звертається до прихильників свого сина: “*But ah love ya, and ah'll never forget ya. (But I love you, and I'll never forget you)*” (1, 253). Коли Джек Стентон зустрічається зі своїм електоратом, люди починають аплодувати. Крім слова *love*, у тексті для позначення любові вживається слово *affection*: “*And then, as we came off the plane, people emerged from the vans – and began to applaud, a deep, solid gloved affection*” (1, 208). Стентони люблять свого сина Джекі: *the affection was deep*. Генрі та Дейзі від звичайного роману (а *campaign romance*) переходять до серйозних стосунків: “*It was a serious kiss, our first public display of affection*” (1, 256). Ще одним словом для позначення любові, прив'язаності виступає *attraction*. Ліббі Холден приєдналася до Стентонів, бо полюбила їх: “*...she had affixed herself to the Stanton's early on, out of a primal sort of attraction*” (1, 131). Слово *love* може вживатись в тексті іронічно: “*Mr. Stanton is not deficient in the love department*” (1, 236).

Media. У тексті роману вживаються терміни загального плану: *media guru*, *storyline*, *networks*, *the news*, лексика та звороти, що позначають журналістів ЗМІ: газети (“*Americans-of-the-press*, *big feet from the papers*, *traveling press*, *press secretary*, *columnist*”), телебачення (“*talking heads*, *weekend anchors*, *sell the scoop to the tabloids*, *top-five daytime shows*”). Радіо (“*call-in shows*”). Трапляються слова, що позна-

чають результати діяльності ЗМІ: "classified ad (advertisement), spot розм. коротка реклама, інформаційна передача (по радіо, телебаченню) – a patriotic spot, a flag waver". Лексика характеризується протиставленням солідних серйозних видань (the classier media) бульварній пресі (tabloid): "They weren't scumbag gossipy reporters, they were media analysts" (1, 159). У виборі лексики відображається суб'єктивне ставлення до журналістів, що є різнобарвною масою. Серед них виділяються репортери: "the reporters, an obscure clerical sect, campaign scorpwear was less formal; they were easy to class" (1, 116). Стилiстично знижений скорочений варіант позначення журналістів scorpс = scorpions переважає. Ставлення до них явно негативне, але увявити собі кампанію без них ніхто не може: "...media riot control, to chat up scorpс who weren't buying, howling or scorpс, the second wave of scorpс, the scorpс, dumb animals".

Color. Назва роману є символічною. Основними називаються ті кольори, змішуючи котрі можна отримати всі інші кольори та відтінки. Основними кольорами вважаються: 1) червоний; 2) жовтий; 3) синій. Оскільки в художньому творі слова вживаються в переносному значенні, словосполучення «основні кольори» позначає і певне протиставлення білої та чорної рас. Генрі Бертон розуміє, що Джеку Стентону бракує афроамериканського обличчя у його найближчому оточенні. Стентон настійливо і рішуче пропонує Генрі залишитися з ним і стати його помічником під час виборчої кампанії. Червоний, білий та синій – це кольори державного прапора США: "Our familiar red, white and blue STANTON FOR AMERICA signs". Назви кольорів використовуються для позначення робітників: two colors – blue-collars and rednecks. Стентон готується до появи на публіці вперше як можливий кандидат від Демократичної партії. До синього костюма з білою сорочкою добре пасували би краватка в червоні та сині смужки (a red-and-blue striped politician's tie), але він не одягає його, дізнавшись про два серцеві напади свого конкурента Лоренса Харріса. Стентон вирішує вибрати іншу краватку (less aggressive tie). Колір може теж означати черговість та важливість подачі певної інформації: "How important?" Annie Marie asked. "Code yellow" (1, 39). Символічним стає червоний колір у поєднанні зі словом blood, котре набуває важливого значення для розвитку сюжету. Прикметник red з'являється в описі краєвиду: "We were riding through raw red-clay farmland. It was exotic country: the roadsides were the color of a squeezed fingertip" (1, 264).

Тематичні групи слів тісно пов'язані між собою. У Генрі Бертона створюється враження, ніби проходять дві передвиборчі кампанії: "It was as if there were two campaigns going on: the legitimate one, the campaign being covered by the prestige papers and the television networks... and the trashball one, the tabloid morass that had become our reality" (1, 156) (Elections + Media).

У тексті роману трапляються скорочення слів, що характеризує розмовний варіант мови: poli sci = political science, rad = radical, vet = veteran, tab =

tabloid, pol = politician, photo op = opportunity, super = superintendent, enviro = environment, vol = volunteers, Dems = Democrats, Rev = Reverend; аббревіатури: GOP – Great Old Party – неофіційна назва Республіканської партії США. Серед аббревіатур трапляються загальноприйняті, зафіксовані у словниках та довідниках (CEO = chief executive officer, LA = Los Angeles, AG = attorney general) та характерні лише для ситуації, що описується у тексті: TB = True Believerism – it was part of the code, which separated the staff from pols. Стентон пояснює аббревіатуру COLA і жартує, що вона немає нічого спільного із освіжаючим напоєм кока-колою: it means that we raise your Social Security to keep up with inflation (1, 316). COLA = cost of living adjustments є прикладом акронімії. O або Double O (Orlando Ozio – one of the candidates) позначає ім'я Орlando Озьо. Після його поразки у пресі з'являється стаття, у назві якої використовується аббревіатура імені зі словом "zero" (нуль), котре у графічному вигляді ідентичне літері о: "Zero for O.O".

У романі знаходимо американізми: "weenie" амер. мерзотник, "roil" амер. розм. сердити, "slate" амер. список кандидатів на виборах, "to slate" амер. висувати в кандидати, "ticket" амер. список кандидатів на виборах, "boomer" амер. розм. агітатор. Значно менші за кількістю приклади неологізмів: Susan Stantonhood, the Pickerites, zoo-ophobic та іноземних слів: déjà vu, madame, consigliere, du bon pain, faux (фр.), schvartzes (нім.), chiquito (ісп.). У романі вживаються розмовні вирази та сленг: to ride shotgun – to accompany and guard someone or something (a term from the days of stagecoaches and their armed guards), to rub someone's nose in something – to make a big issue about someone's mistake (from the practice of training a puppy by rubbing its nose in the mess it makes), Rise and shine! exclam "Get up and get going!"

Роман характеризується використанням великої кількості вульгаризмів. Традиційно вульгаризми діляться на дві групи: а) вульгаризми, що вживаються в текстах та усному мовленні; б) непристойні слова, котрі не можна вживати публічно [1, 118]. Використання лексики та фразеології першої групи втратило свою шокуючу силу, використання одиниць другої групи зберігає свою шокуючу здатність. Для них існують відповідні обмеження та позначення у словниках. У романі використовуються як знижена лексика, так і лайливі слова, що виступає засобом зображення сильних емоцій: страху, захоплення, невдоволення, обурення, гніву: "How did such a little, bitty woman have such a big ol' redneck sonofabitch of a boy?" (1, 34). Вульгаризми трапляються у внутрішньому мовленні, у прямій мові персонажів, описах подій. Вони є складниками слів, вклинюванням у фразеологічних одиницях, але розподіляються нерівномірно протягом викладу. У випадку публічних виступів кандидатів, звернення до електорату, офіційних заяв такі знижені елементи виступають як винятки.

У тексті роману використовуються фразеологічні одиниці (ФО). Вживання американської жаргонної ФО to be off the wall about smb. показує обурення Орlando Озьо поведінкою Стентона, синонімічні

вирази *go berserk*, *to blow one's stack* підсилює опис. Присутність дружини кандидата на телебаченні стає необхідною, до неї будуть приглядатися так само уважно, як і до губернатора. Їй буде потрібно знайти необхідний тон, щоб справити позитивне враження: *to strike the right chord* (1, 155). Словникова форма цієї ФО *to strike the rite note*. Генрі Бертон дивиться суботню передачу по телевізору, де телеведучі вікенду подають компрометуючі Стентона матеріали: (*Not much else was happening in the world; the weekend anchors didn't have the stature of the regulars, so they could dive in where Dan and Tom and Peter feared to tread*) (1, 161–162).

У висловлюванні, оформленому у вигляді внутрішнього мовлення, вживається об'єднання двох ФО у трансформованому вигляді: *Tom, Dick and Harry and Fools rush in where angels fear to tread*. Вираз створено А. Попом (А. Pope 1688–1744 “*Essay on Criticism*” 1707). Підтекст, присутній у цьому висловлюванні, свідчить про негативне ставлення Генрі Бертона до стремління ЗМІ створити сенсацію, обговорювати питання, що не виносяться на суд людський. ФО вживаються із вклинюванням окремих елементів для підсилення виразності висловлювання: *He's putting this state right on the map* (1, 181). ФО “*to put smth/smb on the map*” означає «прославити». У певний момент Генрі Бертону здається, що все пропало, що Фреді Пікер добиває і без того безнадійну кампанію: *It seemed the nail after the final nail in our coffin* (1, 401). Але Фреді Пікер відверто визнає, що не так добре як Стентон орієнтується в ситуації: “*You sure do know every little nook and cranny of this policy stuff*” (1, 422). Номінативна ФО *nook and corner* означає всі куточки, слово *cranny* має значення щілини, тріщини. ФО “*in the clear* – поза підозрою, *pay the bill* звучать у прямій мові Ліббі Холден, яка обвинувачує Стентона в тому, що він ніколи не відповідав за наслідки своїх негідних вчинків. Коли Дейзі Грін запитує Генрі Бертона, чи хоче він бути зі Стентоном до кінця, то отримує негативну відповідь: “*Too much water under too many bridges*” (1, 499). У цьому випадку вживається комунікативна ФО *A lot of (much) water has (had) flown (flowed) (gone, passed, run) under the bridge(s) since (that time)* – багато води сплигло з того часу. Пройшло занадто багато часу, занадто багато трапилося. Роман закінчується проханням Стентона, який настійливо та аргументовано переконує Генрі Бертона залишитися з ним. Але твір не має завершення, оскільки автор не дає читачу готової відповіді про остаточне рішення Бертона: бути зі Стентоном чи ні. У прямій мові Дейзі використовується трансформація прислів'я “*Love me, love my dog*”: “*Love me*”, *she said, “love my ads*” (1, 499). Компонент ФО *dog* змінюється на *ads*, що є скороченням від *advertisements*. Під час виборчої кампанії Стентона Дейзі відповідала за короткі рекламні ролики.

Стилістичною домінантою твору можна вважати використання графічних стилістичних засобів різних видів. Курсив допомагає виділити основні думки. У тексті роману трапляються приклади виділення курсивом практично всіх частин мови, окремих слів, елементів окремих слів, цілого речення,

особливо якщо воно важливе для змісту твору та має афористичний характер: *Every saint has a past, every sinner has a future* (1, 452). Особливо важливого значення набуває **графон** – відтворення на письмі фонетичних особливостей мовлення персонажів. Графон дає можливість показати акцент, вимову окремих слів, швидке, невиразне, недбале мовлення [2, 14]. Графон поєднується із повтором літер: “*Nawwww*” (“*No*”) (1, 77). Розбивка, виділення курсивом елемента слова та графон поєднуються: *un-i-verse-sah-tah* (university). Лютер Чарльз імітує вимову окремих афроамериканців. Графон використовується у мовленні персонажів іноземного походження. Литовець Тібор Лізікіс звертається до Стентона: *Gowherenaw* (governor). Пряма мова Дені Сканлона позначається таким чином, щоб передати заїкуватість як недолік мовлення: “*Here, G-governor*”. За допомогою цих засобів персонажі стають реальнішими, ближчими читачам. Іда Віллі Вест хоче знати, чому її син загинув у В'єтнамі, та сенатор ЛаМотт Доусон знову розповідає про комуністів: *communists* (communists). Графон у цьому випадку відіграє сатиричну роль.

Описи зовнішності персонажів, інтер'єру приміщень, природи, одягу свідчать про спостережливості та почуття гумору оповідача. Цьому сприяє також надання стислих характеристик у вигляді власних назв-прізвиськ: *an aging Elvis* (*Jerry Delmonico*). Порівняння сприяє яскравому опису подій. Один із конкурентів Стентона Бартон Нільсон здався старшим у свої 62 роки, його кампанія була прощальною: *It was like running against a museum* (1, 99). Мова жестів, рухів (*body language*) відображається у використанні окремих лексичних засобів стилю, як от змішених епітетів: *a conciliatory arm, a nervous hand, toss a dismissive hand*, морфологічних повторів: *the ceremonies of the stump – meeting, greeting, talking, walking – were performed reflexively, relentlessly, but brilliantly* (1, 228).

Парадокс як стилістичний засіб трапляється в романі 30 разів, у 10 разів більше, ніж оксюморон, приклади якого налічують 3 використання *old news* (стертий оксюморон, що увійшов у *media* жаргон, вживається двічі), *young-but ancient* (характеристика Мікі Фланагана), *the misfortune of winning*. За допомогою стилістичних засобів оксюморону та парадоксу передаються суперечливість особистостей, їх характерів, що поєднують як позитивні, так і негативні риси. Поєднання взаємнесумісних понять відображає складність, непередбачуваність життєвих обставин. Із допомогою парадоксу Стентон сформулював питання про те, як його команда повинна діяти у складній ситуації. Він відчуває, що його противник опинився у лікарні у серйозному стані з його вини, але і припинити кампанію він не в змозі: *Richard, how do we run against this guy without running against him?* (1, 349). Афроамериканський священник Лютер Чарльз пояснює Генрі Бертону суперечливу ситуацію: чорношкіре населення США не може існувати з представниками білої раси, котрі не люблять їх, але не може існувати і без них: *We can't live with 'em, can't live without 'em* (1, 376). Ліббі висловлює свої думки парадоксально: “*I will destroy this village in order to save it*” (1, 470).

Олівія (Ліб, Ліббі) Холден з'являється лише у IV главі роману. В останній главі вона накладає на себе руки, іде з життя, не витримавши випробувань жорстокого, безжалісного світу. Психіка Ліббі порушена, перебування у лікарні дало лише часткове полегшення. Вона називає себе the Dustbuster – тобто завдання її полягає в тому, щоб дізнатися правду, докопатися до суті, збирати факти. Але саме ця правда убиває її. У мовленні Ліббі трапляється найбільша кількість зниженої лексики, вульгаризмів, лайливих слів, емоційність мовлення передається через найбільшу кількість випадків зміни у шрифті друкованого тексту, використовується ономапоєа для відтворення та імітації різноманітних звуків. Але водночас цей персонаж уособлює раними, слабку, люблячу душу, якій дуже хочеться до когось притулитися, кимось захоплюватися, когось ідеалізувати. Коли вона бачить справжнє обличчя дійсності, це руйнує її. Як і Генрі Бертон, Олівія Холден доходить висновку, що Джек Стентон не був досконалим, але він був найбільш талановитим політиком із усіх, кого можна було би зустріти. Кінець роману незвичайний. У ньому немає однозначної відповіді. Читачу залишається лише здогадуватися, чи дав Генрі Бертон згоду Стентону продовжувати працювати з ним чи ні. Читач

не знає, якою була ця остаточна відповідь, але й тут Стентон, переконуючи Генрі Бертона залишитись, приводить вагомні аргументи на користь позитивного рішення, силою своєї енергії намагається притягнути його на свій бік.

Висновки та перспективи подальшого дослідження у цьому напрямі. Роман «Основні кольори» характеризується різноманітністю лексики. Тут трапляються американізми, іноземні слова, розмовна та знижена лексика, вульгаризми разом із літературною лексикою. У романі використовується як узуальне, так і okazionalne вживання ФО. Твір написано від першої особи, оповідь здійснюється від імені Генрі Бертона, тобто роман є прикладом Ich-form. Стилістичною доміантою у романі є графічні засоби, котрі виконують функцію виділення на письмі різноманітних емоцій, підкреслюють основні думки, виділяють ключові речення, об'єднують частини тексту, стають засобами мовної характеристики персонажів. Серед інших видів стилістичних засобів треба згадати літоту, епітет, у тому числі зміщений, повтор, гіперболу, порівняння, парадокс. Перспективами подальших досліджень можуть бути аналіз типу оповіді, ролі синтаксичних засобів у тексті роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Galperin I. R. Stylistics: a manual / I. R. Galperin. – М. : Vyssaja skola, 1981. – 334 p.
2. Kukharenko V. A. A Book of Practice in Stylistics: a manual / V. A. Kukharenko. – Vinnytsia : Nova Knyga, 2000. – 160 p.
3. Nikolenko A. G. English Lexicology – Theory and Practice / A. G. Nikolenko. – Vinnytsia : Nova Knyga, 2007. – 528 p.
4. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. – 3-тє вид. стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
5. Вознюк Л. В. Англо-американські прислів'я та приказки (English-American Proverbs and Sayings) / Л. В. Вознюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
6. Словник художніх засобів і тропів / автор-укладач В. Ф. Святонець. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 176 с.
7. Kunin A. V. English-Russian Phraseological Dictionary / A. V. Kunin. – М. : Russky Yazyk, 1984. – 942 p.
8. Spears R. A. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. Special Edition / Richard A. Spears. – Lincolnwood : National Textbook Company, 1989. – 529 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Primary Colors. A Novel of Politics by Anonymous. – N.Y. : Warner Company, 1996. – 509 p.

ІЄРОГЛІФІЗАЦІЯ ЛІТЕРНИХ ЗНАКІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА IX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Сидельникова Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено літерні знаки французького письма IX – початку XXI століття з позиції ідеографії. Літери французького алфавіту трактуються як ієрогліфи. Застосовано фонетико-графічний аналіз текстів різних історичних періодів французької мови. Встановлено еволюцію перетворення фонографічного письма на ієрогліфічне.

Ключові слова: ієрогліф, ідеограма, фонограма, графема, літерний знак, графічна система, французька мова.

Сидельникова Л. В. Иєроглифизация буквенных знаков французского письма IX – начала XXI века. В статье исследуются буквенные знаки французского письма IX – начала XXI века с позиции идеографии. Буквы французского алфавита трактуются как иєроглифы. Использован фонетико-графический анализ текстов разных исторических периодов французского языка. Установлена эволюция преобразования фонографического письма в иєроглифическое.

Ключевые слова: иєроглиф, идеограмма, фонограмма, графема, буквенный знак, графическая система, французский язык.

Sydelynykova L. V. Hieroglyphics of the alphabetic signs of French writing of the IX – early XXI centuries. The article investigates the alphabetic signs of the French writing IX – early XXI centuries from an ideographic position. For the first time in Romance linguistics letters of the French alphabet are treated as hieroglyphics. In modern linguistics a new linguistic approach is formed that envisages a combination of phonographic and ideographic aspects. In this connection was necessary to study the evolution of the main tendencies alphabetic signs of French writing while considering the phonographic and ideographic aspects.

Key words: hieroglyph, ideogram, phonogram, grapheme, alphabetic sign, graphics system, French language.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне письмо кваліфікують як складний, багатогранний, поліфункціональний спосіб реалізації й фіксації усного мовлення в просторі та часі, що допускає різнопланове теоретичне й практичне переосмислення. Саме тому особливої актуальності в сучасній науковій парадигмі набувають дослідження взаємодії писемного та усного мовлення, взаємозв'язку графічного й фонетичного рівнів мови, писемності та вимови, що в багатьох мовах, зокрема й у французькій, набуває знакової функції та ускладнює невідповідність між звуковою формою мови, живим звучанням та історично зумовленою, сталою, консервативною графікою, орфографічною нормою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове обґрунтування специфіки функціонування літерних знаків у французькій алфавітній системі письма має тривалу історію, яка відображена в роботах В. Г. Гака [1], Г. Г. Крючкова [4], Н. Каташ [7], А. Шервеля [8], Л. Ю. Єрмоленко [3], І. О. Гунчик [2], О. В. Станіслав [6], О. А. Лабенко [5]. Дослідження цих авторів узагальнюють відомості про розвиток французького письма, а також дають ґрунтовну лінгвістичну інформацію про структуру й особливості функціонування орфографічних одиниць

французької мови. Зазначені розвідки призвели до нагромадження значної кількості підходів і напрямів до вивчення літерного знака, що ускладнило усвідомлення способів функціонування мови, історії її зародження, а також механізмів переходу одних графічних форм в інші.

Зазначимо, що всі згадані науковці зосереджували дослідницький вектор на вивченні особливостей функціонування одного з видів письма, як правило, фонографічного. Однак сучасній французькій мові притаманне поєднання різних типів письма. Водночас спостерігається тенденція до вкорінення саме ідеографічних елементів, які перетворюються на граматичні або лексичні морфограми, логограми, які набувають статус ієрогліфів. Саме тому в сучасній романістиці сформувався новий лінгвістичний підхід, який передбачає поєднання фонографічного й ідеографічного аспектів.

З огляду на те, що фонографія та ідеографія не лише співіснують у різних системах письма в тій чи іншій пропорції, а й вибудовуються в певну стадіально-історичну послідовність, постає необхідність у вивченні основних тенденцій еволюції літерних знаків французького письма, водночас враховуючи фонографічний та ідеографічний аспекти. Потреба в уточненні статусу алфавітного письма, виявленні його генези, вивченні функціональних особливостей літерних знаків у фонографічному й ідеографічному аспектах зумовила дослідження розвитку літерних знаків французької писемної мови із самого початку

її існування до сучасного стану. Таким чином, **актуальність** дослідження зумовлена оновленим науковим інтересом до функціонування літерного знака в системі французького письма, появою нового підходу до його вивчення, а саме з позиції ідеографії.

Мета статті – встановити мовні причини перетворення фонографічного письма французької мови на ідеографічне. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як виявлення основних літер-ієрогліфів французької мови, розкриття еволюції літери-фонограми в літеру-ієрогліф у французькому письмі IX – початку XXI століття.

Об'єктом дослідження виступають літерні знаки французької писемної мови. **Предметом** розгляду є еволюція системи літерних знаків французького письма IX – початку XXI століття у фонографічному й ідеографічному аспектах.

Під час діахронічного аналізу французької писемності IX – XVIII століть ми керувалися понятійним корпусом графічної лінгвістики, яка сьогодні ще перебуває в процесі становлення. Основними структурними одиницями графеміки є графеми, сукупність яких створює власну систему. У нашому дослідженні графема – це мінімальний змісторозрізняльний знак письма, який складається з конструктивних елементів (графів) та всередині графічної системи може відповідати звуку, звукосполученню, нулю звука або нелітерному знаку (підрядковому чи надрядковому). За своєю структурою графема може бути представлена однією літерою або сполученням літер. Отже, однолітерні (або прості) графеми отримали назву монографів, дволітерні – диграфів, трілітерні – триграфів, чотирилітерні – тетраграфів, п'ятилітерні – пентаграфів. У представленій концепції графеміки літера виступає як графема або як частина графеми, тоді як графема передає один звуковий відповідник (звук чи звукосполучення), а також слугує для розрізнення граматичних, семантичних конотацій, тобто виступає в цьому випадку ідеограмою, у більш вузькому значенні – ієрогліфом. Зауважимо, що в представленому дослідженні під *літерою-фонограмою* ми розуміємо графічний знак, який фіксує взаємовідношення між фонетичним і графічним щаблями мовної системи, а під *літерою-ієрогліфом* – складний знак або певний комплекс літер, що має традиційно-історично зумовлене значення. Ці літери втратили свої значення та застосовуються за традицією лише в складі конкретної графічної єдності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна французька графічна система вирізняється широким застосуванням літерних знаків як графічних маркерів, що відображають взаємозв'язок між орфографічною, фонетичною, граматичною та лексико-семантичною структурами мови, демонструючи в такий спосіб цілісність мовного континууму та взаємозалежність різних систем мови. Проте французька орфографія вживає літери як ієрогліфічні написання згідно з усталеною традицією, остаточно віддаляючи графічне слово від звукового. Розглянемо на конкретних прикладах етапи перетворення деяких графічних комплексів із літер-фонограм на літери-ієрогліфи.

У старофранцузькій мові монограф **h** передавав гортанний щілинний звук [h], який було запозичено з французької мови. Отже, у французькій мові IX – XIII століть існувала значна кількість слів французького походження з початковим **h**, наприклад: *haire* > від франс. *harja*, *hair* > від франс. *hatjan*, *herberge* > від франс. *heriberga*, *hardi* > від франс. *hardjan*, *hiauime* > від франс. *helm*. Водночас монограф **h** мав латинське коріння та використовувався, як правило, на початку слів, наприклад: *hume*, *hom* > від лат. *homo*, *honur* > від лат. *honor*, *honestet* > від лат. *honestus*, *herbus* > від лат. *herba*, *hor* > від лат. *hora*. Проте поряд із написаннями з вживанням графеми **h** існували й такі, які її не фіксували, наприклад: *omne*, *onor*, *ore*, *l'erbe*. Таке явище було зумовлене коливанням вимови гортанного [h].

У старофранцузьких текстах було знайдено декілька написань із монографом **h** у середині слова, наприклад: *trahir* > від лат. *tradere*, *ahan*, *ahaner* > від нар. лат. *afannare*, *esbahir* > від нар. лат. *batare* тощо. Останні приклади доводять, що літера **h** у деяких випадках виконувала функцію суто графічного знака, а отже, не мала фонетичного значення та виступала як діакритичний знак для того, щоб наочно продемонструвати, що певні голосні перебували в зйнанні.

У зв'язку з посиленням латинізуючого впливу на графіку французької мови в XIV – XV століттях графема **h** почала стало використовуватись у тих написаннях, де в старофранцузькій мові існували обидва варіанти (з літерою **h** або без неї). Зауважимо, що всі ці слова писалися з **h** згідно з латинською етимологією. Це явище вкотре доводить зародження етимологічного принципу написання слів у французькій графічній системі XIV – XV століть.

У середньофранцузькій графіці літера **h** продовжувала фіксувати окрему вимову літер, що перебувала в зйнанні: *envahir* > від лат. *invadere*, *souhait*, *dehaitier* > від франс. *haitier*. У французькій мові доби Відродження наявність графеми **h** зумовлювалась походженням слова: *harmonie* > запоз. з лат. *harmonia*, *hippodrome* > запоз. з лат. *hippodromus*. Зауважимо, що зазначена літера з XVI століття поступово зникає з вимови незалежно від походження, проте зберігається на графічному рівні, а отже, перетворюється на ієрогліф.

Монограф **p** зі старофранцузького періоду виступав графічним аналогом губного проривного звука [p]. Він, як правило, писався на початку слова або складу: *poblo* > від лат. *populus*, *pulcella* > від лат. *puella*, *capele* > від нар. лат. *cappa*, *suspir* > від лат. *suspiare*. У середньофранцузькій мові літера **p** була відновлена в деяких словах згідно з латинською етимологією, наприклад: *reçoipt* > від лат. *recipere*, *septaine* > від христ. лат. *septimana*, *décevoir* > від лат. *decipere*. З XVI століття спостерігалась тенденція до випадіння з вимови кінцевого **p**. Проте це фонетичне явище не фіксується графікою. Графічні форми таких слів залишаються без змін. Так, наприклад, губний звук [p] спочатку став німим після [m] у слові *champ*, а згодом, у XVII – XVIII століттях, і в інших словах, зокрема: *coup*, *beaucoup*, *drap*, *trop*.

Графема **s** наприкінці слів та всередині перед приголосною також почала зникати з вимови

з XIII століття. Проте графіка слів залишалась незмінною. Отже, монограф *s* усередині слів виконував функцію графічного знака, наприклад: *espine* > від лат. *spina*, *forest* > від нар. лат. *forestis*, *destrier* > від нар. лат. *destrugere*. У середньофранцузькій мові літера *s* продовжувала виконувати ті ж функції, що й у попередній період, зокрема, тривале та стійке зберігання невимовного *s* усередині слів. У ранньофранцузькій мові літера *s* наприкінці слів повністю стала «німою». Вона з'являлась у вимові лише перед словом, яке починалось із голосного, проте її фонетичним еквівалентом став [z].

Монограф *t* в старофранцузькій мові розвивається як перехідний звук у групі *sr*, наприклад, у дієслові *estre*. З ранньофранцузького періоду кінцеве *t* зникає з вимови, проте зберігається в написанні багатьох слів, зокрема: *doigt*, *toit*, *droict*, *l'appetit*, *la forest*. Зазначена літера також зникає з вимови в закінченні *-ment*, після диграфів *an* або *en*, а також у дієслівній флексії *-ent*. Наведемо декілька прикладів подібних написань: *gant*, *fondement*, *volent*. Зауважимо, що графема *t* у флексії *-tion* прочитувалась як [sjō] та мала синонімічний еквівалент *-cion*, наприклад: *condicion*, *consideracion*, *suspicion*.

Застосування монографа *x* не було характерним явищем для старофранцузьких текстів. У більшості прикладів використання зазначеної графемі пояснюється збереженням графіки латинського слова-етимона, а отже, такі написання можна назвати етимологічними. Монограф *x* можна було зустріти як наприкінці слів (наприклад: *rex* > від лат. *rex*, *regem*, *dux* > від лат. *dux*, *ducem*, *felix* > від лат. *felix*, *iicis*, *voix* > від лат. *vox*, *six* > від лат. *sex*, *croix* > від лат. *crux*, *crucem*, *exill* > від лат. *exilium*, *excidium*), так і всередині слів (наприклад: *oixur* > від лат. *uxorem*, *luxure* > від лат. *luxuria*, *surrexion* > від лат. *surexi*). В окремих випадках старофранцузькі поети використовували монограф *x* для написання слова *Dieu*. На нашу думку, такий графічний засіб, що виник у результаті скорочення буквсполучення *us*, мав ідеографічний характер, а сам монограф виступав як суто графічний знак. Зауважимо, що замість групи приголосних *us*, яка часто зустрічалась у латинських текстах, писарі або переписувачі для скорописного письма застосовували спеціальну лігатуру, тільки схожу на літеру *x*. Так, наприклад, замість *chevaus* почали писати *chevax*. У XIV столітті було втрачено значення знака *x*, оскільки його часто плутали з літерою *x* та перед ним стали писати *u*, яку вважали випущеною. Саме тому в сучасній орфографії ми маємо такі написання, як *cheveux*, *choux*, *beaux*, *chevaux* тощо.

У середньофранцузькій мові також існували етимологічні написання з використанням літери *x*, як правило, це були слова на *-exe*, *-exc*: *exemplaire* > від лат. *exemplum*, *excellent* > від лат. *excellere*, *excepter* > від лат. *exceptare*, *exécution* > від нар. лат. *executorius*, *excès* > від лат. *excessus*. Слова, які були запозичені з латини в XIII – XVI століттях, зберігали графему *x* та являли собою суто етимологічні написання: *dextre* > запоз. з лат. *dextera*, *excéder* > запоз. з лат. *excedere*, *phénix* > запоз. з лат. *phoenix*, *inexorable* > запоз. з лат. *exorabilis*, *exagone* > запоз. з лат. *hexagonus*.

Варто зазначити, що в сучасній французькій мові фіналь *x* у словах *chaux*, *toix* не вимовляється, оскільки вони являють собою історичні написання, залишки давньої форми множини іменників. Цим фактом пояснюється невимовний характер цієї орфограми в наведених лексемах. Етимологічно або традиційно німа *x* пишеться наприкінці ряду слів (*paix*, *choix*, *faix*, *croix*, *reflux* та інших) і залишається незмінною під час утворення множини (*une noix/ les noix* тощо). Такі випадки вживання монограми *x* можна також віднести до ієрогліфічного типу письма.

Графема *ai* відображала відкритий звук [e], який є результатом стягнення відповідного ранньостарофранцузького дифтонга [ai], що у свою чергу бере початок від латинського звука [a]. Наведемо декілька прикладів: *raisun* > від лат. *rationem*, *maison* > від лат. *mansionem*, *taisir* > від лат. *tacere*, *laisier* > від лат. *laxare*, *faire* > від лат. *facere*. Отже, у зв'язку зі стягненням дифтонга [ai] у відкритий звук [e] сполучення літер *ai* до кінця XI століття стало графічним аналогом сучасного французького звука [e].

Поява диграфа *ai* у французькій мові також зумовлюється переходом наголошеного [a] у відкритому складі в [e] (*clarum* > *cler*). В епоху етимологізації французького письма вже існує написання *ai* використовувалось у цих випадках для фіксації [e], що зближало ці слова з іншими того ж кореня, де зберігалось *a* (*clair/clarté*). Отже, написання з диграфом *ai* були етимологічними.

Варто зазначити, що, незважаючи на зазначені фонетичні трансформації, графіка слів із диграфом *ai* залишалась незмінною впродовж усього еволюційного розвитку графічної системи французької мови.

У сучасній французькій системі письма графічний комплекс *ai* може вважатись ієрогліфом, оскільки жодна з літер не відповідає зазначеному звуку та пишеться винятково згідно з історичним принципом. Пояснити написання з диграмою *ai* можливо лише морфологічним принципом, оскільки в сучасній мові незалежно від походження вони часто можуть бути виявлені завдяки чергуванню з [a]: *clair/clarté*, *chair/charnier*, *carnier*, *carnassier*, *paix/pacifique*, *palais/palatal*, *aigu/acuité*, *fait/facteur*, *extraire/extraction*, *lait/lacté*, *notaire/notariat*, *taire/tacite*, *raison/ration*, *je sais/ nous savons*.

Дволітерний комплекс *gu* в старофранцузькій період був графічним відповідником задньоязикового лабіалізованого звука [gw], який перетворився наприкінці XIII століття на проривний [g]. Написання, що містили зазначену графему на початку слів, мали франсійське походження, наприклад: *guarir* > від франс. *warjan*, *guere* > від франс. *werra*, *guise* > від франс. *wisa*, *esgarder* > від франс. *wardón*. Слова з кінцевим диграфом *gu* мали латинське коріння, наприклад: *lenngue* > від лат. *lingua*, *longue* > від лат. *longum*. У французькій графічній системі XIV – XV століть графема *gu* на початку слів та перед наступним голосним почала відображати проривний [g]. Отже, із середньофранцузької мови графіка слів зі сполученням літер *gu* залишається незмінною незалежно від походження: *guette* >

від франс. *wahtôn, orgueil* > від франс. *urgôli, gueule* > від лат. *gula, rigueur* > від лат. *rigor, vigueur* > від лат. *vigor*.

Фіксуючи проривну фонему [g] в сучасній французькій мові, знак *u* в цій графемі виконує діакритичну функцію, він залишається німим і відокремлює літеру *g* (*guerre, guitare, longue, bête*). До цієї категорії належать дієслова на *-guer (fatiguer)*, які зберігають цю диграму в усіх відмінках, проте в їхніх дериватах перед *a, o*, літера *u* випадає: *intrigant/intrigant, fatigant/fatigant, navigant/navigant*. Таким чином, диграма *gu* в сучасній французькій мові є морфограмою, а також відображає ієрогліфічний принцип письма.

У ході аналізу текстів старофранцузької й середньофранцузької мови було з'ясовано, що диграф *au* є результатом вокалізації *l* перед *a* або *u*. Він відображав у зазначені періоди відповідний дифтонг [au], наприклад: *haut* > від лат. *altum, autre* > від лат. *altrum, aurel* > від лат. *altarem, sauc(s)elet* > від лат. *salsa, sauf* > від лат. *salvus*. У французькій мові XVI століття простежувалась тенденція до скорочення дифтонга *au*, який відображався відповідним диграфом, у монофтонг [ø] через проміжну стадію – дифтонг [ao]. Таким чином, у зазначеному випадку графічна форма слів залишалась незмінною, тоді як фонетичний відповідник змінив своє значення.

Триграма *eau* була графічним аналогом старофранцузького трифтонга [eau (eaw)], наприклад: *beau* > від лат. *bellum, heaume* > від франс. *helm, ceaus* > від лат. *ecce+iste, tonnel (eau)* > від нар. лат. *tunna*. Як показують приклади, триграф *eau* був фонограмою, оскільки передавав відповідний трифтонг, який виник за рахунок вокалізації *l* у старофранцузькій мові, а також морфограмою, оскільки фіксував множину різних частин мови, що, як правило, в однині мали закінчення *-el*. В епоху

Відродження трилітерний ГК *eau* перетворився на дифтонг [eo], зберігаючи свою графічну форму. Наприкінці XVIII століття в новофранцузькій мові дифтонг [eo] – результат стягнення трифтонга [eau] – трансформувався в закритий звук [ø]. Водночас зауважимо, що протягом XVII – XVIII століть ще спостерігалось певне коливання в його вимові. Проте графічна форма слів залишалась незмінною, а отже, на графічному рівні зазначені фонетичні зміни не знайшли відображення.

Таким чином, представлені в статті графічні комплекси втратили зв'язок форми зі змістом та тяжіють до ієрогліфічного письма, де більшість графем застосовуються згідно з історико-традиційним принципом.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Як показують результати проведеного дослідження еволюції літерних знаків французького письма IX – початку XXI століття, фонографічне письмо не може повністю й цілісно відобразити всю повноту інформації, усі тонкощі мовної системи. Саме тому французька писемність протягом історії свого становлення використовує літери як ієрогліфи та символи. Отже, розвиток письма спрямовується в зворотному напрямі: *літери* → *ідеограми* → *ієрогліфи*. Основною причиною цієї еволюції є перетворення функціонального навантаження літерного знака: від позначення лише звуків мовлення до передачі граматичних, лексичних і семантичних відношень, а із часом – до відображення цілісного візуального образу та абстрактного поняття, ідеї.

Результати представленої розвідки дають змогу окреслити перспективи подальшого дослідження літерного знака в ідеографічній площині. Зокрема, вартий уваги аналіз літери-символу у французькій концептосфері, її впливу на свідомість людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. Французская орфография / В. Г. Гак. – М. : КомКнига, 2006. – 240 с.
2. Гунчик І. О. Ідеографічні тенденції розвитку французького алфавіту / І. О. Гунчик, М. В. Гунчик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 8. – С. 388–391.
3. Єрмоленко Л. Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові / Л. Ю. Єрмоленко. – К. : Видавель Карпенко В. М., 2005. – 220 с.
4. Крючков Г. Г. Современная орфография французского языка / Г. Г. Крючков. – К. : Высшая школа, 1987. – 184 с.
5. Лабенко О. А. Орфографічні особливості омонімів сучасної французької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. А. Лабенко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
6. Станіслав О. В. Функціональні характеристики нелітерних знаків французької орфографії : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. В. Станіслав ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 181 с.
7. Catach N. L'orthographe française / N. Catach. – Paris : NATHAN Université, 1996. – 328 p.
8. Chervel A. La grammaire traditionnelle et l'orthographe / A. Chervel // Langue française. – Paris, 1973. – № 20. – P. 86–96.

УДК 81'42(045)

ЖАНР ПРОПОВІДІ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ БЛИЗЬКО- І ДАЛЕКОСПОРІДНЕНИХ МОВ)

Смирнова М. С.

Маріупольський державний університет

У статті проаналізовано жанр православної проповіді у церковно-релігійному дискурсі. Розглянуто проповідь як мовленнєвий жанр, зокрема, її композицію, зміст, завдання; надано класифікацію та визначено етноспецифічні особливості православної проповіді ХХ століття в англійській, новогрецькій, українській та російській мовах.

Ключові слова: православна проповідь, церковно-релігійний дискурс, етноспецифіка жанру.

Смирнова М. С. Жанр проповіді в церковно-релігійному дискурсі (на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов). В статті аналізується жанр православної проповіді в церковно-релігійному дискурсі. Розглядається проповідь як речовий жанр, в частині, її композиція, зміст, завдання; представлена класифікація та розглянуті етноспецифічні особливості православної проповіді ХХ століття в англійській, новогрецькій, українській та російській мовах.

Ключевые слова: православная проповедь, церковно-религиозный дискурс, этноспецифика жанра.

Smyrnova M. S. Sermon as a genre in church and religious discourse (based on closely- and far-related languages). The article presents the general characteristics of the genre of sermon in church and religious discourse (based on closely- and far-related languages). Sermon is analyzed as a speech genre; its composition, the content as well as the strategies of the sermon have been considered; the classifications and the specifics of the Orthodox sermon of the twentieth century in the English, modern Greek, Ukrainian and Russian languages are analyzed.

Key words: Orthodox sermon, church and religious discourse, ethnospecifics of the genre.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Визнання дискурсу найважливішою категорією міжособистісного спілкування поставило на порядок денний комунікативної лінгвістики проблему базової одиниці комунікації, яка б об'єднувала різноманітні мовленнєві акти, і на таку роль претендує мовленнєвий жанр, зокрема жанр проповіді [2, 175]. Антропоцентричне мовознавство спирається на поняття мовленнєвого/комунікативного жанру як одного з найефективніших пояснювальних механізмів для вивчення ситуацій використання мови, механізмів породження та інтерпретації мовлення. Врахування таких важливих параметрів, як ситуація та сфера спілкування, стиль, інтенціональний фактор, форма мовлення, у тому числі способи оформлення початку та кінця мовлення, передача ініціативи в діалозі, а також стратегії і тактики ведення комунікації вигідно відрізняє поняття мовленнєвого жанру від одиниць мови, які осмислюються поза ситуацією спілкування, та від мовленнєвих актів, які осмислюються як елементи цієї ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до феномена православної проповіді підтверджується численними дослідженнями її мовної, смислової і комунікативної специфіки: православному проповідь докладно розглянуто з позиції риторики (А. К. Михальська); досліджено мовну організацію звучання православної проповіді і молитви

(О. А. Прохвятилова); виявлено специфіку релігійно-повідницького стилю в аспекті функціонування лексичних одиниць, що співвідносяться з моральними концептами (І. М. Гольберг); обґрунтовано відмінності в дискурсі проповіді і церковно-релігійного послання (М. Б. Расторгуєва); здійснено зіставлення значень лексем у текстах проповіді й у світській мові, надано аналіз лексичних, морфологічних і синтаксичних особливостей текстів проповіді як стилістичних показників (І. А. Крилова); проповідь осмислено як полілог (К. А. Кузьміна); уперше проведено дослідження православної проповіді як жанру релігійного стилю російської мови на основі категоріально-текстового підходу до жанрово-однорідних мовних творів (Т. В. Іцкович); визначено стилетворчу характеристику сучасної православної проповіді (О. А. Масурова); сучасна православна проповідь описана в когнітивно-прагматичному аспекті з одночасним виявленням інваріантної комунікативної стратегії проповідника (Г. А. Савін); визначено методичку практичного освоєння проповіді (Т. А. Шубіна); використання російської мови в текстах православних проповідей розглянуто за лінією мова – процес – продукт (В. А. Бурцев) тощо. **Актуальність** вивчення православної проповіді у прагматичному ключі на матеріалі близько- та далекоспоріднених мов зумовлена відсутністю таких комплексних досліджень, а також є у використанні багатогранного підходу до аналізу мовлення православних проповідників, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих та соціальних сфер знання.

Метою статті є надання загальної характеристики жанру проповіді у церковно-релігійному дис-

курсів на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) встановити змістові, функціональні та композиційні особливості православної проповіді як мовленнєвого жанру; 2) проаналізувати спільні та відмінні особливості побудови православної проповіді у близько- та далекоспоріднених мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із комунікативної позиції проповідь – це фундаментальний первинний мовленнєвий жанр релігійної комунікації, який має дидактичну спрямованість [12, 97]. Церковна проповідь – це мовленнєвий жанр релігійно-повчального характеру, з якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння. Церковна проповідь є первинним і центральним жанром релігійної комунікації, який належить до релігійного дискурсу (Л. П. Крисін; О. А. Крилова; Н. Б. Мечковська). До того ж у проповіді «релігійний дискурс певним чином змикається з педагогічним» [8, 205; 10, 110]. Крім того, проповідь можна також назвати інтертекстом, тому що вона поєднує в собі властивості інституційного та буттєвого типів дискурсу, що реалізується переважно в усній формі безпосередньо в храмі або опосередковано через засоби масової інформації [7, 3]. Храмова проповідь, зазвичай, містить різноманітні елементи інших текстів: уривки із книг Святого Письма, цитати Отців Церкви, приклади з життєвої літератури, образи, запозичені з художніх творів. Проповідь обов'язково має адресата, вона розрахована на парафіян конкретної громади, а також має просторові і тимчасові межі. Основною частиною проповіді є жанр повчання, який може успішно реалізуватися за некритичного сприйняття віруючим текстом проповіді та довірливим ставленням до авторитету духовного пастира та Церковних догматів. Особливістю проповіді є її проголошення рідною та доступною для мирян мовою. Проповідь вводить слухача в простір полілогу: він діалогізує не тільки із самим собою і навколишнім світом, але і з Богом. Проповідь як вид релігійного спілкування є монологічним висловленням проповідника, зверненням до пастви. Проповідь – це і «безпосередня релігійна дія, і «метадискурс» про релігію. Вона – мова про Бога і до Бога, і в гомілетичі розглядається, у якому значенні вона є словом від Бога» [8, 5].

Зміст проповіді пов'язаний із реалізацією її основного завдання – «повідати і роз'яснити тим, хто чує вчення Ісуса Христа» [8, 5]. Тематика проповіді визначається Щорічним колом, що відображає хронологічний порядок, у якому протягом цілого року відбувається в церкві богослужіння на честь святих і великих церковних подій [5, 21]. Проповідь у православ'ї характеризується жорсткою прив'язкою до тексту джерела; під час проповіді трактуються деякі фрагменти тексту Писання. Обов'язковою ознакою православної проповіді є певний набір цитат і алюзій, звернення до прецедентних текстів, тоді як католицька та протестантська проповідь відрізняються деякою свободою від тексту джерела, з одного боку, і чіткою тематичною спрямованістю – з іншого (регулюється соціальним контекстом) [3, 209].

Серед функцій проповіді виділяють соціально-орієнтуючу (ідеологічну) функцію, яка є основною, бо в гомілетичі світоглядні основи та ціннісні орієнтації аудиторії є предметом, а вплив на мотивацію поведінкових актів – безпосереднім завданням. Культурно-освітня функція представлена у проповіді меншою мірою, хоча і вона присутня, особливо у своєму етичному складнику (наприклад, трактат Василя Великого «Про те, як молоді люди можуть отримати користь з язичницьких книг»). Дидактична функція проповіді формується завдяки корпусу сакральнo-богослужбової та церковно-релігійної лексики, а також високої частотності імперативних дієслівних форм. Експресивна функція створюється завдяки концентрації слів, що мають книжне і високе емоційно-експресивне забарвлення, використанню архаїчних синтаксичних конструкцій, а також скупченню зображально-виражальних засобів (лексичних контактних і дистантних повторів, синтаксичного паралелізму, антитез, порівнянь, метафор, епітетів). Однією з основних функцій проповіді як типу публічного виступу визнається апелятивна функція, суть якої полягає у зверненні проповідника до слухачів з метою формування у них визначеної позиції і вчинення певних дій [7, 54]. Крім того, у межах релігійного дискурсу проповідь виконує також загальнодискурсивні функції: інформативну, метамовну і орнаментальну.

Ораторське мистецтво в духовній сфері бере свій початок із перших століть появи християнства. Відомий заклик «Покайтеся, бо наблизилось Царство Небесне!» вважається першою християнською проповіддю, виголошеною самим Ісусом Христом. Першим «професійним» християнським проповідником можна вважати Оригена (185–254), із часу якого «проповідь починає розумітися як духовне ораторство, як мистецтво – плід не тільки Божого натхнення, а й особистих обдарувань, освіти і зусиль самого проповідника» [3, 204]. У середньовічному західному християнстві на техніку проповіді не звертали спеціальної уваги. Один із отців західної церкви папа Григорій Великий у «Пастирському правилі» (591) писав: «Кого Господь наповнив, того він негайно робить красномовним» [6, 2]. Першим досвідом викладу правил церковного красномовства у вітчизняній риторичній традиції стала праця ректора Києво-Могилянської колегії архімандрита Іонікія Галятівського «Наука, альбо способ изложения казаня» (1665), де подано способи складання проповідей на різні свята і випадки, а також вказано, із яких частин будується проповідь: «екзордіум (вступ), нарація (розповідь) і конклюдія (висновки)».

Церковна проповідь розвивалася в кількох напрямках: 1) риторичному – необхідною умовою вважалося донесення істин Богоодкровення до свідомості слухачів – використання прийомів і засобів, акумульованих риторикою (дослідники цього напрямку І. П. Триодін, А. В. Говоров, М. А. Чепік); 2) антириторичному – відкидає риторичну як основу проповіді, головною умовою успіху проповідництва полягає в духовному образі пастира, наголошується на тому, що проповідницький склад повинен бути простий, небагатослівний, не повинен запозичувати люд-

ських прикрас, хіба тільки для того, щоб зрозуміліше представити Божественну істину, у проповідях немає місця для філософських абстракцій, риторичних ширянь і віршів, бо все це людське, а не Боже [6, 5] (дослідники цього напрямку Я. К. Амфітеатрова, Н. І. Барсова, Н. А. Фаворова та ін.). Видатні гомілетичні XX сторіччя Г. І. Булгаков, В. Ф. Певницький, М. М. Тареев, А. І. Юр'ївський вказують на те, що проповідник має використовувати елементарні основи ораторського мистецтва. За свідченням архієпископа Аверкія (Таушева), «сила ораторства не у зовнішній штучності, а у внутрішній енергії та правді слова» [1, 11–12].

Єдиної класифікації церковної проповіді немає. Аналіз низки праць переконує в тому, що дослідники поділяють церковну проповідь за 1) *часовим критерієм* (діахронічна, синхронічна, діахронічно-синхронічна) [9, 127]; 2) *функціональним критерієм* (догматична (апологетична), морально-практична, священно-історична, екзегетична (гомілія), повчальна, житійна, похвальна) [11, 275]; 3) *змістовним критерієм* (церковно-суспільна, екуменічна, святкова); 4) *способом викладення* (аналітична та синтетична).

Традиційна класифікація пов'язана з ім'ям архієпископа Аверкія (Таушева), який у «Посібнику з гомілетики» за формою виділяє чотири жанри проповіді: 1) *Гомілія*, або пояснювальна бесіда, яка ставить своїм завданням пояснення Святого Письма; 2) *Слово*, що бере свій зміст з ідеї церковного року; 3) *Катехизичне повчання*, яке викладає елементарні уроки віри, моралі і богослужіння; 4) *Проповідь*, що зветься *публіцистичною*, яка відповідає на питання сучасності і вихідною точкою для себе має новітні погляди, модні віяння і хвороби сьогодення.

Традиційна проповідь композиційно складається зазвичай із шести частин (*зачину, вступу, інформативно-оповідної частини, інтерпретувальної частини, висновків, закінчення*), які відрізняються одна від одної як у плані змісту, так і в плані вираження. Для вступу характерний традиційний стійкий фразеологізований початок – посвята Богові (в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа), привітання, побажання, зазначення тематики православної проповіді. Основна частина православної проповіді репрезентує поєднання наративно-аналітичного змісту. Для висновків характерні такі мікрожанри: заклик, побажання, обіцянка, молитва і їх різне комбінування. Композиція проповіді будується з урахуванням жанрово-типової авторської інтенції. Подамо типову схему тематичного розгортання проповіді. Спочатку вводиться ситуативна предметна тема, яка вказує на привід виголошення саме цієї проповіді. Потім реалізується предметно-сакральна тема, основана на текстах Святого Письма і богослужбових книг, оповідання про реальні події з життя Ісуса Христа і святих. Після тематичного опрацювання предметно-сакральної теми здійснюється перехід до духовної теми – тлумачення глибинного сенсу проголошених подій. Профана тема є факультативною і в логічній структурі тексту використовується як аргумент або ілюстрація до аргументу. Закінчується проповідь композиційним блоком, у якому зливаються воедино

духовна і ситуативна теми. Названі вище композиційно-тематичні фрагменти групуються в композиційні блоки тексту. Різниця таких комплексів приводить до композиційної варіативності проповідей [4, 12–14].

Так, можна стверджувати, що православна проповідь характеризується дидактичністю і широкими можливостями впливу на свідомість адресата, сприяє формуванню моральних понять.

Проведений аналіз свідчить, що не можна стверджувати, що православна проповідь представляє гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її будови для всіх мов. Інтегруючи всі відомості про проповідницький канон, з одного боку, бачимо наявні основні стійкі, повторювані у всіх текстах ознаки, які у своїй сукупності формують ту категорію, яку можна визначити жанровою моделлю проповіді. З іншого боку, гомілетичні правила містять чіткі рекомендації пастирєві про ті мінімальні догматичні знання, які він повинен безпомилково використовувати у своїй практиці. Ці рекомендації і є канонічними постановами Вселенської Церкви. Серед *спільних* для всіх мов *особливостей побудови проповіді*, виділяємо такі: 1) предмет – сукупність будь-яких явищ духовного життя: вчення про Бога, про матеріальне і духовний світ, про чесноти і пристрасті людські тощо; 2) тема – ідея, із якої випливає весь зміст проповіді; 3) матеріал – дані, які дають підставу говорити про обраний предмет або явище; відбір матеріалу визначається темою проповіді; 4) схема побудови проповіді: звертання; вступ; виклад (обґрунтування головної думки або теми проповіді); висновки, що мають практичний характер і безпосереднє відношення до життя пастви; висновок, який включає знову звернення, підбиття підсумків; 5) невідмінний змістовий елемент – звернення до адресата, який демонструє головну властивість жанру проповіді – псевдодіалогізм; 6) підвищена імпресивність нерідко реалізується як сугестивність.

Нами засвідчені *відмінності* у побудові проповіді в різних досліджуваних мовах. Так, однією з умов побудови проповіді є її чіткий та лаконічний виклад – «просто і по справі», уникнення багатослів'я, якої дотримуються переважно українські проповідники. Однак для англійської мови є характерним уживання простих синтаксичних структур: (1) – *The problem with the world today is the lack of obedience in it. It remains for the faithful of Christ's Orthodox Catholic Church to launch a front on this problem. It must be attacked and conquered. We must begin by obeying our parents* (Rev. Robert E. Lucas).

Гомілетика вчить не експлікувати власне «Я», зводити його до рівня «МИ», таким чином прирівнюючи себе до пастви і навіть вважаючи себе біля її ніг, однак, персональне «Я» широко використовують у випадках, коли: 1) проповідь виголошено духовним старцем (у російській мові: (2) – *Сегодня, с благословения Божия, я продолжу беседу прошлого воскресения, в которой мы разбирали вопрос, нужна ли вера в Церковь. Я говорил вам, что теперь вырабатывается совершенно новое мировоззрение, в котором не будет ни одного атома веры* (еп. Григорий (Лебедев));

2) англомовний проповідник апелює до прикладів із власного життя: (3) – *I have had the custom of going around all the rooms of my house with a censer, with all the rest of the family carrying candles and singing the Theophany Troparion, to bless everything with holy water on a regular basis. I do not do it as much anymore – I guess I am more distracted and busy than I should be – but this is an important task* (Priest Seraphim Holland); 3) грекомовний проповідник ілюструє дебати у голові людини від першої особи однини: (4) – *Δεν σου δίνω αυτό που θέλεις, δεν μπορεί να γίνει αυτό που ζητάς, δε σε συμφέρει να γίνει αυτό γι' αυτό και γι' αυτό το λόγο, όχι δεν μπορεί να γίνει αυτό, υπάρχουν προβλήματα και συνέπειες* (Μητρ. Γερβθεός Βλάχος).

Серед гомілетичних настанов також є заборони: порушувати теми щодо мирських інтересів, висвітлювати в проповіді події суспільно-політичного характеру і давати їм оцінку та ін. Порушення останньої заборони засвідчено у проповідях деяких російсько- та українськомовних священнослужителів ХХІ століття, а також у деяких зразках проповідей, пов'язаних із трагічно-історичним контекстом й соціальними викликами сьогодення: (5) – рос. *Но эту ситуацию создают не те люди, которые воюют, а те, которые являются причиной этой войны. Это братоубийственная война. И поэтому Церковь, как и после революции 1917 года, сейчас призывает примириться друг с другом, простить друг друга* (митр. Онуфрий). Для українськомовної проповіді характерна наочність описів і простих порівнянь, відсутність складної богословської термінології, цитування переважно Священного Писання, зокрема Євангелія, частотність уживання однорідних членів речення та використання анафори, парافразу: укр. *Різдво! Мир і благовоління в людських серцях. Воно стало початком нового життя, нових стосунків між Богом і людиною, між всіма людьми. Тепер непотрібно більше взивати разом з Давидом: «Господи, покажи мені шлях, яким мені потрібно іти»* (митр. Володимир Сабодан). Для російськомовної проповіді на всьому історичному шляху розвитку з метою вираження динаміки досягнення християнських засад характерна різноманітна побудова комплексів «питання – відповідь», уведення в текст проповіді риторичних запитань, звертань, вигуків,

які покликані дати оцінку змальовуваним явищам, а також цитування тексту Святого Письма і творів отців Церкви: (7) – рос. *Глубоко и чудесно это таинство!... Облеклись ли мы во Христа? Спросим себя и размыслим о сем искренно. А если не облеклись, то мы и не Христовы. Ибо Апостол говорит, что кто Духа Христова не имеет, тот и не Его* (св. прав. Иоанн (Кронштадтский)).

У проповіді англійською мовою речення побудовано таким чином, щоб максимально полегшити їх сприйняття на слух: прості речення переважають над складними, складносурядні більш активно використовуються за складнопідрядні. Звертає на себе увагу значна кількість однорідних членів, всілякі повтори і паралелізми, інверсовані конструкції, вживання різноманітних образних засобів, таких як метафори, порівняння, епітети, гіперболи тощо: (8) – *As we become more pure, He reveals more of His purity to us. And we ascend like eagles! That is the meaning of Theophany. That is the meaning of the illumining* (Priest Seraphim Holland).

Для проповіді грецькою мовою характерні складні розгорнуті конструкції з рядами підрядних компонентів, порівнянь, уточнень, звертань, цитувань, і все це може містити одне речення: (9) – *Ακολουθεί η τρίτη Ευχή, που απευθύνεται κι αυτή στο δεύτερο Πρόσωπο της Υπερουσίου Τριάδος, που είναι «η πηγή που πάντοτε και ασταμάτητα αναβλύζει ζωή και φως, η δημιουργική Δύναμη που είναι αιώνια όπως ο Πατέρας, Εσύ που εκπλήρωσες κατά τον καλύτερο τρόπο, πανέμορφα, ό,τι χρειαζόταν για τη σωτηρία των ανθρώπων», Ιησούς Χριστός, που έλυσε τους άλυτους δεσμούς του θανάτου και έσπασε του άδη τα κλειδιά και...»* (Μητροπολίτου Προκωνήσιου Ιωσήφ).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз дає можливість говорити про жанр проповіді як канон у розумінні його як переліку основних жанрових ознак – стійких, повторюваних у всіх текстах показників, що визначають жанрову модель проповіді для чотирьох мов.

Перспективою дослідження вбачаємо проведення компаративного аналізу інших зразків релігійного дискурсу на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверкий (Таушев), архиеп. Руководство по гомилетике / архиеп. Аверкий (Таушев). – М. : Изд-во Православ. Св.-Тихон. богосл. ин-та, 2001. – 44 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : [моногр.] / Е. В. Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
4. Ипатова С. Н. Церковно-проповеднический стиль русского языка XIX века (на материале творчества Святителя Игнатия) : дис. ... канд. филол. наук / С. Н. Ипатова. – Вологда, 2004. – 234 с.
5. Звездин Д. А. Православная проповедь как жанр церковно-религиозного стиля современного русского литературного языка / Д. А. Звездин. – Челябинск : ЧГУ, 2012. – 201 с.
6. Куклев В. В. Проповедь в гомилетике и лингвистике / В. В. Куклев // Изв. ПГПУ им. В. Г. Белинского. – Пенза, 2012. – № 27. – С. 27–31.
7. Малин И. И. Современная православная проповедь как интертекст / И. И. Малин // Язык, культура и общество в современном мире : междунар. науч. конф. – Н. Новгород : НГЛУ, 2012. – С. 3.
8. Мечковская Н. Б. Язык и религия : лекции по филологии и истории религий / Н. Б. Мечковская. – М. : ФАИР, 1998. – 352 с.

9. Прохватилова О. А. Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : дис. ... д-ра филол. наук / О. А. Прохватилова. – Волгоград, 2000. – 495 с.
10. Тахтарова С. С. Стратегия аргументативного убеждения в религиозном дискурсе / С. С. Тахтарова // Аргументативная риторика в практике политического, делового и административно-правового общения : материалы интернет-конф. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://iconf.vgi.volsu.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=86:2010-05-11-10-30-58&catid=38:2010-04-05-09-37-25&Itemid=55/.
11. Триодин И. П. Принципы красноречия и проповедничества / И. П. Триодин. – Екатеринославль : тип. С. И. Барановского, 1915. – 246 с.
12. Юрьевский А. Гомилетика, или Наука о пастырском проповедании слова Божия / А. Юрьевский. – К. : Киев. тип. Ун-та св. Владимира, 1903. – 495 с.
13. Ярмульская И. Ю. Дидактическая направленность современных церковных посланий / И. Ю. Ярмульская // Вестн. ВолГУ. Сер. 9. – 2003/2004. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 97.

УДК 811.111:502(075.8)

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ЕКОЛОГІЇ

Сологуб Л. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто провідні прагмалінгвістичні риси сучасного підручника з екології як домінантного жанру науково-дидактичної комунікації. Особливу увагу приділено його композиційній структурі, представлено його жанрограму.

Ключові слова: жанр, науково-дидактична комунікація, підручник з екології, комунікативна гетерогенність, жанрограма.

Сологуб Л. В. Прагмалінгвістическая характеристика современных учебников по экологии. В статье рассматриваются главные прагмалінгвістические характеристики современного учебника по экологии как доминантного жанра научно-дидактической коммуникации. Особое внимание уделяется его композиционной структуре, представлена его жанрограмма.

Ключевые слова: жанр, научно-дидактическая коммуникация, учебник по экологии, коммуникативная гетерогенность, жанрограмма.

Solohub L. V. Pragmalinguistic features of modern textbooks on ecology. The given article focuses on the pragmalinguistic features of modern textbooks on ecology as a dominant genre of scientific-didactic communication. Special attention is drawn to its compositional structure, its genrogram is presented.

Key words: genre, scientific-didactic communication, textbook on ecology, communicative heterogeneity, genrogram.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Лінгвістика ХХІ ст. вирізняється посиленням уваги дослідників до поняття жанру, оскільки він, на думку Ф. С. Бацевича, є містком, що «поеднує поняття дискурсу та мовленнєвого акту, виформовуючи зв'язки між ними» [1, 160], «враховуючи не лише найзагальніші інтенції учасників спілкування, а й інші складові й чинники комунікативної діяльності людей» [1, 24]. Підручник – це один із найбільш складних і відповідальних жанрів науково-дидактичного дискурсу, який через зміст, структуру, оформлення визначає глибину розкриття специфіки навчального предмету, обсяг знань, умінь і цінностей, які обов'язково повинен здобути студент на тому чи іншому етапі навчання. У праці з підручником «студент позначає й осмислює, нормує та оцінює чітко структурований текст у такий спосіб, що останній починає розвиватися у його свідомості поліпроблемно і багатоваріантно, наднормативно і метаціннісно» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні структурні та мовні особливості навчальних текстів привертають увагу П. В. Токаревої [4] та О. В. Шпигарь [7], які розглядають структурні та функціонально-стилістичні особливості організації підручників гуманітарного та природничого циклів у колі досліджень лінгвопрагматики та лінгвостилістики. Однак підручники з екології ще не потрапляли в поле зору українських мовознавців. Таким чином, **актуальність** статті зумовлена недо-

статньою дослідженістю сучасних англomовних підручників з екології, зокрема, їхніх прагмалінгвістичних характеристик.

Мета статті полягає у виявленні головних прагмалінгвістичних характеристик композиційної структури сучасного підручника з екології та узагальненні його основних ознак у вигляді жанрограми. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі **завдання**: визначити композиційні складники сучасних англomовних підручників з екології та описати їх прагмалінгвістичні особливості; узагальнити та представити головні характеристики підручників у формі жанрового портрета. Вибір підручників як емпіричної бази дослідження зумовлений акумуляцією в них як основного джерела знань постулатів і досвіду сучасних професіоналів-екологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англomовний підручник з екології для університетів – це жанр науково-дидактичної комунікації, який вербалізує наукове екологічне знання і передає його адресатові, формуючи таким чином його предметно-професійну та комунікативну компетенцію. Цей жанр також вирізняється інтерактивним характером побудови і викладу матеріалу, що дає можливість проникнути в ментальний світ екологів та збагнути його вплив на творення та сприйняття екологічного дискурсу.

Адресантами підручника є вчені-екологи, викладачі екологічних дисциплін університетів, а адресатами – студенти вищих навчальних закладів, у яких є предмет «екологія» в навчальному плані. Підручник комунікативно зорієнтований на *подання відповідних знань з експліцитною дидактичною метою.*

Ця мета зумовлює осмислення студентами нових, раніше невідомих фактів з навчальної дисципліни і вміщення їх у свою професійно-комунікативну компетенцію. Досягнення цієї мети скеровує адресата у спільноту професійно параметризованих комунікантів, членом якої є й адресант.

Формування екологічного мислення у студентів здійснюється на основі сучасних наукових знань у сфері природничих та гуманітарних наук. Тому у підручниках розглядають питання різного характеру: біологічного (охорона флори і фауни Землі), географічного (охорона ґрунтів, водних і повітряних ресурсів нашої планети), хімічного (забруднення Землі хімічними елементами), економіко-соціального (демографічне зростання населення і проблеми, пов'язані з ним), юридичного (правова відповідальність людини за наслідки її взаємодії із навколишнім середовищем).

Тексти екологічних підручників відзначаються цілісністю, логічністю викладу інформації, чіткістю смислової організації. Вони складаються з таких структурних компонентів, які виокремлюють за домінуючими комунікативно-дидактичними функціями:

1) *основного тексту*, який разом із ілюстративним матеріалом є головним джерелом навчальної інформації, обов'язковою для аналізу і засвоєння. Він містить: *теоретико-пізнавальні тексти*, де розглядаються основні терміни екологічної галузі, факти, явища, об'єкти, процеси, події, характеристики основних законів, теорії, світоглядні узагальнення і перспективні напрями цієї галузі знань; *інструментально-практичні тексти*, де подається опис завдань, правил, дослідів, експериментів, ситуацій, необхідних для виведення правил, узагальнень, засвоєння теоретико-пізнавальної інформації;

2) *пояснювального тексту*, що містить додаткові тлумачення та коментарі (предметний вступ, окремі пояснення, глосарій ключових термінів, умовні позначення й скорочення), які потрібні передусім для індивідуальної роботи студента;

3) *додаткового тексту* (уривки із законів та документів із різних питань охорони навколишнього середовища), покликаною задовольняти потребу окремих студентів у поглибленні чи розширенні власних знань, норм, цінностей; дає змогу краще оперувати змістом підручника, а також одержати інформацію про додаткові джерела інформації із найцікавіших питань. Як зазначає П. В. Токарева, навчальна література часто буває поліфонічною [4], і саме додатковий текст призначений бути засобом урізноманітнення емоційного забарвлення та підвищення наукової доказовості.

Крім диференціації самого тексту, важливу роль відіграють і *позатекстові компоненти*, які перебувають поза межами основного тексту і охоплюють запитання, завдання і вправи, розмежовані за характером і ступенем складності, візуальні засоби та орієнтувальні елементи. Запитання й завдання становлять апарат організації процесу здобуття освітнього змісту, що сприяє міцності, гнучкості та усвідомленості оволодіння студентами знаннями,

уміннями, нормами і цінностями. Метою візуальних засобів є підсилення пізнавального, ідейного, естетичного і емоційного аспекту матеріалу, закладеного у підручник, забезпечивши у такий спосіб його успішне засвоєння. Орієнтувальні елементи, що охоплюють передмову, зміст, бібліографію, іменний та предметний покажчики, рубрики, шрифти та видільні засоби, сигнали-символи, колонтитули, забезпечують цілеспрямовану орієнтацію студента у змісті і структурі підручника.

Пояснювальні і додаткові тексти, а також позатекстові компоненти можуть перебувати щодо основного тексту у препозиції (передмова, зміст), інтерпозиції (бібліографічні посилання) і постпозиції (бібліографічний список, покажчики).

Продумана побудова зовнішньої структури підручника полегшує орієнтацію в ньому, покращує візуальне сприйняття різноманітного освітнього матеріалу та підвищує ефективність використання навчального часу.

Розглянемо детальніше структуру англійського сучасного підручника з екології. Його зовнішня структура і композиція формується під впливом комунікативних цілей, які забезпечують експліцитність організації тексту підручника. Навчальний матеріал структурується таким чином, щоб сформувати в адресата власний тезаурус екологічних знань, розвинути навички володіння професійними прийомами, методами і способами їх використання [5]. Саме структурні елементи зумовлюють прагматичну сегментацію тексту.

Найхарактернішими структурними компонентами англійського підручника з екології є:

1) титульна сторінка (*title page*) – назва підручника, автор(и), рік і місце видання, метою якої є загальна характеристика підручника та його ідентифікація серед інших підручників, наприклад:

Big Ecology The Emergence of Ecosystem Science
David C. Coleman
UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS
Berkeley Los Angeles London (9).

Прагматична мета такої інформації дає змогу адресатові за заголовком визначити тематику підручника, за інформацією про автора(ів) – місце адресанта у науковому світі, за роком і місцем видання – зробити висновок про актуальність цього підручника у навчальному процесі;

2) зміст (*contents*) – перелік наведених у підручнику заголовків частин, розділів і підрозділів – ключ до пошуку потрібних даних, оскільки тут представлені заголовки усіх частин підручника з вказівкою на номери сторінок, наприклад:

Contents
Preface, vii
Introduction: Ecology and its Domain, xi
Part 1: Organisms
1 Organisms in their Environments: the Evolutionary Backdrop, 3
2 Conditions, 30
3 Resources, 58 (12).

Він дає адресатові цілісне уявлення про структуру підручника і виконує роль путівника, акцентуючи увагу студента на важливих моментах і

дозволяючи йому швидко відшукати потрібну інформацію;

3) інформація про автора(ів) підручника. Біографічні статті, які містять фотографії авторів, наповнені фактичними відомостями про життя, професійну діяльність, головні події кар'єри адресантів. Прагматична мета такої інформації полягає у наданні адресатові повнішого уявлення про особистість автора, рівень його професійного досвіду тощо, сприяє внутрішній діалогізації НДД. Розглянемо такий приклад:

У підручнику *Ecology. Global Insights and Investigations* подано фотографію автора Пітера Стілінга у невимушеному оточенні (позаду усміненого чоловіка середнього віку росте зелений ліс), що несе в собі глибокий ідейний зміст – автор закликає своїх читачів піклуватись про багатство природи.

Освіта Peter Stiling obtained his Ph.D. from University College, Cardiff, Wales in 1979. **Професійна діяльність** Subsequently, he became a Post-doc at Florida State University and later spent two years as a lecturer at the University of the West Indies, Trinidad. Dr. Stiling is currently a Professor of Biology at the University of South Florida at Tampa. He teaches graduate and undergraduate courses in ecology and environmental science as well as introductory biology. **Праці** He has published over 100 scientific papers in journals such as *Ecology*, *Oecologia*, *Oikos*, and *Science*, and has received funding from the National Science Foundation, the National Institute for Global Environmental Change, and others. He is also an author of *Biology*, a majors biology text also published by McGraw-Hill. **Наукові інтереси** Dr. Stiling's research interests include plant-insect relationships, parasite-host relationships, coastal biology, and the effects of elevated carbon dioxide levels on plant-herbivore interactions (11).

Як бачимо, рубрики поданого фрагмента виражені імпліцитно і вимагають від адресата самостійно визначити наявні в ньому комунікативні блоки;

4) передмова (*preface*) обсягом 3–5 сторінок, прагматична мета якої полягає в інформуванні адресата про характеристику значення дисципліни у навчальному процесі, формулювання основних завдань, які стоять перед адресатом, показ характерних особливостей підручника (цільова аудиторія, структура тощо). Саме в передмові автори вступають у контакт із читачем. У ній:

а) розширено характеризується роль та значення екології у підготовці фахівця:

We face a rising epidemic of global environmental problems: global warming, diminishing biodiversity, growing shortages in freshwater supplies, long range transport of air pollutants and accumulation of persistent organic compounds in food webs. The purpose of this book is to provide an interesting, accessible introduction to environmental science for students from a variety of backgrounds (10);

б) описується характеристика потенційної аудиторії для роботи із цим підручником: *This book is intended for use in a one- or two-semester*

course in environmental science, human ecology, or environmental studies at the college or advanced placement high school level (10);

в) надаються методичні рекомендації для роботи з підручником у частині *How to study*, де пояснюються композиційні особливості видання, розшифровуються скорочення, символи, які використовуватимуться:

To facilitate studying and encourage higher-level thinking, each chapter begins with a set of Objectives based on major concepts that students should master. The Learning Online section lists important chapter topics for which there are hyperlinks available on the accompanying website (10).

Також тут окреслюються додаткові мультимедійні засоби, які можна використовувати в процесі вивчення екології:

We hope you enjoy this McGraw-Hill eBook! If you'd like more information about this book, its author, or related books and websites, please click here (13);

г) висловлюється подяка певним організаціям та особам за сприяння у написанні підручника та критичні зауваження до нього (*Acknowledgements*):

Illustrations in this book were generated with CorelDRAW and Microsoft PowerPoint and Microsoft Visio, courtesy of the Corel and Microsoft Corporations, respectively. National Oceanographic and Atmospheric Administration (NOAA), Environmental Protection Agency (EPA), and United States Geological Survey (USGS) statistics and forecasts were used where indicated. A very special thanks to Dr. Karen Duston of Rice University for the technical review of this book. To my children, grandchildren, and great-grandchildren who will inherit the Earth that is left to them (13);

5) основний текст – дидактично та методично оформлений навчальний матеріал. Основний текст поділений на частини, які своєю чергою поділяються на розділи та підрозділи, що сприяє кращому сприйняттю, запам'ятовуванню, пізнанню інформації студентами, оскільки, як зазначає Н. М. Разінкіна, «що менше готовий адресат до читання того чи іншого наукового твору, то більше він потребує детального об'ємно-прагматичного членування наукової інформації, для того щоб зробити певні дедуктивні висновки» [3, 106]. У проаналізованих підручниках кількість частин коливається від 4 до 7. Кожна частина складається з 5–8 розділів, які містять від 3 до 6 підрозділів, об'єднаних спільною темою. Кожен підрозділ складається з абзаців, число яких коливається від 3 до 6, об'єднаних спільною темою, композиційними зв'язками, подібними за формою (послідовність, підпорядкованість) та семантичним наповненням (причинно-наслідкові, класифікаційні, описові характеристики одного явища). Кожна частина, розділ і підрозділ має свій заголовок.

Що стосується частини як основного інтегративного компонента підручника з екології, то її смислова організація представлена так: постановка загальної проблеми (проблемний вступ) – перелік питань, які розглядатимуться – подання основного матеріалу – перелік ключових термінів, якими треба оволодіти адресатові – резюме висвітленої

інформації – узагальнення і повторення (система запитань) – питання дослідницького характеру – рекомендована література – система тестів з метою перевірки вивченого матеріалу;

б) допоміжний матеріал: пояснення, коментарі, іменний покажчик (*index of names*), предметний покажчик (*subject index/glossary*); бібліографічний список (*references*) тощо, де містяться основні та додаткові джерела для поглибленого вивчення курсу.

Таким чином, структура підручника з екології визначається комунікативною гетерогенністю (термін І. М. Колегаєвої) [2, 25], оскільки її складники виконують певні прагматичні завдання для досягнення єдиної комунікативної мети. Сукупність основного тексту та допоміжного вербального матеріалу утворює явище гіпертексту, де одиниці текстового матеріалу представлені як система певних зв'язків, що дають змогу адресатові здійснювати переходи між взаємопов'язаними елементами [2, 26].

Провідні ознаки англomовного підручника з екології можна стисло узагальнити у вигляді його «жанрового портрета», або жанрограми, на основі низки дескрипторів (термін «жанрограма» та методика «жанрового портретування» запропонувала Т. В. Яхонтова [8]).

Наведена жанрограма актуалізує найважливіші характеристики підручника з екології як жанру науково-дидактичної комунікації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, сучасний англomовний підручник з екології є доміантним жанром НДД у цій галузі з чітко визначеною смисловою організацією, семантичні складники якої виконують визначені прагматичні завдання, потрібні для досягнення єдиної комунікативної мети: передати реципієнтам фахове та наукове знання з метою їхньої подальшої соціалізації. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі стратегій і тактик подання навчальної інформації у підручниках.

Таблиця 1

Жанрограма («жанровий портрет») сучасного англomовного університетського підручника з екології

№	Дескриптор	Конвенції
1	Жанрова мета (комунікативні цілі)	інформаційна, трансформаційна та систематизуюча функції
2	Адресантно-адресатна конфігурація	асиметрична, з особливою статусною роллю адресанта як кваліфікованого фахівця та ментора
3	Місце і статус у жанровій системі науково-дидактичної комунікації	доміантний жанр
4	Модус(и) (канал комунікації)	письмовий та електронний
5	Фізичний субстрат(и)	паперовий та електронний
6	Вид жанру	макрожанр (у який входять мікрожанри – біографічна довідка, подяка, покажчики тощо); асинхронний жанр-гіпертекстове середовище – у випадку електронної версії
7	Шляхи дистрибуції	через видавництва, книжкові крамниці і бібліотеки
8	Просторово-текстова локалізація	поділений на абзаци, структурований на частини декількох рівнів текст із заголовком; або електронний текст з гіперпосиланнями
9	Семіотичний статус	бімодальний (вербально-візуальний)
10	Обсяг конкретно-текстових реалізацій та ступінь їх формального структурування	обсяг книги; високий рівень формального структурування (поділ на абзаци та частини із заголовками і підзаголовками)
11	Функціональна організація семантики	смислова організація, що об'єктивується у вигляді специфічного набору комунікативно-текстових блоків у межах кожної структурної частини
12	Жанрові елементи	заголовки і підзаголовки; візуальні засоби, цитати, посилання і виноски; списки посилань; у випадку електронних версій – гіперпосилання
13	Належність до науково-тематичної сфери	екологія
14	Мовностилістичне втілення	комбінування елементів наукового, офіційно-ділового, екологічного та дидактичного дискурсів
15	Експліцитні міжжанрові зв'язки	із монографіями, науковими статтями, публіцистичними статтями, навчальними програмами

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми й перспективи : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
2. Колегаєва І. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту / І. М. Колегаєва // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 25–30.
3. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика английского языка : [учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз.] / Н. М. Разинкина. – М. : Высш.шк., 1989. – 182 с.
4. Токарева П. В. Коммуникативные стратегии и тактики в современном учебном дискурсе (на материале школьных учебников) : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Полина Васильевна Токарева. – Омск, 2005. – 23 с.
5. Тюрина Л. Г. Теоретико-методологическое обоснование модели учебной книги для профессионального образования : автореф. дис. ... доктора филол. Наук : спец. 05.25.03 «Библиотечковедение, библиографоведение и книговедение» / Людмила Георгиевна Тюрина. – М., 2007. – 46 с.
6. Фурман А. В. Теорія і практика розвивального підручника : [монографія] / А. В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 288 с.
7. Шпыгарь Е. В. Лингвистическая аспектность учебно-научных текстов по экономике : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Елена Вячеславовна Шпыгарь. – Краснодар, 2007. – 24 с.
8. Яхонтова Т. В. Лінгвогенологія сучасної науки (на матеріалі англійських наукових текстів) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Тетяна Вадимівна Яхонтова. – К., 2014. – 32 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Coleman D. C. Big ecology: the emergence of ecosystem science / D. C. Coleman. – University of California Press, 2010. – 236 p.
10. Cunningham W. P. Environmental science: a global concern / W. P. Cunningham, M. A. Cunningham, Barbara Woodworth Saigo. – 8th ed. – New York : McGraw-Hill, 2005. – 600 p.
11. Stiling P. Ecology: global insights and investigations / P. Stiling. – New York : McGraw-Hill, 2011. – 656 p.
12. Townsend C. R. Essentials of ecology / C. R. Townsend, M. Begon, J. L. Harper. – 3rd ed. – Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 510 p.
13. Williams L. Environmental science demystified / L. Williams. – New York : McGraw-Hill, 2005. – 413 p.

УДК 811.111'342.9:346.2

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В БРИТАНСКОЙ ПАРЛАМЕНТСКОЙ РЕЧИ

Стынгач О. В.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Статья посвящена исследованию взаимодействия вербальных и невербальных единиц в монологической речи представителей Палаты общин Великобритании. В работе выделены и проанализированы функции изобразительных жестов, установлена их корреляция с просодическими параметрами речи парламентариев, а также со значениями слов.

Ключевые слова: вербальные и невербальные единицы, изобразительные жесты, корреляция, просодические параметры речи.

Стынгач О. В. Особливості взаємодії вербальних і невербальних одиниць у британському парламентському мовленні. Статтю присвячено дослідженню взаємодії вербальних і невербальних одиниць у монологічному мовленні представників Палати громад Великобританії. У роботі виділено та проаналізовано функції зображальних жестів, встановлено їх кореляцію з просодичними параметрами мовлення парламентаріїв, а також зі значеннями слів.

Ключові слова: вербальні і невербальні одиниці, зображальні жести, кореляція, просодичні параметри мовлення.

Styngach O. V. Peculiarities of the verbal and non-verbal units interaction in the British parliamentary speech. The aim of the article is to investigate the verbal and non-verbal units interaction in the monologue speech of the House of Commons representatives. The carried out analysis allowed to reveal and analyse functions of the descriptive gestures, to define their correlation with the parliamentary speech prosodic characteristics as well as with the meanings of words.

Key words: verbal and non-verbal units, descriptive gestures, correlation, speech prosodic characteristics.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами. До середины 50-х гг. XX века невербальное поведение исследовалось без учета его связи с естественным языком в рамках науки – невербальной семиотикой. Сегодня неоспорим тот факт, что речевые и жестовые единицы связаны и комплексно взаимодействуют в пределах коммуникативного акта. Истоки речежестового взаимодействия находятся на первой стадии порождения высказывания – на стадии ориентировки. Именно на стадии ориентировки оформляется цель высказывания, которая объединяет языковую и жестовую формы и формирует значение будущего высказывания [5, 9–10]. Среди причин, обуславливающих необходимость исследования вербальной и невербальной коммуникации в разных научных дисциплинах, можно выделить: 1) связь речежестового взаимодействия с процессами порождения и восприятия речи [2]; 2) проявление взаимодействия речевых и жестовых единиц в процессе их функционирования в поведенческих актах [1]. Важнейшим основанием изучения комплексного взаимодействия вербальных и невербальных средств общения в парламентской публичной речи является цель высказывания – осуществить максимально эффективное воздействие на адресата.

Анализ последних исследований и публикаций. Обзор лингвистической литературы по теме

исследования выявил, что на сегодняшний день проблеме изучения комплексного взаимодействия вербальных и невербальных средств посвящено достаточно малое количество работ (Л. В. Солощук, Н. В. Сухова, Н. Б. Цибуля, Е. С. Кудинова, А. Кендон, Д. Болинджер).

Современный политический (в том числе парламентский) дискурс, в рамках которого ведется изучение речежестового взаимодействия в данной работе, характеризуется наличием особого канала реализации – медийного (телевидение и сеть Интернет). Сегодня ни одно политическое событие не может быть воспринято полноценно, если оно не освещено в СМИ, так как оно не будет оценено главным участником политического дискурса – народом (избирателями) [4, 130].

В результате усиления влияния средств массовой информации, а особенно телевидения и Интернета на современную парламентскую коммуникацию значительно возросла важность не только слухового, но и зрительного восприятия политического выступления аудиторией. Поэтому роль жестов в сочетании с просодическими средствами воздействия, а также характер их корреляции со значениями слов в устной парламентской речи трудно переоценить.

Мы полагаем, что совместное функционирование средств двух каналов коммуникации – вербального и невербального, одновременно декодируемых адресатом, позволяет максимально эффективно реализовать функцию убеждения – главную функцию политического парламентского дискурса, а следо-

вательно, исследование речежестового взаимодействия в речи британских парламентариев приобретает особую **актуальность**.

Цель работы – изучить особенности взаимодействия жестовых и просодических средств, а также выявить их корреляцию со значениями слов в речи представителей Палаты общин Великобритании.

Поставленная цель определила выполнение следующих конкретных **задач** исследования: 1) выявить и проанализировать функции изобразительных жестов; 2) методом аудиторского анализа исследовать особенности взаимодействия изобразительных жестов с просодическими параметрами речи и установить корреляцию со значениями слов, которые они сопровождают.

Материалом исследования послужили аудио- и видеозаписи фрагментов монологических речей британских парламентариев средней возрастной группы (40–60 лет), произнесенных в Палате общин Великобритании (2011–2015 гг.). Общее количество информантов составило 10 человек. Общій объем звучащего исследовательского материала составил 45 минут.

Изложение основного материала исследования. Среди трех основных жестовых классов: эмблемы, иллюстраторы и регуляторы (классификация Д. Эфрона [7, 47]), наибольший интерес для нас представляют жесты-иллюстраторы, выделяющие некий речевой фрагмент коммуникации. Иллюстраторы по своей природе не могут передавать значения независимо от вербального контекста и, как следствие, всегда выступают в коммуникативном акте вместе с речью, ее фрагментами или паралингвистическими звуковыми единицами. Для данного класса жестов не существует раз и навсегда установленного и всем понятного значения; каждое употребление заново создает связи между означаемым и означающим, и класс жестов-иллюстраторов принципиально открыт [3, 51–52].

Сегодня наиболее распространенной классификацией иллюстративных жестов считают классификацию, предложенную Д. Макнилом [8]. Согласно данной классификации иллюстративные жесты делятся на четыре типа по функциональному признаку, а дополнительное разделение исходит из формы кинетического знака: дейктические жесты, изобразительные жесты, кинетические (жестовые) ударения, иллюстративные регуляторы.

В фокусе настоящего исследования находятся изобразительные жесты, основная функция которых – информативно-изобразительная (передача информации изобразительными средствами) [3, 53]. Являясь наиболее сложными по форме, жесты данного вида наглядно демонстрируют адресату смысл фразы, дублируя или дополняя значения слов. При помощи изобразительных жестов говорящий подчеркивает и усиливает смысл высказывания, делает его более ярким и доходчивым [6, 163–165].

Проведенный аудиторский анализ изобразительных жестов в речи представителей Палаты общин Великобритании позволил нам выделить следующие функции жестов данного вида:

1) иллюстрация характеристик реального объекта изображения, а именно:

– демонстрация формы, размера и качества предмета;

– демонстрация положения предмета в пространстве, а также характера его движения (перемещения в пространстве);

2) иллюстрация абстрактных понятий;

3) моделирование действий (в том числе с помощью метафор).

Рассмотрим выделенные функции изобразительных жестов на конкретных примерах материала исследования, а также проанализируем особенности речежестового взаимодействия в речи парламентариев.

Способность говорящего посредством изобразительных жестов моделировать не только форму и качество предметов, а также их положение и характер движения в пространстве наглядно демонстрирует следующий пример.

Говоря о безопасности добычи сланцевого газа в жилых массивах, депутат парламента П. Лили подчеркивает гораздо большую вероятность падения самолета на жилые дома, чем возникновение негативных последствий от разработки газовых месторождений на большой глубине: *We don't, after all, have the right to prevent aircraft from **flying over** our property, although frankly the chances of an aircraft **falling out** on top of our property is rather **greater** than anything welling up through a mile of rock and affecting our homes* (P. Lilley).

Изображая летящий в небе самолет, выступающий на словах "*flying over*", поднимает левую руку над головой и задерживает ее наверху до произнесения слов "*falling out*", на которых наблюдается быстрое резкое вертикальное движение руки вниз, имитирующее движение падающего самолета. При этом наблюдается корреляция с просодией: на первом ударном слоге синтагмы, приходящимся на слово "*flying*", зафиксирован достаточно высокий тональный уровень и повышенная громкость. На слове "*greater*", также произносимым с повышенной громкостью, говорящий совершает вертикальное среднеамплитудное движение рукой вверх, наглядно моделируя и усиливая вербальное значение данного абстрактного понятия. Слово "*rock*" сопровождается сильным сжатием ладони в кулак, что подчеркивает форму и качество (твердость) изображаемого объекта (камень), усиливая смысл высказывания.

Способность жестов изображать положение предметов в пространстве наглядно демонстрирует следующий пример: *There should be certain minimum distance **between** petrol stations and social objects* (D. Miliband).

Настаивая на соблюдении градостроительных норм в жилых кварталах, парламентарий Д. Милибэнд на слове "*between*" одновременно разводит руки в стороны, демонстрируя необходимость отдаленности объектов друг от друга. Отметим, что невербальное сопровождение слова дублирует не только его вербальное значение, но и определенным образом коррелирует с просодическими параметрами: замедленная скорость и широкая амплитуда воспроизведения жеста соотносятся с замедлением

скорости и увеличением громкости произнесения на просодическом уровне.

Далее рассмотрим примеры, в которых говорящий посредством изобразительных жестов моделирует абстрактные понятия: *...but their starting salary after inflation is not drastically different to what they started with at the start* (S. Williams).

Произнесенное слово “inflation” сопровождается резким нисходящим движением правой руки перед собой по диагонали (справа налево), изображающим падение экономических показателей и уровня жизни в стране. Аналогичный жест, но с большей амплитудой и силой воспроизведения наблюдается на слове “drastically”, имеющем значение «радикальный, кардинальный». Слово “drastically” при этом произносится с высоким нисходящим терминальным тоном и характеризуется более высоким тональным уровнем и диапазоном, а также повышенной громкостью и скоростью произнесения, по сравнению со словом “inflation”, оформленным низким нисходящим тоном. Как видно из примера, движение мелодического тона дублируется и дополняется на вербальном и невербальном уровнях. Таким образом, просодическое оформление абстрактных понятий коррелирует как с их значением, так и с невербальным сопровождением.

Приведем еще один пример: *And I don't see why they should have the right to prevent the extraction of what is a national resource collectively owned by us all* (P. Lilley).

Говоря о праве всех граждан страны принимать участие в распределении национальных ресурсов, политик произносит слово “collectively”, совершая плавное горизонтальное движение рукой по кругу, очерчивая широкое пространство перед собой и таким образом охватывая всю аудиторию. Жест руки сопровождается поворотом корпуса и взглядом, окидывающим весь зал заседаний. Жест руки характеризуется медленной скоростью выполнения и достаточно большой амплитудой (широкое круговое движение). При этом наблюдается определенная корреляция и с просодическими параметрами – замедление темпа произнесения и расширение мелодического диапазона.

В следующем примере изобразительные жесты моделируют такое абстрактное понятие, как противопоставление. *And to deal with this question that was raised both by the Minister and other interventions: what happens if you are asset-rich but income-poor* (S. Williams).

В данном примере парламентарий С. Вильямс высказывает свое мнение по поводу новой системы налогообложения в отношении лиц, имеющих большие активы, но при этом низкий официальный доход. При противопоставлении высоких активов “asset-rich” и низких доходов “income-poor” граждан политик совершает попеременные вертикальные движения левой и правой руками, имитируя чаше весов. Произнося слово “asset-rich”, он поднимает правую руку вверх, а левую опускает вниз; на слове “income-poor” положение рук меняется. Невербальное оформление коррелирует с просодическими параметрами: ядерное слово “rich”

оформлено восходящим тоном высокого тонального уровня и среднего диапазона, призывающего аудиторию к дальнейшей дискуссии, а слово “poor” – низким нисходящим терминальным тоном, выражающим законченность, серьезность и весомость слов оратора.

Проведенный анализ показал, что изобразительные жесты способны передавать и метафорическое значение абстрактных понятий. *There is no controversy in practice about the core of each right* (P. Lilley).

Слово “core” сопровождается несколькими круговыми движениями правой руки перед собой, сужающими очерчиваемое пространство и концентрирующими его в центральной точке изображаемых кругов. В данном контексте слово “core” подразумевает «суть, основные идеи» положений нового Кодекса прав человека. При этом с помощью изобразительного жеста парламентарий передает буквальное значение слова “core” – центр, ядро, сердцевина. Просодическое оформление слова также коррелирует с его невербальным оформлением: достаточно большая амплитуда кругового движения соотносится с расширенным мелодическим диапазоном и усиленной громкостью произнесения.

Моделирование действий посредством изобразительных жестов иллюстрирует следующий пример: *...it's very low at 1.9% and it's continuing to fall* (R. Pow).

Подчеркивая положительную динамику снижения уровня безработицы среди молодежи в своем избирательном округе, при произнесении слова “continuing”, парламентарий Р. Пау совершает резкое амплитудное движение рукой вниз. Отметим, что пик данного жеста приходится не на слово “fall”, несущее основную смысловую нагрузку во фразе, а предваряет его, что может свидетельствовать о высокой степени подготовленности парламентарийской речи. На просодическом уровне фраза “continuing to fall” характеризуется повышением громкости. Ядерное слово “fall” оформлено эмфатическим высоким нисходящим терминальным тоном высокого тонального уровня и широкого диапазона произнесения. Таким образом, движение мелодического тона дублируется на вербальном и невербальном уровнях, что способствует реализации функции воздействия на аудиторию.

Проиллюстрируем также, что изобразительные жесты могут передавать не только реальные действия, но и действия, которые описываются с помощью метафор: *So the OBR expects that that's gonna be clawed back over the next couple of years...* (M. Reckless).

Говоря о пессимистичных прогнозах британского независимого агентства по контролю за выполнением госбюджета на ближайшие несколько лет, политик М. Реклес совершает широкое амплитудное движение, подтягивая руку к корпусу на словах “be clawed back”. Значение фразового глагола “to claw back” в данном контексте – «с трудом добиваться возвращения» кредитов («выцарапывать» предоставленные кредиты) через международные кредитные организации. Усиление вербального метафорического

значения рассмотренного действия происходит не только посредством жеста, но и интенсификации просодических характеристик: высокая шкала в сочетании с низким нисходящим ядерным тоном на слове "back" выражает законченность и категоричность суждения.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Проведенное исследование позволило выделить ряд функций изобразительных жестов в речи британских парламентариев: 1) демонстрация формы, размеров и качества реальных объектов изображения, а также их положения и движения в пространстве; 2) иллюстрация абстрактных понятий; 3) моделирование действий (в том числе с помощью метафор). В ходе анализа установлена корреляция изобразительных жестов с про-

содическими параметрами речи парламентариев, а также со значениями слов, которые они сопровождают. Анализ характера речежестового взаимодействия в парламентской речи позволяет сделать вывод о его направленности на максимально эффективную реализацию функции воздействия на адресата: при помощи рассмотренных жестовых единиц говорящий подчеркивает, дополняет и усиливает вербальные компоненты коммуникации, делая высказывание более ярким и доступным для понимания.

К перспективам дальнейших исследований можно отнести изучение еще одного вида жестов-иллюстраторов – кинетических (жестовых) ударений, а также комплексный анализ их взаимодействия с просодическими параметрами речи представителей Палаты общин Великобритании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагина А. В. Взаимодействие просодических параметров и кинесических средств речи в условиях социально-ролевой симметрии и асимметрии партнеров по диалогу (экспериментально-фонетическое исследование на материале английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Верещагина. – Волгоград, 2000. – 20 с.
2. Леонтьев А. А. Речевая деятельность / А. А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М. : Наука, 1974. – С. 21–29.
3. Николаева Ю. В. Функционирование и семантические особенности иллюстративных жестов в устной речи / Ю. В. Николаева // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2004. – № 4. – С. 48–67.
4. Постникова Л. В. Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах / Л. В. Постникова. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 200 с.
5. Сухова Н. В. Взаимодействие просодии и невербальных средств в монологической речи (на материале английских документальных фильмов): дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Сухова – М., 2004. – 166 с.
6. Цибуля Н. Б. Динамический аспект жестов и просодии / Н. Б. Цибуля // Вестник МГЛУ. Серия «Языкознание и литературоведение». – М., 2015. – Вып. 22(733). – С. 162–169.
7. Efron D. Gesture and environment / D. Efron. – New York, 1941. – 184 p.
8. McNeill D. Hand and mind: what gestures reveal about thought / D. McNeill. – Chicago, 1992. – 423 p.

УДК 811.161.2:659

ІНТЕНСИФІКОВАНА ВИРАЗНІСТЬ ПАРЕНТЕТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Топчій Л. М.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті досліджено один із найпоширеніших засобів інтенсифікованої виразності газетного дискурсу. До уваги беруться деякі семантичні типи парентетичних конструкцій, які можуть виступати синтаксичними експресемами в мові преси. Простежено механізми виникнення емоційного увиразнення висловлення, з'ясовано їх семантико-стилістичні та функціональні можливості.

Ключові слова: інтенсифікована виразність, експресивність, парентетичні мовні одиниці, газетний дискурс.

Топчий Л. Н. Интенсифицированная выразительность парентетических конструкций в языке украинской прессы. В статье рассматривается один из распространенных способов интенсифицированной выразительности газетного дискурса. Объектом внимания стали некоторые семантические типы парентетических конструкций, которые в языке прессы могут выступать синтаксическими экспрессемами. Отслеживаются механизмы возникновения эмоционального в тексте, выясняется их семантико-стилистический и функциональный потенциал.

Ключевые слова: интенсифицированная выразительность, экспрессивность, парентетические языковые единицы, газетный дискурс.

Topchiy L. N. Intensified expressiveness of parentetic constructions in the language of Ukrainian press. The article deals with one of the common ways of the expression of intensified newspaper discourse. The object of attention has become some semantic types of parentetical constructions, which can act as syntax expressems in the press language. The article considers mechanisms of emotional in the text, turns out their semantic and stylistic and functional capacity.

Key words: intensified expressiveness, expressiveness, parentetical linguistic units, newspaper discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Функціонування експресивних мовних одиниць у комунікативному просторі україномовного газетного дискурсу привертає до себе увагу сучасної мовознавчої науки. У руслі цього інтересу перебуває і проблема вивчення особливостей парентетичних конструкцій, зокрема їх потенціал інтенсифікованої виразності, під якою розуміємо комплексну граматичну категорію, що репрезентується субкатегоріями образності, емоційності, оцінності, модальності та інтенсивності. Вона вербалізується на всіх мовних рівнях і поєднує інформаційний та суб'єктивний плани змісту [7, 13].

Дослідження специфічних рис синтаксису газетної мови знаходимо в працях Г. М. Васильєвої, М. А. Жовтобрюха, Д. Є. Розенталя, Г. Я. Солганика, В. Г. Костомарова, А. В. Швець та ін. Особливу зацікавленість викликає у дослідників проблема синтаксичної інтенсифікованої виразності як окремих напрямів синтаксичних досліджень (С. Я. Єрмоленко, Д. І. Ганич, І. С. Олійник, Н. П. Кисельова, А. П. Загнітко, Н. В. Гуйванюк, І. Р. Вихованець, І. Г. Чередниченко та ін.). До синтаксичних засобів зараховують такі фігури мови, що виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення: накопичення (різноманітні повтори, багатосполучниковість), уникнення (еліпс, зевгма, безсполучниковість),

переміщення (інверсія, різні види паралелізму тощо). На думку І. Р. Гальперіна, їх варто розрізняти за засобами синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хіазм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і за прийомами організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.). Свою класифікацію засобів експресивного синтаксису А. Н. Мороховський основує на редукції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні, вставлені конструкції та ін.) вихідної моделі, на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення).

Тяжіння до посилення експресивності в українській газетній мові ХХІ ст. спричинено тенденцією до подолання книжності, уніфікації газетної мови та орієнтацією сучасного журналіста на індивідуальне самовираження. В комунікативному просторі сучасних ЗМІ активно використовуються синтаксичні моделі, транспоновані із синтаксису розмовного мовлення. На фоні нейтральних і книжних засобів вони виділяються своїм емоційним забарвленням, експресивністю, оскільки «усна мова безпосередніше й сильніше впливає на людей, ніж мова писемна» [6, 36]. Їх наявність, комбінування в тексті, композиційне розташування є специфічною рисою сучасного газетного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу певних синтаксичних засобів на мову сучасного газетного дискурсу, афективний

синтаксис якого потребує чітких і яскравих мовних засобів для передачі змісту, досліджують С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, І. Я. Завальнюк, Н. В. Гуйванюк, О. В. Галійбіда, А. Д. Гнатюк та ін.

Нами зафіксовано синтаксичні експресеми, що є вживаними в різних газетних жанрах. Це еліптичні речення, специфічні питально-відповідні конструкції, спонукальні речення, риторичні оклики та риторичні запитання, ланцюги номінативних речень, вставні і вставлені елементи, експресивно-стилістичне словорозташування, парцельовані і сегментовані одиниці, лексичні повторення із синтаксичним поширенням, приєднувальні конструкції, розповідно-окличні речення в ролі заголовкових комплексів. Цей перелік, безперечно, не можна вважати вичерпним, оскільки будь-яка синтаксична одиниця, суб'єктивно забарвлена, може набувати інтенсифікованої виразності. І це не лише інтенсифікація вираження емоцій, а й збільшення сили впливу на читача. Відзначимо, що активність використання і експресивна можливість цих засобів неоднакова. Зокрема, це стосується парентетичних одиниць, емоційно-експресивна виразність яких, як слушно зауважує Н. Ю. Сердюк, спричинена нашаруванням текстових характеристик на статичну природу речення.

В українському мовознавстві існує чимало праць, у яких проаналізовано явище парентези (вставлення). Так, у дослідженнях Б. М. Кулик, З. П. Олійник, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцевої, Л. В. Прокопчук, Н. Ю. Сердюк, К. Ф. Шульжук, А. П. Загнітко, І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської об'єктом вивчення були структурно-семантичні типи вставлених одиниць. О. В. Александрова, О. П. Артеменко, Н. А. Кобріна, А. А. Мещлер досліджували ці конструкції в аспекті комунікативного синтаксису, план інтонування – Н. П. Плющ, Ю. М. Златопольський, Р. М. Романова. Особливості їх стилістичного функціонування привертала увагу В. І. Грициної, Л. О. Кадомцевої, А. П. Коваль, А. К. Мойсієнка, М. А. Гавриленко, О. В. Красикової, І. Я. Завальнюк. Як одиницю текстової, а не реченнєвої структури розглядали парентетичні побудови О. А. Бунь, І. О. Іноземцева, Т. С. Плеханова, В. О. Шаймів, О. В. Галайбіда та ін.

З'ясування композиційно-стилістичної функції названих одиниць в художньому контексті запропоновано в дисертаційній праці З. П. Олійник; їх експресивне навантаження і синтаксично-стилістичну роль в організації мови художньої прози представлено в дослідженні О. В. Галійбіди; структурно-семантичний аналіз вставлень, дібраних із публіцистичних текстів, зроблено в дисертаційній роботі В. І. Грициної; нові явища у функціонуванні парентетичних конструкцій на матеріалі української преси ХХІ ст. подано в монографії І. Я. Завальнюк. Проте питання аналізу експресивного потенціалу вставлених одиниць у мові сучасного газетного дискурсу ще не було об'єктом спеціального дослідження. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки, **метою** якої є спроба з'ясувати особливості парентетичних одиниць як експресивних маркерів в україномовному газетному дискурсі. Мета зумовлена розв'язанням

таких **завдань**: виокремити найтипівіші семантичні типи внесень, уживані в мові газети, проаналізувати їх експресивне навантаження, виявити особливості стилістичного функціонування, їх засоби інтенсифікації й актуалізації. Матеріалом для дослідження слугувало сучасне періодичне видання «Літературна Україна», у якому дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги набувають вставлені конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парентетичні одиниці займають особливе місце серед арсеналу синтаксичних експресем газетної мови. Під парентетичними (вставленими) розуміємо синтаксично ізольовані у реченнєвій структурі мовні одиниці, які виходять за межі усталених синтаксичних зв'язків, розглядаються як феномен синтаксису речення і граматики тексту, виражають авторські інтенції, побічні асоціативні зауваження та оцінне ставлення мовця до повідомлюваного. Як слушно зауважив Д. Х. Баранник, «це синтаксично й інтонаційно автономні вербальні структури» модифікаційно-супровідного рівня речення, які «формують мовний план авторського супроводу комунікативно актуальної частини висловлення, план авторського коригування її, орієнтують вислів на адресата» [1, 13].

Вставлення, вирізняючись своєрідними функціями інформування, пояснювання, уточнювання, оцінювання, є типовими спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді. Їх поява визначена стратегіями мовця, який прагне врахувати комунікативні інтенції адресата. Вставлені одиниці є структурним елементом речення з «позаграматичним статусом», які вносять до базового речення додаткові повідомлення, певні уточнення, пояснення, мають інтонаційне та пунктуаційне відокремлення, не передають модальну, оцінно-емоційну, прагматичну інформацію [3, 7]. Прагматична орієнтація парентетичних одиниць – передавання інформації із запропонованою установкою на їх соціальну оцінку.

Різноманітні семантико-стилістичні, структурні та функціональні ознаки вставлених структур спричиняють їхню універсалізацію в ролі засобів інтенсифікованої виразності. У різних жанрах газетної мови ці експресеми, поєднуючи стандарт і експресію, мають як різнохарактерний план вираження, широкий діапазон семантико-стилістичних характеристик, так і неоднаковий ступінь експресивності викладу. Вони пов'язані з комунікативно-прагматичними інтенціями мовця (конкретизувати, доповнити, зіставити, уточнити, дати авторську оцінку, його зауваження, примітки, коментар висловленню) та з особливою реалізацією двоплановості подачі інформації, коли як вставний план викладу, що виноситься в іншу смислову площину, виявляється суб'єктивно-авторський.

Парентетичні конструкції, уживані в мові сучасної української преси, надзвичайно місткі за семантикою, а їхня змістова взаємодія з базовою частиною речення має багатоплановий характер. Усі складники експресивності – оцінність, емоційність, образність, зображеність – у парентетичних конструкціях мають специфічний вияв. У межах дослідження ми розглянемо здатність деяких із них сприяти емоційному

увиразненню висловлення. Аналіз наукових джерел засвідчує, що в україномовному газетному середовищі виокремлюються чотири основні семантичні типи вставлень: інформативний, логічний, оцінний та ситуативний [4, 141; 2, 7], які репрезентовані кількісно неоднаково.

Опрацювання мови газети «Літературна Україна» дало змогу виявити найбільш поширені вставлення, які належать до інформативного семантичного типу. Їх виразно уточнювальна, пояснювальна, доповнювальна функції роблять ці одиниці засобом додаткових супровідних, конкретизаційних ознак, засобом акцентуації, змістовного виділення і зосередження уваги читача на певному компоненті базового речення: *«Місце для пам'ятника вибрали не випадково, адже просто територія школи, поряд з якою стояв будинок родини Косачів (тепер тут музей цієї славетної родини) і сад, у якому гуляла маленька Леся»* (1, 1). Як слушно зауважує І. Я. Завальнюк, такі семантичні типи увиразнюють появу в реціпієнта відчуття інформаційного комфорту, відчуття, що з ним спілкуються як з рівноправним співрозмовником, його поважають, сприймають як достойного партнера [4, 168].

За нашими спостереженнями, найуживанішими серед названого семантичного типу є конструкції, що уточнюють зміст висловленого, або вказують на те, що передбачалося на початку формулювання думки:

«Так-от, “музейні бджілки” – це волонтерки, які вже рік тут, у музеї, виготовляють ті самі “кікі-мори”... деякі схожі на зелені шуби (під колір листя), а для зим – на білі» (1, 2); *«Назвою виставки взято рядок вірша Олександра Стусенка, надрукованого нещодавно в “ЛУ” (цей номер газети з портретом Олександра – теж серед експонатів)»* (1, 2).

Ці синтаксично ізольовані мовні одиниці можуть виступати засобом статичної характеристики фрагмента базового речення, наприклад: *«Переглянуто й затверджено склади журі літературних премій імені Є. Плужника, імені Олеса Гончара, “Благовіст”... спільно з Народним рухом України планується заснувати нову премію – імені В. Чорновола (військово-патріотична премія, спільно з Міністерством оборони)»* (1, 3). Спостереження свідчать, що регулярно в мові української газети є парентеза з довідковою функцією (містяться числові показники, що підтверджують інформацію в основній частині), пор.: *«Бо переважну кількість законопроектів (91,5%) готують депутати»* (1, 6). Конструкції наведеного типу виконують з'ясувальну функцію і не мають вираженого експресивно-емоційного змісту. Їх використання зумовлене прагненням журналіста в незначних за обсягом матеріалах подати найбільше інформації, відтворити її об'єктивність та вірогідність інформації.

Оригінального ефекту досягають журналісти таким композиційним прийомом для привертання уваги читача, як комбінування в одному реченні різних за семантикою і функціями парентетичних одиниць, наприклад: *«З села Білка, де йому “знайома кожна гілка” (як сказано в одній з пісень на його слова), почалася не лише його “поетична стежка”,*

а й “шлях широкий” до вершин визнання в економічній та банківській діяльності (він перший голова Національного банку України, і саме його підпис стоїть на запроваджених 1992 гривнях)» (3, 1).

Окрім згаданих функціональних виявів, в інформативному типі можна виділити й такі, які:

супроводжують зміст базового речення, наприклад: *«...існують соціальні програми НСПУ, а саме: ...організація культурно-мистецьких заходів у навчальних закладах на засадах українознавства та патріотичного виховання (проведено два літературних конкурси для учнівської молоді – Всеукраїнський конкурс юних поетів імені Дмитра Білоуса “Чари барвінкові...” і до Дня української писемності та мови)»* (1, 4);

вказують на час дії, пор.: *«У IV випуску нелегального “Українського вісника” (січень 1971), присвяченого світлій пам'яті Алли Горської, висловлена небезпідставно версія, що це було політично замовлене вбивство»* (1, 5);

констатують джерело повідомлення, наприклад: *«Бо медицина в нього (В. Берсенєва) – не тільки покликання, спосіб життя, не тільки “труди і дні” (за Гесіодом), а майже релігія»* (2, 3). Як бачимо, такі конструкції беруть участь у лінійному структуруванні висловлення лише як засіб конкретизації або узагальненості і здебільшого позбавлені виразного експресивного нашарування.

Отже, погоджуємося з думкою І. Я. Завальнюк про те, що «вставлені одиниці інформативного типу об'єднує спільна стилістична функція – функція розширення інформаційного простору основного, членоподільного складу речення чи окремих його частин або слів, потреба в якій з'являється побіжно чи заплановано, але з однаковою настановою на створення інформаційного резонансу» [4, 169].

Будь-яке мовне явище, яке контрастує зі звичайним, стандартним, «працює» на експресію. Тому аналіз мови «Літературної України» засвідчує очевидну експресивність вставлень у художньо-публіцистичному жанрі, який через емотивну, волюнтаривну, апелятивну та естетичну додаткові функції апелює до розмовного мовлення як джерела образності й оцінності. Синтаксис цієї жанрової групи вирізняється різноманітністю, емоційністю, максимальною активною позицією автора, що, у свою чергу, спричиняє експресивізацію викладу.

До ширшого вживання в газетній мові виявляють тенденцію парентетичні внесення оцінного типу, у яких авторське «я» проявляється в соціально-політичних, ідеологічних, моральних чи естетичних оцінках. Семантично різнопланова оцінка таких конструкцій репрезентується в побічних зауваженнях, асоціативних висловленнях, виявах, ставленнях автора до зображуваних подій та суб'єктів, експресії. У цьому семантичному типі дослідники виділяють: коментар-роздум автора до висловленого в базовій частині; конструкції з емоційною авторською оцінкою висловленого в основному реченні та засіб вираження мовної оцінки [2, 8].

Для конкретизації основних аспектів проблеми, про яку йдеться в публікації, найчастіше використовують вставлення, які слугують коментарем-роз-

думом автора, репрезентують його позицію з певної проблеми й водночас експресивізують виклад, спрямовують читача на пошуки відповіді, пор.: «У кінці Владика вказав на надію, що зустріч спонукає Кирила прийняти нову позицію щодо російської агресії в Україні, хоча теми зустрічі не будуть політичними (Чому ж тоді буде нова політична позиція Кирила?...))» (7, 2). Матеріал свідчить, що вставлені одиниці можуть бути носіями авторської оцінки відповідного фрагмента в основному реченні і мати висновковий чи оцінно-зображальний характер, пор.: «Закон "Про засади державної мовної політики" Колісниченка-Ківалова по-бандитському легалізований антиукраїнською частиною Верховної Ради... антиконституційний, колонізаторський закон, спрямований на підступну зміну конституційного ладу в Україні (злочин, передбачений статтею 109 Кримінального кодексу України), на руйнування та знищення України як держави» (5, 4). За парадигмами стилістичних протиставлень (позитивне/негативне; добре/погане; приемне/неприемне) в коментарях-роздумах парентеза виступає оцінним засобом, засобом авторського зауваження, прийомом характеристики факту/особи в додатковому повідомленні та ін. «За деякими даними, найбагатша людина планети (Біле Гейтсе, місце тобі під лавою)...» (4, 6).

Експлікацію логічної та емоційної оцінки, ставлення автора до подій репрезентують парентетичні одиниці з волюнтативною та апеляційною функціями, позначені знаком оклику чи знаком питання:

«Дослідники нарахували 7 тисяч об'єктів (вдумаймося!), які протягом року дали депутати ВР» (1, 6) або «А ще вони виготовляють прапори, що прикрашають наші танки й БТРи (до речі, їм потрібно багато старої матерії, тож приносьте, кияни, сюди до музею!)» (1, 2).

Наведені приклади, оформлені як комбінація знаку питання чи знаку оклику, функціонують у базовому реченні як авторські маркери найрізноманітніших почуттів: сумніву, критичного ставлення, сарказму, здивування та ін. Наприклад: «І як тут не зацитувати розмисли Оксани Забужко (ото вміє угледіти й зловити потрібну думку; і де тільки не нишпорить вона за знаннями?!))» (7, 6). Їх вирізняє високий ступінь впливу на читача. Завдяки здатності до експресивізації висловлюваного актуалізується власне бачення проблеми автора, його власна позиція відповідно до певних суспільних критеріїв. Це доводить й інший приклад, у якому на інформаційний план змісту нашаровується емоційно-експресивний:

«А кийського чиновництва (без найвищих усеукраїнських органів влади!) – близько 3000!» (3, 4); «Чомусь стан справ з почесними званнями

та іншими нагородами інших сферах суспільного життя (а яких тільки заслужених – від будівельників і аж до асенізаторів!) в Україні немає» (6, 4).

Як свідчить ілюстративний матеріал, парентетичні одиниці такого типу слугують засобом вираження суб'єктивної емоційної оцінки, способом створення як іронічного тону оповіді, так і експлікації категоричності викладу фактів. Такі висловлювання здатні емоційно «заражати» весь текстовий простір, привертати увагу читача, спричиняти у нього емоційний відгук.

Виявляють тенденцію до широкого вживання специфічні парентетичні одиниці із винесенням вставленої конструкції за межі речення, що сприймається як інноваційне явище в сучасній газетній мові. Наприклад:

«При цій аргументації минулих домовленостей у церковних справах Владика подав приклади зустрічей у минулому від 1964 року між папами та вселенськими патріархами (Константинополя), немов тут є подібності між Царгородом та Москвою. (Це порівняння Царгорода з Москвою трохи тривожить. Що думав Владика Борис?)» (7, 2). Таке їх ненормативне розташування посилює експресію висловлення, справляє ефектне враження на читача, чим і створює потрібний авторові стилістичний колорит тексту загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Отже, парентеза – синтаксичне явище, що характеризується різноманітними значеннєвими полями, які виразно доповнюють зміст висловлення і роблять такі одиниці синтаксичними маркерами інтенсифікованої виразності. Тому цілком закономірно, що в реєстр типових синтаксичних експресем досліджуваного газетного видання входять також і деякі семантичні типи парентетичних одиниць, які збагачують семантично та інтонаційно складову базового речення, послідовно реалізують настанову на експресію. Із найбільшою експресивною виразністю сприймаються інтерпозиційні вставлені побудови оцінного типу.

Особливості їх уживання розширюють загально-теоретичні уявлення про явище парентези, оскільки, як засвідчує проаналізований матеріал, такі вставлення втрачають відтінок необов'язковості, додатковості. Окрім уточнення, пояснення, інформативності, вони можуть передавати модальну, оцінно-емоційну та прагматичну інформацію і важать не менше за формально основний текст. Питання вивчення інтенсифікованої виразності парентетичних конструкцій у комунікативному просторі газетної мови ХХІ ст. лежить у площині перспективних завдань мовознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення // Д. Х. Баранник / Мовознавство, 1993. – № 6. – С.13–19.
2. Грицина В. І. Інфраструктура речення публіцистичного стилю : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
3. Житар І. В. Структура та стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому та публіцистичному стилях української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Житар. – К., 2011. – 19 с.

4. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагма-лінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
5. Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. 1. – С.135–147.
6. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35–46.
7. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Літературна Україна / Газета письменників України. – 10.12.2015.
2. Літературна Україна / Газета письменників України. – 22.10.2015.
3. Літературна Україна / Газета письменників України. – 5.11.2015.
4. Літературна Україна / Газета письменників України. – 24.12.2015.
5. Літературна Україна / Газета письменників України. – 17.12.2015.
6. Літературна Україна / Газета письменників України. – 29.10.2015.
7. Літературна Україна / Газета письменників України. – 18.02.2016.

УДК 811.161.2'36:161.26

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ

Умрихіна Л. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

У статті представлено огляд мовознавчих досліджень з питань класифікації субкатегоріальних значень модальності. Проаналізовано й узагальнено основні теоретичні підходи до проблеми у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці.

Ключові слова: модальність, види модальностей, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність, модальні значення, реальність, ірреальність.

Умрихіна Л. В. Проблема типологии модальных значений в лингвистике. В статье представлен обзор лингвистических исследований по вопросам классификации модальных значений. Проанализированы и обобщены основные теоретические подходы к проблеме в отечественной и зарубежной лингвистике.

Ключевые слова: модальность, субъективная модальность, объективная модальность, модальные значения, реальность, ирреальность.

Umrikhina L. V. The problem of the typology of modal values in linguistics. The article provides an overview of linguistic research on the classification of modal values. The main theoretical approaches to the problem in Ukrainian and foreign linguistics were analyzed and summarized.

Key words: modality, subjective modality, objective modality, modal values, reality, unreality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення модальності як провідної категорії предикативності – одне з кардинальних питань сучасної синтаксичної теорії. Протягом багатьох років дослідження цієї категорії у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві накопичено значний науковий матеріал. Проте через надзвичайну складність й багатоаспектність цього мовного явища питання щодо визначення лінгвістичного статусу модальності, а також систематизації її значень залишаються дискусійними. Виявлення різних класифікаційних підходів сприятиме розвитку синтаксичної теорії у плані комплексного системного аналізу названого мовного явища. Усе це й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є систематизація результатів наукових досліджень представників різних підходів до вивчення категорії модальності, установлення узагальненого наукового погляду на проблему типології модальних значень у лінгвістиці, виділення загальних принципів їх класифікації.

Завдання статті: проаналізувати різні погляди на природу модальності й виділити її субкатегоріальні значення, простежити зв'язок між компонентним характером модальності із відповідним підходом до її вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першому опису загальних принципів диференціації модальних значень лінгвістика зобов'язана розробкам класичної формальної логіки. Остання походить від філософського вчення Аристотеля, розробника модальної силогістики, згідно з якою умовиводи можуть бути не тільки категоричні, а й модальні

(судження про необхідне, можливе та випадкове). Відтоді сформувався традиційний поділ суджень на асерторичні (від лат. *asserto* – стверджую), або судження дійсності, проблематичні, або судження можливості, та аподиктичні (від гр. *apodeiktikos* – стверджую), або судження необхідності.

Логічна основа походження модальності зумовила виникнення низки логіко-лінгвістичних концепцій тлумачення цієї категорії. Тому перші спроби класифікації модальних значень характеризуються абсолютною кореляцією із законами формальної логіки. Так, аналогічно до першочергово виділених суджень дійсності, можливості й необхідності представники логічного погляду на модальність виокремлюють відповідні три модальні значення, зіставляючи структуру логічного судження та мовного висловлення. Основними засобами вираження модальних значень при цьому вважають дієслівні способові форми, співвідносні з відповідними типами алетичних модальностей (дійсний спосіб співвідноситься з асерторичною модальністю, умовний – з проблематичною, наказовий – з аподиктичною). Розгляд субкатегоріальних значень модальності відповідно до основних значеннєвих категорій логічної модальності вимагає кореляції структури логічного судження із побудовою мовного висловлення. Такі погляди на класифікацію модальних значень представлені передусім в роботах І. І. Давидова, Г. В. Колшанського.

Із поступовим розширенням кола модальних значень в теоретичній логіці розширився й обсяг поняття лінгвістичної модальності. Подальшій класифікації модальних значень сприяло розрізнення об'єктивної та суб'єктивної модальностей. Л. С. Єрмолаєва, виділяючи внутрішню та зовнішню модальності, виокремлює в межах останньої об'єктивну модальність як виразник відношення змісту речення

до дійсності в плані реальності/ірреальності та суб'єктивну модальність, що виражає ступінь упевненості мовця в повідомлюваних ним фактах. Під внутрішньою модальністю дослідниця розуміє відношення суб'єкта дії до здійснюваної ним дії [9, 68–73].

Залежно від характеру відношень між предметом думки та його ознакою, тобто характеру відображуваних у змісті речення об'єктивних зв'язків (дійсних, можливих чи необхідних), В. Н. Бондаренко виокремлює модальні значення дійсності, можливості, необхідності як компоненти об'єктивної модальності. Приймаючи за основу класифікації ступінь достовірності змісту речення в плані відповідності його дійсності з позиції мовця, дослідник виділяє такі види суб'єктивної модальності, як епістемічна, аксіологічна та деонтична модальності.

Зауважуючи необхідність включення нових значень до кола модальних, В. Н. Бондаренко акцентує увагу на низці мовленнєвих значень, які не можна вважати модальними, як-от: цільова настанова мовлення (повідомлення, питання, спонування), емоційне ставлення мовця до змісту речення, ствердження чи заперечення, «нереальність» будь-чого, посередність (заочність) висловлення (вказування на джерело повідомлення), «висловлення про висловлення» типу «добре, що...», «не дивно, що...», значення типу Aktionsart (наприклад, представлення ознаки як інтенсивної, раптової, тривалої, безперервної), причинно-наслідкові, порівняльно-оцінні відношення [3, 55–56].

Представники новітнього логіко-лінгвістичного погляду на модальність вносять свої корективи щодо класифікації модальних значень. О. М. Лагута виділяє шість типів модальностей: алетичну, епістемічну, деонтичну, часову, аксіологічну, виборчу. Беручи за основу принципи визначення логічної категорії модальності, О. Л. Доценко вважає доцільним обмежити семантику мовної модальності значеннями «відношення змісту висловлення до дійсності як реальне чи ірреальне (можливе, необхідне та бажане)» (об'єктивна модальність) і «ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого у пропозитивній частині висловлення» (епістемічне, волітвоне й аксіологічне суб'єктивно-модальні значення) [6, 67].

Основою на логіко-граматичних принципах класифікації модальності й розробки С. М. Амеліної, Т. І. Дешерієвої, Е. Я. Мороховської, С. І. Небікової, Н. Д. Рибовлевої, М. К. Сабанєєвої та інших, у яких загалом простежується еволюція логічного підходу до тлумачення модальності в лінгвістиці: від прямої аналогізації явищ обох сфер до критичного осмислення їхнього зв'язку. Адже аналіз мовних категорій, здійснюваний суворо за логічними моделями мислення, вступає у протиріччя із живим мовленнєвим матеріалом, приводячи до формалізації мовних явищ, уніфікації формальних засобів вираження й абстрагування мисленнєвих конструктивів від мовленнєвої сутності.

Детальне потрактування цієї категорії в лінгвістиці одним із перших запропонував В. В. Виноградов, досягнення якого залишаються вагомими й

значущими для лінгвістів і сьогодні. Теорія модальності В. В. Виноградова ґрунтується на поняттях «предикативність» та «відношення»: «...якщо категорія предикативності виражає загальну співвіднесеність змісту речення з дійсністю, то відношення повідомлення, що міститься в реченні, до дійсності є передусім модальне відношення» [4, 80]. Розрізняються об'єктивна модальність як відношення змісту речення до реального/ірреального планів дійсності та суб'єктивна модальність як факультативна ознака речення, специфічна за різноманітністю та неоднорідністю значень. Водночас академік запропонував поняття «модального типу» як одиниці опису категорії модальності. Це сукупність речень-висловлень із подібним модальним значенням, вираженим певними граматичними засобами. Серед таких модальних типів речень виокремлено чотири основні: 1) окличні; 2) бажальні та наказові; 3) питальні; 4) описові. Учений також зазначив, що з категорією модальності тісно взаємодіють і навіть частково переплітаються різні види й типи емоційальної експресії (наприклад, обурення, захоплення, погрози тощо) [4, 60–62].

Г. А. Золотова, підтримуючи положення про об'єктивну та суб'єктивну модальності, пояснює факультативність другої тим, що основне модальне значення (об'єктивна модальність) є конструктивною ознакою кожного речення, а суб'єктивна модальність, не змінюючи основного модального значення речення, подає його в особливому висвітленні [8].

Одна із перших дефініцій категорії модальності, подана у «Словнику лінгвістичних термінів» О. С. Ахманової, супроводжується переліком її різновидів. Модальність кваліфікується як понятійна категорія із значенням відношення мовця до змісту висловлення та відношення змісту висловлення до дійсності (відношення повідомлюваного до його реального здійснення). Вираження змісту висловлюваного як передбачуваного названо гіпотетичною модальністю, як неможливого, нездійсненого – ірреальною модальністю, як невідповідного дійсності – заперечною модальністю. Модальність, що виражається дієсловом, названо дієслівною модальністю [1, 229].

На двоплановість категорії модальності вказують автори «Граматики сучасного російського літературного мови» (1970), кваліфікуючи два різні типи модальних значень як об'єктивно-модальне значення (відношення повідомлюваного до плану дійсності) та суб'єктивно-модальне значення (відношення мовця до повідомлюваного), що є факультативним. До широкого кола суб'єктивно-модальних значень віднесено значення посилення (підкреслювання, акцентування), експресивної оцінки, впевненості або невпевненості, прийняття або неприйняття (згоди або незгоди) та ін., що свідчить про збільшення кількості виявлених модальних значень порівняно із зазначеними у виданні «Грамматика сучасного російського літературного мови» (1960) [7, 611].

У виданні «Сучасна українська мова. Синтаксис», редактованому І. К. Білодідом, відмічено, що

модальність виражає «суб'єктивне ставлення мовця до висловленої думки з погляду реальності, ірреальності або можливості явищ у мовній ситуації, контексті» [17, 119]. Модальними значеннями названо значення розповідності, бажальності, можливості, питальності, спонукальності, гіпотетичності та переповідності.

Інтерпретуючи модальність як функціонально-семантичну категорію із системою різнорівневих граматичних значень, О. І. Беляєва розрізняє серед макрополя модальності два поля: дійсності та недійсності, останнє з яких поділяє на низку полів залежно від вираженого модального значення: ірреальності, предметної модальності (або потенційності), волевиявлення й епістемічної модальності. Дослідниця пропонує також подальше членування виділених полів. Так, у складі поля волевиявлення виокремлено оптативну й директивну модальності; у полі епістемічної модальності виділено мікрополя впевненості, сумніву, логічної можливості (або ймовірності) й логічної необхідності (або умовиводу); поле предметної модальності розподілено на мікрополя можливості, вимушеності й бажаності [2, 19–21].

План модальності як трикомпонентної структури розглядають В. Б. Касевич й В. С. Храковський, застосовуючи поняття «модальної рамки». Носієм об'єктивної модальності виступає внутрішня модальна рамка [10, 12], що виражає тип відношень між предикатом й актантами. Суб'єктивна модальність передає тип відношень між модальним суб'єктом (джерелом оцінки, який часто збігається з мовцем) та пропозиції в цілому. Це зовнішня модальна рамка, яка є обов'язковою: нульовою (нейтральною) або експліцитно вираженою [10, 14–15]. Комунікативна (цільова) рамка відображає відношення мовця до слухача з позиції комунікативних потреб першого: розповідності (наративності/асертивності), інтерогативності (питальності) та імперативності (спонукальності) [10, 17].

Т. В. Шмельова пропонує інтегрувати всі можливі види модальних значень в єдину семантичну категорію, в основі організації якої – протиставлення «реальність/ірреальність»: «...за допомогою категорії модальності мовець "уміщує" описувану подію в один із світів: реальний – доступний нашому сприйняттю, що спостерігається, та ірреальний – уявний, що є конструктом його уяви» [20, 86].

Уважаючи домінуючою ознакою модальності протиставлення «реальність/ірреальність», О. В. Бондарко пропонує виокремити шість типів модальних значень: 1) оцінка мовцем змісту висловлення з позиції реальності/ірреальності; 2) оцінка означуваної у висловленні ситуації з позиції її можливості, необхідності або бажаності; 3) оцінка мовцем ступеня його впевненості в достовірності повідомлюваного; 4) цільова настанова мовця або комунікативна функція висловлення; 5) значення ствердження/заперечення як відображення наявності/відсутності об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями, описуваними в реченні; 6) емоційна й якісна оцінка змісту висловлення. За ознакою цільової настанови мовця (або комунікативної

функції висловлення) розрізняються речення розповідні, питальні, спонукальні й оптативні. Зазначений погляд на типологію модальних значень відстоюють теоретики семантико-комунікативної концепції модальності Л. А. Бірюлін, О. Є. Корді, Н. І. Лауфер.

Відповідно до розгляду модальності із функціонально-семантичного погляду, запропонованого зокрема І. Р. Вихованцем, «специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється у сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, у яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності» [5, 117]. Визначальною серед таких обов'язкових суб'єктивних значень є модальність речення, тобто «передаване мовцем відношення змісту речення до дійсності: характеристика повідомлюваного як реального або ірреального» [5, 117]. Диференціюючи два компоненти семантико-синтаксичної організації речення, учений залучає поняття «диктум» та «модус», за якими залучає дві сфери значень. Диктумна сфера значень «стосується інформації про світ та його пізнання», а модусна сфера «містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення» [5, 117]. До суб'єктивних значень при цьому зараховується предикативність, настанова речення, вірогідність/невірогідність повідомлюваного, ствердження/заперечення, емоційність/нейтральність.

З'ясовуючи концептуальні характеристики модальності, В. М. Ткачук залучає поняття «макрополя». Найпереконливішим і відносно викінченим учений вважає розуміння модальності як функціонально-семантичного поля. Такий підхід, на думку автора, не обмежує модальність конкретним мовним рівнем, не прив'язує до специфічної лексики, до того ж дає змогу членувати поле на конкретніші модальності. Інтегровальним семантичним компонентом функціонально-семантичного поля як цілісного утворення вчений вважає категорію оцінки, яка дає змогу гнучко та диференційовано розглядати явища навколишньої дійсності. До суб'єктивно-модальних значень відносить такі: ствердження, заперечення, згоди, незгоди, запитання, бажання, емоційно-експресивної оцінки тощо [19].

М. В. Мірченко розглядає модальність у вузькому розумінні, обґрунтовуючи свій погляд «можливістю вибудувати порівняно чіткі межі її функціонування» [14, 341–342]. Уважаючи модальність обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення, учений характеризує її як одну із підкатегорій предикативності (разом із часом та особою), що виражає стосунк реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності та ірреальності. Підкатегорія модальності охоплює три грами: реальності, потенційності, ірреальності.

Функціонально-комунікативний підхід до тлумачення модальності передбачає виокремлення таких основних типів модальностей: 1) суб'єктивна модальність як психологічна або ментальна настанова мовця, як-от: бажаність, гіпотетичність, сумнів; 2) об'єктивна модальність, що базується на протиставленні реальність – ірреальність; 3) ілло-

кутивна сила, тобто комунікативна мета мовця, за якою розрізняються стверджувальна (асертивна), спонукальна й питальна іллокутивна модальності.

Ідею такої трикомпонентності модального плану обстоюють В. Г. Гак, І. М. Кобозева, О. В. Падучева, У. Фолі, Р. Ван Валі, С. Шуфан. В інтерпретації англійських мовознавців іллокутивна модальність названа інтерсуб'єктивною. Протиставлення висловлень за комунікативною метою включено до меж функціонально-семантичної категорії модальності в мовознавчому енциклопедичному виданні за авторством М. В. Ляпон. До модальних значень віднесено ствердження-питання-спонукання, ствердження-заперечення [13, 303–304].

Наголошуючи на протиставленні трьох названих сфер модальності, О. В. Падучева звертає увагу на суміжні із модальністю явища, такі як заперечення, евіденціальність й оцінка. Недоцільність віднесення оцінки до сфери модальності пояснюється неможливістю цього значення охарактеризувати пропозицію в цілому. Дослідниця кваліфікує оцінку як окрему сферу в семантиці природної мови (переважно в лексичній семантиці), проте дотичну до суб'єктивної модальності [15].

На противагу такому твердженню, оцінне значення як одне із модальних значень слідом за Ш. Баллі та В. В. Виноградовим розглядають Р. Лаккофф, С. М. Туровська, Н. Ю. Шведова, Т. В. Шмельова. Підтримуючи ідею віднесеності оцінки до категорії модальності, Г. І. Приходько характеризує оцінну модальність як рівноправну субкатегорію в системі інших модальних значень. Виходячи із положення про диференціацію модальності на об'єктивну і суб'єктивну, дослідниця вважає оцінку смисловою основою суб'єктивної модальності: «... концепція модальності пов'язана з оцінним фактором висловлення, отже, розмова про суб'єктивну модальність неможлива без постановки питання про різноманітні способи вираження оцінного в реченні» [16, 262].

В академічному теоретичному синтаксисі прийнято узагальнений погляд на модальність як функціонально-семантичну категорію, «яка виражає відношення висловлення до дійсності, у тому числі й суб'єктивну кваліфікацію повідомлюваного» [21, 367]. Серед різноманіття буттєвих ситуацій, здатних бути представленими в реченні, виявлено ціле коло відношень предиката до дійсності різного ступеня достовірності. Так, разом із реально відтвореними ситуаціями існують зафіксовані в реченні ситуації нереальні, такі як бажані, необхідні, вірогідні. Таким чином, встановлено наявність протидії двох планів у сфері модальності: реальності та ірреальності. Відношення предикативної ознаки до дійсності у плані реальності/ірреальності визнано провідним аспектом модальності. Реальною модальністю вважають епістемічну; ірреальними – дебітивну, потенційну, гіпотетичну, імперативну, інтенціональну, оптативну.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Огляд лінгвістичної літератури з досліджуваного питання дає змогу констатувати наявність у теоретичному мовознавстві різноманітних поглядів на природу модальності й диференціацію її видів. Очевидним є факт превалювання в науковому просторі кваліфікації дихотомії реальність/ірреальність як основи формування системи модальних значень, що, у свою чергу, виходить із положення про розрізнення об'єктивної та суб'єктивної модальностей. Кількісний склад виокремлюваних модальних значень варіюється залежно від наукового підходу до вивчення модальності: від обмеження її значеннями можливості й неможливості, що свідчить про врахування логіко-лінгвістичного взаємозв'язку до необмежено широкого кола видів реалізації суб'єктивних відношень, що характерно для комунікативного підходу.

Численні розбіжності й різнотлумачення щодо проблеми типології модальних значень зумовлюють продовження лінгвістичних пошуків, що й стане предметом подальшої наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская Энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 19–20.
3. Бондаренко В. Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В. Н. Бондаренко // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61.
4. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Труды Института русского языка. – М. – Л. : Издательство АН СССР, 1950. – Т. 2. – С. 53–87.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Грамматика современного русского литературного языка / ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970. – 768 с.
7. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: [монографія] / Олена Леонідівна Доценко. – К. : Міленіум, 2006. – 226 с.
8. Золотова Г. А. О модальности предложения в русском языке / Г. А. Золотова // Филологические науки. 1962. – № 4. – С. 65–79.
9. Ермолаева Л. С. Система средств выражения модальности в современных германских языках: на материале немецкого, английского, шведского и исландского языков : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Любовь Степановна Ермолаева. – М., 1964. – 181 с.
10. Касевич В. Б. От пропозиции к семантике предложения / В. Б. Касевич, В. С. Храковский // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л. : Наука, 1985. – С. 9–17.
11. Колшанский Г. В. Соотношение субъективного и объективного факторов в языке. – М. : Наука, 1975. – С. 91–92.
12. Лагута О. Н. Логика и лингвистика / О. Н. Лагута. – Новосибирск : НГУ, 2000. – 116 с.

13. Ляпон М. В. Модальность / М. В. Ляпон // Языкознание: Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 303–304.
14. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Микола Васильович Мірченко ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – 432 с.
15. Падучева Е. В. Модальность. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики / Е. В. Падучева. – М., 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rusgram.ru/Модальность>.
16. Приходько А. И. Статус оценочной модальности в языке / А. И. Приходько // Ученые записки Таврического университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24(63). – № 3. – 2011. – С. 260–264.
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1972. – 513 с.
18. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263с.
19. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / Вадим Миколайович Ткачук ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
20. Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т. В. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса / ред. К. В. Горшкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78–101.
21. Українська мова: енциклопедія / ред.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
22. Foley W. A. Functional Syntax and Universal Grammar / W. A. Foley, R. D. Van Valin. – Cambridge : Cambridge Univ Press, 1984.

УДК 811.16/.11:[81.373.44:34]

ДО ІСТОРІЇ СЕМАНТИКИ КІЛЬКОХ ГЕРМАНСЬКИХ ТА ІРАНСЬКИХ АРХАЇЧНИХ ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВИНИ

Федорова А. О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено джерела поняття «провина» в германських та іранських мовах. Доведено, що семантичні моделі, які показують мовний бік розвитку зазначеного поняття, формуються на основі відібраної лексики германських та іранських мов, яка демонструє архаїчні уявлення індоєвропейців та їхніх нащадків про зв'язок правового та релігійного інститутів. Цей давній зв'язок сформувався та стабілізувався в лексико-семантичних системах окремих мов постспільноіндоєвропейського діалектного стану. Увагу зосереджено на давніх правових термінах ЛСГ «Провина», які сягають і.-с. етимонів *sāg-/*sæg- «шукати», «розвідувати, розслідувати», «вистежувати», *ar- «працювати».

Ключові слова: етимологія, семантика, семантична модель, індоєвропейський, провина.

Федорова А. О. К истории семантики нескольких германских и иранских архаичных правовых терминов для обозначения вины. В статье рассматриваются некоторые источники понятия «вина» в германских и иранских языках. Доказано, что семантические модели, которые показывают языковую сторону развития упомянутого понятия, формулируются на основании отобранной лексики германских и иранских языков, которая демонстрирует архаические представления индоєвропейцев и их потомков о связи правового и религиозного институтов. Эта давняя связь сформировалась и стабилизировалась в лексико-семантических системах отдельных языков постобщинноиндоєвропейского диалектного состояния. Внимание сосредоточено на давних правовых терминах ЛСГ «Вина», которые восходят к и.-е. этимонам *sāg-/*sæg- «искать», «разведывать, расследовать», «выслеживать», *ar- «работать».

Ключевые слова: этимология, семантика, семантическая модель, индоєвропейский, вина.

Fedorova A. O. To the history of the semantics of several Germanic and Iranian archaic legal terms to the nomination of guilt. The article focuses on some sources of the notion of “guilt” in the Germanic and Iranian languages are reviewed in the article. It is proved that semantic models, which show the linguistic side of the development of the mentioned notion, are defined on the basis of the selected lexemes of the Germanic and Iranian languages, which show archaic views of the Indo-Europeans and their descendants about the connection of the lawful and religious institutions. This archaic tie was formed and stabilized in the lexico-semantic systems of separate languages of the Post-Common-Indo-European dialectal state. The attention is drawn to the archaic legal terms of the lexico-semantic group “Guilt”, which go back to Indo-European etymons *sāg-/*sæg- “look for, seek”, “investigate, inquire into”, “track down”, *ar- “work (v)”.

Key words: etymology, semantics, semantic model, Indo-European, guilt.

Провину як поняття досліджують багато вчених із різних галузей науки, зокрема філософії, психології, соціології, релігії. Почуття провини має неабиякий вплив на життя не тільки окремої людини, але й всього людства, про що висловлюється Л. В. Софіна: «Серед почуттів, які значуще впливають на життя особистості, її розвиток та психічне здоров'я, особливе місце займає почуття провини» [4]. Тож доцільність дослідження цього поняття з лінгвістичного погляду не потребує додаткових коментарів. Серед лінгвістичних студій існує небагато праць, об'єктом яких сьогодні є аналізоване нами поняття. Серед них, наприклад, праця Дженкової К. О., Хав'єра Е. Діац-Вері [1; 7]. Натомість ми, розвиваючи принципи попереднього дослідження [6], де було проаналізовано шляхи формування семантики архаїчних правових термінів на позначення провини у германських та слов'янських мовах, вважаємо за необхідне продовжити наші студії на матеріалі гер-

манської лексики та простежити (у найзагальніших рисах) шлях розвитку термінологічної семантики слова «провина» в іранських мовах.

ДМС «шукати» → «розвідувати»,
«розслідувати» → «звинувачувати»

Запропонована можлива модель еволюції семантики репрезентована питомо германською лексикою, яка сягає прагерм. кореня *sōk-/*sak- «шукати», що, у свою чергу, є рефлексом і.-с. етимона *sāg-/*sæg- «шукати», «розвідувати, розслідувати», «вистежувати» (15, 292–293; 16, 876–877; 9, 496).

Із-поміж значень герм. репрезентантів чітко вирізняється «провина» (пор.: д.-англ. *saci* «провина», «порушення»), її супровідні значення – («злочиння», «боротьба», «спір», «гоніння», «тяжба, процес у суді») які, безперечно, також належать до правових (пор.: *He alātan mag saka endi sundea* «Він може пробачити гріхи»), далі пор. *sac-leās* «невинний», «вільний від звинувачень», *sacian* «боротися», «сваритися», *sacan* «боротися», «суперничати», «порушувати справу у суді проти когось», «висувати обвинувачення» (13, 807).

До цього ж етимологічного гнізда належать і гот. *sakan* «звинувачувати», «дорікати», «засуджувати», д.-в.-н. *sahhan* «засуджувати», «висловлювати догану», «сварити», д.-ісл. *saka* «звинувачувати», «сварити(ся)», *sōkn* «напад», «звинувачення», *sekr* «винний», *sak-bitinn* «т. с.», *sak-ferli* «судовий процес, тяжба», *sak-nœmt* «який заслуговує на осуд», «який заслуговує на покарання, покараний» (пор.: ще д.-англ. *sōcn* «розслідування», «переслідування»), д.-ісл. *sókn* «шукати», д.-фриз. *sēka* «шукати» ~ д.-ірл. *saigim* «шукати», лат. *sāgiō* «відчувати», «передчувати» (14, 509; 15, 292–293; 18, 460, 469, 529; 9, 496). Вважаємо, що репрезентантом цього етимологічного гнізда є також похідне дат. *sagsanlæg* «судовий позов», *sagsøge* «притягати до суду, пред'являти позов» (10, 569).

Отже, напрям термінологічної (правової) спеціалізації семантики (а відповідно – розвитку поняття) можна визначити як «шукати» → «розвідувати», «розслідувати» → «звинувачувати». Насправді, пояснення такого розвитку є абсолютно «семантично» прозорим. Нам добре відомі висловлення типу «шукати істину», «шукати правду в суді», що, ймовірно, означає «порушувати судову справу», тобто «покладати на когось звинувачення». В. В. Левицький указує на дещо іншу варіацію розвитку значення, пор. «відчувати, шукати» → «брати слід» → «шукати, добиватися істини у судовій тяжбі» (9, 496).

Відзначимо також, що питома германська правова лексика англійської мови на позначення провини доповнюється широким спектром порівняно давніх латинських запозичень, наприклад, англійська лексема XIII століття *aculp* «звинувачувати», «висувати обвинувачення» < лат. *culpa* «провина», «обвинувачення», звідки сучасне англ. *culprit* «підсудний», «правопорушник», *culpable* «винний», «що заслуговує осуду» (17, 10).

ДМС «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння»

Запропонована ДМС може бути виділена з огляду на лексику іранських мов. Ексерпований із доступних лексикографічних джерел матеріал дає змогу обґрунтувати потенційну можливість цього семантичного переходу, а значить і пояснити розуміння природи провини у релігійно-правовій культурі давніх іранських народів.

I. Ав. п. *arənaṭ čaēša-* «той, хто стягує борг за провину», согд. «*rn* «неправильне діяння», «помилка», хс. *ārra-* «помилка», «неправильне діяння» (< праіран. **arna-* «несправедливість», «провина», «гріх»; < ар. **ar-* : *) ~ д.-інд. **śā-* «боржник, той, хто винний», «провина», «злочин» (12, 227). Вірогідно, що «неправильне діяння», «помилка» трактується як «провина», тому абсолютно логічним є походження лексики з такими значеннями в окремих іранських мовах з праіранського **arna-*. Що ж до і.-є. кореня, то Г. Бейлі розглядає його у зв'язку з і.-є. **ar-* «працювати» (пор.: хет. *ar-ni* «каяться», «відшкодовувати»). В. С. Расторгуєва і Д. І. Едельман стверджують, що зміну семантики кореня в цьому утворенні важко пояснити, тому дають дещо інше пояснення (12, 226–227).

II. Інша питома іранська лексика, яка яскраво демонструє запропоновану ДМС, представлена осет. *axxos/anxos* «провина», «причина», *axxos kænyn* «звинувачувати», «ставити в провину» *m'axxos næ wud* «не моя була провина». У зв'язку із запропонованою вище ДМС вважаємо доцільним ще раз акцентувати на версії про можливість походження цієї лексики з *a + æm + kos, de kos* «праця». В. І. Абаєв говорить, що така семантика цілком підлягає поясненню, адже «провина» тут розглядається як активна дія, як «праця» («його провина» = «його праця»), пор. аналогію в каб. *lazä* «праця» → «провина» (→ д. *lazæ* «провина») (8, т. 1, с. 94–95). Пор. додатково осет. *kūsyn/kosun* «працювати», «трудитися», що зближається з перс. *kūšīdan* «старатися», «напружувати сили» (8, 603).

Вважаємо, що до цього самого етимологічного гнізда входить також пехл. *āhōk* «провина», «провинність», н.-перс. *āhō* «хиба», «недолік», «гріх», «проступок», «осуд, осудження» ~ арм. (з с.-перс.) *ahok* «провина, провинність», «шкода, збиток», «осуд», «звинувачення» (11, 432).

Надзвичайно цікавим є факт того, що лексичні значення слів «провина», «проступок» розвинулися зі значення «праця». Відібрана нами лексика з доступних джерел не засвідчує проміжних семем, які поетапно формували значення «провина», але ми можемо припустити, що головним засобом життєдіяльності людини є будь-яка праця (що є історичною реальією для всіх часів), а вона, у свою чергу, своїм результатом має певні дії, вчинки – позитивні чи негативні. Якщо діяння людини негативні, це порушує певний баланс природи, світу, що, за космологічними уявленнями, завдає непоправної шкоди і спричиняє дисгармонію весвіту (див., наприклад, статтю С. М. Толстої «Злочин і покарання у світлі міфології» [3, 374], статтю В. В. Іванова та В. М. Топорова «Про мову давнього слов'янського права» [2, 223]). У цьому випадку стає абсолютно зрозумілим семантичний перехід «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння», адже *провина* є завжди дія, що є результатом протиправної, девіантної поведінки людини щодо іншої людини чи світу в цілому.

Навіть невеликий огляд вищезазначеної лексики дає змогу зрозуміти багатогранність шляхів творення та розвитку поняття «провина» у германських та іранських мовах. Причому «провина» може стосуватися моралі й релігійності, а може бути правовим атрибутом судового процесу. Поки що важко диференціювати лексику, семантика якої чітко окреслює моральний аспект, а з іншого боку – лексику, значення якої показує тільки правовий аспект. У зв'язку з цим актуальним і дуже влучним є висловлювання Л. Жерне про існування «передправа», де правові системи архаїчних суспільств інкорпоровали в собі релігійні догми та релігійно-моральні цінності, утворивши синкретичну неподільність норм права та релігії [2, 221–222; 5].

На цьому етапі дослідження вдалося виокремити такі ДМС, що показують розвиток значення слова «провина» в архаїчних релігійно-правових термінах германських, слов'янських та іранських мов (з урахуванням попередньої розвідки [6]):

– у германських мовах: 1) «приносити жертву» → «платити» → «бути винним»; «плата» → «провина», «гріх»; 2) «шукати» → «розвідувати», «розслідувати» → «звинувачувати»;

– у слов'янських мовах: 1) «переслідувати, наступати» → «винити»; «переслідування» → «вина, провина»; «вигин» → «вина, провина»; 2) «кривий, викривлений» → «винний, винуватий»; «викривляти, гнути» → «звинувачувати»; «кривити» → «несправедливо звинувачувати» (= «обманювати, ошукувати») → «звинувачувати»;

– в іранських мовах: «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння».

Зазначені вище ДМС, як нам здається, дають змогу простежити паралелізм розвитку відповідних значень

у словнику германських та слов'янських мов, хоча і.-є. корені, яких сягає аналізована лексика цих ДМС, етимологічно різні. Спільним для них є поняття «пошуку», «переслідування», що екстраполюється на уявлення давніх германців стосовно переслідування винного, який скоїв злочин проти цілого роду доки баланс не буде відновлено (згадаємо принцип реципрокності у давніх германців під час здійснення кровної помсти).

Перспективу вивчення лексики, що позначає провину, вбачаємо у розширенні типологічної бази дослідження. Для цього потрібне фронтальне «обстеження» лексичної семантики не лише решти індоєвропейських, але й мов інших генетичних сімей для відновлення загальної картини еволюції лексем ЛСГ «Провина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дженкова Е. А. Концепты «стыд» и «вина» в русской и немецкой лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. А. Дженкова ; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Волгоградский государственный педагогический университет». – Волгоград, 2005. – 237 с.
2. Иванов В. В. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов (Загреб–Люблина, сентябрь 1978 г.). – М. : Наука, 1978. – С. 221–240.
3. Логический анализ языка: языки этики / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцева. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 448 с.
4. Софіна Л. В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л. В. Софіна ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
5. Федорова А. О. Становлення семантики термінів лексико-семантичної групи «(Релігійне) право» в індоєвропейських мовах / А. О. Федорова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. наук. праць / гол. ред. В. Д. Каліушенко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 27. – С. 189–204.
6. Федорова А. О. Архаїчні правові терміни на позначення провини у германських та слов'янських мовах / А. О. Федорова // Науковий збірник Київського університету імені Бориса Грінченка «STUDIA PHILOLOGICA». – К. : Видавництво, 2015. – Вип. 5. – С. 62–67.
7. Javier E. Diaz-Vera From Cognitive Linguistics to Historical Sociolinguistics. The Evolution of Old English Expressions of Shame and Guilt / Diaz-Vera E. Javier // Cognitive Linguistic Studies. – Vol. 1, no. 1:1. – John Benjamins Publishing Company, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://benjamins.com/#catalog/journals/cogls.1.1.03dia/details>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР ; Наука, 1958–1989. – Т. I–IV.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
10. Крымова Н. И. БДРС: Большой датско-русский словарь / Н. И. Крымова, А. Я. Эмзина, А. С. Новакович. – М. : Живой язык, 2000. – 896 с.
11. Периханян А. Г. Сасанидский судебник. «Книга тысячи судебных решений» / А. Г. Периханян / Академия наук Армянской ССР ; Институт востоковедения АН СССР. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1973. – 573 с.
12. Расторгуева В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М. : Вост. литература, 2000–2011. – Т. 1–4.
13. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary based on the manuscript collections of the late / J. Bosworth // [supplement by T. Northcote Toller]. – London, Oxford : at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1955. – 1302 p.
14. IED – An Icelandic-English Dictionary based on the MS. collections of the Late Richard Cleasby / [by Gudbrand Vigfusson, M. A.]. – London, Oxford : at the Clarendon Press, 1874. – 780 p.
15. Lehman P. Winfred. A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p.
16. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern und München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I – III. – 1183 S.
17. Shipley J. T. Dictionary of Early English / J. T. Shipley. – NY. : Philosophical Library, 1955. – 753 p.
18. Vries de J. Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / J. de Vries. – Leiden : E. J. Brill, 1977. – 689 S.

УДК 811.161.2+811.112.2:81'367.5

БЕЗОСОБОВІ ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Цимбаліста Л. Р.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглянуто безособовий пасив як підвид пасивного стану в німецькій мові з українськими корелятами, його семантично-синтаксичні особливості. На матеріалі сучасних художніх текстів здійснено порівняльний аналіз конструкцій із семантикою безособового пасиву в німецькій та українській мовах.

Ключові слова: безособовий пасив, пасив процесу, трансформація актив-пасив, агенс, пацієнс.

Цимбаліста Л. Р. Безличные пассивные конструкции: немецко-украинские параллели. В статье рассмотрены безличные пассивы как подвид пассивного залога в немецком языке с украинскими коррелятами, его семантико-синтаксические особенности. На материале современных художественных текстов осуществлен сравнительный анализ конструкций с семантикой безличного пассива в немецком и украинском языках.

Ключевые слова: безличный пассив, пассив процесса, трансформация актив-пассив, агенс, пациент.

Tsybalyista L. R. The impersonal passive constructions: parallels between the German and Ukrainian languages. The article deals with the impersonal passive as a subtype of the passive voice constructions in the German language with Ukrainian correlates, namely with their semantic and syntactic features. The author provides comparative analysis of constructions with the semantics of impersonal passive in the German and Ukrainian languages on the basis of modern literary texts.

Key words: impersonal passive, processual passive, active to passive transformation, agent, patient.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У німецькому мовознавстві категорію пасивного стану розуміють як особливий різновид діатези, у якій актив асоціюється з немаркованою формою, а пасив, відповідно, виступає маркованою конструкцією. В українському мовознавстві немає єдності в трактуванні пасивного стану, що відкриває перспективи для зіставно-типологічного дослідження. Так, серед українців не прийнято диференціювати окремі підтипи пасивних форм за семантичними показниками; в той час як, аналізуючи німецькі пасивні конструкції, виділяють пасив процесу, пасив стану, пасив реципієнта та інші пасивізовані конструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему пасивних дієслівних зворотів приділяли увагу в своїх дослідженнях такі лінгвісти, як О. Потебня, В. Сімович, О. Курило, О. Синявський, М. Сулима, О. Матвієнко, Ю. Шевельов, В. Русанівський, Г. Півторак, В. Бріцин, М. Плющ, Н. Непийвода, І. Вихованець, К. Городенська, В. Барчук, О. Бондарко, К. Брінкер, Г. Гельбіх, Ф. Кемптер, Г. Шьонталь, П. Фогель та ін.

У центрі семантико-синтаксичного поля пасиву в німецькій мові традиційно є конструкції, утворені поєднанням допоміжного дієслова *werden* (*Vorgangspassiv* / пасив процесу) або *sein* (*Zustandspassiv* / пасив стану) та дієприкметника II (*Partizip II*) повнозначного дієслова. Німецька лінгвістична традиція передбачає виділення одно-, дво- та тричленних пасивних конструкцій, які роз-

різняються за критерієм наявності/відсутності синтаксичного суб'єкта й агенса в пропозиції [5, 162]. П. Фогель підтримує цю думку, відносячи до безособових пасивних форм такі, що не містять вказівок на учасників дії, тобто одночленні. У цих висловленнях відсутній суб'єкт, а об'єкт не можна інтерпретувати як агенс [6, 113].

В україністиці панує протилежна тенденція до звуження парадигми пасиву, виділення тільки двота тричленних конструкцій та заперечення нормативності використання актанта-інструменталія для позначення агенса [1, 242–244]. Поєднання контрастних підходів двох лінгвістичних традицій зумовлює **актуальність** дослідження.

Маємо на меті співставити способи вираження однотипного змісту пасивного характеру в німецькій та українській мовах, зосередившись на безособовому варіанті пасиву.

Ставимо перед собою **завдання** здійснити порівняльний аналіз висловлень із семантикою безособового пасиву в художніх текстах обох мов та відшукати їх спільні і відмінні риси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо детальніше особливості різних пасивних форм. Так, основою для творення особових пасивних конструкцій німецької мови є перехідні дієслова. Наприклад: *Es gibt nur einen Mann im ganzen Territorium, der Banditen jagt und der von einem großen, grauen Wolfshund begleitet wird, Mona* (P. Hackett).

Дія відбувається на Дикому Заході, і в цьому висловленні мовець переконує реципієнта, що чутки стосуються однієї і тієї самої людини, яка бореться з бандитами та з'являється у супроводі великого сірого вовкодава. Присутність собаки є однією з

визначальних рис чоловіка, на чому автор робить акцент, вживаючи пасивну конструкцію та переносючи фокус із дій собаки на її перебування поруч із месником.

Одночленні пасивні конструкції містять лише предикат, виражений дієсловом у пасивній формі, хоча можуть поширюватися необлігаторними актантами. Вони вважаються безособовим пасивом без зазначення агенса, хоча функцію формального суб'єкта у висловленні може виконувати частка *es* [5, 162]. Матеріалом для творення безособового пасиву виступають, за П. Фогель [6, 2]:

1) неперехідні дієслова, що супроводжуються об'єктом у давальному, родовому відмінкові або з прийменником:

Ich kann Männer rufen hören. Dort irgendwo muss das Schiff im Nebel sein. Schemenhaft kann ich es ausmachen. Dann plötzlich wird auf sie gefeuert! Ich werfe mich zu Boden, denn der Schütze ist keine hundert Schritt von mir entfernt (H. M. Bekker).

Мовець перебуває в ситуації, де діяльність його органів чуття обмежена, у тумані складно щось роздивитись. Він покладається на слух і, почувши, як кілька чоловіків перегукуються між собою, зумів розгледіти контури корабля. Однак він недовго радів відкриттю, натомість був змушений кинутись на землю, оскільки в чоловіків почали стріляти. У цьому випадку пасивна форма *wird gefeuert* супроводжується вказівкою на ціль стрільби – *auf sie* (об'єкт із прийменником) та оцінкою мовцем цієї події як раптової (*plötzlich*);

2) безоб'єктні неперехідні дієслова:

Sie wirken sehr angespannt, mein Bester. Sie sollten wirklich mal in eines meiner Seminare kommen, auch wenn Sie Atheist sind. Dort wird meditiert, man ist nicht mehr – wie Sie ständig –, außer sich. Man ist in sich (S. Peters).

Meditieren – неперехідне дієслово, що позначає рід діяльності, який передбачає не фокусування на певному об'єкті, а відкриття самого себе, свого внутрішнього світу (*Man ist in sich*). Автор запрошує співрозмовника на свої семінари, незважаючи на його атеїстичні погляди, і вживає пасивну конструкцію *Dort wird meditiert* з метою підкреслити, що всіх учасників об'єднує власне медитація й самопізнання, а не особистісні риси на зразок вірування чи світогляду;

3) перехідні дієслова в неперехідному, тобто абсолютному, значенні. Наприклад:

Ob es sich als Bauteil eignet. Es meldet an die Schichten darunter; ob sich etwas verbessert hat – dann wird auf dieser Basis weitergemacht – oder ob sich etwas verschlechtert hat – dann kehrt man zur vorigen Version zurück (A. Eschbach).

Предикат *wird weitergemacht* належить до пласту розмовної лексики і утворюється від перехідного дієслова, яке у цьому висловленні вживається як неперехідне. Дослідник пояснює роботу складної системи, що самовдосконалюється і побудована з багатьох складників (*Bauteil*), які оцінюють покращення (*ob sich etwas verbessert hat*) чи погіршення (*ob sich etwas verschlechtert hat*) і, відповідно, зберігають зміни або повертаються до попередньої версії.

Суттєвою є сама властивість системи продовжувати працювати в новому варіанті та еволюціонувати, що підкреслюється застосуванням безособової пасивної конструкції.

Розглянуті приклади дають змогу виділити ознаки, характерні для особових та безособових пасивних конструкцій німецької мови [4, 157]:

Таблиця 1

Властивості процесуальних пасивних конструкцій

Особовий пасив (дво- та тричленні конструкції)	Безособовий пасив (одночленні конструкції)
перехідні дієслова	неперехідні дієслова та перехідні в абсолютному значенні
обов'язковості наявності пацієнта	відсутність пацієнта
спрямованість дії на предмет	спрямованість дії на предмет відсутня
процесуальність	процесуальність
можливість вживання агенса	можливість вживання агенса

Частка *es* в одночленних конструкціях виконує функцію суб'єкта лише формально, вона забезпечує предикату можливість зберегти свою традиційну позицію у розповідному реченні або відсунути актант на прикінцеві позиції залежно від комунікативної інтенції мовця [4, 162]. Порівняємо один із прикладів зі семантично схожим в іншого автора:

Dann plötzlich wird auf sie gefeuert! Ich werfe mich zu Boden, denn der Schütze ist keine hundert Schritt von mir entfernt (H. M. Bekker).

Автор наголошує на послідовності подій (*dann* – спочатку побачив корабель, тоді в людей почали стріляти) та їх раптовості (*plötzlich*), виводячи їх на першу позицію в реченні і таким чином звертаючи на них увагу адресата.

Sogar Nahkampf ist verpönt. Es wird nur noch scharf geschossen (S. Peters).

В останньому висловленні розчарованість мовця поведінкою сучасної молоді підкреслено вживанням пасивної конструкції з часткою *es* на першій позиції, що має на меті ще раз підкреслити пасивність людей, а інші актантні відсуваються на дальші позиції.

Зазначимо, що пасивні форми в німецькій мові не обмежуються лише конструкціями *werden/sein* + *Partizip II*, вони включають в себе пасив реципієнта (*Rezipientenpassiv*), а також так звані пасивні перифрази. Привертають увагу насамперед останні, оскільки із самого терміна *Rezipientenpassiv* випливає, що пацієнс (реципієнт), який у пасивних пропозиціях виконує функцію суб'єкта, є облігаторним і, відповідно, не передбачає творення безособових форм [6, 2]. Наприклад:

Ist die Welt nicht ungerecht? Unsereins plagt sich ab mit Sport und Gymnastik, mit Diäten hier, Diäten da

und gerät immer mehr aus der Form, und so ein Typ wie du, der sich nicht aus dem Sessel rührt und isst wie ein Scheunendrescher, kriegt die Fitness geschenkt (A. Eschbach).

У розмові одна з подруг жартівливо натякає на несправедливість світу, у якому одним доводиться постійно сидіти на дітах та виснажувати себе спортом, а інші можуть ні в чому себе не обмежувати, бо мають від природи подарунок у вигляді досконалої фізичної форми. Пасив реципієнта переважно вживається з дієсловом *bleiben*, однак, у наведеному контексті в предикаті *kriegt geschenkt* дієслово *kriegen* має аналогічне значення «отримувати», «здобувати». Семантика цієї конструкції включає обов'язкову наявність дарувальника, який може бути неспецифічним, як у нашому висловленні (ним може виступати природа, генетика і т. ін.), та обдаровуваного (*ein Typ wie du*), опускання назви якого з речення приведе до втрати змісту.

Пасивні перифрази натомість поділяються на дві підгрупи: конструкції на кшталт *bleiben / stehen / gehen + zu + неозначена форма* і *gehören / bleiben + дієприкметник II* можуть утворювати лише особові форми, в той час, як комбінації *sein + zu + неозначена форма*, *lassen + sich + неозначена форма*, а також *зворотний займенник + неозначена форма* допускають обидва варіанти [6, 3]. Підтвердимо прикладами:

Aber da ist etwas, und es ruht mitten im ewigen Eis. Wobei – so ewig ist das Eis nicht mehr. Es ist gerade dabei zu schmelzen (A. Eschbach).

У роздумах про природу та вічність автор висловлення відзначає факт, що навіть вічна мерзлота вже готова розтанути. Тут предикат *es* позначає носія стану *Eis*. Предикат *ist zu schmelzen* виражає не стільки саму дію, скільки її потенціал, готовність до неї, однак, залишає простір для уникнення катастрофи.

Sobald es losgeht, wird eine Videoanlage die Arbeit des Komplexes lückenlos dokumentieren. Die Abläufe sind ziemlich kompliziert, das heißt, es ist mit Fehlern zu rechnen. Daran arbeiten wir noch – an der Fehlerredundanz (A. Eschbach).

У наведеному тексті йдеться про нову систему безперебійного відеоспостереження на виробничстві, перебіг процесів на якому досить складний, отже, можна очікувати помилки. Конструкція *es ist mit Fehlern zu rechnen* не передбачає конкретного виконавця чи об'єкта дії, не спрямована на пацієнс, тобто зосереджується на конкретній події та тих наслідках, які вона може викликати, що дає можливість віднести форми такого типу до безособового пасиву.

В українській мові прийнято виділяти три основні синтаксичні типи пасиву, а саме: пасивні дієприкметники; віддієприкметникові форми на *-но/-то*, пасивні форми, які утворюються за допомогою постфікса *-ся* від дієслів недоконаного виду дійсного способу [2, 160].

Досліджуючи категорію дієслова, К. Городенська стверджує, що в основі трансформації актив – пасив лежить семантичне перетворення предиката дії на предикат стану. Мовознавець називає цей процес

лексичною деривацією модифікаційно-транспозиційного різновиду. Таким чином, авторка співвідносить пасивний стан в українській мові з пасивом стану у німецькій.

Дослідниця вважає пасивними відповідниками перехідних дієслів пасивні дієприкметники, що вживаються у трикомпонентних та похідних від них двокомпонентних конструкціях [1, 243]. Оскільки дієприкметники завжди поєднуються зі словами, атрибутами яких вони виступають, то вони не можуть утворювати безособові пасивні форми, наприклад: *Мовляв, територія придбана з комерційною метою, а держава не має права втручатись у діяльність приватної компанії* (О. Романчук).

Дієприкметник доконаного виду *придбана* виступає предикатом, а об'єкт дії (покупки), тобто пацієнс *територія* виконує роль суб'єкта у висловленні. Редукція позначення суб'єкта в пропозиції приведе до втрати змісту; крім того, у цьому випадку відсутня вказівка на процесуальність, тобто конструкції цього типу можуть виступати відповідниками німецького пасиву стану, а не безособових форм.

Отже, заміна дієслів двоскладних речень предикативними формами на *-но/-то* в односкладному реченні зумовлює формально-синтаксичну нейтралізацію суб'єктної синтаксеми. Таким чином, предикати дії перетворюються на предикати результативного стану [3, 18].

З трудом розплющую очі. Силкуюсь сісти на диван, на який мене було покладено (О. Романчук).

У цьому висловленні вживання предикативної форми на *-но/-то* викликане потребою передати поточний стан пацієнса, зумовлений дією, виконаною в минулому. Анонімний агенс поклав неприємного наратора на диван, з якого він зараз (у момент мовлення) намагається підвестися. Ця конструкція відповідає концепції нефокусування на ролі пацієнса, але їй не вистачає процесуальної характеристики. Однак її можна визначити як частковий корелят форми безособового пасиву минулого часу.

Отже, пасивні дієприкметники та предикативні форми на *-но/-то* не передають семантику пасиву процесу повною мірою, внаслідок чого предикати з постфіксом *-ся* стають єдиними приступними відповідниками таких форм пасиву. Однак в українському мовознавстві прослідковується тенденція применшувати функції і навіть обмежувати пасивні форми із постфіксом *-ся*, оскільки їх прийнято виносити на крайню периферію парадигми [1, 243].

Важко погодитися з таким радикальним підходом, адже через відмову від пасивних форм процесу вибір засобів для розставлення акцентів у визначенні категорії стану мінімізується, а важлива ланка перетворення актив – пасив нівелюється.

Розглянемо інший приклад: *Пам'ятається, після того, як Ульріха суд вчетверте визнав невинним, мій чоловік, будучи добряче напідпитку, – ще б пак, такий стрес! – сказав, що усім доведе, що концтабори – це вигадка червоної пропаганди* (О. Романчук). У цій пропозиції предикат *пам'ятається* утворений від перехідного дієслова, однак, має абсолютне значення. Вживання безособової форми замість активної (я пам'ятаю, ми пам'ятаємо) має

на меті підкреслити унікальність спогадів, які запам'яталися на довгі роки без якихось додаткових зусиль із боку мовця. Конструкції цього типу можна вважати найближчими відповідниками безособових форм серед формально пасивних в українській мові, однак, вони рідко використовуються в узусі й замінюються переважно узагальнено- чи неозначено-особовими реченнями.

Особова природа дієслова, його відносний зв'язок із неозначеною особою наштовхує на думку, що безособовий пасив є формально-безособовою конструкцією. Із метою уникнення термінологічної плутанини, М. Палагнюк та І. Палагнюк пропонують визначати односкладну пасивну конструкцію не як безособову, а як безпідметову, а особові пасивні конструкції, відповідно, вони називають підметовими [4, 163]. Водночас важко погодитися із цим терміном, оскільки «безпідметовість» переносить висловлення такого типу на формально-синтаксичний рівень.

Більш обґрунтованим здається семантично орієнтований підхід, пропонований П. Фогель. Розглядаючи безособовий пасив водночас у діахронній та синхронній перспективі, дослідниця виділяє такі ознаки пасивних конструкцій, як зосередження на сутності/логічності об'єкта (*entity-zentral*), що стосується категорійних речень із семантикою дії та наявністю суб'єкта/учасника дії, та зосередження на події (*event-zentral*), властиві тетичним реченням без згадування суб'єкта/учасника дії та, відповідно, із семантикою події [6, 70].

До безособових пасивних конструкцій у сучасній німецькій мові належать не лише тетичні речення з семантикою події, а й проміжний тип категорійних речень, для якого характерною є наявність агенса в давальному відмінку [6, 243].

Поширена тенденція описувати особовий та безособовий пасив у синтаксичному річизі зумовлює наголос у дослідженнях на послабленні ролі агенса. Мовознавці, які відмежовуються від цієї настанови, пропонують визначати нові функції пасиву, а саме перенесення пацієнса (для особового пасиву) або події (для безособового) у центр висловлення.

Проаналізуємо ще два випадки: *Ich habe nicht damit gerechnet, dass uns ausgerechnet ein solcher Extremfall vermittelt wird* (E. Aukett). У цій пропозиції мовець виказує здивування з того, що саме йому передали такий складний випадок. Маємо справу з двочленною пасивною конструкцією, у якій агенс наявний імпліцитно та може бути виведений із контексту. Сам мовець у цьому випадку виступає як реципієнт, виражений займенником у давальному відмінку. Щоб підкреслити серйозність ситуації, автор не тільки віддає перевагу пасивній формі, а й послуговується лексичними засобами, а саме атрибутами *ausgerechnet ein solcher*.

In einer so harten Konkurrenzsituation wird natürlich auch mit Mitteln gekämpft, die nicht ganz legal sind. Darum misstrauen sich alle gegenseitig (A. Bekker).

Мовець, описуючи ситуацію в одній зі сфер ринку, обирає пасивну конструкцію *wird gekämpft*, намагаючись якомога точніше відобразити стан справ, не зосереджуючись на окремих учасниках. Актант-інструменталь *mit Mitteln*, характеристика якого доповнюється підрядним реченням *die nicht ganz legal sind*, підтверджує складність власне конкурентної ситуації з використанням підсилювальної частки *so*: *In einer so harten Konkurrenzsituation*.

Перенесення фокусу з функції агенса на власне подію під час розгляду безособових конструкцій дає можливість не розглядати роль неспецифічного чи анонімного діяча [6, 31].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Безособовий пасив як формально-синтаксична структура виникає у випадку, коли у висловленні послаблюється роль агенса, але водночас пацієнс не переймає його синтаксичну функцію, а для досягнення комунікативної мети спілкування мовець виводить на передній план семантику події/процесу. Такі конструкції обмежено представлені в українській мові, їх формальними корелятами можуть виступати дієслова з постфіксом *-ся* та в окремих випадках предикативні форми на *-но/-то*, однак, для вираження аналогічної семантики більш властивими для української мови є активні, а не пасивні форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна. граматики укр. мови / [І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська] ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Унів. видавництво «Пультари», 2004. – 400 с.
2. Городенська К. Г. Категорія стану в українській мові: проблема статусу та структури / Катерина Григорівна Городенська // Мова у дзеркалі особистості. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – С. 159–166.
3. Городенська К. Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних односкладних речень / К. Г. Городенська // Зб. наук. праць Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава, 2001. – Вип. 4(18). – С. 17–23.
4. Палагнюк М. Д. Безпідметова пасивна конструкція в сучасній німецькій мові / І. Г. Палагнюк, М. Д. Палагнюк // Зб. наук. праць Нац. академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні науки». – 2013. – № 1. – С. 156–166.
5. Buscha J. Deutsche Grammatik / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – Leipzig, Berlin, Munchen, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1996. – 735 S.
6. Vogel P. Das unpersönliche Passiv: Eine funktionale Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Deutschen und seiner historischen Entwicklung / Petra Maria Vogel. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2006. – 276 S.

УДК 811+81'255.4

ПЕРЕКЛАД ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ЗА ОСНОВНИМИ МОДЕЛЯМИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Шепель Ю. О.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті увага приділяється віддієслівним іменникам, які становлять великий за обсягом лексико-граматичний клас слів сучасної української й російської мов. Репрезентуючи в мові категорію іменників, вони, з одного боку, мають значення предметності, а з іншого – зберігають за собою дієслівну семантику процесуальності чи стану. Переклад здійснюється за моделлю закономірних відповідників, оскільки вона враховує наявність як прямих відповідників слів оригіналу в мові перекладу, так і контекстуальних еквівалентів, що є важливим для правильного, максимально точного вибору лексеми серед можливих варіантів у мові перекладу.

Ключові слова: віддієслівні іменники, переклад, категорія іменників, дієслівна семантика, відповідники, еквіваленти.

Шепель Ю. А. Перевод отглагольных существительных по основным моделям теории перевода. В статье внимание уделяется отглагольным существительным, которые представляют большой по объему лексико-грамматический класс слов современного украинского и русского языков. Представляя в языке категорию существительных, они, с одной стороны, имеют значение предметности, а с другой – сохраняют за собой глагольную семантику процессуальности или состояния. Перевод осуществляется по модели закономерных соответствий, поскольку она учитывает наличие как прямых соответствий слов оригинала в языке перевода, так и контекстуальных эквивалентов, что важно для правильного, максимально точного выбора лексемы среди возможных вариантов в языке перевода.

Ключевые слова: отглагольные существительные, перевод, категория существительных, глагольная семантика, соответствия, эквиваленты.

Shepel Yu. O. Translation of verbal nouns on the main models of translation theory. The article focuses on verbal noun, which are large in terms of lexical and grammatical class of words of the modern Ukrainian and Russian languages. Introducing a category of nouns in the language, they are, on the one hand, have the objectivity of value, on the other – retain the verbal semantics processuality or condition. Translation is carried out on the model of regular correspondences, because it takes into account both the direct presence of the corresponding word in the original language of the translation, and contextual equivalents, which is important for the correct, most accurate choice of tokens among the options in the target language.

Key words: verbal nouns, translation, category of nouns, verb semantics, compliance, equivalents.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Віддієслівні іменники становлять значну й продуктивну групу лексики в українській і російській мовах, склад якої постійно поповнюється. Найчастіше походні іменники зберігають спорідненість із дієсловами-першоосновами та абстраговано, упредмечено виражають їх зміст. Семантика дериватів не завжди є простою сумою значень твірної основи та словотвірної моделі, оскільки нерідко багатозначні твірні основи включаються в словотвір із різним обсягом значень [3, 25].

Втрачаючи зв'язок із дієсловом-першоосною, віддієслівні іменники можуть набувати конкретних значень. Дослідженням процесу конкретизації віддієслівних іменників займалась Л. П. Якимова, яка виділила три типи вторинних значень віддієслівних іменників: 1) значення, за яких віддієслівні іменники абсолютно втрачають відтінки дії та називають предмети навколишнього світу; 2) абстракт-

тні поняття, які, виражаючи результат дії, зберігають певний зв'язок із нею; 3) значення, пов'язані з поняттям дії [4, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань перекладу з близькоспоріднених мов займались Ю. П. Гольцекер, Ю. М. Молочковський, О. Л. Кундзич, О. Н. Сильніков та інші вчені. Незважаючи на зацікавлення перекладачів проблемою перекладу з близькоспоріднених мов, здебільшого питання, які стосуються саме специфіки перекладу, залишаються невирішеними та потребують подальшого теоретичного обґрунтування. Тому **актуальність теми** зумовлюється тим, що семантичне поле віддієслівних іменників обох мов постійно поширюється, що приводить до міжмовної полісемії та вимагає пояснення дериваційних значень і визначення під час перекладу конкретних випадків вживання іменників, утворених від дієслів.

Мета статті – визначити основні методи й прийоми перекладу віддієслівних іменників із російської мови українською (на матеріалі перекладу роману Панаса Мирного «Повія»).

Об'єктом дослідження є віддієслівні іменники сучасних української й російської літературних мов

на матеріалі українського та російського варіантів роману П. Мирного «Повія».

Предмет дослідження – переклад віддієслівних іменників із російської мови українською.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перекласти слово з однієї мови іншою – це передати його семантику лексичними засобами іншої мови. Тобто переклад слова варто розуміти як відтворення семантики, що входить до його значення, для якої знаходиться план вираження в мові перекладу, що полягає в знаходженні відповідної лексичної одиниці (або словосполучення) цієї мови, тотожної чи максимально подібної за семантикою до об'єкта перекладу.

Говорячи про переклад у виключно лексичному плані, тобто про переклад окремого слова, перекладач абстрагується від того, як перекладаються зв'язні тексти. Адже відомо, що переклад цілого висловлювання не є механічним перекладом слів, які входять до його складу.

Як уже зазначалось, у статті переклад здійснюється нами за моделлю закономірних відповідників, оскільки ця модель враховує як прямі відповідники слів оригіналу в мові перекладу, так і контекстуальні еквіваленти, що є важливим для правильного, максимально точного вибору лексеми серед можливих варіантів у мові перекладу.

Переклад віддієслівних іменників російської мови українською не становить особливих труднощів. Знайти відповідник у мові перекладу досить легко з огляду на те, що значна група іменників, які утворились від дієслів, входять до спільної лексики обох мов, мають близький план вираження та тотожний план змісту.

Так, російське *гром* та українське *грім* належать до спільної лексики обох мов, адже єдиним значенням цих слів є «*гучні удари в атмосфері під час грози (явище природи)*». План вираження слова в обох мовах настільки близький, що переклад лексем *гром* і *грім* здійснюється шляхом добору прямого відповідника.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо під час перекладу російського віддієслівного іменника *воз*, проте при цьому, окрім українського еквівалента *віз*, маємо специфічно українське *хура*, яке використовується для відображення національного колориту в художній літературі.

Прямі еквіваленти створюють найменше труднощів під час перекладу, оскільки вживаються в одному значенні як у російській, так і в українській мовах і подаються в словниках:

- рос. *желание* – укр. *бажання*;
- рос. *селение* – укр. *селище*;
- рос. *бег* – укр. *біг*;
- рос. *продолжение* – укр. *продовження*;
- рос. *обмеление* – укр. *обміління*.

Особливу увагу під час перекладу спільної лексики варто приділити калькуванню – одному з найуживаніших способів перекладацької трансформації, що базується на передачі мовного знака оригіналу шляхом відтворення морфемної будови слова мовою перекладу [1, 16].

На думку більшості вчених, словотвірне калькування є поморфемним перекладом об'єктів, що

калькуються. Л. П. Єфремов вважає, що словотвірне калькування базується на відтворенні вмотивованості іншомовних зразків, яка закладена в словотвірній структурі слова, і тому не будується на поморфемному перекладі. Отже, термін «поморфемний переклад» повною мірою не відповідає словотвірному калькуванню, оскільки не відображає сутність цього явища. Проте поморфемний переклад відіграє важливу роль під час запозичення лексики з близькопоріднених мов, що складається зі спільних для них морфем [2, 115], наприклад:

- рос. *выбор* – укр. *вибір*;
- рос. *прописка* – укр. *прописка*;
- рос. *поломка* – укр. *поломка*.

Проте більшість віддієслівних іменників російської мови перекладаються українською еквівалентами, які визначаються контекстом. Так, російське *заход* перекладається українською так: 1) (действие) *захід, заходження*; 2) *захід* (сонця).

Варто зазначити, що українське слово *захід* має значно більший спектр значень, ніж російське *заход*. Воно має значення «сторона світу» та «організоване свято, дійство».

Російське *ход* має декілька варіантів в українській мові, кожний із яких вживається в певному контексті: 1) *хід*; (проход) *хідник*; (движение) *рух*; 2) (течение) *перебіг* (перебіг подій); (развитие) *розвиток*.

В окремих випадках маємо перекладати не саме слово, а сталий вислів, до складу якого входить слово *ход*:

- рос. *пустить в ход все средства* – укр. *вжити всіх заходів*.

Перекладаючи рос. *крик*, маємо такі варіанти в українській мові: 1) *крик, кричання, викрик, покрик, волювання, лемент, лементування, галас, галасування, репет, репетування, горлання, вереск, верещання*; 2) *гук, гукання*.

Російське *мойка* українською перекладається таким чином: 1) (действие) *миття*; (стирка белья) *прання, праття*; 2) (приспособление) *мийка, мийниця*.

Далі ще декілька прикладів перекладу:

рос. <i>соглашение</i> –	укр. 1) (действие) <i>погодження, погоджування</i> ;
2) (согласие) <i>згода, порозуміння</i> ;
3) (договор) <i>угода</i> .
рос. <i>поправка</i> –	укр. 1) (починка) <i>поправлення, поправляння, лагодження, полагодження</i> ;
2) (исправление ошибок) <i>виправлення, виправляння</i> ;
3) (о здоровье) <i>поправлення, одужання, одужування</i> .
рос. <i>отметка</i> –	укр. 1) (действие) <i>відзначення, відзначання, відмічення, відмічання, позначення, позначання</i> ;
2) (знак) <i>позначка, зазначка, відмітка</i> ;
3) (оценка знаний) <i>оцінка</i> .

рос. голодовка –	укр. 1) (голодание) <i>голодування</i> ; (голод) <i>голод</i> ; 2) (отказ от пищи в знак протеста) <i>голодовка</i> .	рос. примерка –	укр. <i>примірка</i> , <i>примірювання</i> , <i>приміряння</i> .
рос. развод –	укр. 1) (действие) <i>розведення</i> , <i>розвід</i> , <i>розводження</i> ; <i>рознімання</i> ; 2) (расторжение брака) <i>розлучення</i> , <i>розлука</i> ; <i>розлучання</i> ; 3) воен., техн. <i>розвід</i> ; 4) (часть саней) <i>крило</i> ; 5) (выращивание, размножение) <i>розведення</i> ; <i>розводження</i> , <i>розплід</i> , <i>розплодження</i> ; <i>розплоджування</i> .	рос. замазка –	укр. 1) (действие) <i>замазання</i> , <i>замазування</i> , <i>замащення</i> , <i>замащування</i> , <i>шпарування</i> , <i>защипування</i> , <i>киткування</i> ; 2) (вещество для замазывания) <i>замазка</i> .
рос. резка –	укр. 1) (действие) <i>різання</i> , <i>краяння</i> ; 2) (мелко нарезанная солома) <i>січка</i> ; (с овсом) <i>обрік</i> .	рос. кладка –	укр. 1) (действие) <i>будування</i> , <i>ставлення</i> , <i>кладіння</i> , <i>мурування</i> ; 2) (часть сооружения из кирпича, камня) <i>мурування</i> , <i>кладка</i> ; 3) (носка яиц) <i>несіння</i> .
рос. урон –	укр. <i>утрата</i> ; (ущерб) <i>шкода</i> ; (убыток) <i>збиток</i> .	рос. закалка –	укр. 1) (действие) <i>загартування</i> , <i>гартування</i> , <i>загартування</i> ; 2) (состояние, свойство) <i>гарт</i> .
рос. груз –	укр. <i>вантаж</i> ; (бремя) <i>тягар</i> ; (тяжесть) <i>вага</i> .	рос. открытие –	укр. 1) (действие) <i>відкриття</i> , <i>розкриття</i> ; 2) (результат исследования) <i>відкриття</i> ; 3) (изобретение) <i>винахід</i> .
рос. представление –	укр. 1) (подача, предъявление) <i>подавання</i> , <i>подання</i> ; <i>показування</i> , <i>наведення</i> , <i>приставлення</i> ; <i>знайомлення</i> , <i>познайомлення</i> , <i>рекомендування</i> ; <i>відрекомендування</i> , <i>називання</i> ; (у художній літературі) <i>зображення</i> , <i>зображання</i> , <i>показування</i> , <i>змалювання</i> , <i>змальовування</i> ; (причинение) <i>викликання</i> , <i>завадання</i> ; (притворство) <i>удавання</i> , <i>прикидання</i> ; (воображение) <i>уявлення</i> , <i>уявлення</i> ; (выдвижение) <i>висування</i> ; 2) (письменный доклад) <i>подання</i> ; 3) (спектакль) <i>вистава</i> .	рос. забота –	1) (беспокойство) <i>турбота</i> , <i>клопотання</i> ; (печаль, кручина) <i>журба</i> ; 2) (внимание к нуждам, потребностям) <i>піклування</i> , <i>дбання</i> .
		рос. признание –	укр. 1) (чего) <i>визнання</i> , <i>визнання</i> ; 2) зізнання, (в любви) <i>освідчення</i> .
		рос. покупка –	укр. 1) (действие) <i>купівля</i> , <i>купування</i> ; 2) (вещь) <i>покупка</i> , <i>покуп</i> .
		рос. сдвиг –	укр. 1) <i>зрушення</i> ; 2) (смещение земной коры) <i>зсув</i> .
		рос. сидение –	укр. 1) (действие) <i>сидіння</i> ; 2) (место, предмет, на котором сидят) <i>сидіння</i> .
		рос. торжество –	укр. 1) <i>торжество</i> ; (победа) <i>перемога</i> ; 2) (празднество) <i>свято</i> , (празднование) <i>святкування</i> ; 3) (состояние радости) <i>торжество</i> , <i>тріумф</i> .
		рос. покровительство –	укр. 1) <i>заступництво</i> , <i>протегування</i> , <i>покровительство</i> ; (защита) <i>захист</i> , <i>оборона</i> , <i>охорона</i> ; 2) (создание благоприятных условий) <i>сприяння</i> .

Під час перекладу рос. *хождение* маємо декілька варіантів в українській мові (*ходіння*, *хідня*, *походеньки*), що мають тотожне значення, проте відмінний план вираження та сферу вживання. Українське *походеньки* вживається в розмовному стилі та має іронічний відтінок. Декілька українських відповідників зустрічаємо також під час перекладу таких віддієслівних іменників:

рос. *препятствие* – укр. *перешкода*, *завада*, *перепона*;

рос. *сплетение* – укр. *сплетення*, *сплетіння*, *плетиво*;

рос. *житель* – укр. *житель*, *мешканець*, *пожилець*;

рос. *любитель* – укр. *аматор*, *любитель*;

рос. *созревание* – укр. *дозрівання*, *доспівання*, *достигання*, *визрівання*;

рос. *обвал* – укр. *обвал*, *завал*;

рос. *перемещение* – укр. *переміщення*, *переміщення*;

рос. *подтягивание* – укр. *підтягування*, *підтягнення*;

рос. <i>создание</i> –	укр. 1) (действие) <i>створення, утворення, витворення, створювання, творення, будування, спорудження, споруджування;</i> 2) (произведение) <i>твір, витвір, творіння;</i> 3) (существо) <i>створіння, творіння.</i>	2) (помощь, содействие) <i>підтримка;</i> 3) (поддерживающее приспособление) <i>підтримка;</i> 4) (отряд) <i>підмога, підтримка.</i>
рос. <i>раздел</i> –	укр. 1) (действие) <i>поділ, розділення, поділення, розділяння, поділяння, роз'єднання, роз'єднування;</i> 2) (часть книги, договора) <i>розділ;</i> 3) (место или линия, которые разделяют) <i>поділ.</i>	
рос. <i>пересечение</i> –	укр. 1) (перекресток) <i>перехрещення, схрещення;</i> 2) (действие) <i>пересічення, пересікання, перехрещування, перетинання;</i> 3) (мат.) <i>перетин, переріз.</i>	
рос. <i>подшивка</i> –	укр. 1) (действие) <i>підшиття, підшивка, підшивання;</i> 2) (подшитое) <i>підшивка.</i>	
рос. <i>разгадка</i> –	укр. 1) (результат действия) <i>розгадка, відгадка;</i> 2) (действие) <i>розгадування.</i>	
рос. <i>поддержка</i> –	укр. 1) (действие) <i>підтримка, підтримування, піддержування;</i>	

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, більшість віддієслівних іменників російської мови перекладаються українськими еквівалентами, які визначаються контекстом.

Переклад зазначеного класу слів не становить особливих труднощів, оскільки мови є близькоспорідненими, і в більшості випадків лексеми, що перекладаються, мають прямі й контекстуальні відповідники в мові перекладу.

Віддієслівні іменники, які входять до складу спільної лексики, є зрозумілими всім носіям української та російської мов. Відтворення семантики таких слів лексичними засобами української мови здійснюється для того, щоб втілити її в загальноприйнятому плані вираження, який відповідав би нормам сучасної української мови.

Іменники, утворені від дієслів, що не є спільними для близькоспоріднених мов, повинні перекладатись з урахуванням ступеня їхньої конкретності, а також семантики й сукупності всіх значень, кожне з яких втілюється в певному контексті.

Перспектива подальшого дослідження особливостей перекладу вбачається в більш глибокому аналізі стилістики художнього тексту та культури українського мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В. В. Виноградов // Вопросы истории и теории языка. – М., 1952. – С. 136–142.
2. Гольцекер Ю. П. Некоторые особенности перевода с родственных языков / Ю. П. Гольцекер // Славянская филология. – Вып. 3. – Л., 1975. – С. 124–128.
3. Ковалик І. І. Семантична будова слова в сфері мови та мовлення / І. І. Ковалик // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 36–42.
4. Скляренко В. Г. З історії акцентуалізації абстрактних іменників / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 1973. – № 4. – С. 37–41.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Мирний П. Повія / П. Мирний. – К. : Дніпро, 1980. – 418 с.
2. Мирный П. Гулящая / П. Мирный. – М. : Художественная литература, 1990. – 416 с.

УДК 811.111

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Щигло Л. В.

Сумський державний університет

У статті окреслено можливості застосування міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів до студіювання еволюційних процесів у мові; здійснено спробу обґрунтування необхідності виокремлення еволюційної лінгвосинергетики в окрему площину філологічних досліджень.

Ключові слова: міждисциплінарність, трансдисциплінарність, методологія, еволюційна лінгвосинергетика.

Щигло Л. В. Эволюционные процессы в системе языка сквозь призму современной науки. В статье рассматриваются возможности применения междисциплинарного и трансдисциплинарного подходов к исследованию эволюционных процессов в языке; предпринимается попытка обоснования необходимости выделения эволюционной лингвосинергетики в отдельную плоскость филологических исследований.

Ключевые слова: междисциплинарность, трансдисциплинарность, методология, эволюционная лингвосинергетика.

Shchyhlo L. V. Evolutionary processes in language system through the prism of modern science. The article outlines the possibilities of interdisciplinary and transdisciplinary approaches to the study of evolutionary processes in language. The paper attempts to justify the need to highlight the evolutionary linguosynergetics in a separate area of philological research.

Key words: interdisciplinarity; transdisciplinarity; methodology, evolutionary linguosynergetics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Світова дослідницька практика в різних галузях знань доводить, що наука не обмежується певною кількістю методологічних підходів. Одні підходи з'являються, розвиваються, удосконалюються і/або залишаються в науковому арсеналі, інші втрачають свою актуальність і поступово зникають разом із розвитком науки, нового наукового світобачення.

Людська мова – складний, багатогранний об'єкт дослідження, який неможливо досягнути засобами однієї дисципліни. Мовознавці дедалі частіше наголошують на застосуванні методів аналізу інших наук, оскільки лише на «перехресті наук» можливо отримати нове знання стосовно реальної сутності досліджуваного об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці висловлюють різні думки стосовно питання про співвідношення термінів «міждисциплінарність» і «трансдисциплінарність». Так, німецький філософ Ю. Міттельштрасс вважає, що трансдисциплінарність тотожна міждисциплінарності і її основне значення полягає в тому, що вона дає змогу долати дисциплінарні глухі кути [11, 17–31]. Прихильники трансдисциплінарності, навпаки, підкреслюють її принципову відмінність від міждисциплінарності.

Застосування конкретної методології в наукових студіях є принциповим, оскільки зумовлює результативність, успіх або, навпаки, фіаско у вирішенні конкретних проблем, що і становить **актуальність** наукової розвідки.

Мета роботи – розкрити зміст, сутність і потенціал міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів як методологічних неопідходів, які забезпечують науковим дослідженням, у тому числі й у площині лінгвістики, вихід за межі традиційних дисциплінарних парадигм.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– розглянути співвідношення понять «дисциплінарність», «мультидисциплінарність», «міждисциплінарність» та «трансдисциплінарність»;

– окреслити можливості застосування міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів до студіювання еволюційних процесів у мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікаційним критерієм наукових підходів виступає ступінь повноти пізнання навколишнього світу, за яким виокремлюють чотири основні види: дисциплінарний, міждисциплінарний, мультидисциплінарний (полідисциплінарний) та трансдисциплінарний системний підходи.

За словами В. Г. Буданова, дисциплінарний підхід переважно вирішує конкретне завдання, що виникло в історичному контексті розвитку предмета, підбираючи методи з усталеного інструментарію [1]. Міждисциплінарний підхід інтегрує загальнонаукові методи, що застосовуються у конкретних двох наукових галузях. Мультидисциплінарний (полідисциплінарний) підхід передбачає використання узагальноної картини предмета дослідження, стосовно якої усі її дисциплінарні картини виступають як її частини, тому перенесення методів дослідження з однієї дисципліни в іншу, як правило, не відбувається і всі дисципліни продовжують залишатися в межах власних методологічних принципів. Трансдисциплінарний системний підхід як спосіб розширеного наукового

світобачення розглядає те чи інше явище поза рамками якої-небудь однієї наукової дисципліни; до того ж «вихід» спрямований в бік макросвіту. Кожен фрагмент цього світу, середовища, будь-яка їхня площина, що має природні фізичні і/або логічні межі, артіогі розглядаються як «упорядковане середовище», до дослідження якого можна застосувати одні й ті самі принципи, підходи і моделі [9].

Згідно з дослідженнями бельгійського вченого Е. Джаджа, у сучасній науці існують чотири види трансдисциплінарності [13]:

– трансдисциплінарність, яка ґрунтується на зусиллях формального взаємозв'язку розуміння окремих дисциплін, забезпечує формування логічних метарамок, за допомогою яких знання можуть бути інтегрованими на більш високому рівні абстракції, ніж це відбувається в міждисциплінарності;

– трансдисциплінарність, що має більш тісний внутрішній зв'язок з особистим досвідом дослідника, включаючи медитацію;

– трансдисциплінарність, яка пов'язана з використанням генеральних метафор, що мають фундаментальне пізнавальне значення, у центрі уваги стоїть етноцентризм та конкретність істини;

– трансдисциплінарність, методологія якої – це спосіб розуміння, пізнання й опису об'єкта в складі єдиного впорядкованого середовища; спосіб управління станом (гармонізація) об'єкта і природного середовища його проживання, реалізується у двох напрямках – отримання нових знань про навколишній світ, пошук вирішення складних багатфакторних проблем природи і суспільства. Базовий принцип – конкретність істини – зумовлює єдиний порядок, трансдисциплінарна система представлена просторовими, інформаційними та часовими одиницями цього порядку.

Вважають, що вперше термін «трансдисциплінарність» увів у науковий арсенал в 1970 році швейцарський філософ і психолог Жан Піаже, засновник Міжнародного центру генетичної епістемології, який під трансдисциплінарністю розумів принцип наукового дослідження, що «описує перспективи нової стадії наукових досліджень як систему відкритої взаємодії вчених, необмежену конвенціонально (від лат. – угода) встановленими академічними кордонами» [4, 20].

Одними з перших термін «трансдисциплінарність» стали використовувати фахівці Центру сучасної антропології Е. Морена в Парижі. За Е. Мореном, відмінності між міждисциплінарними і трансдисциплінарними дослідженнями полягають у таких міркуваннях: «Міждисциплінарність може позначати лише і просто те, що різні дисципліни сідають за загальний стіл, подібно до того, як різні нації збираються в ООН виключно для того, щоб заявити про свої власні національні права і свій суверенітет щодо зазіхань сусіда. Але міждисциплінарність може прагнути також до обміну і кооперації, внаслідок чого міждисциплінарність може ставати чимось органічним... Що стосується трансдисциплінарності, то тут часто мова йде про когнітивні схеми, які можуть переходити з одних дисциплін в інші, іноді настільки різко, що дисципліни занурюються в

стан трансу. Фактично саме інтер-, полі- і трансдисциплінарні комплекси знання працюють і відіграють плідну роль в історії науки; варто запам'ятати ті ключові поняття, які тут залучаються, а саме кооперацію, точніше кажучи, з'єднання або взаємозв'язок, або, висловлюючись ще більш точно, спільний проект» [12, 136].

У 1987 році було створено Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень, на першому з'їзді якого була прийнята Хартія трансдисциплінарності. Один з її авторів, румунський фізик Базараба Ніколеску, сформулював три важливих методологічних постулати. Відповідно до першого реальність багаторівнева і кожна дисципліна вивчає лише один із її рівнів. Трансдисциплінарність прагне зрозуміти динаміку процесу на кількох рівнях одночасно, з'єднує фрагменти реальності, досліджені конкретними дисциплінами в єдину картину. Другий постулат трансдисциплінарності виходить із логіки включеного третього. Трансдисциплінарність об'єднує за принципом додатковості те, що з позицій окремих дисциплін розглядалося як протилежне. І третій постулат – складність. Трансдисциплінарність намагається зрозуміти реальність в її складності.

У низці праць В. Г. Буданов виокремлює п'ять типів міждисциплінарних стратегій комунікацій та, відповідно, п'ять типів використання терміна «міждисциплінарність», ототожнюючи міждисциплінарність з трансдисциплінарністю: «Міждисциплінарність як узгодження мов суміжних дисциплін. Йдеться про спільну для дисциплін феноменологічну базу, у якій кожна використовує свій тезаурус. Такі відношення фізики і хімії, психології та соціології. Міждисциплінарність або трансдисциплінарність як трансузгодження мов дисциплін не обов'язково близьких. Йдеться про єдність методів, універсалій, загальнонаукових варіантів, що застосовуються найрізноманітнішими дисциплінами. Насамперед, це методи математики, системного аналізу і синергетики. Міждисциплінарність як евристична гіпотеза-аналогія, яка переносить конструкції однієї дисципліни в іншу спочатку без належного обґрунтування. Наприклад, гіпотеза-аналогія хвилі-пілота у квантовій теорії не прижилася, але парадоксальний образ хвиль ймовірностей сьогодні загальноприйнятій у квантовій механіці.

Міждисциплінарність як конструктивний міждисциплінарний проект, організована форма взаємодії багатьох дисциплін для розуміння, обґрунтування, створення та, можливо, управління феноменами надскладних систем. У будь-якому випадку використовуються всі три попередні типи міждисциплінарної комунікації <...>. Міждисциплінарність як мережева комунікація, або самоорганізована комунікація. Саме так відбувається впровадження міждисциплінарної методології, трансдисциплінарних норм і цінностей, інваріантів і універсалій наукової картини світу, так розвивається синергетика, мережі наукових шкіл і асоціацій, INTERNET, мода й чутки» [1].

Розмірковуючи над питанням співвідношення термінів «міждисциплінарність» та «трансдисциплінарність» О. М. Князева вказує на те, що вони є

близькими за змістом, але в концептуальному плані дещо різними [6, 193–201]. На її погляд, мультидисциплінарним (або полідисциплінарним) може вважатися таке дослідження, коли який-небудь об'єкт (наприклад, людська мова) вивчається одночасно з різних боків декількома науковими дисциплінами. Кожна з дисциплін використовує власну методологію, свої теоретичні припущення, вносить свій внесок у «загальну скарбничку» знань про об'єкт. Міждисциплінарність передбачає кооперацію різних галузей знання, використання ними загальних понять. Трансдисциплінарність властива науковим розвідкам, які йдуть «через», «крізь» кордони багатьох наукових дисциплін і виходять за їхні межі на більш високий рівень, що стоїть над конкретними дисциплінами. Трансдисциплінарним працям властиве холистичне бачення предмета вивчення. Такі роботи переносять схеми з однієї дисциплінарної площини в іншу. О. М. Князева пропонує говорити про полідисциплінарні дослідницькі поля, міждисциплінарні дослідження та трансдисциплінарні стратегії дослідження [5, 133].

Отже, у сучасній науці відсутній загальноприйнятий погляд щодо співвідношення міждисциплінарності, полідисциплінарності та трансдисциплінарності як дослідницьких підходів. Однак науковців, які дискутують стосовно термінологічних розбіжностей зазначених підходів, об'єднує переконання в тому, що дисциплінарна обмеженість не дає змогу скласти цілісне уявлення про складні багаторівневі об'єкти дослідження, у тому числі й про людську мову.

Варто сказати, що міждисциплінарні та трансдисциплінарні праці вимагають специфічної методології, що дає можливість не механічно з'єднувати розрізнені фрагменти знання, а інтегрувати їх в нову цілісну систему. Наука середини ХХ століття увінчалася пошуком інтегративної методології. У цей період широкого поширення набули так звані «науки про системи» (Systems Science), основою яких є «загальна теорія систем». Системний підхід успішно застосовувався і застосовується до студіювання різних об'єктів навколишньої дійсності, у тому числі й до людської мови, проте, в останні десятиліття ХХ століття він часто піддавався критиці. Зокрема, негативно оцінювався властивий системному підходу детермінізм, націленість на визначення жорстких причинно-наслідкових відношень.

Кібернетика як наука ХХ століття, що виявляє загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в різних системах претендувала на роль інтегративної методології. Так, Дж. Роуз 1970 року писав: «Сучасна тенденція полягає в тому, щоб розглядати кібернетику... як філософський підхід, який має на меті синтезувати величезну різноманітність наук, як фундаментальних, так і прикладних – справжня цариця наук ХХ століття, що стверджує істотну єдність живого й неживого» [14, 9–10]. Однак і кібернетика не стала універсальною методологією наукового пізнання.

Становлення і розвиток синергетики, що вивчає складні системи, здатні до самоорганізації, самооруху від хаосу до порядку дало змогу певною мірою

подолати недоліки системного підходу і кібернетики як інтегративних методологій. На думку російського вченого Ю. А. Данілова, «синергетика з її статусом метанауки спочатку була покликана зіграти роль комунікатора, що дає змогу оцінити ступінь спільності результатів, моделей і методів окремих наук, їхню корисність для інших наук і перевести діалект конкретної науки на високу латину міждисциплінарного спілкування» [2, 10]. Проте варто відзначити, що ставлення вчених до синергетики як до нової наукової парадигми не є однозначним, а надзвичайна «захопленість» нею і своєрідна «мода» в 90-х роках ХХ століття навіть викликали цілком обґрунтовану критику.

Однак сьогодні методологія синергетики успішно застосовується в гуманітарних науках, у тому числі й у лінгвістиці. У мовознавстві формується перспективний напрям – лінгвосинергетика (М. Ф. Алефіренко, Л. В. Броннік, Т. І. Домброван, І. А. Герман, Р. Г. Піотровський, Л. С. Піхтовнікова, С. М. Єнікєєва та ін.) як новий виток системних досліджень. Огляд наукових доробок учених-лінгвістів, що виконані у ракурсі синергетичної парадигми, свідчить про їхню сфокусованість на вивченні мовної системи в синхронії. Слідом за Т. І. Домброван, ми вважаємо, що методологічні принципи синергетики доцільно першочергово екстраполювати на вивчення лінгвальних явищ та процесів у їхній історичній динаміці, оскільки «моделювання проходження системою точок біфуркації, виявлення спектра випадковостей і встановлення закономірностей вибору того чи іншого напрямку на кожній стадії еволюційного розвитку – все ще очікує свого дослідження в рамках синергетичної парадигми. На наш погляд, залучення синергетичних принципів до аналізу багатовекторного спектра альтернатив у розвитку мовної системи на різних етапах самоорганізації допоможе розкрити і описати природу й «роботу» так званих внутрішніх факторів розвитку мови, які й досі залишаються в «тіні», а комп'ютерне вирішення окреслених завдань сприятиме поглибленню нашого знання в цій царині й, напевно, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку мовної системи в межах заданого просторово-часового діапазону» [3, 162–163].

За словами Н. Л. Мишкіної, «мовознавство... завжди проявляло інтерес до здобутків точних і суміжних наук у вивченні складних динамічних систем. Адже одна з найважливіших мовознавчих проблем – це вироблення методів діахронічного і синхронічного аналізу динамічних процесів у мовній системі» [10, 88]. Е. Ласло також акцентує увагу на тому, що «найбільш плідний підхід до трансдисциплінарної уніфікації наук полягає у прийнятті еволюції як основного поняття» [8, 80–89]. А «...методологічною основою може стати синергетика – теорія самоорганізації систем» [8]. Такий підхід актуальний і для лінгвістики, оскільки її, як і синергетику, цікавлять загальні закономірності еволюції систем. Тут варто додати, що синергетика здатна описати еволюцію системи будь-якої онтології універсальною інтернаціональною мовою.

Виходячи зі сказаного вище, виникає думка стосовно необхідності обґрунтування такого окремого

аспекту філологічних студій, як *еволюційна лінгвосинергетика*, що лежить в основі принципу універсального еволюціонізму. Розмірковуючи над цим питанням, зазначимо, що еволюційна лінгвосинергетика вбачається нами як методологічний підхід до опису динамічного простору мови в цілому і процесу розвитку мовних засобів зокрема.

Предмет еволюційної лінгвосинергетики ми розглядаємо як феномен спонтанного виникнення – самоорганізації структур у різні періоди розвитку мовної системи. Розкриття внутрішніх і зовнішніх законів мовної еволюції визначаємо як одне з пріоритетних завдань зазначеної теорії. Здійснені нами розвідки стосовно проблеми еволюційних процесів у системі німецької мови, зокрема, у її словотвірній системі, засвідчують, що екстралінгвістичними чинниками мовного розвитку, насамперед, виступають як умови життя носіїв мови, так і рівень розвитку їхньої свідомості. До того ж мовна модель зазнає змін лише тоді, коли ці зміни будуть прийняті й відрегульовані інтралінгвістичними силами, тобто системою мови.

Обговорюючи питання трансдисциплінарних стратегій наукового пізнання, враховуючи обмеження обсягу статті, коротко згадаємо й про так звану «науку про складні системи» (Complexity Science), яка останнім часом претендує на статус універсальної методології, намагаючись не лише синтезувати основні досягнення теорії систем, кібернетики, теорії динамічних систем, комп'ютерного моделювання, синергетики, але й подолати їхні прорахунки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Міждисциплінарність проявляється тоді, коли різні дисципліни, взаємо-

діючи одна з одною, утворюють нову дисципліну (так, наприклад, сформувалися психолінгвістика, соціолінгвістика, комп'ютерна лінгвістика) або коли теоретичні узагальнення або дослідницькі практики однієї дисциплінарної сфери проникають в інші і використовуються там для вирішення дисциплінарних проблем. Трансдисциплінарними є такі пізнавальні ситуації, у яких науковий розум змушений у пошуках цілісності і власної обґрунтованості «здійснити трансцендувальний зсув у прикордонну з життєвим світом сферу» [4]. Трансдисциплінарність – це спосіб пізнання світу, що уможливорює звести знання людства в універсальну науку, основу на єдиному комплексі понять і метамові.

Сучасна наука, у тому числі й лінгвістика, стоїть перед необхідністю створення універсальної концепції наукового пізнання, що уможливорює розгляд вже вивчених об'єктів у новому ракурсі. Можливо, така ідея є утопічною, проте вже сьогодні виправдані є той факт, що синтез природничого і гуманітарного знання на основі міцного методологічного фундаменту відкриває нові горизонти у пізнанні об'єктів навколишнього світу в цілому й у студіюванні мовної системи, її становленні, розвитку та функціонуванні зокрема.

Еволюційна синергетична лінгвістика, яку ми вважаємо частиною міждисциплінарного лінгвістичного, а ширше – трансдисциплінарного синергетичного руху, зможе використати його синергетичний інструментарій, що перебуває поза межами традиційної дисциплінарної парадигми і є адекватним для вирішення нових завдань, які стоять перед лінгвістичною наукою сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов В. Г. Синергетика: мировоззрение, методология, наука / Владимир Григорьевич Буданов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.inesnet.ru/wp-content/mag_archive/2010_05/ES2010-05-budanov.pdf.
2. Данилов Ю. А. Роль и место синергетики в современной науке / Ю. А. Данилов // *Онтология и эпистемология синергетики*. – М. : ИФ РАН, 1997. – С. 5–11.
3. Домброван Т. І. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний понятійний і термінологічний апарат / Т. І. Домброван // *Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. праць*. – Вип. 9. – Ужгород, 2011. – С. 162–163.
4. Киященко Л. П. Современная философия науки: трансдисциплинарные аспекты : [учебное пособие] / Л. П. Киященко, Е. Г. Гребенщикова. – М. : МГМСУ, 2011. – 172 с.
5. Князева Е. Н. Основания синергетики: человек, конструирующий себя и свое будущее / Елена Николаевна Князева, Сергей Павлович Курдюмов. – М. : КД «ЛИБРОКОМ», 2011. – 264 с.
6. Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований / Е. Н. Князева // *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. – № 10. – С. 193–201.
7. Князева Е. Н. Основания синергетики: Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с.
8. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории / Э. Ласло // *Вопросы философии*. – 1997. – № 3. – С. 80–89.
9. Манохина Н. В. Трансдисциплинарные подходы в современной науке / Н. В. Манохина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarye-podhody-v-sovremennoy-nauke.pdf.
10. Мышкина Н. Л. Исследование функционирования языковой системы на основе принципов контрадиктно-синергетической лингвистики / Н. Л. Мышкина // *Синергетическая лингвистика vs лингвистическая синергетика: материалы междунар. науч.-практ. конференции (г. Пермь, 8–10 апреля 2010 г.)*. – Пермь, 2010. – С. 85–94.
11. Mittelstrass J. Interdisziplinarität oder Transdisziplinarität? // L. Hieber (ed.). *Utopie Wissenschaft. Ein Symposium an der Universität Hannover über die Chancen des Wissenschaftsbetriebs der Zukunft (21–22 November 1991)*. Munich–Vienna, 1993. – S. 17–31.
12. Morin E. *La Tête bien faite. Repenser la Réforme – Réformer la Pensée*. – Paris : Editions du Seuil, 1999. – 155 p.
13. Judge, A. (1994) Conference Paper. 1st World Congress of Transdisciplinarity, Union of International Associations. Available: <http://www.uia.org/uiadocs/aadocnd4.htm>.
14. Survey of Cybernetics: A Tribute to Dr. Norbert Wiener / Ed. by J. Rose. – London : Iliffe Books, 1969. – 391 p.

УДК 81'367.622=133.1:070

КОНТЕКСТУАЛЬНА СИНОНІМІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ

Яблонська-Юсик І. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено синонімічні відношення між віддієслівними іменниками у мас-медійному контексті. Особливу увагу приділено їх семантико-стилістичним функціям. Розглянуто поняття контекстуальної синонімії, яка визначається як набуття словами значеннєвої спорідненості поза мовною системою. На основі відібраного газетного матеріалу було виділено функцію роз'яснення, зіставлення та експресивно-стилістичну.

Ключові слова: синонім, контекст, медійний текст, стилістичні функції, семантичні та прагматичні чинники.

Яблонская-Юсык И. В. Контекстуальная синонимия отглагольных существительных современной французской прессы. В статье исследуются синонимические отношения между отглагольными существительными в масс-медийном контексте. Особое внимание уделено их семантико-стилистическим функциям. Рассматривается понятие контекстуальной синонимии, которая определяется как приобретение словами смыслового родства вне языковой системе. На основе отобранного газетного материала было выделено функцию разьяснения, сопоставления и экспрессивно-стилистическую.

Ключевые слова: синоним, контекст, медийный текст, стилістические функции, семантические и прагматические факторы.

Yablonska-Yusyk I. V. Contextual synonymy of the verbal nouns in modern French press. The article deals with synonymic relations between verbal nouns in the mass media context. Particular attention is paid to their semantic and stylistic features. We have analyzed the notion of contextual synonymy which is determined as the acquisition by words of the meaningful similarity beyond the language system. Based on the selected materials we have singled out the expressive-stylistic function, as well as the function of explanation and comparison.

Key words: synonym, context, media text, stylistic functions, semantic and pragmatic factors.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Визначення ступеня впливу контексту на синонімію слів є ключовим для вирішення проблеми синонімії в цілому. Дослідження контекстуальної (мовленнєвої) поведінки синонімів дає можливість простежити оказіональне використання синонімізованих віддієслівних дериватів у лексико-семантичному та стилістичному аспектах у французьких публіцистичних текстах.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на комплексне вивчення мовних і мовленнєвих явищ, зокрема, акцентується увага на похідній лексиці, яка перебуває у динамічному розвитку і потребує постійного спостереження для визначення можливих закономірностей у вживанні близьких за значенням дериватів та їх функцій у контексті. Необхідним у цьому напрямі є висвітлення спектра лексико-семантичних особливостей контекстуальних синонімів, пов'язаних з їхнім уживанням в різних комунікативних ситуаціях французької публіцистики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені наукові розвідки щодо віддієслівної синонімії висвітлені в попередніх статтях, а саме: досліджено особливості їх походження, визначено можливі синонімічні зв'язки між похідними і непохідними

від дієслова іменниками, з'ясовано їх валентний потенціал. На основі текстів сучасних друкованих французьких джерел було досліджено функції віддієслівних синонімів та їх семантико-стилістичні особливості в рамках контексту.

Мета статті полягає у розкритті природи контекстуальної синонімії, встановленні семантико-стилістичних особливостей контекстуальних синонімів-дериватів сучасної французької мови з урахуванням їхнього прагматичного аспекту у французьких публіцистичних текстах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– з'ясувати зовнішні й внутрішні семантичні та прагматичні чинники, що спричиняють виникнення контекстуальних синонімів-дериватів;

– визначити семантико-стилістичні функції віддієслівних іменників;

– розкрити оцінний та емотивний потенціал контекстуальних синонімів-дериватів сучасного мас-медійного мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед лексичних синонімів розрізняють загально-мовні (які мають подібність значень у мовній системі) і контекстуальні (які набувають її у контексті) [2, 541]. Контекстуальні синоніми, як вказує І. К. Білодід, творяться у процесі індивідуального акту мовлення в тому разі, коли мовцеві не вистачає наявних у мові або відомих йому синонімів для

передачі тієї чи іншої думки з необхідними для цього змістовими і стильовими та оцінними нюансами; причиною появи контекстуальних синонімів (далі – КС) може бути також неможливість з певних причин – соціальних, побутових, естетичних – назвати якусь реалію її прямою, незауваженою назвою [4].

Отже, під КС розуміємо слова та вирази, які позначають предмет, вживаючись при цьому в невласливому для них або, інакше кажучи, непрямому значенні. Слово внаслідок своєї багатозначності містить разом із основним значенням ще декілька смислових відтінків, вторинних значень. Це ті уявлювані ознаки явища, які в нашій свідомості з ним пов'язані, хоча ми й звертаємо увагу головним чином на його основну ознаку.

Встановлено, що для французьких публіцистичних текстів характерними є випадки контекстуальної синонімії іменника-деривата і складного іменника з дієслівним компонентом, які заповнюють наявну комунікативну лакуну.

Дослідження контекстуальних синонімів-іменників було здійснено з урахуванням того, що їхнє виникнення пов'язане з творчими елементами, наявними у процесі номінації. Виявлено, що контекстуальна синонімія іменників може виникати внаслідок синонімізації:

1) номінативних одиниць зі спільними узуально закріпленою семою чи семами;

2) номінативної одиниці з узуально закріпленою семантикою і лексичних інновацій;

3) номінативної одиниці з мовною семантикою і номінативних одиниць з переосмисленою семантикою [1, 16].

Семантичний зв'язок між КС встановлюється завдяки їхній суміжності, функціональній подібності, синтагматичним та парадигматичним зв'язкам.

Найпростішим зразком вживання контекстуальних синонімів-іменників у мовленні є пара синонімів у вигляді контекстуального синонімичного ряду (далі – СР). Для теоретичного обмеження його кількісного подовження немає підстав. Основний КС, представлений іменником з мовно закріпленим значенням, ідентифікує актуальний зміст решти КС у межах одного СР. Наприклад, *les rats = les rongeurs, les locataires nuisibles* [7]. Як бачимо, КС в цьому СР представлені у загальному значенні як гризуни (*les rongeurs*) і більш детальному, за властивою поведінкою цих тварин у цій ситуації (*les locataires nuisibles*), звідси впливає, що мова йде про різне вираження одного поняття.

Різна природа відносин між синонімичними одиницями сучасної французької мови зумовлює різноманітність їхніх функцій. Контекстуальні синоніми-іменники є прагматично зорієтованими номінативними одиницями з підвищеною інформативною значимістю. Вони здатні вказувати на залученість суб'єкта висловлення до комунікації, нести емотивну та оціночну інформацію, інтенсифікувати або деінтенсифікувати ілюктивну силу повідомлення, виконувати низку прагматичних функцій [1, 12], зокрема: заміщення й уточнення, увиразнення й експресивізація [2, 541].

Однією із важливих функцій синонімів у мовленні є урізноманітнення викладу, уникнення монотонності, зайвих повторів. Базуючись на певному значеннєвому нюансі слова, можна виділити, підсилити, уточнити, оцінити, отже, доречно висловити думку. Вживання запозиченого слова разом із автотонним йому відповідником є одним із прийомів уникнення повторення однакової назви предмета (у цьому прикладі механічного вентилятора) у межах одного контексту: *Inspiré des coucous d'antan, le « Windmaker » du créateur néerlandais Luc Van Hoeckel est un ventilateur fascinant !* (16, 16).

Аналіз вживання синонімів у новинних повідомленнях свідчить про їхню багатофункціональність, що відповідає основним завданням медійного типу дискурсу. До найбільш важливих функцій синонімів відносимо:

1. **Тексто- і змістотвірну** функцію. Синоніми беруть участь у побудові і логічному розгортанні тексту, створюють «понятійний каркас» новинного повідомлення [3, 154].

2. Функцію **заміщення**, що полягає у взаємній заміні семантично ідентичних (повних) синонімів, які функціонують як різні, але рівноцінні назви одного й того самого предмета або явища. Вона дає змогу уникнути тавтології – невмотивованого (без спеціального стилістичного завдання) повторення однакових або однокореневих слів, що робить мовлення, невиразним та монотонним:

a) *L'enchevêtrement des collectivités locales (qui se font souvent la guerre) est total, et le chevauchement des compétences compliqué. Le citoyen est incapable de se retrouver dans cet embrouillamini qui lui coûte de plus en plus cher...* (15, 21).

b) *L'économie profite d'un effet de richesse, avec la hausse de 30% du prix des maisons et de plus de 50% de l'indice Nikkei en 2013. « Mais il n'y a pas de véritable relais de croissance, et les salaires réels continuent de baisser », observe M. Artus. A ses yeux, le véritable juge de paix des « Abenomics », ce sera la manière dont le pays absorbera l'augmentation de 3 points du taux de TVA prévue au 1er avril* [3].

Із наведених прикладів бачимо, що в разі заміщення у короткий відрізок тексту залучаються синоніми з незначними семантичними розбіжностями.

Функцію взаємного синонімичного заміщення можна спостерігати:

– між словом і відповідним йому фразеологізмом: *arrestation – prise de corps; connaissance – prise de contact; crucifiement – mise en croix, enterrement – mise en tombeau;*

– у скороченнях і їхніх розгорнутих найменуваннях: *bâtiment – BBC (bâtiment basse consommation), habitation – H.L.M. (habitation à loyer modéré);*

– між словом і еквівалентним йому словосполученням чи сталим виразом: *réglage – mise au point.*

3. Функцію **уточнення**, що полягає в розкритті характерних ознак позначуваних предметів і явищ. Ця найважливіша семантична функція синонімів реалізується найчастіше в межах певного фрагмента тексту (або речення) за близького, контактного розташування взаємоуточнюючих слів. Предмети та явища дійсності є надзвичайно бага-

тогранними, а тому часто виникає потреба в одночасному використанні одразу декількох синонімів: *Grace accepte un rendez-vous avec Howell Conant, qui n'a pas fardé un si bon souvenir de leur première rencontre* (13, 58).

Поява цієї функції пов'язана з вичерпністю у вираженні думки. Один із синонімів у таких випадках може супроводжуватися словами, що підкреслюють його значення. Явище нашаровування лексичного значення нерідко є об'єктом мовної гри в публіцистиці.

Функція уточнення дає змогу відобразити найбільш важливі ознаки описуваного явища, події, предмета. Підбираючи нові словоформи для позначення близьких понять, автори враховують їхні багатогранні смислові та експресивні відтінки: *En plus d'une répression plus ordinaire – matraquages de journalistes et de manifestants, condamnations en cascade à des peines de prison préventive, utilisation de nervis – le pouvoir semble avoir cherché à créer une atmosphère d'incertitude et de terreur. Si la tension est retombée ces derniers jours, ce mélange de répression arbitraire et de menace permanente planant sur les manifestants explique largement le climat de méfiance dans lequel présidence et opposition ont commencé à dialoguer, mardi 28 janvier* [5].

Функція уточнення побудована на взаємозв'язках іменників за родо-видовими ознаками – назва, тип закладу, його характеристика. Таких випадків у контексті є чимало.

Із наведених вище прикладів випливає, що заміщення і уточнення є найважливішими семантичними функціями синонімів.

4. **Експресивно-стилістичну** функцію, що пов'язана з вираженням різноманітних оцінок, які базуються на різній стильовій належності синонімів, відмінностях у конотативних компонентах значень мовних одиниць і використанні КС: *Il y a là aussi des fonctionnaires qui rejoignent leur bureau comme si de rien n'était, et des jeunes en survêtement aux visages peu amènes : les fameux titouchkis, ces voyous que le pouvoir rétribue pour accomplir certaines basses besognes et harceler les manifestants* [6].

Далі розглянемо більш детально інші функції синонімів у медіадискурсі.

Завдяки гнучкій системі семантичних відношень синоніми вживаються у функції **роз'яснення**. Під час вживання спеціальної лексики, іншомовних слів, архаїзмів, які можуть бути незрозумілі читачеві, автор пояснює їх за допомогою синонімів (а) чи словникових дефініцій (б): *a) Les deux jeunes hommes ont été tués par un tireur embusqué dans l'un des immeubles qui longent cette avenue. Depuis plusieurs jours, le bruit court que des snipers sont positionnés dans le centre-ville* [4]. Як правило, синонімами пояснюються вузькоспеціальні терміни в науково-популярній літературі, а також політичних дискусіях.

Крім того, автори статей вдаються до синонімів для **зіставлення** понять, при цьому підкреслюються відмінності в їхній семантиці: *Ivre de fatigue. Par rapport à la première opération, ce qui domine, c'est l'épuisement* (14, 77). *Ce sont les professeurs qui m'ont dégoûté du métier d'enseignant* [1].

Віддієслівні синоніми вживаються для **протиставлення** понять, що різко виділяє їхню семантичну відмінність, особливо виразно підкреслюючи наступний синонім: *Ses chefs ont été tous arrêtés, battus et leur voiture détruite dans des pièges tendus par les autorités dimanche et lundi : de faux appels à l'aide transformés en vraies embuscade* [5].

Синонімічні зв'язки виникають у побудові таких стилістичних фігур, як порівняння, перифраз, метафора, аналогія. Якщо враховувати нечітке розмежування в лексичному значенні, то синоніми слугують для побудови особливої стилістичної фігури – **градації**, яка передбачає нанизування семантично близьких лексичних одиниць, де кожна наступна посилює значення попередньої. Такий стилістичний прийом характеризує різні відтінки явища для передачі інтенсивності дії, різноманітності. Досить часто в основі градації лежить прагнення передати сильні почуття, переживання: *Si l'on ressent la moindre défaillance ou perte de conscience il faut prévenir le gérant de l'établissement...* (12, 39).

Для створення градації використовують не тільки синоніми, а й слова, пов'язані спільністю значень, що не доходять до одного СР.

Синонімічні іменники фігурують у **реченнях-перифразах**: *Pour son 25e anniversaire, le « dîner en blanc » de Paris a rassemblé près de 11000 personnes... Toujours organisé sans autorisation, cet événement mondain connaît désormais un succès international* (8, 18).
... le géant allemand du prêt-à-porter (= Hugo Boss) (11, 24).

Les Cortès attendent le déjeuner en compagnie des soeurs... Et apprécient ce bref moment de repos, une parenthèse de reconfort après les quatre derniers mois d'effort (13, 74).

Серед лексичних синонімів різних видів значне місце в мові засобів масової інформації займають образно-метафоричні синоніми, до яких належать синоніми-порівняння, синоніми-аналогії. Наприклад: **порівняння**: *Quant aux injections, pour moi c'est comme le rangement, quand on commence on n'arrive plus à s'arrêter* (17, 137).

Для зіставлення в цілому відмінних предметів автори статей вдаються до **аналогії**: *...les jardins sont devenus leur garde-manger* [7].

On frôle les 40°C, alors chaque courant d'air est un soulagement (13, 74). *Pour moi, le maquillage, c'est le Photoshop de la réalité* (17, 154).

Поєднання декількох функцій синонімів в одному реченні чи фразовій єдності дає змогу не тільки компактно і точно передати думку автора, а й висловити оцінку того, що відбувається, створити цілісний образ події чи персонажа: *Du côté des manifestants, certains s'interrogeaient sur la présence d'individus cagoulés, soupçonnant des « titushkis » (des casseurs) d'avoir infiltré leurs rangs* [2].

Евфемізм: *A la disparition (= la mort) de Michel, j'ai eu envie de continuer à chanter* (13, 78).

Паралелізм, побудований за принципом «вид продукції – її назва»: *Le texturisant pour les cheveux fins Dryspun Finish de Bumble and Bumble* (17, 137).

Метафора: *La nouvelle adresse de la Haute coiffure parisienne. Un vrai temple de la beauté et du bien-être, avec vue sur la place d'Inéa* (17, 143).

Un couple d'Italiens généreux qui leur offrent le couvert et les aident à trouver le gîte sur cinq étapes (13, 75).

Задля об'єктивної емоційно насиченої характеристики людини чи ставлення до неї у тексті паралельно вживають однослівну та **метафоричну** конструкції на позначення одного поняття (у цьому випадку кар'єриста):

Un sale arriviste, celui-là ! Jeune loup aux dents longues, il va s'employer à déstabiliser Odéon et à semer la discorde chez ses collègues pour se rapprocher de Montparnasse [10].

У французькій мові, як і в будь-якій іншій, є багато синонімічних пар слів, одне з яких автохтонне (за походженням або за формою), а інше – запозичене, і між цими компонентами більший або менший стилістичний розрив, який потрібно враховувати, обираючи їх, беручи до уваги той факт, що вибір іноземного компонента надає мові книжний характер, а корінного – схиляє до розмовного стилю спілкування, як показано у прикладі: *Jean Paray, l'éternel crooner – ou chanteur de charme, si vous préférez – revient nous faire vivre la belle époque du cabaret* (9, 22).

Серед синтаксичних фігур найпоширенішим засобом співставлення подібних лексичних елементів є **прикладка**, побудована на різних лексичних взаємовідношеннях:

– назва продукції та її характеристика:

...Le Super Elixir, un concentré de 36 ingrédients basifiants... (17, 138).

– ім'я людини та її характеристика за професійними чи особистими даними:

...Dr Simone Laubscher, grand spécialiste de l'anti-aging... (17, 138).

Verrier brillant, on ne sait pas dire mieux pour désigner Guillaume Saalburg, génie de la transparence ! Artiste ? ...«Au fond, avec ma société, on est désigner, architecte d'intérieur, bricoleur...» ...«Guillaume est à la fois rêveur et pragmatique». ...dévoreur d'adrénaline, magicien (17, 110).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз вживання синонімів у новинних мас-медійних джерелах свідчить про їхню багатофункціональність. Розглянувши стилістичні функції синонімів, важливо підкреслити, що завдяки стійким зв'язкам слів у синонімічній системі, кожен іменник якої (у більшості випадків) має семантично близькі відповідники, сприймається у мовленні в зіставленні з іншими лексичними одиницями СР. У контексті експресивно забарвлені слова «проектуються» на їх стилістично нейтральні синоніми.

З урахуванням динаміки розвитку словникової системи мови важливо дослідити зв'язок із синонімією таких явищ, як гіперо-гіпонімія, паронімія та холонімія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. А. Басок ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 20 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Никитина Е. В. Семантические и прагматические характеристики лексической синонимии в газетном дискурсе (на материале электронных версий англоязычных новостных сайтов) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Никитина. – М., 2010. – 218 с.
4. Контекстуальні синоніми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> Контекстуальні синоніми.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/societe/article_interactif/2010/12/23/temoignages-d-etudiants-qui-ont-renonce-a-devenir-prof_1456787_3224.html.
2. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/europe/article/2013/12/02/les-visages-de-la-contestation-en-ukraine_3524061_3214.html.
3. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/economie/article/2013/12/31/2014-annee-a-risques-pour-l-economie-mondiale_4341536_3234.html.
4. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/europe/article/2014/01/22/un-jeune-manifestant-ukrainien-est-mort-tue-par-balles-a-kiev_4352336_3214.html.
5. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/europe/article/2014/01/30/en-ukraine-le-pouvoir-a-cherche-a-entretenir-un-climat-de-terreur_4356813_3214.html.
6. Le Monde [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/europe/article/2014/02/01/a-kiev-de-l-autre-cote-des-barrages-chez-les-terribles-berkout_4358393_3214.html.
7. Le Figaro [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2014/07/28/01016-20140728ARTFIG00176-paris-des-rats-sur-les-pelouses-du-louvre.php>.
8. Le Figaro Magazine, le 21–22 juin 2013. – p. 18.
9. Le Journal du bel âge, octobre 2014.
10. Le Parisien [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.leparisien.fr/loisirs-et-spectacles/les-directeurs-un-dallas-en-reduction-16-03-2001_2002033855.php#xtref=https%3A%2F%2Fwww.google.com.ua.
11. Madame Figaro. – juin 2013. – № 21424/21425.
12. Paris Match, juillet 2012. – № 3295. – p. 39.
13. Paris Match, du 2 au 8 août 2012. – № 3298 – p. 58.
14. Paris Match, juin 2013. – № 3343. – p. 77.
15. Rhône-Alpes, 2013. – № 29.
16. Top santé, janvier 2012. – № 256.
17. Vogue, décembre 2014/janvier 2015. – № 953.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Байлюк Наталія Олександрівна – Одеський національний політехнічний університет, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької мови та перекладу

Бехта-Гаманчук Марія Павлівна – Національний університет «Львівська політехніка», асистент кафедри прикладної лінгвістики

Билінська Олександра Сергіївна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, викладач кафедри прикладної лінгвістики

Близнюк Альона Сергіївна – Сумський державний університет, студентка

Вовк Олена Валеріївна – Київський університет імені Бориса Грінченка, аспірант кафедри англійської філології та перекладу

Волкова Світлана Володимирівна – Херсонський державний університет, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови і методики її викладання

Гайдук Неллі Анатоліївна – Маріупольський державний університет, аспірант кафедри російської філології та перекладу

Грищенко Олена Володимирівна – Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу

Діба Ганна Юріївна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Добровольська Діана Михайлівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, здобувач кафедри прикладної лінгвістики, викладач

Домброван Тетяна Іванівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри граматики англійської мови

Іванченко Марія Юріївна – Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та технічного перекладу

Кіркоська Інга Станіславівна – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології

Ковалевська Тетяна Іванівна – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Козак Софія Веніамінівна – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології

Козлова Тетяна Олегівна – Запорізький національний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології

Кондратюк Ірина Борисівна – Житомирський державний університет імені Івана Франка, аспірант, викладач кафедри англійської філології і перекладу імені Д. І. Квасилевича

Кузенко Галина Миколаївна – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології

Кузнцова Анжеліка Вадимівна – Міжнародний гуманітарний університет, аспірант, перекладач агенції перекладів TRIC

Куц Юлія Вадимівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, аспірант кафедри германської філології

Ладиненко Альбіна Павлівна – Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов

Лазебна Наталія Валеріївна – Запорізький національний технічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу

Ланіна Ганна Миколаївна – Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 2

Мацера Ольга Анатоліївна – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу

Михайленко Валерій Васильович – Івано-Франківський університет права імені Данила Галицького, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу та філології

Михайлова Єлизавета Вікторівна – Рівненський державний гуманітарний університет, кандидат філологічних наук, доцент

Олійник Ганна Олександрівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Осадча Олена Володимирівна – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, старший викладач кафедри іноземних мов для інженерних та природничих спеціальностей

Острецова Ірина Володимирівна – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології

Пежинська Ольга Михайлівна – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кандидат філологічних наук, викладач кафедри романо-германської філології

Петренко Олена Миколаївна – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу філологічного факультету

Піддубна Людмила Миколаївна – Національна металургійна Академія України, старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов

Попельнух Дар'я Андріївна – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, викладач кафедри педагогіки та іноземної філології

Приходченко Олександра Олексіївна – Запорізький національний університет, аспірант, викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування

Приходько Ганна Іллівна – Запорізький національний університет, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології

Присяна Альона Вікторівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Резнікова Наталя Вікторівна – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів

Семен Галина Ярославівна – Чернівецький Національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Сидельникова Лариса Вікторівна – Київський національний лінгвістичний університет, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іспанської та французької філології

Смирнова Марія Сергіївна – Маріупольський державний університет, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу

Сологуб Лариса Вячеславівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Стингач Ольга Вячеславівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Топчій Лариса Миколаївна – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури

Умрихіна Любов Володимирівна – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики

Федорова Анастасія Олександрівна – Київський університет імені Бориса Грінченка, викладач кафедри англійської філології та перекладу

Цимбаліста Лідія Романівна – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, аспірант кафедри загального та германського мовознавства

Чуланова Галина Валеріївна – Сумський державний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології

Шепель Юрій Олександрович – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців, академік Академії наук вищої освіти України

Щигло Лариса Володимирівна – Сумський державний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології

Яблонська-Юсик Ірина Володимирівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант, асистент кафедри романо-германської філології

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№ 6 2016

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 23.12.2016 р. Підписано до друку 27.12.2016 р.

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 25,34

Замов. № 22/16. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.